

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1990 **1** letnik 44

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) — 17,20 din	32/1978, št. 1-2 — 16,40 din
2-3/1948-49 (ponatis 1988) — 26 din	32/1978, št. 3 — 13,20 din
4/1950 (1987) — 22,40 din	32/1978, št. 4 — 13,20 din
5/1951 (1987) — 33,20 din	33/1979, št. 1 — 15,60 din
6-7/1952-53 (1986) — 40 din	33/1979, št. 2 — 14 din
8/1954 — razprodan	33/1979, št. 3 — 13,20 din
9/1955 (1989) — 40 din	33/1979, št. 4 — 11,60 din
10-11/1956-57 — pred ponatisom	34/1980, št. 1-2 — 20 din
12-13/1958-59 — razprodan	34/1980, št. 3 — 10,80 din
14/1960 — razprodan	34/1980, št. 4 — 10,80 din
15/1961 (1989) — 18 din	35/1981, št. 1-2 — 15,60 din
16/1962 — razprodan	35/1981, št. 3 — 11,60 din
17/1963 (1978) — 24,80 din	35/1981, št. 4 — 10 din
18/1964 (1980) — 23,60 din	36/1982, št. 1-2 — 14,80 din
19-20/1965-66 (1985) — 30 din	36/1982, št. 3 — 10,80 din
21/1967 — razprodan	36/1982, št. 4 — 10,80 din
22/1968, št. 1-2 (1983) — 14 din	37/1983, št. 1-2 — 13,20 din
22/1968, št. 3-4 — razprodan	37/1983, št. 3 — 10,80 din
23/1969, št. 1-2 (1989) — 15,60 din	37/1983, št. 4 — 10,80 din
23/1969, št. 3-4 (1989) — 13,20 din	38/1984, št. 1-2 — 13,20 din
24/1970, št. 1-2 (1981) — 13,20 din	38/1984, št. 3 — 10 din
24/1970, št. 3-4 (1988) — 14,80 din	38/1984, št. 4 — 10,80 din
25/1971, št. 1-2 (1985) — 15,60 din	39/1985, št. 1-2 — 14 din
25/1971, št. 3-4 (1986) — 14,80 din	39/1985, št. 3 — 13,20 din
26/1972, št. 1-2 (1980) — 18 din	39/1985, št. 4 — 10,80 din
26/1972, št. 3-4 (1984) — 16,40 din	40/1986, št. 1-2 — 16,40 din
27/1973, št. 1-2 (1989) — 28 din	40/1986, št. 3 — 13,20 din
27/1973, št. 3-4 (1988) — 16,40 din	40/1986, št. 4 — 14,80 din
28/1974, št. 1-2 (1988) — 16,40 din	41/1987, št. 1 — 16,40 din
28/1974, št. 3-4 — razprodan	41/1987, št. 2 — 15,60 din
29/1975, št. 1-2 — 24 din	41/1987, št. 3 — 14,80 din
(kmalu razprodan)	41/1987, št. 4 — 14,80 din
29/1975, št. 3-4 — 20 din	42/1988, št. 1 — 13,20 din
(kmalu razprodan)	42/1988, št. 2 — 13,20 din
30/1976, št. 1-2 — 16,40 din	42/1988, št. 3 — 14 din
30/1976, št. 3-4 — 14,80 din	42/1988, št. 4 — 13,20 din
31/1977, št. 1-2 — 20 din	43/1989, št. 1 — 13,20 din
31/1977, št. 3 — 16 din (kmalu razprodan)	43/1989, št. 2 — 13,20 din
31/1977, št. 4 — 12,40 din	43/1989, št. 3 — 14 din
	43/1989, št. 4 — 24 din

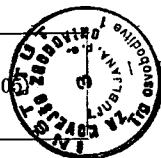
Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 100 dinarjev, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 200 din dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštini nad 5 dinarjev zaračunamo dejanske pošne stroške.

Ponatise vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Bibliografsko kazalo za prvih petindvajset letnikov ZČ stane 10 din. Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

YU ISSN 0350-5774

UDK 949.712(0)
UDC

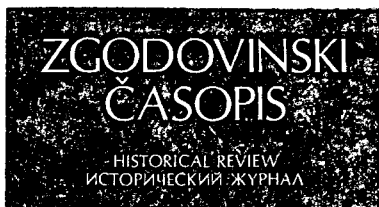

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

LETNIK 44
LETO 1990

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

UDC 949.712(05)
UDK

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 25. 2. 1990.

Izdajateljski svet: Dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterški, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Cvetka Vode (angleščina), Madita Šetinc (nemščina), Jožica Pirc (francoščina), Irena Šumi (angleščina), Feliks J. Bister (nemščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 96 din, za društvene člane 60 din, za društvene člane-upokojece 45 din, za društvene člane-štolente 30 din
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 40 din

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Republiški komite za raziskovalno dejavnost in tehnologijo
Republiški komite za kulturo
Republiški komite za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, april 1990

Naklada: 1850 izvodov.

KAZALO — CONTENTS

RAZPRAVE — STUDIES

- Rajko Bratož, Zgodnjekršćanska cerkev v Makedoniji in njen odnos do Rima
Early-Christian Church in Macedonia and its Relation Towards Rome 5—29
- Peter Vodopivec, Slovenci v francoskih očeh v letih 1830—1920 31—47
Slovenes in the Eyes of the French in the Years 1830—1920
- Vlado Valenčič, Izseljevanje Slovencev v druge dežele habsburške monarhije
Emigration of Slovenes into Other Countries of the Habsburg Monarchy 49—71
- Feliks J. Bister, Delovanje dr. Antona Korošca od Majniške deklaracije do 1. 12. 1918
The Activity of Dr. Anton Korošec from the May Declaration till December 1st, 1918 73—90
- Tone Ferenc, Vprašanje samoodločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasedanju AVNOJ
The Question of Self-Determination and Sovereignty of the Slovene Nation After the 2nd Session of AVNOJ 91—100
- Samo Kristen, Ameriški tisk in Trst spomladi 1945. Konec nekega zavezništva
American Press and the Trieste Crisis in Spring 1945. Ending of an Alliance 101—112

ZAPISI — NOTES

- Janez Cvirn, Celjsko nemštvo in poskus demokratizacije občinskega volilnega sistema na Spodnjem Štajerskem
Celje German-Oriented Population and an Attempt of Democratisation of the Municipal Electoral System in Lower Styria in 1914 113—117

PROBLEMI IN DISKUSIJA — PROBLEMS AND DISCUSSION

- Lujo Margetić, O nekim pitanjima naše ranosrednjovjekovne povijesti
Some Questions of Our Early Middle Age History 119—124

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE — CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

- Spominska slovesnost ob 80-letnici rojstva prof. dr. Metoda Mikuža (Ignacij Voje, Miroslav Stiplovšek) 125—127
Commemoration of the 80th Anniversary of Birth of Prof. Dr. Metod Mikuž
20. Pazinski memorial (Branko Marušič) 127—128
The 20th Pazin Memorial
- Mednarodni simpozij Delavsko gibanje na podeželju (Franc Rozman)
International Symposium »Labour Movement in the Province« 128—130
- Zgodovinski simpozij »Minoritski samostan na Ptuj« (Kristina Purgšamperl) 130—132
Historical Symposium »The Minorite Monastery at Ptuj«
- Carl Czörnig med Italijo in Avstrijo (Branko Marušič) 132—133
Carl Czörnig Between Italy and Austria

OCENE IN POROČILA — REVIEWS AND REPORTS

Miroslav Pahor - Janez Šumrada, Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja (Ignacij Voje)	135—136
Knjiga odredaba dubrovačke carinarnice 1277 (Ignacij Voje)	136—138
Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich (Eva Holz)	138—140
Dušan Mrđenović, Ustavi i vlade kneževine Srbije, kraljevine Srbije, kraljevine SHS i kraljevine Jugoslavije (1835—1941) (Boris Radosavljević)	140—141
Bogdan Krizman, Hrvatska u prvom svjetskom ratu (Igor Grdina)	141—143
Neda Engelsfeld, Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca — Privremeno narodno predstavništvo (Igor Grdina)	143—145
Josip Ruš Andrej, Pričevanja in spomini. O sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji (Boris Rozman)	145—147
Karel Šiškovič, Znanstveno razmerje do vprašanja narodnosti (Boris Gombač)	147—148
Acta historico-oeconomica Iugoslaviae. 15(1) (Jože Maček)	149—150
Milan Sagadin, Kranj — Križišče Iskra. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja (Paola Korošec)	150—154

OBVESTILA — INFORMATION

Obvestila o izdajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	133—134
Information about the Issuing of Zgodovinski časopis (Historical Review)	
Rezultati ankete med bralci Zgodovinskega časopisa (Bojan Balkovec)	155—156
Results of an Inquiry among the Readers of Zgodovinski časopis (Historical Review)	

IZVLEČKI — ABSTRACTS

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 44, 1990, 1	I—IV
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 44, 1990, 1	

Rajko Bratož

ZGODNJEKRŠČANSKA CERKEV V MAKEDONIJI
IN NJEN ODNOS DO RIMARazširjeno besedilo referata na 5. zborovanju Zveze društev
za antične študije Jugoslavije 26. — 29. 9. 1989 v Skopju.

Pisanje orisa zgodovine zgodnjekrščanske dobe na ozemlju Makedonije s težiščem na teritoriju današnje republike Makedonije je spričo dinamičnega zgodovinskega razvoja, zaradi nekaterih nejasnih in težko razložljivih virov ter zaradi neujemanja antične upravne razdelitve z današnjim prostorskim okvirom dokaj zahteven in tvegan izziv. Obravnavano ozemlje je namreč v poznoantični dobi, ki nas tukaj posebej zanima, pripadalo vsaj štirim različnim provincam, od katerih sta samo dve kotčasni tvorbi (Macedonia Salutaris na prehodu iz 4. v 5. stoletje pretežno na področju današnje zahodne Makedonije ter Macedonia Secunda z glavnim mestom Stobi v srednjem toku Vardarja in pritokov, ki se pojavlja v virih okvirno od srede 5. stoletja do leta 535) imeli težišče na tem ozemlju in sta skoraj v celoti ležali v njegovem obsegu. Ostale province so segale sem le z manjšim delom in so imele z izjemo Dardanije svoja središča drugod. Omenimo naj provinco Prvo Makedonijo z glavnim mestom Solunom, ki je zajemala pretežni del južnega in osrednjega makedonskega prostora (z mestom Heracleia Lyncestis, današnja Bitola), provinco Novi Epir z glavnim mestom Dyrrhachium (današnji Drač), ki je segala v skrajni zahodni del današnjega makedonskega prostora z mestom Lychnidus (današnji Ohrid), Dardanijo na severu z glavnim mestom Scupi (današnje Skopje), manjši severovzhodni del pa je spadal v provinco Sredozemsko Dacijo.¹

1. Začetki krščanstva

Za čas pred cesarjem Konstantinom imamo zelo malo zanesljivih podatkov o širjenju krščanstva. Precej bolje so poznane razmere v vzhodnem in južnem sosedstvu, v Trakiji, južni oziroma spodnji Makedoniji in v grških pokrajinah.² Dasi gre za področje v širšem zaledju Soluna s krščansko skupnostjo v apostolski dobi, moramo postaviti za celotno južnobalkansko področje ugotovitev, da se tu ni izoblikovala v 2. in 3. stoletju specifična krščanska duhovna kultura s pomembnimi središči ustvarjanja in z osebnotmi velikega formata, kot je bilo to značilno za več območij Vzhoda (Azijo, Sirijo, Egipt) in deloma Zahoda

¹ O poznoantični upravni razdelitvi južnobalkanskega prostora splošno gl. A. H. M. JONES, *The Later Roman Empire 284-602 AD*, Oxford 1973, 1456-1457; T. D. BARNES, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge (Mass.) — London 1982, 201 ss., zlasti 203, 207 in 220. Posebej o upravnem razvoju Makedonije gl. F. PAPAZOGLU, *Makedonski gradovi u rimsko doba, Skopje 1957*, 87-96. O nastanku, obsegu in razvoju upravnih enot Macedonia Salutaris in Macedonia Secunda gl. F. PAPAZOGLU, *La Macédoine Salulaire et la Macédoine Seconde*, Bulletin de la Classe des lettres et de sciences morales et politiques, Académie royale de Belgique 42, 1956, 115-124. Posebej za provinco Macedonia Secunda gl. J. R. WISEMAN, *The City in Macedonia Secunda*, v zborniku *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Collection de l'École française de Rome 77, Roma 1984, 289-314, zlasti 289-291.

² Za področje Trakije gl. R. PILLINGER, *Das Grabmal von Ossenovo (Bulgarien) im Rahmen des frühen Christentums der westlichen Schwarzmeerküste*, Anzeiger der Phil.-hist. Klasse der Österr. Akad. d. Wiss. 120, 1983, 195-215; EADEM, *Monumenti paleocristiani in Bulgaria*, Rivista di archeologia cristiana 61, 1985, 275-310; zbornik V. GJUZELEV — R. PILLINGER (Hrsg.), *Das Christentum in Bulgarien und auf der übrigen Balkanhalbinsel in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, Miscellanea Bulgarica 5, Wien 1987 (vsa tri dela z izčrpnimi navedbami starejše literature). O začetkih krščanstva v južnomakedonskih in grških deželah gl. A. FLICHE — V. MARTIN (red.), *Storia della Chiesa I*, Torino 1976 (3. Ital. izd.), 133-137 (220-225); 221 (353). Od del v domačih jezikih gl. H. JEDIN, *Velika povijest Crkve I*, Zagreb 1972, 120 s.; 128; A. GEORGE — P. GRELOT s sodelavci, *Uvod v Sveto pismo Nove zaveze*, Celje 1982, 371 ss.; 405 ss.; J. DANIELOU — H. I. MARROU, *Zgodovina Cerkev 1. Od začetkov do Gregorija Velikega*, Ljubljana 1988, 59 ss.

(poleg Rima zlasti za Afriko).³ V celi vrsti zgodnjih poročil o navzočnosti krščanstva v južnobalkanskem prostoru ne najdemo niti enega takega, ki bi ga mogli zanesljivo postaviti v obravnavani prostor.⁴ Med splošnimi pogoji za širjenje krščanstva moramo upoštevati tudi sestavo prebivalstva. Tako kot v makedonskih mestih, ki jih je obiskal apostol Pavel (Filipi, Solun, Beroja), je bila tudi v Stobih že od konca 1. stoletja dalje judovska skupnost, ki je razpolagala z dvema sinagogama.⁵ Zgodnja poročila o krščanskem misijonu v Solunu, pa tudi drugod v sosedstvu (v Ahaji, Epiru in Dalmaciji), ki se nanašajo na drugo polovico 1. stoletja,⁶ opravičujejo domnevo, da je bilo krščanstvo tudi v kontinentalnem zaledju Makedonije v velikih mestih, ki so imela dobre stike z metropolo Solunom (kot na primer Stobi), že tedaj vsaj kot ideja poznano.

Medtem ko se v večini podonavskih in balkanskih provinc prične zgodovina krščanstva s prvimi zanesljivimi podatki o mučencih iz dobe velikega preganjanja kristjanov, za današnje makedonsko ozemlje z izjemo Soluna, na katerega se navezuje izročilo o solunskih devicah mučenkah,⁷ nimamo zanesljivega, v antiko segajočega poročila niti za to dobo. Sklepati moremo, da so bile žrtve tudi na obravnavanem ozemlju, ki ga je v času preganjanja upravljal Dioklecijanov cesar Galerij, najbolj zagrižen nasprotnik kristjanov v vladarskem kolegiju.

Poleg izročila o solunskih devicah je legenda o sv. Erazmu iz Formije edini vir, ki postavlja življenje in delo nekega mučenca iz časa preganjanj kristjanov na obravnavano ozemlje. Ta legenda je ohranjena v dveh latinskih verzijah, starejši iz zgodnjega srednjega veka (morda že iz 6. stoletja?) in mlajši, ki jo je še kot montekasinski menih in poddiakon v letih 1078—1088 napisal kasnejši papež Gelazij II. (1118—1119).⁸ Ohranjeni sta tudi dve grški verziji: »passio« v rokopisu iz 11. stoletja, ki je grška verzija starejše latinske legende, in zapis, ki ga prinaša tiskana zbirka svetniških življenjepisov, tako imenovani Moshopoljski zbornik (1741/1742).⁹ Latinska »passio« je služila kot podlaga zahodnemu izročilu, ki ga zasledimo tudi v historičnih martirologijih in končno v Rimskem

³ Prim. A. v. HARNACK, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, Wiesbaden s. a. (ponatis 4. izd. iz 1924), 786—793, zlasti 792 s.

⁴ Prim. G. GASPER, *Skopsko-prizrenska biskupija kroz stoljeća*, Zagreb 1986, 21 ss.

⁵ W. POEHLMAN, *The Polycharmos Inscription and Synagogue I at Stobi*, *Studies in the Antiquities of Stobi III* (edd. B. ALEKSOVA — J. WISEMAN), Titov Veles 1981, 235—248; J. R. WISEMAN, *The City* (kot v op. 1), 296—301; prim. tudi N. DUVAL — V. POPOVIĆ, *Urbanisme et topographie chrétienne dans les provinces septentrionales de l'Illyricum*, *Actes du Xe congr. intern. d'archéol. chrétienne* (Thessalonique 1980), vol. I, *Città del Vaticano — Thessalonike* 1984, 541—579, zlasti 559.

⁶ Prim. *Apostolska dela* 17, 15—18, 18; 20, 1—6; *Pismo Rimljanom* 15, 19; *Drugo pismo Timoteju* 4, 10; A. v. HARNACK, *Die Mission*, 624; 786 ss.; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa I*, 219—221 (349—353); R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, Ljubljana 1986, 33 s.

⁷ Izročilo o solunskih devicah mučenkah Agapi, Hioniji in Ireni je legendarno obarvano, vendar temelji na zanesljivih, v antiko segajočih poročilih. Slovenski prevod legende prinaša F. K. LUKMAN, *Kristusovi pričevalci* (privedil I. POJAVNIK), Celje 1983, 226—232, kompletno problematiko z vsemi viri in izbrano literaturo pa predstavlja N. di GRIGOLI, *Agape, Chione* (Chiona) e Irene, *Bibliotheca Sanctorum I*, Roma 1961, 303—304. Legenda se v eni kasnejših verzij navezuje tudi na Oglej: gl. H. DELEHAYE, *Étude sur le légendaire romain. Les saints de novembre et de décembre*, *Subsidia hagiographica* 23, Bruxelles 1936, 228 ss.; R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju*, 215 ss. To legendo je v 10. stol. v dramski obliki obdelala Hrocvita s komedijo *Dulcitus* (*Patrologia Latina* 137, 993—1002). O čaščenju solunskih devic mučenk na krščanskem Zahodu prim. H. QUENTIN, *Les martyrologues historiques du moyen-âge*, Paris 1908, 59; 114; 423; 481.

⁸ Latinska legenda je objavljena v *Acta sanctorum. Junii I. Parisiis — Romae* 1867, 206—214 (D. Paperbroch): za ostale objave gl. *Bibliotheca hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis*, Bruxelles 1898—1899, vol. I, nr. 2578—2583. Latinsko legendo, katere avtor je kasnejši papež Gelazij II., je objavil O. ENGELS, *Die Heramuspassio Papst Gelasius' II.*, *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 51, 1956, 16—33. Nekaj novejših literature: A. BALDUCCI, *Erasmo, vescovo di Formia*, *Bibliotheca sanctorum* 4, Roma 1964, 1288—1290; J. M. VESELÝ, *Sant'Erasmo di Formia o di Ochrida? Actes du Xe congr. intern. d'archéol. chrétienne* (Thessalonique 1980), vol. II, *Città del Vaticano — Thessalonike* 1984, 681—690; IDEM, *Sveti Erazmo od Formije: Sveti Erazmo formiski ili ohridski? Lihnid*, Zbornik na trudovi 6, 1988, Ohrid 1988, 53—68. Od slovenskih prispevkov gl. M. MIKLAUČIČ — J. DOLENC, *Leto svetnikov II*, Ljubljana 1970, 529—531.

⁹ Grško legendo je po rokopisu iz 11. stol. (Cod. Vat. 866, fol. 321—324) objavil F. HALKIN. La légende grecque de saint Erasme, *Analecta Bollandiana* 101, 1923, 5—17; gl. tudi F. HALKIN, *Bibliotheca hagiographica Graeca, Subsidia hagiographica* 8 a, Bruxelles 1958, vol. I, 182 s. Makedonski prevod grške legende, besedilo iz Moshopoljskega zbornika (faksimile in transkripcijo) z makedonskim prevodom in študijo je objavil H. MELOVSKI, *Dve žitja na sveti Erazmo-Lihnidski*, Lihnid. Zbornik na trudovi 6, 1988, 69—87.

martirologiju,¹⁰ grška »passio« pa je našla svoj odraz v različnih bizantinskih in slovanskih liturgičnih zapisih, da omenimo od slednjih samo Asemanov evangelij iz 10. ali 11. stoletja.¹¹ Jedro legende je v vseh variantah z delno izjemo one v Moshopoljskem zborniku isto. Gre za spis, sestavljen iz dveh precej podobnih delov. Erazem, škof v Antiohiji, je v času preganjanja kristjanov pod cesarjem Dioklecijanom zbežal v libanonske gore, preživel tam sedem let, bil aretiran, zaslišan od samega cesarja in strahovito mučen.¹² Pred izvršitvijo smrtno kazni ga je rešil iz ječe angel in ga z napotilom, naj se odpravi v Italijo, povedel v mesto Sidugridum (v starejši latinski varianti)¹³ oziroma v Ohrid (v legendi papeža Gelazija II.),¹⁴ v Loukridos (v grški legendi)¹⁵ oziroma »v veliko mesto Lychnidos« (v moshopoljskem zapisu).¹⁶ Tam je nastopil kot misijonar in dobrotnik, ki je na čudežen način po Kristusovem zgledu ozdravil več bolnikov in sprebrnil veliko število (40.000) domačinov. Ko je cesar Maksimijan zvedel za njegovo početje, ga je dal aretirati, nato ga je zaslišal in ga dal odvesti v Herkulov tempelj »ad civitatem Sirmitanam« (v latinski legendi)¹⁷ oziroma v mesto Sourmitana (v grški legendi).¹⁸ Tam je sprebrnil v krščanstvo še 30.000 ljudi, bil nato še enkrat zaslišan od samega cesarja in mučen. Pred smrtjo ga je iz ječe ponovno rešil angel Mihael in ga odvedel v (na?) »Curratium« (v starejši latinski verziji, domnevno Krk)¹⁹ oziroma v Drač (Dyrrhachion) v grški verziji²⁰ in v Gelazijevi latinski legendi²¹), kjer ga je že čakala ladja, s katero je odplul v Italijo, se naselil v Formiji in tam čez sedem dni umrl.

Zapis v Moshopoljskem zborniku²² se od ostalih precej razlikuje. Prvi del legende, ki opisuje dogodke v Siriji, je skrčen na minimum, drugi del, ki opisuje dogodke v Iliriku, pa je precej spremenjen tako z ozirom na vsebino kot z ozirom na kraj dogodkov. Kot prva Erazmova postaja na poti v Ilirik se omenja tukaj Hermoupolis, nato kot glavno prizorišče dogajanj »veliko mesto Lychnidos«. Tu je Erazma zaslišal cesar Maksimijan, nato sledi epizoda v Zevsovem svetišču in ne v Herkulovem kot v prej omenjenih zapisih. Arhangel Mihael je Erazma rešil iz ječe in ga odvedel v mesto Phrymos v Kampaniji. Od tod se je

¹⁰ H. DELEHAYE, *Commentarius perpetuus in Martyrologium Hieronymianum*, Jun. 2, *Acta sanctorum Novembris*, Tomi II pars posterior, Bruxellis 1931, 296 s.; *Martyrologium Romanum*, Jun. 2, *Propylaeum ad Acta sanctorum Decembris*, Bruxellis 1940, 220; H. QUENTIN, *Les martyrologes historiques du moyen âge*, Paris 1908, 334; 429; 515; J. DUBOIS, — G. RENAUD, *Edition pratique des martyrologes de Bède de Panonyme Lyonnais et de Florus*, Paris 1976, Jun. 3 (2); RABANUS MAURUS, *Martyrologium*, Jun. 2, ed. J. McCULLOH, *Corpus Christ. Cont. Mediaevalis* 44, Turnholt 1979, 53, v. 25—37; J. DUBOIS, *Le martyrologe d'Usuard*, *Subsidia hagiographica* 40, Bruxelles 1963, 240 (Jun. 3 (1)).

¹¹ Prim. H. MELOVSKI, *Dve žitija*, 70 s.; V. MALENKO — P. KUZMAN, *Hermeleja*, Ljnlid 6, 1988, 89—116, zlasti 90 s.

¹² *Acta s. Erasmi* 1—5 (*Acta sanctorum Jun. I*, 1867, 208 D — 209 C); O. ENGELS, *Die Heras-muspassio*, 21—25 (*Passio s. Herasmi*... edita a venerabili Gelasio papa II, c. 19—70); F. HALKIN, *La légende*, 6—9; H. MELOVSKI, *Dve žitija*, 73 ss.

¹³ *Acta*, c. 6 (*Acta sanct. Jun. I*, 209 C): »Et ecce, Angelus Domini dixit ad eum: Erasme, exurge, et ambula in Italiam; ibi tibi Dominus aeternam vitam tribuet in seculum seculi. Et quasi columba Christi plaudens, Sidugrido se deposuit.«

¹⁴ *Passio s. Herasmi* (ed. a Gelasio II), c. 71 (O. ENGELS, o. c., 25): »Porro beatus Hierasmus ducem itineris angelum sequens Oehridam civitatem adventit, que in extremis Asiae partibus in media videlicet Vulgarie provincie regione constructa quattuor dierum itinere disparatur a Sirme.« Oznaka Ohrida kot mesta sredi (bizantinske teme) Bolgarije je za čas nastanka spisa pravilna, bolj problematična je oznaka razdalje do Sirmija (ki se zdi premajhna) in oznaka, da gre za mesto na robu Azije (ki je v vsakem oziru napačna).

¹⁵ F. HALKIN, *La légende grecque*, 10; H. MELOVSKI, *Dve žitija*, 75 (zlasti op. 36; avtor razlaga sicer neznano ime kot izvedeno od imena Lychnidos, in sicer po paretimologiji od lychnos (luč) prek latinske besede lux do grecizirane latinske besede Loukridon). Ker je grški rokopijski legende nastal v južni Italiji (F. HALKIN, o. c., 6), nas ime nekoliko spominja na južnoitalijsko mesto Lokroi.

¹⁶ H. MELOVSKI, *Dve žitija*, 79 (z op. 61); 81.

¹⁷ *Acta*, c. 9 (o. c., 210 C). Gelazij II. je v svojem spisu še povečal prostorsko nejasnost dogajanja; saj pravi, da se je zadrževal »Maximianus apud Sirme in finibus Dalmatinis, que civitas a metropoli Dyrrachio dierum sex iter habet« (*Passio*, c. 89; O. ENGELS, o. c., 27).

¹⁸ F. HALKIN, *La légende grecque*, 13; H. MELOVSKI, *Dve žitija*, 77 (z op. 43 in 45); 78 (z op. 57).

¹⁹ *Acta*, c. 13 (o. c., 211 B): »... Michael Angelus... Et apprehendens eum ejecit illum de civitate Sirmitana: veniensque Curratium navicularum a Domino paratam invenit, et transmigravit eum in provinciam Campaniam.«

²⁰ F. HALKIN, *La légende grecque*, 16; H. MELOVSKI, *Dve žitija*, 78.

²¹ *Passio s. Herasmi* 142—143 (O. ENGELS, o. c., 32): »... Concito itaque gradu Dyrrachium angelo ducente perveniens navicularum in portu repertam festinus ingreditur et prosperis flantibus ventis civitatem applicuit Formianam.«

²² H. MELOVSKI, *Dve žitija*, 78—86.

Pojasnilo: Na karti razširjenosti zgodnjekrščanske cerkve v Makedoniji (na sosednji strani) so navedena le tista imena, ki se omenjajo v razpravi. Omenjeni kraji, ki pa niso zanesljivo lokalizirani (npr. Eustraion, Kelenidin, Harmonia itd.), na karti niso upoštevani. Za dostikrat sporno obliko imen, ki nastopajo v virih v različnih grških in latinskih variantah, naj opozorimo predvsem na dve deli: F. Papazoglu, *Makedonski gradovi* (kot v op. 1) in *Tabula imperii Romani K 34* (kot v op. 66).

svetnik preselil v Hermelijo (Chermelia), kjer je po uspešnem misijonskem delu umrl.

Svetniški življenjepisi, napisani v duhu hagiografske književnosti zgodnjega srednjega veka, prinaša ne le vrsto vprašanj nastanka in kompozicije spisa, temveč zlasti vprašanje historičnosti glavnega junaka in vprašanje identifikacije krajev, ki se v delu omenjajo. Medtem ko vse variante legende omenjajo mesto Formia v Kampaniji severozahodno od Neaplja kot kraj svetnikove smrti oziroma (v moshopoljskem zapisu kot Phrymos) predzadnje postaje na njegovi življenjski poti — dejstvo, ki ga potrjujejo že antični pisani viri,²³ zlasti pa arheološke raziskave v sedemdesetih letih, ko je bila odkrita »cella memoriae« sv. Erazma²⁴ — pa je vprašanje vmesnih postaj na njegovi življenjski poti dosti bolj zapleteno. Po starejši latinski legendi so to Singidunum in Sirmium ter otok Krk (?), po grški verziji mesta Loukridon in Sourmitana ter Dyrhachion, v Gelazijevi latinski legendi Ohrid, Sirmij in Drač, v moshopoljskem zapisu pa Hermoupolis, Lychnidos in končno Chermelia.

Kakor so že identifikacije Loukrida z Lihnidom filološko sporne, zapis v Moshopoljskem zborniku pa je dokaj pozen, nam lokalno izročilo iz Ohrida in zlasti arheološke najdbe kažejo, da zveza sv. Erazma z ohridskim območjem zelo verjetno sega v antično dobo. Arheološke raziskave v bližini srednjeveške cerkve sv. Erazma pet kilometrov severozahodno od Ohrida v letih 1974/1975 so pokazale na zgodnjekrščansko fazo iz 5. stoletja. Odkrita je bila triladijska cerkev z lepimi talnimi mozaiki z geometrijskim okrasom, verjetno posvečena sv. Erazmu.²⁵ Verjetno gre v primeru ohridskega območja za staro lokalno izročilo oziroma za svetniški kult, ki je bil prinešen iz Italije semkaj že v antični dobi, saj kasneje, v dobi slovanske naselitve, za to ne bi bilo več prave priložnosti, saj so bili stiki z južnoitalijskim prostorom zelo oteženi. To svetniško čaščenje se je prek staroselcev preneslo v zgodnji srednji vek in je očitno igralo neko vlogo pri ponovnem pokristjanjenju dežele proti koncu 9. stoletja. Severozahodno območje antičnega Lihnida z veliko gostoto najdišč iz pozne antike (Kozluk, Gabavci, Sv. Erazmo, Gabavski Rid) je po prepričljivi interpretaciji najdb identično s Hermelijo, ki jo omenja zapis v Moshopoljskem zborniku kot zadnji kraj Erazmova delovanja.²⁶ Z ozirom na to, da so Vzhodni Goti pod kraljem Teoderikom (Amalijcem) leta 479 opustošili okolico Lihnida potem, ko mesta niso mogli zavzeti, in se je prebivalstvo zateklo v arheološko raziskano utrdbo nad sv. Erazmom,²⁷ je vsekakor možno, da je bilo čaščenje sv. Erazma zanešeno na to področje že pred tem dogodkom, prav tako pa je možno, da je do tega prišlo nekoliko kasneje, v času odličnih odnosov med lihnidskim škofij-

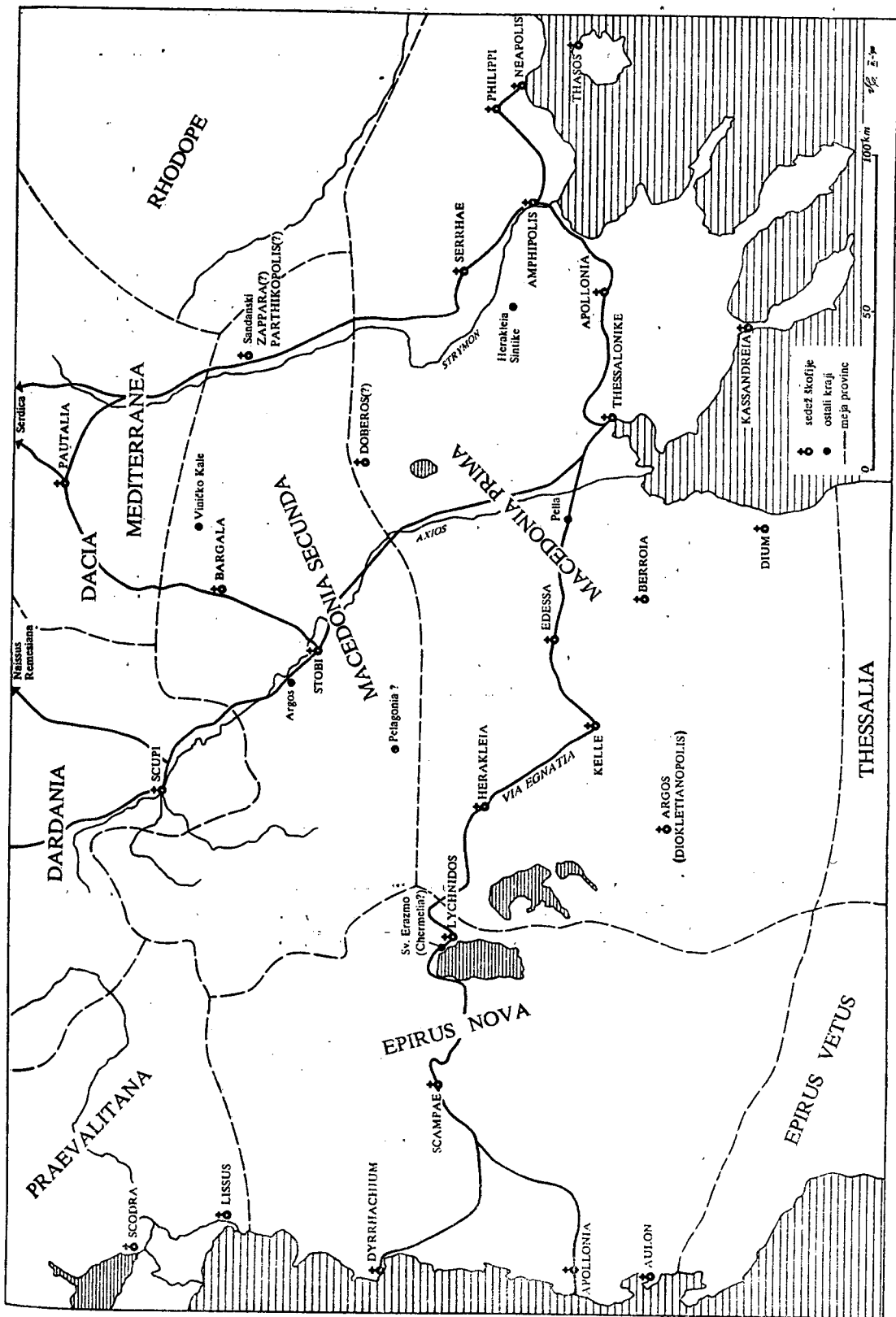
²³ Medtem ko *Martyrologium Hieronymianum*, Jun. 2 (gl. op. 10) mučenca le omenja, pa poroča GREGORIUS MAGNUS, *Registrum epistularum* 1, 8 (590) (ed. D. NORBERG, *Corpus Christ. Series Latina* 140–141, 1982, 10 v. 7) o mučenčevih posmrtnih ostankih v formijski cerkvi ter omenja dva samostana, posvečena temu svetniku: *Registrum epist.* 1, 23 (591) (cit. ed. 21, v. 10–11) in *Registr. epist.* 9, 171 (599) (cit. ed. 729, v. 1); 9, 173 (599) (cit. ed. 730, v. 2).

²⁴ J. M. VESELY, *Sant' Erasmo* (kot v op. 8), 681 ss.; IDEM, *Sveti Erazmo*, 53 ss.

²⁵ A. SONJE, *Ukrasni motiv na podu bazilike sv. Erazma kod Ohrida u Makedoniji*, *Ziva antika* 31, 1981, 265–276, zlasti 268 s.; IDEM, *Motivo ornamentale della pavimentazione della basilica di S. Erasmo nei pressi di Ohrid in Macedonia*, *Actes du Xe congr. intern. d'archéol. chrétienne* (Thessalonique 1980), vol. II, 1984, 535–541, zlasti 537; V. MALENKO — P. KUZMAN, *Hermelija*, *Lihnid* 6, 1988, 89–116, zlasti 94 ss. (s podrobnimi navedbami ostale arheološke literature); prim. tudi N. DUVAL — V. POPOVIĆ, *Urbanisme et topographie* (kot v op. 5), 556 s.

²⁶ V. MALENKO — P. KUZMAN, o. c. (op. 25), zlasti karta na str. 114. (Prilog I.)

²⁷ Prim. H. WOLFRAM, *History of the Goths*, Berkeley—Los Angeles 1988, 274; V. MALENKO — P. KUZMAN, o. c., 98 ss.

skim sedežem in papeško stolico.²⁸ Jedro antične poselitve v utrdbi nad sv. Erazmom je preživelo vsaj do potresa leta 611 in je zelo verjetno postalo prenašalec izročila o sv. Erazmu v srednji vek, v regiji, v kateri je bila ne le v luči arheoloških, temveč tudi lingvističnih raziskav,²⁹ kontinuiteta v srednji vek zelo izrazita.

Poleg bogatega izročila o sv. Erazmu na področju Ohrida nimamo nobenega zanesljivega vira, ki bi osvetljeval čas preganjanj kristjanov. Le »martyrium«, arheološko domnevan v Stobih,³⁰ govori in prid historičnosti vsaj enega po imenu neznanega mučenca v tem mestu.

Vpliv državljanskih vojn po odstopu cesarja Dioklecijana na razvoj krščanstva v makedonskem prostoru ni poznan. Kot ozemlje v oblasti cesarja Galerija do njegove smrti maja 311 — cesar se je največ časa zadrževal v Serdiki in Solunu — je bila Makedonija do njegovega tolerančnega edikta 30. aprila 311 področje preganjanja kristjanov, o katerem pa ne vemo nič.³¹ Po Galerijevo smrti je temu ozemlju do prve državljanske vojne proti Konstantinu jeseni 316 vladal cesar Licinij. Pomembnejše vojaške operacije ali dogodki nadregionalnega pomena na tem ozemlju v tej dobi niso poznani.³²

2. Makedonska cerkev v kristoloških sporih 4. in prve polovice 5. stoletja

Zanesljiva pričevanja o krščanstvu na področju Makedonije se pričenjajo ponovno z nikajskim koncilom 325. Med približno tristo škofi, zbranimi v Nikaji, najdemo z makedonskega področja kar tri. To so bili Aleksander iz Soluna, Boudios iz Stobov in Dakus iz Skupov.³³ To dejstvo samo po sebi kaže na znatno stopnjo razvoja cerkvene organizacije. Seveda pa sklepi koncila, ki se nanašajo na organizacijo cerkve (zlasti kanona 4 in 6), še ne predpostavljajo avtomatično že njihovega izvajanja v praksi, saj je bila mreža škofij tedaj gotovo še preredka.³⁴ Zato je trditev, da so imela cerkvena središča v provincialnih glavnih mestih (kot na primer v Skupih za Dardanijo) že tedaj metropolitno vlogo, povsem hipotetična.³⁵

Vprašanje arijanizma in razvoja cerkvene organizacije je manj kot dve desetletji kasneje obravnaval cerkveni zbor v Serdiki (343), ki je bil skoraj ekumenskega pomena.³⁶ V razmerah razcepa krščanskega sveta na tedaj še večinski katoliški in manjšinski arijanski tabor, ki ga je sestavljala večina škofov Vzho-

²⁸ Gl. op. 102, 136, 137.

²⁹ P. Hr. ILIEVSKI, *Balkanološki lingvistički študii so poseben osvrt kon istoriskiot razvoj na makedonskiot jazik*, Skopje 1988, 413—444 in drugod.

³⁰ N. DUVAL — V. POPOVIĆ, *Urbanisme et topographie*, 562 (gre za grobnico pri pokopališni cerkvi v bližini zahodnih mestnih vrat, imenovanih »porta Heraclea«); gl. skico pri J. R. WISEMAN, *The City* (kot v op. 1), 304 (n. 31) oziroma v *Studies in the Antiquities of Stobi I*, Beograd 1973, plan v prilogi (n. 28).

³¹ T. D. BARNES, *The New Empire*. (kot v op. 1), 61 ss.

³² T. D. BARNES, *The New Empire*, 80 ss.

³³ E. SCHWARTZ, *Über die Bischofslisten der Synoden von Chalkedon, Nicaea und Konstantinopel*, Abhandlungen der Bayerischen Akademie d. Wiss., Philosoph. — hist. Abt. N. F. 13, München 1937, 76 s.; E. HONIGMANN, *La liste originale des Pères de Nicée*, *Byzantion* 14, 1939, 17—76, zlasti 48 n. 190—191; IDEM, *The Original Lists of the Members of the Council of Nicaea, the Robber-Synod and the Council of Chalcedon*, *Byzantion* 16, 1942—1943 (1944), 20—80; IDEM, *Une liste inédite des Pères de Nicée*, *Byzantion* 20, 1950, 63—71, zlasti 65 n. 74 in 90; 66 n. 85; 67 n. 139 in 152.

³⁴ Prim. R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije zgodnjekrščanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja*, *Zgodovinski časopis* 40, 1986, 363—395, zlasti 369 s.; IDEM, *Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkanprovinzen (4. bis 6. Jahrhundert)*, *Miscellanea Bulgarica* 5, 1987, 149—196, zlasti 170 s., op. 32.

³⁵ Škofa Daka iz Skupov označuje kot metropolita, po našem mnenju neupravičeno, GJ. GASPER, o. c. (kot v op. 4), 27; 207. Pridružujemo se mnenju, ki ga je zastopal E. SCHWARTZ, o. c. (op. 33), 77, da stoji ob imenu oznaka »Dardaniae« (oznaka province in ne mesta) zato, ker gre za edinega škofa v provinci.

³⁶ Nekaj novejših del o serdiški sinodi, v katerih je upoštevana starejša literatura: A. H. CH. BRENECKE, *Hilarius von Poitiers und die Bischofsopposition gegen Konstantin II. Untersuchungen zur dritten Phase des arianischen Streites (337—361)*, *Patristische Texte und Studien* 26, Berlin — New York 1984, 17—64; I. OPELT, *Die westliche Partei auf dem Konzil von Serdika*, v zborniku *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident* (Hrsg. R. PILLINGER), Wien 1986, 85—92; kratek pregled posreduje tudi V. RUSSINOV, *The Canons of Serdika and the Balkan Clergy*, *Miscellanea Bulgarica* 5, 1987, 211—214. Temeljna študija o udeležencih koncila je še vedno: A. L. FEDER, *Studien zu Hilarius von Poitiers II*, *Sitzungsberichte d. Kais. Akad. d. Wiss. in Wien, Phil.-hist. Klasse*, Bd. 166, Abh. 5, Wien 1911.

da z nekaj škofi na Balkanu, je nastopila vrsta škofov z obravnavanega področja: »Paregorius a Dardania de Scupis«³⁷ ter »Zosimus a Macedonia de Lignido«³⁸ z neposrednega sosedstva makedonskega prostora, z ozemlja antične Makedonije pa »Euagrius (Eugenius?) a Machedonia de Eraclia Linci«³⁹ »Bassus a Machedonia de Dioclecianopoli«⁴⁰ »Porfirius a Machedonia de Filippis«⁴¹ »Aethius a Machedonia de Tesselonica«⁴² »Jonas a Machedonia de Particopoli«⁴³ »Palladius a Machedonia de Dio«⁴⁴ »Geroncius a Machedonia de Bereu«⁴⁵. Vsi imenovani škofje so pripadali zahodni katoliški stranki,⁴⁶ za razliko od škofov dveh sosednjih severnih provinc, Sredozemske Dacije in Prve Mezije, ki sta bili versko, razcepljeni med arijance in katolike.⁴⁷ Presenetljiva je odsotnost Stobov, ob siceršnji udeležbi kar sedmih škofov iz province Makedonije.

Za obdobje verskih bojev med arijanci in katoliki po serdiški sinodi je poznanih več cerkvenih zborov z udeležbo številnih škofov z balkanskega področja, med katerimi bi mogli iskati škofove iz Makedonije. Žal nastopajo v virih dostikrat le imena škofov, ne omenja pa se njihov izvor, zato za mnoge med njimi, ki se omenjajo le po enkrat, le-ta ostaja neznan. S prve sinode v Sirmiju 351 je znanih dvaindvajset imen arijanskih škofov, od katerih je izvor devetih neznan.⁴⁸ V pismu sirmijskega škofa Germinija iz leta 366 najdemo osem imen zmernih arijanskih škofov, pri čemer je izvor vsaj treh neznan.⁴⁹ Na sinodi v Sirmiju 378 je bilo odstavljenih sedem arijanskih škofov neznanega izvora.⁵⁰ Vsekakor je možno, da je kateri od vsaj dvajsetih škofov iz tega obdobja, znanih le po imenu,⁵¹ izhajal z makedonskega ozemlja, vendar se tega do morebitne srečne najdbe novih virov ne da potrditi.

Vsekakor je presenetljivo dejstvo, da se škofijski sedeži s področja Makedonije z izjemo Soluná pojavljajo v virih še celo stoletje po serdiški sinodi prav poredko. Ne najdemo jih v seznamu udeležencev drugega ekumenskega koncila

³⁷ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (ed. A. L. FEDER, *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum* 65, Wien 1916, 136 n. 29); A. L. FEDER, *Studien*, 22 n. 29; 37; 50 n. 7.

³⁸ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 135 n. 23); A. L. FEDER, *Studien*, 22 n. 23; 34 n. 23; 54 n. 32. Mesto je tedaj gotovo ležalo v provinci Epirus Nova in oznaka, da gre za mesto v Makedoniji, je tukaj kot še na več drugih mestih anahronistična.

³⁹ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 134 n. 21); A. L. FEDER, *Studien*, 21 n. 21; 33 n. 21 s.; 54 n. 31.

⁴⁰ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 133 n. 8); A. L. FEDER, *Studien*, 20 n. 8; 29; 50.

⁴¹ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 133 n. 9); A. L. FEDER, *Studien*, 20 n. 9; 29; 50–51.

⁴² HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 135 n. 27); A. L. FEDER, *Studien*, 22 n. 27; 35; 50. Ta škof nastopa tudi kot predigatelj can. 16 in naslovljenec can. 18; gl. Ch. J. HEFELÉ, *Histoire des Conciles I*, Paris 1907, 799–800.

⁴³ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 136 n. 33); A. L. FEDER, *Studien*, 23 n. 33; 38; 50.

⁴⁴ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 139 n. 55); A. L. FEDER, *Studien*, 25 n. 55; 46; 54.

⁴⁵ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 139 n. 56); A. L. FEDER, *Studien*, 25 n. 56; 46 s.; 50.

⁴⁶ Poleg imenovanih škofov sta tudi dva solunska škofa, Aecijev predhodnik Aleksander in naslednik Heremius podpirala Atanzija (gl. Ch. PIETRI, *Roma Christiana. Recherches sur l'Eglise de Rome, son organisation, sa politique, son idéologie de Miltiade à Sixte III* (311–440), vol. II, Roma 1976, 1076 op. 1). O opredelitvi Makedonije in sosednjih provinc (Dacije, Mezije, Trakije, Dardanije, obeh Epirov, Tesalije) za katoliško stran poroča tudi ATHANASIOS, *Apologia contra Arianos I* (*Patrologia Graeca* 25, 249); IDEM, *Epistola synodi Sardicae congregatae* (*Patrologia Graeca* 25, 312 A); IDEM, *Historia Arianorum ad monachos* 23 (*Patrologia Graeca* 25, 725 B); prim. tudi *Concili Sardicensis ad Mareoticas ecclesias epistola* (*Patrologia Latina* 56, 848–850), kjer najdemo med podpisniki več makedonskih škofov.

⁴⁷ A. L. FEDER, *Studien*, 126; R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije* (kot v op. 34), 370 op. 35; IDEM, *Die Entwicklung*, 171 op. 33.

⁴⁸ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B VII 9* (cit. ed. 170); prim. A. L. FEDER, *Studien*, 101–103; R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 372 op. 54 a; 393; IDEM, *Die Entwicklung*, 173 s., op. 49 (z ostalo literaturo). O sinodi v Sirmiju 351 gl. H. Ch. BRENNECKE, *Hilarius von Poitiers* (kot v op. 36), 91–107.

⁴⁹ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B VI 4* (cit. ed. 160); A. L. FEDER, *Studien*, 107–109; R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 372 op. 53; IDEM, *Die Entwicklung*, 173 op. 48.

⁵⁰ THEODORETUS, *Historia ecclesiastica* 4, 8 (*Patrologia Graeca* 82, 1140 A–B; 1141 A); prim. R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 372 op. 57; 393; IDEM, *Die Entwicklung*, 174 op. 52 (z ostalo literaturo).

⁵¹ Prim. R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 372 op. 54; IDEM, *Die Entwicklung*, 173 s., op. 48. Poleg omenjenih virov naj navedemo še pismo papeža Damasa iz časa neposredno pred koncilom v Carigradu 381. naslovljeno na solunskega škofa Aholija in pet škofov («Aholio, Eurydico, Severo, Uranio, Philippo et Johanni»), ki so verjetno izhajali iz Makedonije (*Patrologia Latina* 13, 365); prim. op. 69.

v Carigradu 381 — tega se je zanesljivo udeležil le škof Aholij iz Soluna⁵² — ki pomeni obenem z oglejsko sinodo istega leta veliko zmago nad arijanizmom in heretičnimi gibanji, ki so izšla iz njega. Večja je bila vloga makedonskih škofov kot papeževih zaveznikov na tretjem ekumenskem koncilu v Efezu 431, na katerem so reševali vprašanje nestorijanstva.⁵³ Na drugem efeškem cerkvenem zboru leta 449 (tako imenovani »latrocinium«) najdemo med udeleženci iz neposredne bližine makedonskega prostora škofa Antonija iz Lihnida.⁵⁴ Med podpisniki najdemo vrsto makedonskih škofov. To so bili Sozon iz Filipov, Eusebios iz Dobera, Maksiminos iz Sera, Hermogenes iz Kasandreje, Lukas iz Beroje (vsi z oznako province Prve Makedonije)⁵⁵ in kot najbolj ugleden med njimi Kvintil iz Herakleje (brez oznake province) kot namestnik očitno odsotnega solunskega škofa Anastazija.⁵⁶ Skoraj gotovo gre za škofa iz Makedonije in ne iz Herakleje (Perinta) v bližini Carigrada. Ker sta bili v Makedoniji dve Herakleji, je možno, da gre za škofa iz Herakleje Linkestis (današnja Bitola) ali iz Herakleje ob Strimonu, vendar je prva možnost z ozirom na to, da se druga Herakleja v cerkvenozgodovinskih virih praktično ne pojavlja, vsekakor verjetnejša.⁵⁷

Še pomembnejša je bila udeležba makedonskih škofov na četrtem ekumenskem koncilu v Halkedonu 451, na katerem so reševali vprašanje monofizitizma. Med več kot petsto udeleženci najdemo kar osem škofov z obravnavanega območja. To so bili kot najuglednejši med njimi Kvintil iz Herakleje, ki je nastopal v enaki vlogi kot v Efezu 449, kot namestnik solunskega škofa Anastazija,⁵⁸ Nikolaj iz Stobov⁵⁹ in Dardanius iz Bargale⁶⁰ kot edina predstavnika Druge Makedonije, poleg tega še trije škofje, ki so bili že 449 v Efezu (Sozon iz Filipov, Evzebij iz Dobera in Maksimin iz Sera)⁶¹ ter Johannes iz Parthicopolis in Honoratus s Tasosa, ki se pred tem ne omenjata.⁶² Iz nekoliko poznejšega časa sta poznani še dve omembi škofov iz neposredne bližine makedonskega ozem-

⁵² E. SCHWARTZ, o. c. (kot v op. 33) 83; o koncilu in njegovih udeležencih splošno gl. A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa III/1*, Torino 1977⁴, 299—307 (361—369), zlasti 300 (362, op. 38—39); gl. tudi J. DANIELOU — H. I. MARROU, *Zgodovina Cerkev I*, Ljubljana 1988, 266. — Aholij je prva sorazmeroma dobro poznana in pomembna osebnost med solunskimi škofi. Kot škof, ki je krstil cesarja Teodozija in kot škof tedanje cesarske prestolnice — Teodozij je izdal v Solunu znameniti zakon, s katerim je definiral vsebino katoliške vere (*Codex Theodosianus* 16, 1, 2 (380); ed. Th. MOMMSEN, Zürich—Dublin 1971⁴, 833) — je imel na cesarja velik vpliv (gl. A. LIPPOLD, *Theodosius der Große und seine Zeit*, München 1980², 22; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 850). Aholij se omenja kot naslovljenec dveh pism papeža Damasa iz leta 381, iz časa neposredno pred koncilom v Carigradu (*Epist.* 5—6; *Patrologia Latina* 13, 365—370; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 860). Omenja se kot udeležec sinode v Rimu 382 in sicer kot eden od naslovljenecv v pismu, ki so ga pisali vzhodni škofje sinodi v Rimu; gl. THEODORETUS, *Historia ecclesiastica* 5, 9 (*Patrologia Graeca* 82, 1212); A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa III/1*, 310 (373); Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 867. O vzponu solunske cerkve v Aholijevi dobi prim. Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1076 op. 1. AMBROSIUS, *Epist.* 15, 3 (*Patrologia Latina* 16, 956 B) apostrofira Aholija z naslovom »apostolicus«, ki je bil v rabi samo za najbolj ugledne škofijske sedeže oziroma njihove nosilce; prim. Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1612.

⁵³ Trije makedonski škofje so prišli na efeški koncil z rahlo zamudo. Na koncilu je igral pomembno vlogo kot Nestorijev nasprotnik Flavijan iz Filipov (prim. Ch. J. HEFELE, *Histoire des Conciles II*, Paris 1908, 302; 360; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, Torino 1972, 223 (207); 235 (230)). Iz pisma papeža Celestina, naslovljenega na štiri škofe, med drugimi na Rufa iz Soluna in Flavijana iz Filipov, poslanega 11. avg. 430 (slabo leto pred koncilom), je razvidno, da sta bila ta dva makedonska škofa nasprotnika Nestorijevih naukov; gl. COELESTINUS, *Epist.* 12 (*Patrologia Latina* 50, 465 ss.); Ph. JAFFE — G. WATTENBACH, *Regesta pontificum Romanorum I*, Lipsiae 1885, 373; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, 216 (194); Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1134 ss.; 1360 op. 2; 1394 ss.

⁵⁴ E. HONIGMANN, *The Original Lists* (kot v op. 33), 35 n. 52; Prim. R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 377 op. 78; IDEM, *Die Entwicklung*, 181 s., op. 72.

⁵⁵ E. HONIGMANN, *The Original Lists*, 35 n. 59—63; oznaka province Maked. I. kaže na zelo verjeten obstoj Druge Makedonije v tej dobi. Prim. Ch. PIETRI, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'Église de Rome (V—VIe siècles)*, Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin (kot v op. 1), 21—62, zlasti 60.

⁵⁶ E. HONIGMANN, *The Original Lists*, 34 n. 12—13; prim. Ch. PIETRI, *La géographie*, 29 s.

⁵⁷ Tudi na petem ekumenskem koncilu v Carigradu 553 je škof Benignus iz Herakleje Linkestis zastopal odsotnega solunskega škofa Elija; gl. op. 152. Odsotnost Herakleje ob Strimonu (oziroma Herakleje v Sintiki) v cerkvenozgodovinskih virih posebej poudarja F. PAPAZOGLU, *Makedonski gradovi* (kot v op. 1), »Sinoptička tabela makedonskih gradova i drugih naselja« v prilogi.

⁵⁸ E. HONIGMANN, *The Original Lists*, 50 n. 8; prim. tudi E. SCHWARTZ, *Über die Bischofslisten* (kot v op. 33), 8; Ch. PIETRI, *La géographie*, 31 ss.; 61.

⁵⁹ E. HONIGMANN, *The Original Lists*, 58 n. 387.

⁶⁰ E. HONIGMANN, *The Original Lists*, 58 n. 388.

⁶¹ E. HONIGMANN, *The Original Lists*, 58 n. 384—386; Ch. PIETRI, *La géographie*, 61.

⁶² E. HONIGMANN, *The Original Lists*, 58 n. 389—391; Ch. PIETRI, *La géographie*, 61.

lja. Antonij iz Lihnida, udeleženec efeške sinode 449, se omenja v pismu škofov Novega Epira cesarju Leonu (457 ali malo kasneje),⁶³ Ursilijus iz Skupov pa se omenja skupaj s še dvema škofoma v pismu dardanskih škofov istemu cesarju iz leta 458 in nato v cesarjevem odgovoru.⁶⁴ Politična aktivnost večine omenjenih škofov v splošnem ni presegla lokalnih oziroma provincialnih okvirov, saj se v dokumentih ponavadi pojavljajo le kot podpisniki. Le redke med njimi (npr. Aecija iz Soluna 343, Flavijana iz Filipov okrog 430, Aholija in Rufa iz Soluna) najdemo med predlagatelji kanonov ali v teoloških diskusijah. Brez izjeme nastopajo makedonski škofje v tej dobi kot »zahodni« škofje, ki se vedno opredeljujejo katoliško, v skladu s stališči apostolskega sedeža, proti različnim gibanjem krščanskega Vzhoda.

Na obravnavanem ozemlju se ni razvilo nobeno središče zgodnjekrščanske književnosti. Deloma je segel sem vpliv Niketa iz Remezijane, pomembnega pisca in vnetega misionarja iz dobe okrog leta 400.⁶⁵ Ko se je ta leta 398 vračal iz Italije v domače kraje, je potoval z ladjo do priobalne Makedonije, nato po kopnem na sever skozi Stobe in Skupe. Kot poroča njegov prijatelj Pavlin iz Nole, ga je pot v domačo Remezijano vodila takole:

«. . . ibis Arctos procul usque Dacos,
ibis Epiro gemina videndus,
et per Aegeos penetrabis aestus
Thessalonicon . . .

tu Philippeos Macetum per agros
per Tomitanam gradieris urbem,
ibis et Scupos patriae propinquos
Dardanus hospes.«⁶⁶

3. Nastanek in razvoj solunskega vikariata

Dosti bolj plastično kakor podpisi makedonskih škofov na cerkvenih zborih 4. in prve polovice 5. stoletja slika cerkvene razmere v deželi vrsta papeških pisem, ki osvetljujejo nastanek solunskega vikariata in odražajo žive interese rimske stolice na tem območju spričo nevarnosti, da se na ozemlje Makedonije in sploh vzhodnega Ilirika razširi vpliv in oblast carigrajskega škofa. Ta nevarnost se je pokazala že po upravni delitvi Ilirika 379, ko sta diecezi Makedonija in Dacija pripadli vzhodnemu cesarju Teodoziju,⁶⁷ zlasti pa po carigrajskem koncilu 381, ki je (kanon 3) dvignil carigrajskega škofa po rangi takoj za papežem.⁶⁸ Na spremembo razmer je reagiral papež Damaz že leta 380, torej še pred carigrajskim koncilom, v dveh pismih, poslanih solunskemu škofu Aholiju

⁶³ M. LE QUIEN, *Oriens Christianus II*, Parisiis 1740, 285 (z datiranjem sinode v leto 453); F. PAPAŽOGLU, *Rimski gradovi*, 90 s.; prim. Ch. PIETRI, *La géographie*, 35 s.

⁶⁴ G. GASPER, o. c. (kot v op. 4), 205; R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 376 op. 75; 387. Podpis »Ursilijus episcopus Dardaniae« kaže na to, da gre za metropolita province, ki ga je cesar v odgovoru tituliral z »Ursicenus (?) episcopus Scupiensis« (J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio VII*, Paris—Leipzig 1901², 789). Prim. tudi Z. MIRDITA, *Das Christentum und seine Verbreitung in Dardanien*, *Balkanica* 4, 1973, 83—93, zlasti 87; Ch. PIETRI, *La géographie*, 36.

⁶⁵ A. E. BURN, *Niceta of Remesiana. His Life and Works*, Cambridge 1905; novo stanje raziskav posreduje K. GAMBER, *Niceta von Remesiana als Katechet und Hymnedichter. Ein Rechenschafts- und Forschungsbericht*, v zborniku *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident* (Hrsg. R. PILLINGER), Wien 1986, 71—83.

⁶⁶ PAULINUS NOLANUS, *Carmen 17*, v. 17—20 in 193—196 (A. E. BURN, *Niceta of Remesiana*, 142 in 148). Ze A. E. BURN, o. c., LII, nazadnje pa Y. M. DUVAL, *Nicéta d'Aquilée. Histoire, légende et conjectures anciennes*, *Antichità Altoadriatiche* 17, 1980, 169, sta po pravici popravila »Tomitanam« (kot je v večini izdaj) v smiselno »Stobitanam«. O poteku ceste iz Soluna prek Stobov in Skupov proti severu gl. *Tabula Imperii Romani K 34*. Naissus — Dyrhachion — Scupi — Serdica — Thessalonike, red. J. ŠASEL, Ljubljana 1976, karta I.

Navedeni verzji v prostem prevodu:
Sel boš daleč vse do severnejših Dačanov,
šel boš iz Epira, da bi videl dvojno (morje)
in prek viharnih Egejev boš pripotoval
v Solun . . .

hodil boš po filipskem polju Makedoncev,
šel skozi stobitansko mesto,
šel boš v Skupe, v bližini (svoje) domovine,
gost Dardanije . . .

⁶⁷ A. LIPPOLD, *Theodosius der Große und seine Zeit*, München 1980², 15 s.
⁶⁸ Ch. J. HEFELE, *Histoire des Conciles II*, Paris 1908, 24 ss.; to stanje sta potrdila tudi can. 9 in 28 halkedonskega koncila (Ch. J. HEFELE, *Histoire . . . II*, 791 ss.; 815 ss.) ter *Codex Theodosianus* 16, 2, 45 (421) (ed. Th. MOMMSEN, Dublin—Zürich 1977⁴, 852, ki je bil prevzet v Justinijanov Kodeks; gl. op. 139). O nastanku solunskega vikariata gl. od starejših del L. DUCHESNE, *L'Illyricum ecclésiastique*, *Byzantinische Zeitschrift* 1, 1892, 531—550; J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris 1918, 369 ss.; F. STREICH-HAN, *Die Anfänge des Vikariates von Thessalonich*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 43 (Kanonistische Abteilung XII), Weimar 1922, 330—384 (študija temeljnega pomena); Ch. PIETRI, *Roma Christiana, 1069—1147* (med modernimi prikazi najtemeljitejši); kratko obravnavajo to vprašanje tudi A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, Torino 1972, 306 s. (350); G. GASPER, o. c., 39—40.

in še petim makedonskim (?) škofom oziroma samo škofu Aholiju.⁶⁹ Damasov naslednik Siricij (384—399) je napravil važen korak naprej. V pismu Aholijevemu nasledniku Anisiju (386?) je podelil solunskemu škofu velika pooblastila pri postavljanju škofov na področju Vzhodnega Ilirika, saj je moral ta dati soglasje k vsakemu škofovskemu imenovanju.⁷⁰ Papež Inocencij je v razmerah, ko je Vzhodni Ilirik po Teodozijevi smrti definitivno prišel v okvir vzhodnega cesarstva, šel še naprej. Da bi zavaroval svoje interese pred carigraskimi škofi, je leta 412 z uredbo, ki pomeni dejansko nastanek solunskega vikariata, poveril solunskemu škofu Rufu jurisdikcijo nad provincami Ahajo, Tesalijo, Starim Epirom, Novim Epirom, Kreto, Sredozemsko Dacijo, Obrežno Dacijo, Prvo Mezijo, Dardanijo in Prevalitano, torej nad celotnim Vzhodnim Ilirikom, povečanim s Prevalitano.⁷¹ Solunski vikariat je dobil trdno obliko v letih 419—423, v času papeža Bonifacija.⁷² Papež je leta 419, ko so izbruhnili hudi spori v zvezi z zasedbo škofijskega sedeža v Korintu, v pismu osmim ilirskim škofom, zbranim na sinodi v Korintu, potrdil Inocencijevo ureditev,⁷³ nato pa še enkrat v pismu solunskemu škofu Rufu.⁷⁴

Utrjevanju papeškega vpliva v Vzhodnem Iliriku je ob nasprotovanju nekaterih ilirskih, zlasti tesalskih škofov, sledil v razmerah slabšanja odnosov med vzhodnim in zahodnim cesarstvom poseg vzhodnega cesarja Teodozija II. Ta je z zakonom leta 421 postavil kot razsodnika v cerkvenih sporih v Iliriku carigrskega škofa⁷⁵ in tako skušal spodkopati papeževo ureditev. Dosledno upoštevanje tega zakona bi namreč pomenilo razpad solunskega vikariata. Sledila je energična reakcija Zahoda. Zahodni cesar Honorij je kot papežev zaveznik v tej zadevi posredoval pri vzhodnem cesarju, po Teodozijevem diplomatskem odgovoru sodeč uspešno.⁷⁶ Zatem je sam papež v pismu solunskemu škofu Rufu in drugim škofom Makedonije, Ahaje, Tesalije, obeh Epirov, Prevalitane in Dacije leta 422 ob reševanju spora v Korintu potrdil institucijo solunskega vikariata.⁷⁷ To potrditev vsebuje tudi dve papeževi pismi, solunskemu škofu Rufu in škofom v Tesaliji, kjer je bila opozicija proti tej ureditvi najmočnejša.⁷⁸

Štiri pisma papeža Siksta III. (432—440), ki se nanašajo na razmere v Iliriku, z ozirom na razvoj solunskega vikariata ne prinašajo kakih bistvenih novosti. Papežu je uspelo obdržati ustanovo solunskega vikariata proti tistim silam in nevarnostim, ki so mu grozile. V času nestorijanskega spora, ko je imel

⁶⁹ Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, *Regesta*, 237; *Epistularum Romanorum pontificum ad vicarios per Illyricum aliosque episcopos Collectio Thessalonicensis 1—2* (ed. C. SILVA-TAROUCA, Romae 1937, 16—19). Prim. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 344 s.; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 860 s.

⁷⁰ *Collectio Thessalonicensis 3* (cit. ed., 19): »... ut nulli licentia esset sine consensu tuo in Illyrico episcopos ordinare praesumere.« Gl. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 345—350; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1072—1077. Vikariat se v pismu izrecno ne omenja.

⁷¹ *Collectio Thessalonicensis 5* (cit. ed. 21—22); papež sporoča škofu: »... prudentiae gravitatis tuae committendam curam causasque si que exoriantur, per Achaiae, Thessaliae, Epiri veteris, Epiri novae, Cretae, Daciae mediterraneae, Daciae ripensis, Moesiae, Dardaniae et Praevali ecclesias.« Pri tem se je papež skliceval na pismi papežev Damasa in Siricija škofoma Aholiju in Anisiju (gl. op. 69—70). V seznamu provinc papež izpušča Makedonijo I in Makedonijo Salutaris, nad katerima je imel solunski škof že prej metropolitno oblast, dodaja pa Prevalitano, ki je 395 definitivno postala del vzhodnega cesarstva, čeprav je bila nekoč del Dalmacije. Papež je poveril solunskemu škofu »nostra vice per suprascriptas ecclesias, salvo earum primatu curam, et inter ipsos primates primus, quicquid eos ad nos necesse fuerit mittere, non sine tuo consentent arbitratu. Ita enim aut per tuam experientiam quicquid illud est finietur, aut tuo consilio ad nos usque perveniendum esse mandamus.« Solun je torej postal nadškofijsko središče Ilirika, Carigrad se ne omenja, za »maiores causas« pa je pooblaščen papež, tako kot je bilo na Zahodu. Solunski škof je dobil pravico sklicevati sinode in urejati zadeve »vel in tua vel in memoratis provinciis«. Gl. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 350—354; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1089—1093.

⁷² Prim. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 354—365; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1107—1130.

⁷³ *Collectio Thessalonicensis 6* (cit. ed. 23 s.); od osmih na sinodi navzočih škofov jih je pet poznanih izhajalo izven makedonskega prostora, za tri, ki se omenjajo samo v tem zapisu (Paulus, Aeternalis, Sabacius) pa je izvor nepoznan.

⁷⁴ *Collectio Thessalonicensis 7—7 b*; 27 (cit. ed. 24—27; 64—65).

⁷⁵ *Codex Theodosianus 16, 2, 45* (421) (ed. Th. MOMMSEN, kot v op. 68, 852). Prim. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 359 s.; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1114 s.

⁷⁶ *Collectio Thessalonicensis 15—16* (cit. ed. 43—45); prim. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 361 ss.; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1117 ss.

⁷⁷ *Collectio Thessalonicensis 8* (cit. ed. 27—32); Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1122—1130.

⁷⁸ *Collectio Thessalonicensis 9—10* (cit. ed. 32—36).

Nestorij privržence tudi med škofi v Tesaliji (ti so se odvrčali od Rima in iskali zaveznitva v Carigradu), je papež Sikst III. podprl svoja privrženca škofa Flavijana iz Filipov in solunskega škofa Rufa. Slednji je sklical sinodo škofov vikariata, ki so se je udeležili škofje Novega Epira, Makedonije, Tesalije ter Senecio iz Prevalitane, na kateri so obsodili nestorijanstvo (jeseni 431, torej do pol leta po efeškem koncilu).⁷⁹ Papež je leta 435 zavrnil ambicije korintskega škofa Perigena, ki je po smrti solunskega škofa Rufa hotel svoj škofijski sedež izenčiti s solunskim, češ da je enako kot ta apostolskega izvora.⁸⁰ V pismu škofom, zbranim na sinodi v Solunu, je izrecno potrdil primat novega solunskega škofa Anastazija nad metropolitom v Iliriku, tudi nad škofom iz Korinta.⁸¹ V pismu carigrajskemu škofu Proklu (konec 437) je papež še enkrat apeliral na staro cerkveno ureditev; škofa je pozval, naj se drži obstoječe ureditve in naj brzda svoje ambicije, navajajoč ob tem pooblastila solunskega škofa.⁸² V pismu sinodi ilirskih škofov iz istega časa je ponovno potrdil pooblastila solunskega škofa Anastazija, sklicevaje se na to, da je imel enaka pooblastila že njegov predhodnik Rufus (»qui (sc. Anastasius) vices apostolicae sedis agere, ut beatae memoriae Rufus decessor ipsius, ex nostra voluntate cognoscitur . . .«).⁸³ Ta zagotovila so bila toliko bolj potrebna, ker je Teodozijeve kodeks, ki je stopil v veljavo 1. januarja 439, vseboval sporni zakon cesarja Teodozija II., po katerem je bil za reševanje spornih zadev v Iliriku pooblaščen carigrajski škof.⁸⁴

Z nastopom papeža Leona (440—461) je solunski vikariat zašel v krizo.⁸⁵ Vzrokov za to je bilo več. Ne le, da je bil solunski škof Anastazij neprimerna osebnost in da je zavladala med škofi v Iliriku nedisciplinarnost, tudi pravna ureditev sama je pokazala slabosti. Vikariatska pooblastila so sprejemali solunski škofje dotlej osebno od papežev, tako da je bil Anastazij ob smrti papeža Siksta III. le metropolit in je moral novega papeža prositi za tista pooblastila, ki jih je nekoč že imel. To je storil šele čez dobra tri leta. Papež je na njegovo prošnjo odgovoril s dvema pismoma (obema z datumom 12. 1. 444). Samemu Anastaziju je podelil pooblastila vikarija, vendar v nekoliko okrnjenem obsegu,⁸⁶ v drugem pismu pa je metropolitne škofo Ilirika obvestil o tem, da je Anastazija po zgledu predhodnikov postavil za svojega vikarija (»Vicum itaque nostram fratri et coepiscopo nostro Anastasio, secuti eorum exemplum, quorum nobis recordatio est, veneranda, commisimus . . .«).⁸⁷ V resnici se je vloga solunskih vikarijev zmanjšala, večja pa je postala vloga samega papeža pri urejanju razmer v Iliriku. Tako stanje odraža papeževo pismo šestim metropolitnim škofom Ilirika z začetka leta 446, očitno odgovor na njihovo prejšnje pismo, poslano v Rim, neodvisno od solunskega vikarija, kar je odraz slabega delovanja te ustanove. Eden od treh metropolitov neznanega izvora z imenom Carus naj bi domnevno izhajal iz Skupov.⁸⁸ Vsekakor nas v takih razmerah ne sme presenetiti odsotnost solunskega škofa Anastazija tako na efeški sinodi 449 kot na halkedonskem koncilu 451.⁸⁹

⁷⁹ Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1134—1139; prim. op. 53.

⁸⁰ *Collectio Thessalonicensis* 11 (cit. ed. 36—37); prim. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 368 s.; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1139 s.

⁸¹ *Collectio Thessalonicensis* 12 (cit. ed. 37—38); F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 369; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1142.

⁸² *Collectio Thessalonicensis* 13 (cit. ed. 39—40); prim. Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1144 s.

⁸³ *Collectio Thessalonicensis* 14 (cit. ed. 41—43); prim. Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1145 ss.; F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 366 s.

⁸⁴ *Codex Theodosianus* 16, 2, 45 (421) (kot v op. 68).

⁸⁵ Prim. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 369—381; Ch. PIETRI, *La géographie*, 24—28.

⁸⁶ *Collectio Thessalonicensis* 23 (cit. ed. 53—57); F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 371 ss.

⁸⁷ *Collectio Thessalonicensis* 24 (cit. ed. 57—59).

⁸⁸ *Collectio Thessalonicensis* 25 (cit. ed. 60—62); Ch. PIETRI, *La géographie*, 26 s. Avtor v op. 14 skuša rešiti vprašanje izvora navedenih metropolitov. Poleg treh poznanih (Seneciona iz Skodre, Luka iz Drača in Vigilantija iz Larise) postavlja tri nepoznane takole: Antioha (popravi v Atika) v Nikopolis (provinca Novi Epir), Karosa v Skupe (provinca Dardanijska), Teodula v Serdiko (Sredozemska Dacija). Vprašanje ostaja odprto.

⁸⁹ Gl. op. 56 in 58.

4. Akacijanska shizma

Po sredi 5. stoletja so se vezi Makedonije z Rimom zaradi političnih razmer v Italiji in na Balkanu precej zrahljale. V Italiji so vladale v zadnjih dveh desetletjih obstoja zahodnega cesarstva anarhične razmere, po Odoakrovi uzurpaciji 476 pa so bili odnosi z Vzhodom v glavnem napeti.⁹⁰ Na Balkanu je prišlo do daljše izločitve Dalmacije iz okvira zahodnega cesarstva,⁹¹ vrsto drugih balkanskih provinc, zlasti Trakijo, Mezijo, Makedonijo in Epir, pa so zajele gotske plemitve, ki so prizadele tudi več makedonskih mest, Stobi (474) in Heraklejo (474 in 479) ter Lihnid v Novem Epiru (479).⁹² Vztrajno prizadevanje carigrayskih škofov, da bi Vzhodni Ilirik s cesarjevo pomočjo odtrgali od Rima,⁹³ je obrodilo sadove, ko je prišlo skoraj do popolne prekinitve med Rimom in solunskim vikariatom ob nastopu akacijanske shizme 484. Po neuspešnem poskusu posredovanja med Rimom in Carigradom, ki sta ga opravila solunski škof Andrej in neki ilirski škof Vetranio, se je makedonska cerkev opredelila za cerkveno politiko carigrayskega patriarha, usklajeno s cerkveno politiko cesarja Zenona, ki je bila tolerantna do monofizitizma (Henotikon). Shizma, ki se je pričela v času cesarja Zenona (476—491) in carigrayskega patriarha Akacija († 489), je trajala po njuni smrti vso dobo cesarja Anastazija (491—518), ki je bil še bolj kot njegov predhodnik naklonjen monofizitizmu.⁹⁴

Do ponovnega povečanja rimskega vpliva v Vzhodnem Iliriku je prišlo po skromnih in malo poznanih poskusih papeža Feliksa III. (483—492)⁹⁵ v času papeža Gelazija (492—496). Ta si je prizadeval, da bi obnovil solunski vikariat, ki je z nastopom akacijanske shizme praktično prenehal obstajati. Papež je leta 493 pisal škofom Dardanije in Dalmacije.⁹⁶ V pismu je uvodoma sporočil, da se obrača na dardanske škofe šele potem, ko je lahko prosteje zadihal po neprestanih vojnah.⁹⁷ Pismo je poslal, kot sam pravi, »per fratrem et coepiscopum nostrum Ursicinum«, čigar kraj stolovanja ostaja neznan, očitno pa gre za škofa iz Dardanije.⁹⁸ Papež spodbuja škofe te latinske province, naj se zoperstavijo »številnim herezijam« Grkov. Zlasti je obsojanja vredna monofizitska herezija, nastala pred petinštiridesetimi leti (447/448 jo je začel širiti carigrayski menih Eutyches), in ki je sorodna Marcionovi in manihejski hereziji. Obsodili so jo papež Leon in njegovi nasledniki. Čeprav jo je doletela obsodba na halkedonskem koncilu, njeni privrženci vztrajajo v njej in skušajo njene nauke vnašati v življenje katoliške cerkve. Papež spodbuja dardanske škofe, naj budno pazijo, da ne bi »talia seminantes« razširili svoje dejavnosti v njihovi deželi, ki naj ohrani z apostolskim sedežem trdno povezanost. Če pa bi se to dogajalo, naj takoj obvestijo njega, da bo lahko ukrepal. Poleg tega naj si prizadevajo širiti

⁹⁰ E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire I*, Paris—Bruxelles—Amsterdam 1959, 365—399; 593—606; IDEM, *Histoire du Bas-Empire II*, Paris—Bruxelles—Amsterdam 1949, 7—76.

⁹¹ M. NIKOLANCI, *Die »Dalmatinische Dynastie« und der Untergang des Weströmischen Reiches*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 77, 1984, 273—292.

⁹² H. WOLFRAM, *History of the Goths* (kot v op. 27), 268—278, zlasti 269; 273 s.; od del v domačih jezikih gl. A. LIPPOLD, *Vzhodni Goti in rimski cesarji od 455 do 507*, *Zgodovinski časopis* 41, 1987, 205—215, zlasti 210. Posebej o dogodkih v Makedoniji gl. F. PAPAŽOGLU, *Makedonski gradovi*, 192 s. in I. MIKULČIČ, *Nekovi novi momenti od istorijata na Stobi — Some new factors in the history of Stobi*, in zborniku *Studies in the Antiquities of Stobi III* (ed. B. ALEKSOVA — J. WISEMAN), *Titov Veles* 1981, 213 s., 221 s.

⁹³ Prim. op. 68, 75 in 84.

⁹⁴ L. DUCHESNE, *L'Illyricum ecclésiastique*, *Byzantinische Zeitschrift* 1, 1892, 531—550, zlasti 544; P. CHARANIS, *Church and State in the Later Roman Empire. The Religious Policy of Anastasius the First, 491—518*, *Thessalonike* 1974; Ch. PIETRI, *La géographie*, 37 s. Od splošnih zgodovin Cerkev gl. A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, 353—397 (417—487); H. JEDIN, *Storia della Chiesa III*, Milano 1978, 3—16, zlasti 10 s.; J. DANIELOU — H. I. MARROU, *Zgodovina Cerkev I*, Ljubljana 1988, 344 s.

⁹⁵ Prim. Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, *Regesta*, 617; Ch. PIETRI, *La géographie*, 38.

⁹⁶ *Epistulae imperatorum pontificum aliorum inde ab a. 367 ad a. 553 datae, Avellana quae dicitur collectio*, Ep. 79 (ed. O. GUENTHER, *Corpus script. ecclesiasticorum Latinarum* 35/1, Wien 1895, 218—223; prim. Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, *Regesta*, 623). Gl. tudi W. ULLMANN, *Gelasius I. (482—496). Das Papsttum an der Wende der Spätantike zum Mittelalter*, Stuttgart 1981, 179 ss.; Ch. PIETRI, *La géographie*, 38—41; od domačih avtorjev se teh vprašanj dotakneta GJ. GASPER, o. c., 62 in Z. MIRDITA, *Das Christentum* (kot v op. 64), 88 s.

⁹⁷ Očitno gre za vojno med vzhodnogotskim kraljem Teoderikom in Odoakrom, ki se je končala spomladi 493; gl. H. WOLFRAM, *History of the Goths*, 281—284; A. LIPPOLD, *Vzhodni Goti*, 212 (obe deli kot v op. 92).

⁹⁸ Gl. op. 101.

pravo vero v sosednje province in k sosednjim škofom, da bi se lahko zatrla pogubna zmota. Po tem pismu so se dardanski škofje zbrali na sinodi v glavnem mestu province (»metropolitana civitas«) Skupih, od koder so papežu poslali odgovor.⁹⁹ Pismo je nesel v Rim dardanski klerik (»vir religiosus filius noster«) Trypho. Dardanski škofje v pismu sporočajo, da ostajajo zvesti apostolskemu sedežu in ohranjajo pravovernost, »prout rusticitatis sensus patitur«.¹⁰⁰ Škofje obsojajo nauke monofizitov Evtiha, Petra Monga in Akacija in njihovih privržencev. Končno prosijo papeža, naj pošlje pooblaščenca, da bi z njegovo pomočjo uredili vse kar se tiče pravovernosti v skladu s papeževimi željami. Pismo so podpisali dardanski metropolit Johannes iz Skupov skupaj s petimi škofi, katerih kraj stolovanja se ne omenja.¹⁰¹

Papežovo prizadevanje, da bi obnovil rimski vpliv v Vzhodnem Iliriku, pa se ni omejevalo samo na Dardanijo. Iz nedatiranega pisma papeža Gelazija (ali pa šele njegovega naslednika Anastazija II.) škofu Lavrenciju iz Lihnida v Novem Epiru¹⁰² izvemo o dosti večjih papeževih ambicijah. Pismo je odgovor na Lavrencijevo pismo, v katerem je ta papeža obvestil, da je bil v solunski cerkvi po prizadevanju papeževega predhodnika (Felixsa III. ali Gelazija) Akacijev nauk obsojen. V nadaljevanju papež Lavrenciju kot svojemu privržencu, ki ga je prosil za pomoč škofom v Iliriku, sporoča naslednje: ker je navada rimske cerkve, da novopostavljenemu škofu sporoči formulo pravilne veroizpovedi, mu »secundum statuta patrum« sporoča formulo veroizpovedi, seveda v komentirani obliki. Osrednji del pisma je kratek traktat o Kristusovi naravi, z izrazitimi protimonofizitskimi poudarki,¹⁰³ kar je razumljivo za pismo škofu, ki je živel sredi ali vsaj v neposredni bližini ozemlja, okuženega s to herezijo.

V pismu škofom »per Dardanium sive per Illyricum« z datumom 3. avgusta 494,¹⁰⁴ ki sta ga prinesla diakona Ciprijan in Makarij, je papež izrazil veliko veselje (»magnisque gaudiis triumphamus«), ker ti vztrajajo v pravovernosti, zato jih še naprej spodbuja, naj dosledno zavračajo monofizitski nauk (»ut ab Eutythianae pestis incurso pectora vestra sapienter intemerata servetis«). Z glavnimi predstavniki te herezije (»cūm Eutythete Dioscorus simulque Timotheus Elurus et Petrus Alexandrinus eiusque communicator Acacius nec non etiam Antiochenus Petrus«),¹⁰⁵ ki so »glava strupene kače«, ni mogoče imeti nobenih stikov. Papež spodbuja dardanske oziroma ilirske škofo, naj budno pazijo,

⁹⁹ Collectio Avellana, Ep. 80 (cit. ed. kot v op. 96, str. 223–225). Prim. Z. MIRDITA, Das Christentum, 88; GJ. GASPER, o. c., 206; Ch. PIETRI, La géographie, 39.

¹⁰⁰ Izraz »rusticitas« pomeni v tem primeru provincialno omejenost in je odraz manjvrednostnega kompleksa, ki se kaže v obliki hotene skromnosti v pismu dardanskih škofov papežu. »Rusticitas« je na primer Hijeronim očitel svojemu rojstnemu kraju Stridonam, očitel jo je jeziku in slogu oglejskega škofa Fortunatijana, papež Pelagij I. pa v času spora Treh poglavij kar vsem prebivalcem (ali vsaj duhovščini) v Benečiji in Istri. Prim. M. SUIC, Hijeronim Stridonjanin — gradanin Tarsatike, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 426, Knjiga 24 Razreda za društvene znanosti, Zagreb 1986, 264 s.; L. CRACCO RUGGINI, Aquileia e Concordia: il duplice volto di una società urbana nel IV secolo d. C., Antichità Altoadriatiche 29, 1987, 87 ss. Gl. tudi S. TAVANO, Tensioni culturali e religiose in Aquileia, Antichità Altoadriatiche 29, 1987, 225 s.

¹⁰¹ To so bili Samuhel, Bonosus, Verianus, Faustinus in Ursicinus, ki se z izjemo zadnjega omenjajo samo na tem mestu. Izvor teh škofov je skušal hipotetično določiti J. ZEILLER, Les origines (kot v op. 68), 163; gl. tudi Z. MIRDITA, Das Christentum (kot v op. 64), 88; GJ. GASPER, o. c., 52 (ki soglaša z Zeillerjevim predlogom). Vprašanje ostaja do morebitne najdbe novih virov odprto.

¹⁰² Collectio Avellana, Ep. 81 (cit. ed. 225–229); gl. Ch. PIETRI, La géographie, 46 op. 87 (ki to pismo pripisuje papežu Anastaziju).

¹⁰³ Najbolj značilen odlomek pisma: »Qui autem dicunt subtilem hominem Christum aut passibilem deum aut in carne versum aut non cognitum habuisse corpus aut de caelo hoc detulisse aut fantasma esse aut mortale dicentes deum verbum indiguise, ut a patre resuscitaretur, aut sine anima corpus aut sine sensu hominem suscepisse aut duas substantias Christi secundum permixtionem confusas unam factam fuisse substantiam et non confitentes dominum nostrum Iesum Christum duas esse naturas inconfusas, unam autem personam, secundum quod unus Christus, unus idem filius, istos anathematizat catholica et apostolica ecclesia.« (Collectio Avellana, Epist. 81, 7; cit. ed. 227 s.).

¹⁰⁴ Collectio Avellana, Epist. 101 (cit. ed. 464–468); gl. Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, Regesta, 638; 639; W. ULLMANN, Gelasius I., 179–180; Ch. PIETRI, La géographie, 39.

¹⁰⁵ Od naštetih smo carigrajskega teologa Evtiha in Akacija že omenili (gl. op. 96); Dioskor, Timotej (s pridevkom »Helurus«) in Peter (s pridevkom »Mongos«) so bili aleksandrijski patriarhi, Peter (s pridevkom »Fullo«) pa je bil antiohijski patriarh. Gl. A. FLICHE — V. MARTIN, Storia della Chiesa IV, 347 ss., 406–432; J. DANIELOU — H. I. MARROU, Zgodovina Cerkev I, 341 ss.

kaj se dogaja v njihovih provincah. Sporoča jim ponovno, da je že večkrat spodbudil solunskega škofa, naj se poboljša, vendar ta ni prekinil s heretiki. Zato apostolski sedež ne vzdržuje z njim nikakršnih stikov, škofom pa priporoča v tej zvezi pazljivost (*»cautius agendum est cum praefato«*). Papež obvešča škofe v Dardaniji in Iliriku, da je podobno pismo poslal tudi dalmatinskim škofom. Opozarja jih dalje, da v zadevah vere smrt ne pomeni razbremenitve krivde in da bodo na sodni dan odgovarjali za svoje početje. Škofje naj se ne dajo prepričati od takih, ki pravijo, da pri vsej stvari ne gre za bistvene stvari (*»cum dicat non de religione sed de nominibus esse certamen«*). Apostolski sedež brani pravo vero in vse, ki se bodo odvrnili od herezije in se vrnili v naročje katoliške vere, bo *»plena caritate«* sprejel.

Očitno je papež dobil na to pismo odgovor dardanskih škofov, ki pa ga je precej vznemiril. To nam kaže njegovo zadnje pismo dardanskim škofom z datumom 1. februarja 496, eno najdaljših Gelazijevih pisem, ki je ohranjeno v dveh verzijah.¹⁰⁶ Sklepati moremo, da se je pod vplivom uspešne vzhodne propagande med dardanskimi škofi porajal dvom v pravilnost obsodbe Akacija, ki ni bil odstavljen na sinodi, temveč ga je odstavil apostolski sedež, dvom zato, ker je bil na ta način odstavljen škof prestolnega mesta.¹⁰⁷ Papež je obširno izpodbijal kakršenkoli dvom v pravilnost obsodbe. Res je, da so bili voditelji heretičnih gibanj kot so bili Sabelij, Arij, Evnomij, Makedonij, Nestorij, obsojeni na sinodah, vendar pa je obsodba s strani apostolskega sedeža v soglasju s cerkvijo povsem zadostna.¹⁰⁸ Apostolski sedež je odstavil Akacija potem, ko ga je tri leta pismeno opozarjal in svaril, naj se ne ločuje od katoliške in apostolske cerkve, za kar pa se ta ni zmenil. Ko ga je zatožil pravoverni aleksandrijski škof (*»secundae sedis antistes«*) Janez (Talaia) v Rimu, s čimer je priznal papežev absolutni primat, je papež obsodil Akacija kot človeka, ki je povezan s Petrom Mongom, heretičnim (monofizitskim) carigrajskim patriarhom, ki je bil že pred tem obsojen. Papeževa obsodba Akacija (484) povsem zadostuje, razlog zanjo je utemeljen, saj gre tako rekoč za privrženca herezije, obsojene na halkedonskem koncilu.¹⁰⁹ Sledi papežovo utemeljevanje absolutnega primata apostolskega sedeža, ki ima *»more maiorum«* pravico obsojati in izrekat i oprostivte, tudi če ni bila sklicana sinoda oziroma tudi v nasprotju s sklepom sinode, če je bil ta krivičen. Papež navaja kot primere ljudi, ki so jih vzhodne sinode obsodile, papeži pa nato oprostili (Atanazij, carigrajska patriarha Janez Zlatoust in Flavijan, škofje, obsojeni na razbojniški sinodi, *»latrocinium Ephe- senum«* v Efezu 449., ki ni le *»male gesta synodus«*, temveč kar *»conspiratio potius perditorum«*).¹¹⁰ Popolnoma neutemeljene so tudi predstave, da je veljava carigrajskega škofa večja, ker je mesto cesarska prestolnica. Če je že govor o dostojanstvu, potem imata *»secunda sedes«* (Aleksandrija) in *»tertia sedes«* (Antiohija) dosti višji rang kakor Carigrad, ki ga papež v želji, da bi ga čimbolj ponižal, z aluzijo na nesrečen dogodek v zgodovini mesta kar dvakrat imenuje *»župnijo cerkve v Herakleji«* (*»paroecia Heraclensis ecclesiae«*), ki ne spada niti med metropolitske sedeže. Mesta Ravena, Milan, Sirmij in Treveri so bila tudi cesarske prestolnice, pa si njihovi škofje zaradi tega niso prilastili nobenih posebnih pravic. Posvetna oblast je namreč nižja in manj vredna od cerkvene,

¹⁰⁶ *Collectio Avellana*, Ep. 95 (cit. ed. 369–398); *Appendix I* (cit. ed. 774–790); Ph. JAFFE — G. WATTENBACH, *Regesta*, 664. Prim. W. ULLMANN, o. c., 180 s. (s podrobno literaturo v op. 84); Ch. PIETRI, *La géographie*, 39–41.

¹⁰⁷ *Collectio Avellana*, Ep. 95, 2 (369 s.): *»... vestra dilectio rettulit iactitare ideo Acacium non putare iure damnatum, quod non speciall synodo videatur fuisse defectus, et insuper demerentiam suae vanitatis accumulans pueriliter adiacentis, praecipue pontificem regiae civitatis.«* Prim. *Appendix I*, 2 (str. 775).

¹⁰⁸ *Collectio Avellana*, Ep. 95, 6–10 (371 s.); *Appendix I*, 6–10 (777 s.). Bistvo Gelazijeve utemeljitve: apostolski sedež je *»prima sedes«*, ki s svojo avtoriteto potrjuje vsako sinodo in varuje njene sklepe na podlagi prvenstva, ki ga je apostol Peter sprejel od Boga in ga Cerkev vseskozi priznava.

¹⁰⁹ *Collectio Avellana*, Ep. 95, 12–25 (cit. ed. 373–378); *Appendix I*, 11–17 (778–790); prim. *Collectio Avellana*, Ep. 99, 20–31 (448–453). Gl. H. JEDIN, *Storia della Chiesa III*, Milano 1978, 9–11; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, 368 s. (443–444).

¹¹⁰ *Collectio Avellana*, Ep. 95, 26–40 (cit. ed. 378–383); *Appendix I*, 18–32 (780–784).

kar dokazuje cela vrsta primerov uklanjanja cesarjev in drugih vladarjev volji cerkvenih dostojanstvenikov, ki so z odločnim nastopom triumfirali nad njimi.¹¹¹ Torej je obsodba carigrajskega patriarha Akacija s strani apostolskega sedeža pravična in v cerkvenopravnem oziru povsem utemeljena, v soglasju s sklepom številnih italjskih katoliških škofov. Papež končno sporoča škofom, da bi jim lahko to, kar jim je sporočil, povedal še dosti obširneje, in jih prosi, da z vsebino pisma seznanijo tako katolike kot njihove nasprotnike; njegovo pisanje po prvim v podkrepitev, drugim pa v koristno zdravilo.¹¹²

Neposredne posledice papeževe poslanice dardanskim škofom niso poznane, ker za naslednjih nekaj let nimamo zanesljivega vira, ki bi osvetljeval razmere v Iliriku. Dve pismi papeža Anastazija, eno naslovljeno na škofa Lavrencija iz Lihnida, drugo na Ursina, obe datirani v leto 497,¹¹³ sta dva zapisa, ki sta, sestavljena skupaj, identični z že predstavljenim Gelazijevim pismom Lavrenciju iz Lihnida.¹¹⁴ Ker gre za en in isti dokument, ki morda pade v Gelazijevo dobo, teh dveh zapisov ne moremo jemati kot zanesljivo pričevanje o razmerah po Gelaziju, čeprav bi se uvodna formulacija pisma, da je bila v solunski cerkvi in drugod prebrana »epistola predecessoris nostri de excessibus Acaii« in da so se škofje odvrnili od shizme, nekako skladala z reakcijo na Gelazijevo poslanico in bi to pismo datirali v Anastazijev čas. Očitno je Gelaziju z velikim trudom vsaj deloma uspelo obnoviti papeški vpliv v Iliriku, čeprav mu obnovitev solunskega vikariata v nekdanji obliki še zdaleč ni uspela. Cerkevno središče Ilirika, Solun, je s škofom Andrejem ostal v shizmi, povezan s Carigradom, in iz teh dveh središč se je moralo še naprej širiti heretično gibanje na Balkanu.¹¹⁵

Po krajšem zatišju nam več virov iz časa zadnjih let papeža Simaha (498—514) in zlasti iz dobe Hormisda (514—523) kaže, da boj za vpliv v Iliriku v Gelazijevi dobi še ni bil odločen. V pismu škofom, klerikom, predstojnikom samostanov, menihom in ljudstvu »per Illyricum Dardaniam et utramque Daciam« z datumom 8. oktobra 512¹¹⁶ je papež Simah ponovno, tako rekoč z gelazijanskim zamahom napadel promonofizitsko carigrajsko teologijo in je carigrajsko cerkev sploh označil kot heretično, po svoji preteklosti pa kot škandalozno. Vse naslovljene je papež spodbudil, naj bodo še naprej trdni pri zavračanju monofizitske herezije. Tistim, ki so zapadli v herezijo, pa bi se radi rešili, je sporočil, da bo vesel njihovega povratka v katoliško cerkev, obenem pa je posvaril tiste, ki vztrajajo v hereziji, da bo vedno budno pazil nad njihovim početjem.

Boj za prevlado v Iliriku je dobil dramatične oblike v prvih letih papeža Hormisda (514—523), ki je z vztrajnostjo in doslednostjo, pa tudi zaradi ugodnih okoliščin — omenimo naj Vitalijanov upor ob spodnji Donavi, ki je pomenil hud udarec za promonofizitskega cesarja v letih 514—516¹¹⁷ — končno uspel. Leta 515 se je sestala sinoda štiridesetih škofov »Ilirika in Grčije«, ki so prekinili zvezo s svojim metropolitom, solunskim škofom Dorotejem. Ta je namreč v strahu pred cesarjem Anastazijem stal na strani monofizitskega carigrajskega patriarha Timoteja. S sinode so poslali pismo papežu z izjavo, da stojijo na njegovi strani.¹¹⁸ Ta preobrat v Iliriku — pod tem imenom so mišljene v viru latinske province, pod »Grčijo« pa grške, v upravnem smislu pa gre za Ilirik —

¹¹¹ *Collectio Avellana*, Ep. 95, 53—64 (378—392); *Appendix I*, 33—40 (784—787); kot »*paroecia Heraclensis ecclesiae*« se omenja carigrajska cerkev v c. 21 in 27 (376, v. 9; 378, v. 18) ter *Appendix I*, 17 (780, v. 5). S to oznako meri papež očitno na ponižanje, ki ga je doživel Bizanc v času Septimija Severa, ko je cesar l. 195 kaznoval mesto tako, da ga je kot »vas« (kome) priključil bližnjemu Perintu (Herakleji) (prim. HERODIANUS 3, 6, 9; ed. C. R. WHITTAKER, London 1969, 294).

¹¹² *Collectio Avellana*, Ep. 95, 70—81 (393—398); *Appendix I*, 41—51 (787—790).

¹¹³ Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, *Regesta*, 746—747.

¹¹⁴ Gl. op. 102—103.

¹¹⁵ Prim. Ch. PIETRI, *La géographie*, 41. O pogajanjih solunskega škofa Andreja s papežem Anastazijem gl. *Collectio Avellana*, *Epist.* 102, 7 (470).

¹¹⁶ *Collectio Avellana*, Ep. 104 (487—493); Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, *Regesta*, 763; prim. Ch. PIETRI, *La géographie*, 43.

¹¹⁷ E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire II*, 1949, 177—185; P. CHARANIS, o. c. (op. 94), 80—85.

¹¹⁸ THEOPHANES, *Chronographia*, A. M. 6008 (rec. C. DE BOOR, *Lipsiae* 1883, vol. I, 162, v. 19—24; lat. prevod: ANASTASIUS, *Chronographia tripertita*, A. M. 6008, vol. II, *Lipsiae* 1885, 128, v. 32—37). Prim. Z. MIRDITA, o. c., 89 s.; Ch. PIETRI, *La géographie*, 43 s.

dokumentirajo tudi drugi viri. Škof Avit iz Vienne v Galiji v pismu papežu Hormisdu ob koncu leta 516 sporoča, da je iz prejšnjega papeževga pisma zvedel o »spreobrnjenju provinc Dacije, Ilirika in Skitije«, ¹¹⁹ papež pa mu je v odgovoru (15. februarja 517) sporočil, da stojijo »Dardania et Hillyricus vicina Pannoniae« na njegovi strani in ga prosijo pomoči, da ima veliko privrženecv tudi v Trakiji in da je nedavno po provincialni sinodi stopil na njegovo stran metropolit Starega Epira, škof (Johannes) iz Nikopolis. ¹²⁰

Papež je namreč v začetnih letih vlade začel energičen boj proti promonofizitski cerkveni politiki cesarja Anastazija. V celi vrsti pisem, ki jih je izmenjal s cesarjem, ¹²¹ naslovil na solunskega škofa Doroteja, ¹²² carigrskega škofa Timoteja, ¹²³ na škofe Vzhoda, posebej na pravoverne škofe, ¹²⁴ je papež energično zastopal svoje interese in je v težkih pogajanjih dosegel znatne uspehe, v precejšnji meri tudi zaradi cesarjevih vojaških porazov proti Vitalijanu. Šele po zmagi nad Vitalijanom je lahko cesar nastopil proti katoliškim škofom v Iliriku. Leta 516 je poklical v prestolnico pet ilirskih škofov, tri iz Sredozemske Dacije (Domniona iz Serdike, Gajana iz Naisa in Evangela iz Pautalije), poleg tega še Alcisa iz Nikopolis v Starem Epiru in Lavrencija iz Lihnida v Novem Epiru. Od teh sta Alcis in Gajan umrli v prestolnici, Domnio in Evangel sta bila zaradi strahu pred uporom katoliško orientirane vojske v Iliriku nemudoma odpuščena domov, Lavrencij iz Lihnida pa je ostal v izgnanstvu v prestolnici in se je v sedmem letu vrnil v domače mesto, kjer je umrl, star že več kot osemdeset let. ¹²⁵

Akacijanska shizma se je po štiriintridesetih letih (484—518) končala s smrtjo cesarja Anastazija poleti 518. Tej je sledila zmaga pravovernosti na Vzhodu in posebej v Carigradu, nato je bil izdan odlok novega cesarja Justina, doma iz pravovernega Ilirika, ki je z grožnjo hudih kazni zapovedal pravovernost (halikedonsko veroizpoved). ¹²⁶ Kljub temu preobratu na Vzhodu pa se odnosi z apostolskim sedežem niso uredili takoj. Obsežna korespondenca med papežem Hormisdom, cesarjem Justinom, carigraskim patriarhom Janezom, prestolonaslednikom Justinijanom in celo nekaterimi damami iz cesarske družine iz dobe od avgusta 518 do marca 519 ter pogajanja prek poslanstev (iz Carigrada v Rim septembra 518, iz Rima v Carigrad marca 519) so bila potrebna, preden je bila končno dosežena sprava, s protokolom (»libellus«), podpisanim 28. marca 519. Akacij in njegovi privrženci ter cesarja Zenon in Anastazij so bili prekleti, carigraski patriarh je priznal primat apostolskega sedeža. ¹²⁷

Preobrat je dobil svoj epilog v Makedoniji. Solunski škof Dorotej, ki je bil tako kot njegov predhodnik Andrej v shizmi, ¹²⁸ vendar ni pretrgal vseh vezi s papežem, ¹²⁹ je v novih razmerah nastopil dvoлично. Marca 519 je obljubil poslanstvu iz Rima v Carigrad, ki je šlo po Egnatijski cesti skozi Lihnid in Solun, da bo podpisal protokol potem, ko bo sklical provincialno sinodo. ¹³⁰ Po drugi

¹¹⁹ Collectio Avellana, Ep. 136, 1 (cit. ed. 559).

¹²⁰ Collectio Avellana, Ep. 137, 9—10 (cit. ed. 562 s.); o spreobrnjenju v Novem Epiru poroča korespondenca med Hormisdom in Janezom iz Nikopolis od jeseni 516 do pomladi 517; gl. Collectio Avellana, Epist. 117—124 (522—537); Z. MIRDITA, o. c., 89 s.; Ch. PIETRI, La géographie, 45 s.

¹²¹ Collectio Avellana, Ep. 107—115; 125—127; 138 (cit. ed. 499—513; 537—545; 564—565); prim. P. CHARANIS, o. c., 87—92; 95—97; 104—106; A. FLICHE — V. MARTIN, Storia della Chiesa IV, 394—397 (480—487).

¹²² Collectio Avellana, Ep. 106; 133 (cit. ed. 498—499; 554—556); Ch. PIETRI, La géographie, 46 s.

¹²³ Collectio Avellana, Ep. 128 (545—546).

¹²⁴ Collectio Avellana, Ep. 129—130 (547—552); prim. Ep. 132 (553 s.).

¹²⁵ MARCELLINUS V. C. COMES, Chronicon, A. 516 (3) (ed. Th. MOMMSEN, Chronica minor II, Mon. Germ. hist., Auctores ant. 11, 1894, 99). Prim. P. CHARANIS, o. c., 103; Ch. PIETRI, La géographie, 44 s.

¹²⁶ A. FLICHE — V. MARTIN, Storia della Chiesa IV, 535—540 (634—639).

¹²⁷ Collectio Avellana, Ep. 141—244 (cit. ed. 586—773); gl. zlasti Ep. 143; 147; 153; 159; 162; 167 (cit. ed. 587 s.; 592 s.; 601; 607 ss.; 614; 618 ss.). Prim. A. FLICHE — V. MARTIN, Storia della Chiesa IV, 541 s. (640).

¹²⁸ Liber pontificalis I, 52 (Anastasius) (ed. L. DUCHESNE, Paris 1955², 258 s., zlasti op. 3).

¹²⁹ Prim. Ch. PIETRI, La géographie, 47 s. Očitno tudi zaradi nezanesljivosti solunskega škofa je papež Hormisda jan. 519 pretorijanskega prefekta za Ilirik in druge posvetne dostojanstvenike obvestil o poslanstvu, ki ga je poslal v prestolnico, in je apeliral nanje, naj se zavzemajo »pro redintegratione fidei« (Collectio Avellana, Ep. 153; cit. ed. 601).

¹³⁰ Collectio Avellana, Ep. 167, 3—4 (cit. ed. 618 s.).

strani pa je s svojim početjem kazal, da spravi s katoliško cerkvijo ni naklonjen. V Solunu so bili vodje katoliške stranke ubiti, sam škof je javno strgal »libellus«. ¹³¹ Papež je hotel zato solunskega škofa odstraniti; poklical ga je v Rim na zagovor, vendar mu ni bilo treba na pot, ker ga je zaščitil cesar. ¹³² Ti dogodki kažejo, da je Solun kot središče Ilirika še naprej ostal jabolko spora med Rimom in Carigradom, med cerkveno in posvetno oblastjo.

Precej lažje kot v metropoli Solunu je prišlo do zmage pravovernosti v drugih škofijskih mestih. Ko je v začetku leta 519 potovalo papeško poslanstvo po Egnatijski cesti v Carigrad, je bilo v Lihnidu sprejeto z velikim navdušenjem, novi lihnidski škof Teodorit je podpisal »libellus«. ¹³³ Maja 519 je ta škof pisal papežu Hormisdu z izrazi brezmejne vdanosti ter navdušenja nad katoliško zmago in koncem shizme. ¹³⁴ Enako lahek je bil uspeh papeževega poslanstva še pred Lihnidom v Skampih ter v Prevalitani, do težav je prišlo samo v Avlonu, kjer je škof hotel pred podpisom »libella« zvedeti za stališče svojega metropolita, solunskega škofa. ¹³⁵ Lihnid je bil s Teodoritom in še prej z Lavrencijem eden tistih škofijskih sedežev v Iliriku, ki je bil v dobi akacijanske shizme izrazito naklonjen papeški strani. ¹³⁶ Morda so bili odlični odnosi lihnidskih škofov z apostolskim sedežem v tem obdobju tista vez, na podlagi katere si moremo pojasniti čaščenje sv. Erazma, zlasti zato, ker je bilo čaščenje sv. Erazma morda že v tej dobi razširjeno tudi v Rimu. ¹³⁷

5. Doba cesarja Justinijana

Papeška zmaga ter obnovitev rimskega vpliva v Iliriku pa sta bila kratkotrajna, saj so se njuni rezultati začeli rušiti že po petnajstih letih. Ob sporu v tesalski cerkvi, ki se je reševal na sinodi v Rimu (7. in 9. decembra 531), je še razvidna velika vloga papeža (Bonifacija), medtem ko je bila vloga solunskega škofa povsem obrobna. ¹³⁸ Kmalu nato je sledil občuten padec rimskega vpliva v Iliriku. Cesar Justinijan je v Kodeks (prva neohranjena izdaja 529, druga ohranjena izdaja 534) privzel tedaj verjetno že precej pozabljen zakon cesarja Teodozija II. iz leta 421, po katerem je za reševanje sporov med škofi v Iliriku pristojen »antistes urbis Constantinopolitanae, quae Romae veteris praerogativa laetatur«. ¹³⁹

V naslednjem letu (14. 4. 535) je Justinijan z zakonom ustanovil nadškofijo Justinijano Primo z značilnostmi avtokefalne cerkve kot neke vrste nadomestilo za nekdanjo sirmijsko nadškofijo, katere pomen je silovito upadel proti sredini 5. stoletja. ¹⁴⁰ To dejanje pomeni udarec oblasti solunskega škofa, čigar oblast se je po oddvojitvi šestih »latinskih« in ene »grške« province na severu

¹³¹ *Collectio Avellana*, Ep. 225 (cit. ed. 688–690).

¹³² *Collectio Avellana*, Ep. 186 (642–644); 227 (692–693); prim. Ep. 185 (641–642; odgovor na prejšnje papežovo pismo); Ep. 208–209 (667–669).

¹³³ *Collectio Avellana*, Ep. 214 (673; datum pisma: 7. 3. 519); prim. *Coll. Avell.*, Epist. 213, 5 (672); 215, 2 (674).

¹³⁴ *Collectio Avellana*, Ep. 166 (617–618).

¹³⁵ *Collectio Avellana*, Ep. 213; 215 (671–674); prim. Ch. PIETRI, *La géographie*, 46.

¹³⁶ Za dobo škofa Lavrencija gl. op. 102; gl. tudi v. BITRAKOVA-GROZĐANOVA, *Starohristijanski spomenici vo Ohridsko — Monuments paléochrétiens de la région d'Ohrid*, Ohrid 1975, 19–21.

¹³⁷ H. DELEHAYE, *Les origines du culte des martyrs*, *Subsidia hagiographica* 20, Bruxelles 1933, 307 s.; prim. *Liber pontificalis LXXVIII (Adeodatus)* (ed. L. DUCHESNE, vol. I, Paris 1952, 346; 347 op. 6 (=monasterium sancti Herasmi situm in Celimonte)).

¹³⁸ *Collectio Thessalonicensis* (ed. C. SILVA-TAROUCA, Roma 1937, 1–16); Ch. PIETRI, *La géographie*, 51–52.

¹³⁹ *Codex Iustinianus* 1, 2, 6 (421) (ed. P. KRUEGER, Dublin–Zürich 1967, 12). Prim. op. 68, 75 in 84.

¹⁴⁰ JUSTINIANUS, *Novella 11 (535)* (ed. R. SCHOELL — G. KROLL, Berlin 1959, 94). Gl. B. GRANIC, *Osnivanje arhiepiskopije u gradu Justiniana Prima 535 godine posle Hr.*, *Glasnik Skopskog naučnog društva* 1, Skoplje 1926, 113–134; IDEM, *Die Gründung des autokephalen Erzbistums von Justiniana Prima durch Kaiser Justinian I im Jahre 535 n. Chr.*, *Byzantion* 2, 1925, 123–140; R. A. MARKUS, *Carthage — Prima Justiniana — Ravenna: an Aspect of Justinian's »Kirchenpolitik«*, *Byzantion* 49, 1979, 277–302, zlasti 289–292; L. MAKŠIMOVIĆ, *Severni Ilirik u VI veku*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 19, 1980, 17–57, zlasti 26–30; Ch. PIETRI, *La géographie*, 48–50; H. D. DÜPMANN, *Zur Problematik von Justiniana Prima*, *Miscellanea Bulgarica* 5, 1987, 221–232, zlasti 224 ss.

zmanjšala za dobro polovico in je obsegala le šest provinc s pretežno grškim jezikom (Kreto, Helado, Tesalijo, Stari Epir, Novi Epir in Prvo Makedonijo). Justinijani Primi je bil cerkvenoorganizacijsko podrejen ves mezijski in dacijski prostor (Obrežna in Sredozemska Dacija, ostanek Druge Panonije, Prva Mezija, Prevalitana, Dardanija in Druga Makedonija kot edina provinca s pretežno grškim jezikom). Justinijan je v zakonu navedel tudi argumente za tako ureditev.

Ko je prišlo v dobi hunskih pustošenj do preselitve prefekture iz Sirmija v Solun, je zaradi tega postal vpliv novega središča večji tudi na cerkvenem področju (»tunc ipsam praefecturam et sacerdotalis honor secutus est«, c. 2). Ta pa ni bil utemeljen z dostojanstvom solunskega škofa, temveč z rangom mesta v civilnoupравни ureditvi (»et Thessalonicensis episcopus non sua auctoritate, sed sub umbra praefecturae meruit aliquam praerogativam«, c. 2). Cesar je torej v utemeljevanju nove ureditve povsem ignoriral nastanek solunskega vikariata kot papeške ustanove, ki se je izoblikovala prav v dobi zatona Sirmija, vendar neodvisno od civilnoupavnih sprememb izključno na podlagi papeških dekretov. Justinijan je dal novi nadškofiji Justinijani Primi, od koder je bil doma (»patria nostra«, prooemium, c. 2 in 6) za večne čase (»in perpetuum«, c. 6) najvišji možen rang v Iliriku. Škofje Justinijane Prime imajo v imenovanih provincih »primum honorem, primam dignitatem, summum sacerdotium, summum fastigium« (c. 4) in solunski škof nima nad njimi in njihovimi sufragani prav nobenih pooblastil (»nulla, communionem adversus (eos) Thessalonicensi episcopo servanda (c. 4) . . . nulla penitus Thessalonicensi episcopo neque ad hoc communionem servanda«, c. 7). Kot razlog za to ureditev je navedel cesar tudi ozemeljsko povečanje države (»in praesenti deo auctore ita nostra respublica aucta est«, c. 2) vse do bregov Donave in čez. Zaradi tega je treba ustanoviti novo upravno središče bližje ponovno pridobljenim deželam, kajti Druga Panonija ni zelo oddaljena od Sredozemske Dacije (Justinijane Prime), preveč oddaljena pa od Prve Makedonije (Soluna). Nikakor ne more biti v interesu države, da bi ljudje, ki so nenehno zaposleni z vojno (»semper bellicis sudoribus inhaerentes«, c. 3), morali potovati v Prvo Makedonijo, »na tolikšne razdalje in skozi tolikere težave«.

Justinijanova cerkvenouppravna reforma v Iliriku pomeni obenem poskus obnove cerkvene organizacije po prejšnjih kaotičnih razmerah, zlasti v obdobjih provinc, obenem pa je bila kot čist izraz cezaropapizma hud udarec papeški politiki. Ozemlje nekdanjega solunskega vikariata se je prepolovilo, prejšnje papeške uredbe je cesar ob usklajevanju cerkvene organizacije s civilno povsem ignoriral. Makedonski prostor, pred več kot stoletjem združen v papeški ustanovi, solunskem vikariatu je bil s to uredbo cerkvenoorganizacijsko razbit med dve središči, Solun (južni in zahodni del) in Justinijano Primo (osrednji in severni del). Ker se v Justinijanovi noveli iz leta 545,¹⁴¹ deset let pozneje, med območji, podrejenimi Justinijani Primi, ne omenja provinca Druga Makedonija, je verjetno, da je bila ta provinca do tega leta ponovno priključena solunski nadškofiji, tako da je območje Justinijane Prime ostalo omejeno le na severni, dardanski del današnjega makedonskega prostora (Scupi).^{141a} Določba v noveli iz leta 545, da ima Justinijana Prima na svojem ozemlju najvišji možen rang (»locum obtinere eum sedis apostolicae Romae«), kar je izrecno potrdil tudi papež Vigilij, kaže na to, da je Justinijanova uredba iz leta 535 po-

¹⁴¹ JUSTINIANUS, *Novella 131*, 3 (545) (cit. ed. 655 s.); nadškofijski sedež v Justinijani Primi omenja tudi PROCOPIUS, *De aedificiis 4*, 1, 25 (ed. H. B. DEWING, Loeb Classical Library, vol. VII, London 1971, 226).

^{141a} B. GRANIĆ, *Die Gründung*, 135 s. zavrača mnenje, da je bila Druga Makedonija kot provinca tedaj ukinjena in priključena Dardaniji, kot je menil J. ZEILLER, *Les origines*, 164. Če je tedaj prišlo do ukinitve Druge Makedonije, ki se po tem letu ne omenja več, je bilo njeno ozemlje verjetneje združeno s Prvo Makedonijo kot z Dardanijo. Argument za Zeillerovo tezo je dejstvo, da je na koncilu v Carigradu 553 škof Fokas iz Stobov zastopal odsotnega škofa Justinijane Prime (gl. op. 156).

vzročila nesporazum.¹⁴² Ta nesporazum je bil rešen deset let kasneje, ko je Justinijanovo ureditev potrdil papež, vendar je ostal slej ko prej cerkvenopravni status Justinijane Prime nejasen, to je, ali gre za avtokefalno nadškofijo ali za papeški vikariat. Po Justinijanovi smrti je s strani apostolskega sedeža prevladala druga razlaga in tudi zato je proti koncu 6. stoletja rang tega cerkvenega središča precej padel.¹⁴³

Justinijanova verska politika je povzročila v Iliriku hude spopade. Ilirski škofje so se upirali cesarju že ob objavi njegove teopashitske verske formule leta 533,¹⁴⁴ vendar jih je cesar, potem ko je skupaj s papežem zatrl opozicijo akometov (534) leta 536 prisilil k podpisu svoje formule veroizpovedi.¹⁴⁵

Še dosti hujšo krizo v Iliriku je povzročila Justinijanova obsodba Treh poglavij v letih 543/545,¹⁴⁶ do katere se je cerkev v Iliriku tako kot na splošno na Zahodu opredelila negativno. Leta 549 se je sestala v Justinijani Primi sinoda ilirskih škofov, na kateri so pisмено protestirali proti cesarjevi obsodbi Treh poglavij in obsodili nadškofa Justinijane Prime Benenata kot očitnega privrženca cesarjeve verske politike.¹⁴⁷ Leta 551 so škofje iz Ilirika in Dalmacije odbili Justinijanovo vabilo na sinodo v Carigradu.¹⁴⁸ Očitno pa odpor ilirskih škofov proti Justinijanovi obsodbi Treh poglavij ni bil enoten in ga je cesarju uspelo streti deloma že pred petim ekumenskim koncilom v Carigradu 553.¹⁴⁹ Na tem cerkvenem zboru in v dogodkih v zvezi z njim je sodelovalo več škofov z makedonskega prostora. »Constitutum de tribus capitulis«, dokument, ki ga je papež Vigilij izdal 14. 5. 553 v Carigradu neodvisno od koncilskih zasedanj, sporoča, da je poleg drugih škofov podpisal formulo veroizpovedi, objavljeno »Theophaniorum die«, tudi »Helias Thessalonicensis«. Škof »Benignus Heracleae Pelagoniae« se v dokumentu nekajkrat omenja kot posrednik med cesarjem oziroma koncilom in papežem.¹⁵¹ Ta škof je pri delu koncila nadomeščal odsotnega solunskega škofa Helija.¹⁵² Omenjeni papeški dokument je podpisal poleg še petnajstih škofov (od teh sta bila dva iz Ilirika) tudi »Sabinianus gratia dei episcopus

¹⁴² Prim. *Collectio Avellana*, Ep. 88, 13 (cit. ed. 338); gre za pismo papeža Agapita cesarju Justinijanu z datumom 15. okt. 535 (pol leta po 11. noveli), v katerem mu sporoča, da je poslal na dvor poslanca, ki bodo rešili vprašanje »et de Justiniana civitate gloriosi natalis vestri conscia«.

¹⁴³ Gl. op. 173.

¹⁴⁴ *Codex Justinianus* 1, 1, 6 (ed. P. KRUEGER, 1967⁶, 7 s.). Cesar je poslal dekret celi vrsti vzhodnih cerkva, kot sporoča sam v pripisu (str. 8 spodaj), *Chronicon Paschale*, A. 533 (Patrologia Graeca 92, 889 ss., zlasti 892) pa sporoča, da ga je poslal tudi »in Illyriorum gentis urbem Thessalonicam« in v Rim, kjer ga je papež Janez II. marca 534 v celoti sprejel (*Codex Justinianus* 1, 1, 8 (str. 10–12); *Collectio Avellana*, Ep. 84 (cit. ed. 320–328; iz pisma vzemo, da je cesar poslal v Rim dva škofa, Hipatija iz Efeza in Demetrija iz Filipov, ki sta papežu posredovala njegova stališča do akometov). Janezov naslednik Agapitus je marca 536 pisal cesarju Justinijanu, da tudi on sprejema cesarjevo versko formulo, ki sta jo bila papežu Janezu II. predstavila oba imenovana škofa (*Collectio Avellana*, Ep. 91 (342–347); prim. Ep. 82 (229–230)).

¹⁴⁵ VICTOR TONNENNSIS, *Chronica*, A. 536 (ed. Th. MOMMSEN, *Mon. Germ. hist.*, Auct. antiquissimi 11, 1961², 198 v. 29–30). Prim. B. GRANIC, *Die Gründung*, 137. O teopashitskem sporu splošno gl. M. V. ANASTOS, *Justinian's Despotic Control over the Church as Illustrated by his Edicts on the Theopaschite Formula and his Letter to Pope John II in 533*, *Zbornik radova Vizant. inst.* 8/2, 1964, 1–11; gl. tudi A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* IV, 569 s. (666); H. JEDIN, *Storia della Chiesa* III, 29 s.; J. DANIELOU — H. I. MARROU, *Zgodovina Cerkev* I, 350.

¹⁴⁶ Splošno k temi gl. Ch. J. HEFELE — H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles III*, Paris 1909, 1–67; E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire II*, 1949, 632–654; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* IV, 581–589 (679–687); H. JEDIN, *Storia della Chiesa* III, 36–43; J. DANIELOU — H. I. MARROU, *Zgodovina Cerkev* I, 351 s.

¹⁴⁷ VICTOR TONNENNSIS, *Chronica*, A. 549 (cit. ed. 202, v. 5 ss.): »Illyriciana synodus in defensione trium capitulorum Justiniano Augusto scribit et Benenatae Primae Justinianae civitatis episcopum obtrectatorem condemnat.« Gl. J. ZEILLER, *Les origines*, 398; B. GRANIC, *Die Gründung*, 137 s.; E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire II*, 644; Ch. PIETRI, *La géographie*, 53.

¹⁴⁸ FACUNDUS, *Contra Mocianum* 50 (ed. J. M. CLÉMENT — R. VANDER PLAETSE, *Corpus Christ. Ser. Latina* 90 A, 1980, 412 v. 427); o tem poročča tudi *Epistola legatis Francorum qui Constantinopolim proficiscerantur ab Italiae clericis directa* (J. D. MANSI, *Sacr. Concil. nova et amplissima collectio* 9, Paris—Leipzig 1902, 153–154). O stališču cerkve v Iliriku prim. tudi FACUNDUS, *Ad Justinianum* 2, 4, 11; 4, 3, 5 (cit. ed. 59; 122); Ch. PIETRI, *La géographie*, 53 s.

¹⁴⁹ Splošno o koncilu gl. Ch. J. HEFELE — H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles III*, 68–132; E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire II*, 654–690; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* IV, 591–602 (688–701).

¹⁵⁰ *Vigilii constitutum de tribus capitulis* 19 (*Collectio Avellana*, Ep. 83, 19; cit. ed. 234, v. 17).

¹⁵¹ *Collectio Avellana*, Ep. 83, 24; 25; 203 (cit. ed. 235 v. 14 s.; 236 v. 22; 286 v. 22); prim. Ch. J. HEFELE — H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles III*, 96.

¹⁵² Na seznamih udeležencev posameznih zasedanj koncila se pojavlja zapis: »Benigno religiosissimo episcopo Heracleae Pelagoniae, vicem agente Eliae beatissimi episcopi Thessalonicensis« (J. D. MANSI, *Concil.* 9, 173; 190; 191; 194; 197).

Zapparenæ civitatis«,¹⁵³ škof, ki se je nahajal v Carigradu, vendar se ni udeleževal koncilskih sej.¹⁵⁴ Ubikacija njegovega škofijskega sedeža nekje v Drugi Makedoniji ostaja še naprej sporna.¹⁵⁵ Ker se nadškof Justinijane Prime Benenatus enako kot njegov solunski kolega ni udeležil koncila, ga je zastopal škof Fokas iz Stobov.¹⁵⁶ Sklepi petega ekumenskega koncila so naleteli v Iliriku na odpor, ki pa ga je cesar strl prej kot drugod na Zahodu. Po zatretju odpora v ilirski cerkvi leta 559¹⁵⁷ je bila opozicija ilirskih škofov povsem strta. Dogodki v zvezi s petim ekumenskim koncilom v Carigradu so v cerkvi na tleh antične Makedonije zadnji, ki jih sodobni viri sorazmeroma podrobno in zanesljivo prikazujejo.

Razvoj krščanstva na ozemlju antične Makedonije v razponu od srede 4. do konca 6. stoletja dokumentirajo tudi bogati materialni viri, zlasti ostanki zgodnjekrščanskih cerkva v veliki večini vseh poznanih škofijskih središč, pa tudi v celi vrsti manjših naselij. Če se omejimo predvsem na tisti del poznoantične Makedonije, ki je danes v okviru republike Makedonije, ter pritegnemo dele sosednjih provinc Novega Epira in Dardanije, moremo reči, da je zgodnjekrščanska arheologija prišla najdlje pri raziskavah v Stobih, dobro raziskani pa so tudi zgodnjekrščanski objekti v Herakleji in Lihnidu, nekoliko manj v Bargali in Skupih.¹⁵⁸ Od ostalih mest antične Makedonije z bogatimi zgodnjekrščanskimi najdbami naj omenimo v prvi vrsti Solun in Filipe.¹⁵⁹ Podobo cerkvene organizacije dopolnjujejo napisi z omembo cerkvenih dostojanstvenikov, zlasti škofov. Z jugoslovanskega področja antične Makedonije naj omenimo napise z omembo treh škofov, ki se sicer ne pojavljajo v literarnih virih. To so Filip iz Stobov, Hermias iz Bargale in Johannes iz Herakleje.¹⁶⁰ Omenimo naj še nekaj napisov z omembami klerikov.¹⁶¹ Med pomembnimi arheološkimi odkritji s pod-

¹⁵³ *Collectio Avellana*, Ep. 83, 310 (cit. ed. 319 v. 7).

¹⁵⁴ J. D. MANSI, *Concil.* 9, 199–200.

¹⁵⁵ V. BESEVLIEV, *Le nom antique de Sveti Vrač (Bulgarie), siège episcopal du VIe siècle*, *Byzantinoslavica* 23, 1962, 1–5; IDEM, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, *Berliner byzantinische Arbeiten* 30, Berlin 1964, 171 je identificiral Zaparo z današnjim mestom Sandanski (prej Sveti Vrač) v porečju Strume v Pirinski Makedoniji; F. PAPAĞOĞLU, *Rimski gradovi*, 93 in 247 s. je zavrnila identifikacijo s krajem Saparevo v vzhodni Makedoniji in predlagala identifikacijo s krajem Zeapouries, ki ga omenja PROCOPIUS, *De aedif.* 4, 4 (cit. ed. kot v op. 141, 260). Prim. tudi J. SAŠEL, *Tabula imperii Romani K 34*, Ljubljana 1976, 157 (s. v. Sandanski). Rešitev vprašanja si moremo obetati od prihodnjih arheoloških raziskav.

¹⁵⁶ J. D. MANSI, *Concil.* 9, 199–200. Eden od sklepov koncila je bil, da morajo trije ilirski škofje, ki so podpisali Vigilijev »Constitutum«, Sabinijan iz Zapare, Projekt iz Naisa in Pavel iz Ulpijane, stopti v stik s škofom Benenatom iz Justinijane Prime, ki je bil na cesarjevi (koncilski) strani («qui communicat nobis», prim. op. 147). Ker pa ta ni bil navzoč, naj nastopi v njegovi vlogi («*eius vice agit*») »Phocas religiosissimus episcopus sub iure dioecesi constitutus«.

¹⁵⁷ VICTOR TONNENNENSIS, *Chronica*, A. 559 (cit. ed. 204): »Illyriciani episcopi praeter parva monasteria paucosque fideles persecutiones passi consentiunt pristinam fidem in irritum deducens«. Prim. B. GRANIĆ, *Die Gründung*, 138.

¹⁵⁸ Novejše stanje arheoloških raziskav na ozemlju celotne antične Makedonije posreduje vrsta prispevkov v zborniku: *Actes du Xe congrès international d'archéologie chrétienne (Thessalonique 1980)*, vol. I–II, Città del Vaticano – Thessalonique 1984, za ozemlje današnje republike Makedonije gl. zlasti N. DUVAL – V. POPOVIĆ, *Urbanisme et topographie chrétienne dans les provinces septentrionales de l'Illyricum*, ibidem, vol. I, 541–579, zlasti 555 ss.; 577 ss. (izbrana bibliografija). Temeljne arheološke monografije za posamezna najdišča: *Studies in the Antiquities of Stobi I* (ed. J. WISEMAN, Beograd 1973), II (ed. J. WISEMAN, Beograd 1975), III (ed. B. ALEKSOVA – J. WISEMAN, Titov Veles 1981); J. R. WISEMAN, *The City* (kot v op. 1); Herakleja I, II, III, Bitola 1961; 1965; 1967; v. BITRAKOVA-GROZĐANOVA, *Starohristijanski spomeniki vo Ohridsko – Monuments paléochrétiens de la région d'Ohrid*, Ohrid 1975; za Bargalo gl. B. ALEKSOVA v *Studies in the Antiquities of Stobi III*, 1981, 29–45; za Skupi gl. M. GARASANIN – D. KORAČEVIĆ, *Arheološki iskopavanja vo Skupi od 1978–1981 godina*, *Macedoniae acta archaeologica* 7–8, 1981–1982, 79–96. Novejše stanje raziskav zgodnjekrščanskih mozaikov prinašata zbornik *Ranohriščanski mozaiki v Jugoslaviji*, Materijali 18, Bitolj 1978 in monografija G. CVETKOVIĆ-TOMAŠEVIĆ, *Ranovizantijski podni mozaiki. Dardanija, Makedonija, Novi Epir*, Beograd 1978. Prim. tudi A. SONJE, *I mosaici pavimentali delle basiliche paleocristiane del Parentino in rapporto con gli altri mosaici delle coste adriatiche*, *Atti (Centro di ricerche storiche – Rovigno)* 16, 1985–1986, 95–164, zlasti 141–160.

¹⁵⁹ Gl. izbrano bibliografijo v A. EFFENBERGER, *Frühchristliche Kunst und Kultur. Von den Anfängen bis zum 7. Jahrhundert*, München 1986, 350 s.; F. W. DEICHMANN, *Einführung in die Christliche Archäologie*, Darmstadt 1983, 283 ss.; 363 s. in drugod.

¹⁶⁰ B. SARIA, *Novi nalazi u episkopskoj crkvi u Stobima*, *Glasnik Skopskog naučnog društva* 12, 1932 (1933), 11–32, zlasti 25; IDEM, *Neue Funde in der Bischofskirche von Stobi*, *Jahreshefte des Österr. Archäol. Inst.* 28, 1933, 112–139, zlasti 132 s.; B. ALEKSOVA v *Studies in the Antiquities of Stobi III*, Titov Veles 1981, 34 (napis iz Bargale); I. NIKOLAJEVIĆ-STOJKOVIĆ, *Ranovizantijska arhitektonska dekorativna plastika u Makedoniji, Srbiji i Crnoj Gori*, Beograd 1957, 42 (monogram iz Herakleje); prim. EADEM v *Studies in the Antiquities of Stobi III*, 1981.

¹⁶¹ Gradivo še ni sistematično zbrano in ovrednoteno. Prim. za Stobe B. ALEKSOVA v *Studies in the Antiquities of Stobi III*, 157 s.; B. SARIA, *Neue Funde*, 136.

ročja Makedonije iz najnovejšega časa, ki daleč presegajo regionalni okvir, naj samo omenimo najdbo štiridesetih glinastih ikon s pretežno biblijskimi prikazi iz kraja Viničko Kale v vzhodni Makedoniji (na ozemlju antične Druge Makedonije). Pomen te najdbe — po našem prepričanju najdbe desetletja v zgodnje-krščanski arheologiji vobče — bodo pokazale prihodnje raziskave.¹⁶²

Kljub sorazmeroma številnim omembam škofov z makedonskega ozemlja v 5. in 6. stoletju ostaja število poznanih škofijskih sedežev sorazmeroma majhno in se praktično ne povečuje od srede 5. stoletja. Predvidevati moremo, da je bilo škofijskih sedežev precej več, vendar se v virih mnogi med njimi ne pojavljajo. Konstitucija cesarja Zenona iz dobe okrog leta 480 je namreč odredila, da mora imeti vsako mesto svojega škofa.¹⁶³ Če vzamemo za primerjavo najbolj izčrpen vir za upravno razdelitev obravnavanega prostora v zgodnjebizantinski dobi, Hieroklov Synecdemos, sestavljen okrog leta 527, opazimo veliko razliko med hipotetičnim in dejanskim stanjem.¹⁶⁴ Hierokles navaja za ozemlje Prve Makedonije dvaintrideset mest, za ozemlje Druge Makedonije osem mest, približno dvakrat več kot je poznanih škofijskih sedežev. Ti se na primer ne omenjajo kar v petih mestih Druge Makedonije, ki jih navaja Hierokles in ki so ležala na ozemlju današnje republike Makedonije. To so bila mesta Argos, Eustraion, Pelagonia, Kelenidin in Harmonia.¹⁶⁵

6. Zaton zgodnjekrščanske cerkve v Makedoniji

Zgodnjekrščansko cerkev v Makedoniji so tako kot drugod na Balkanu precej ogrozili Germani in Huni v 5. stoletju, skoraj povsem uničili pa Slovani na prehodu iz 6. v 7. stoletje.

Makedonija je bila resno ogrožena že v času premikov Zahodnih Gotov čez njeno ozemlje v letih 395—401, zlasti s pogodbo (foedus) leta 397,¹⁶⁶ nato pol stoletja kasneje v drugi Atilovi vojni proti vzhodnemu cesarstvu leta 447, ko so Huni vdrli vse do Termopil,¹⁶⁷ nato četrto stoletja kasneje v času premikov Vzhodnih Gotov okvirno v času 472—479.¹⁶⁸ Po teh dogodkih ni bilo, če izvzamemo uničujoč potres leta 518, ki je dobesedno zravnal z zemljo Skupi (Skopje),¹⁶⁹ nobene hujše nevarnosti vse do slovanskih in avarskih vpadov, ki so bili zelo intenzivni v zadnji četrtini 6. stoletja. Okvirno v sredino 6. stoletja, v čas cesarja Justinijana, pade zadnji razcvet gradbeništva v Makedoniji in v Iliriku sploh, ki se manifestira v gradnji utrdb, pa tudi cerkva, tako v mestih kot na podeželju. Ali in na kakšen način je spremenjena naselbinska struktura v času slovanskih vpadov in intenzivnih utrdbenih gradenj vplivala na življenje cerkve, je v znatni meri še predmet prihodnjih raziskav.¹⁷⁰

¹⁶² Gl. razstavni katalog: I. KORUBIN (ured.), *Ikoni vo Makedonija*, Skopje s. a. (reprodukcije šestih ikon s kratkim spremenim besedilom; ki ga je napisal K. BALABANOV); K. BALABANOV, C. KRSTEVSKI in drugi, *Makedonske ikone v žgani glini*, Ljubljana 1989 (katalog razstave v Galeriji Cankarjevega doma v Ljubljani v novembru in decembru 1989, ki prinaša krajše strokovno besedilo, seznam najdb, fotografije izbranih eksponatov in seznam dosedanj literature); J. KASTELIC, *Sporočila vere in umetnosti. Ob razstavi ikon-reliefov iz Vinice pri Stipu, ki sta jo v Galeriji Cankarjevega doma pripravila Arheološki muzej Makedonije in CD, Naši razgledi XXXVIII*, št. 24 (911) 29. dec. 1989, stran 729.

¹⁶³ *Codex Iustinianus* 1, 3, 35 (36) (ed. P. KRUEGER, Dublin—Zürich 1967², 23—24). Konstitucija, ki nima datuma, uvrščena pa je med dve Zenonovi konstituciji iz let 472 in 484, je odredila (v latinskem prevodu): »Omnes civitates, sive eae renovatae sunt anteriori tempore sive antea civitates non fuerunt, sed per imperiale beneficium eo promotae sunt, omnimodo peculiarem propriumque episcopum habere sancimus, qui rerum ecclesiasticarum in ea curam gerat...«

¹⁶⁴ HIEROCLIS Synecdemos, rec. A. BURCKHARDT, Lipsiae 1893 (novejša izdaja vira in največjo literaturo navaja P. SCHREINER, *Das Christentum in Bulgarien vom 864*, *Miscellanea Bulgarica* 5, 1987, 51—61, zlasti 53 s.).

¹⁶⁵ HIEROCLIS Synecdemos, 638—641 (cit. ed. 4—6); prim. tudi F. PAPAZOGLU, *Makedonski gradovi*, »Sinoptička tabela« v prilogi.

¹⁶⁶ H. WOLFRAM, *History of the Goths*, Berkeley and Los Angeles 1988, 139—150.

¹⁶⁷ O. J. MAENCHEN-HELFFEN, *Die Welt der Hunnen*, Wien—Köln—Graz 1978, 87—93; hunski vpad vse do Termopil omenja MARCELLINUS V. C. COMES, *Chronicon*, A. 447 (3) (*Chronica minor* II, ed. Th. MOMMSEN, *Mon. Germ. hist., Auct. ant.* 11, 1894, 82).

¹⁶⁸ Gl. op. 92.

¹⁶⁹ MARCELLINUS V. C. COMES, *Chronicon*, A. 518 (1) (cit. ed. 100): »In provincia Dardania adsiduo terrae motu viginti quattuor castella uno momento conlapsa sunt... Scopus namque metropolis, licet civium suorum hostem fugientium clade, funditus tamen corruit...«

¹⁷⁰ Prim. za celotni Ilirik G. DAGRON, *Les villes dans l'Illyricum protobyzantin*, v zborniku *Villes et peuplement* (kot v op. 1), 1—20.

Vsekakor je v primerjavi z razvojem v drugih provincah Balkana in Podonavja presenetljivo dejstvo, da se makedonski škofje v času rušenja antičnega sveta na prehodu iz 6. v 7. stoletje z izjemo Soluna, ki je bil končen, vendar nedosežen cilj slovanskih vpadov,¹⁷¹ prav redko omenjajo. Njihove omembe bi pričakovali v zbirki pisem papeža Gregorija Velikega, ki nam slikajo razmere v cerkvi v Iliriku, namreč notranje spore in propad okrog leta 600. Kot mejnike na podlagi papeških pisem, ki kažejo na čas propada cerkvenega življenja zaradi avarskih in slovanskih vpadov, naj omenimo poziv papeža vsem škofom v Iliriku iz leta 591, naj v skladu s cesarskim odlokom pomagajo škofom, ki so morali zaradi barbarskih vpadov zbežati,¹⁷² padec Justinijane Prime po letu 602, nadškofijskega središča za severne predele današnjega makedonskega prostora, ki pa v Gregorijevi dobi ni imelo niti približno take vloge kot mu jo je namenil cesar Justinijan,¹⁷³ kontinuirano ogrožanje Soluna kot glavnega mesta Makedonije¹⁷⁴ ter končno dogodke v Starem Epiru, v jugozahodnem sosedstvu Makedonije, leta 603, ki nam kažejo, da so Slovani tedaj prodrli že globoko v grške dežele; škof iz Evrije na epirskem kopnem se je pred njimi zatekel na otok Krf.¹⁷⁵

V luči pisanih virov cerkveno življenje v severnih predelih Makedonije okrog leta 600 zamre, v južnih pokrajinah pa je zelo ogroženo. Škofijski sedeži se na ozemlju, ki so ga zavzeli Slovani, ne omenjajo več, tudi v kasnejših virih ne, z eno samo izjemo. Na šestem ekumenskem koncilu v Carigradu 681 se omeinja med udeleženci škof Johannes iz Stobov,¹⁷⁶ na cerkvenem zboru v Carigradu

¹⁷¹ Gl. op. 182.

¹⁷² GREGORIUS MAGNUS, *Registrum epistularum* 1, 43 (ed. D. NORBERG, *Corpus Christ. Ser. Latina* 140, 1982, 57); prim. L. WALDMÜLLER, *Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert*, Amsterdam 1976, 188 s.; 200; F. K. LUKMAN, *Gregorij Veliki in njegova doba*, Celje 1980, 151 s.; R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 380 s.; IDEM, *Die Entwicklung*, 187 op. 80.

¹⁷³ Papež Gregorij je v pismu oktobra 592 škofa Janeza iz Justinijane Prime, ki se je na nedovoljen način vmešal v spor med lariškimi in tebanskimi škofom, strogo kaznoval: razveljavil je vse njegove sklepe in ga za trideset dni izobčil, z nalogo, da v tem času prosi odpuščenja »cum summa paenitentia et cum lacrimis« in sicer z vso doslednostjo, sicer bo kaznen še strožja (»severius puniendum«; GREGORIUS, *Registrum* 3, 6–7; cit. ed. 151–155). Papež je dve leti kasneje škofa Feliksa iz Serdike opozoril, naj se pokorava svojemu nadškofu Janezu iz Justinijane Prime, ker je pač taka stara cerkvena ureditev, ki jo je treba spoštovati, sicer bo sam ukrepal proti njemu (»Nam nec tibi... licebit... contra morem maioribus tuis inobedientem existere, nec nos tantae indisciplinae ecclesiasticam cognoscas dissimulare vel differre vindictam.« *Registrum* 5, 8, str. 274 s.). Škof Janez iz Justinijane Prime se omenja kot sonaslovljenec dveh pisem, nastalih kot izraz slabih odnosov papeža s cesarjem in carigrajskim patriarhom: pisma, v katerem papež razlaga stališče cerkve do cesarjevega zakona, po katerem je vojaškim osebam prepovedano, da bi stopile v duhovniški stan ali v samostane (*Registrum* 8, 10 (597), str. 527 s.), in pisma, v katerem papež protestira proti prizadevanju carigrajskega patriarha, da bi si nadel naslov »universalis« (*Registrum* 9, 157 (599), str. 714–716). Ko je cesar hotel nadškofa Janeza odstraniti s položaja zaradi bolezni, se je papež potegnil zanj, češ da je to proti kanonom (*Registrum* 11, 29 (601), str. 917 s.). Zadnje papeževno pismo nadškofu Janezu je nasvet, kako naj ravnava s škofom Pavlom iz Dokleje, ki je s svojim obnašanjem prekorlačil vse doustne meje (*Registrum* 12, 10 (602), str. 982–984; v naslednjem pismu, naslovljenem na škofa Konstantina iz Skodre, v katerem papež tudi obravnava primer škofa Pavla iz Dokleje, škofa Justinijane Prime izrecno omenja kot svojega vikarija: »...exemplaria scriptorum... quae ad reverentissimum Iohannem fratrem nostrum Primae Iustinianae civitatis episcopum servanti vices nostras direximus...«; *Registrum* 11, 11 (602), str. 984 s.). Iz vseh teh oomb je razvidno, da je bila Justinijana Prima ob koncu svojega obstoja papeški vikariat, s podobnim statusom kot Solun, pod budnim papeževim nadzorom. Papež Gregorij je škofa Justinijane Prime ostro kaznoval ob njegovem posegu v razmere v erških deželah, ki so bile izven območja nadškofije, vendar ga je ščitil proti škofu iz Serdike, metropolitu Sredozemske Dacije, ki je kazal težnje po osamosvojitvi, oomagal mu je urejati zadeve v Prevalitani (škof Pavel iz Skodre) in ga vključil v svojo politiko konfliktov s cesarjem in carigrajskim patriarhom. — O Justinijani Primi v luči Gregorijevih pisem gl. F. K. LUKMAN, *Gregorij Veliki*, 151–157; L. MAKŠIMOVIČ, o. c. (kot v op. 140), 50; L. WALDMÜLLER, o. c., 193; Ch. PIETRI, *La géographie*, 55 ss.

¹⁷⁴ Papeška korespondenca s solunskim škofom Evzebijem odraža urejen status nadškofije in urejene odnose z Rimom. Ko je naslovljenec več, se pojavlja solunski nadškof na prvem mestu (*Registrum* 8, 10 (597); 9, 157 (599); str. 527 s.; 714 ss.: o vsebini pisem prim. op. 173). Dve papeževi pismi solunskemu nadškofu Evzebiju se nanašata na afero v zvezi z nekaj solunskimi kleriki, osumljenimi monofizitizma (*Registrum* 9, 197 (599) (str. 752 ss.); 11, 55 (601) (str. 959 s.)). Korespondenca kaže na dobre odnose med solunskim škofom in papežem, ki je tako kot v primeru Justinijane Prime ščitil staro ureditev in budno nadzoroval početje solunskega nadškofa (prim. tudi *Registrum* 14, 8 (603) (str. 1076 ss., zlasti 1078, 59 ss.). Prim. Ch. PIETRI, *La géographie*, 54 ss. O slovanskih napadih na Solun gl. op. 182.

¹⁷⁵ L. WALDMÜLLER, o. c., 200 s.; L. MARGETIČ, *Gregorij I — papa politico, Živa antika* 29, 1979, 269–274.

¹⁷⁶ J. D. MANSI, *Concil. II*, 613 D: 645 A; R. RIEDINGER, *Die Präsenz- und Subskriptionslisten des VI. oekumenischen Konzils (680/81) und der Papyrus Vind. G. 3*, Bayerische Akad. d. Wiss., Philosophisch-hist. Kl., *Abhandlungen*, N. F., Heft 85, München 1979, 16: 22; 26–27 (n. 57); težke razmere v makedonski Cerkvi v tej dobi kaže dejstvo, da se je koncila udeležil poleg stobitanskega škofa samo škof Johannes iz Soluna, »vicarius Romae, legatus« (R. RIEDINGER, o. c.,

692 (Quinisextum) pa njegov naslednik Margarites.¹⁷⁷ Kako si lahko razložimo te pozne omembe škofije v Stobih, približno devetdeset let potem, ko so Slovani preplavili območje srednjega Povardarja?

Podpisi udeležencev šestega ekumenskega koncila in drugi viri iz časa okrog 680 kažejo nekoliko presenetljivo podobo balkanskih dežel v tej dobi.¹⁷⁸ Omemba dveh škofov iz Stobov v letih 681 in 692 v luči teh poročil niti ni nenavadna, čeprav gre za ozemlje, ki so ga na prehodu iz 6. v 7. stoletje preplavili Slovani. Iz tega časa, pa tudi precej poznejšega, poznamo vrsto primerov bežanja škofov iz ogroženih področij v varnejše kraje in nastanitve v novem okolju, kar je lahko povzročalo hude spore (primer ubeglega škofa iz Evrije na Krfu, primer škofa Janeza iz Panonij v istrskem Novigradu, primer škofa Fidencija iz Julija Karnika v Čedadu okrog 705 (?), primer ciprskega škofa, ki se je pred Arabci zatekel v Propontido),¹⁷⁹ spet drugič pa do spora ni prišlo ali to vsaj ni znano (primer bega škofa Dulcissima iz Dorostola ob Donavi v Odessos ob Črnem morju okrog leta 600).¹⁸⁰

Analogen primer omembi škofov iz Stobov v letih 681 in 692 je omemba celejanskega (?) škofa Andreja med podpisniki lateranske sinode leta 681 v zaporedju istrskih škofov, med škofom iz Cise in škofom iz Trsta.¹⁸¹ Očitno moremo tudi tega škofa iskati nekje na obali bizantinske Istre, približno stopetdeset do dvesto kilometrov izven matične škofije. Približno tolikšna je tudi razdalja med Stobi, tedaj (tako kot Celeja) preplavljenimi s slovanskim prebivalstvom, in Solunom ter drugimi kraji ob makedonski obali, ki jih Slovani niso zavzeli.¹⁸² Domnevati moremo, da je bilo pribežališče škofov iz Stobov nekje na tem področju, če se niso kar zadrževali v prestolnici. Cerkvenozgodovinski viri dokazujejo, da cerkvena organizacija na ozemlju, ki so ga poselili Slovani, ni bila povsem razrušena, zlasti ne v nižjih strukturah. Za dobo okrog leta 680 se omenjajo grški duhovniki v novonastali bolgarski državi in iz vira je razvidno, da gre za relikte cerkvene organizacije iz antike in ne za prišleke iz bizantinske

7; 14–15). Ta škof (ne pa Johannes iz Stobov), nastopa med podpisniki pisma koncila papežu Agatonu (AGATHO Papa, Epistola 4; Patrologia Latina 87, 1253/4 A) na častnem petem mestu, takoj za škofi Carigrada, Aleksandrije, Antiohije in Jeruzalema. Nekoliko večja je bila udeležba makedonskih škofov na sinodi 692 (prim. L. WALDMÜLLER, o. c., 369).

¹⁷⁷ J. D. MANSI, Concil. 11, 993 B (v latinskem prevodu: Margarites peccator episcopus Stoborum definens subscripsit). Prim. L. WALDMÜLLER, o. c., 369.

¹⁷⁸ R. RIEDINGER, o. c.; o koncilu splošno gl. Ch. J. HEFELE — H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles III*, Paris 1909, 472–538; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa V*, Torino 1971, 256–265 (214–227).

¹⁷⁹ O primeru ubežnega škofa iz Evrije gl. op. 175; o Janezu iz Panonij v Istri gl. R. BRATOZ, *Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekrščanske cerkve v Istri (4.–6. stoletje)*, Antični temelji naše sodobnosti, Ljubljana 1987, 13–26, zlasti 21 ss.; L. MARGETIČ, *Histrica et Adriatica*, Trieste 1983, 113 ss. O škofu Fidenciju iz Julija Karnika poroča PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* 6, 51 (prev. F. BRADAC, B. GRAFENAUER, K. GANTAR, Maribor 1988, 276–277). Preselitev škofa Fidencija iz Julija Karnika v Čedad, do katere je prišlo »anteriore tempore« (z ozirom na dogodke okrog 730), »cum voluntate superiorum ducum« (z ozirom na vojvodo Pemona, 706–739), zgodovinarji različno datirajo, bodisi v čas 670–675 (M. BROZZI, *Il ducato longobardo del Friuli*, Udine 1981 (2. izd.), 90; O. HAGENEDER, *Die kirchliche Organisation im Zentralalpenraum vom 6. bis 10. Jahrhundert*, Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum, Nations 5, Sigmaringen 1985, 213), bodisi v čas okrog 705 (G. C. MENIS, *La basilica paleocristiana nelle diocesi settentrionali della metropoli d'Aquileia*, Città del Vaticano 1958, 67; L. WALDMÜLLER, o. c., 424) ali celo v čas okrog 720 (F. QUAI, *La sede episcopale del Forum Iulium Carnicum*, Udine 1973, 132; M. MIRABELLA ROBERTI, *Una diocesi alpina nell'area metropolitana di Aquileia*, Kulturhistorische und archäologische Probleme des Südostalpenraumes in der Spätantike, Wien—Graz—Köln 1985, 112), kar se zdi z ozirom na poročilo Pavla Diakona prepoznano. O škofu s Cipra kot ubežniku v Propontidi gl. Ch. J. HEFELE — H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles III*, 568 (can. 39 sinode leta 692).

¹⁸⁰ R. PILLINGER, *Der Ausgang des antiken Christentums am Unterlauf der Donau*, *Lebendige Altertumswissenschaft (Festgabe H. Vettors)*, Wien 1985, 265–269; EADEM, *Das Martyrium des heiligen Dasius*, Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte Bd. 517, Wien 1988, 51 (z ostalo literaturo).

¹⁸¹ J. D. MANSI, Concil. 11, 312; F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I*, Ljubljana 1902, 186 (231); S. AGATHO PAPA, Epistola 3 (Patrologia Latina 87, 1243 A).

¹⁸² O slovanskih napadih na Solun gl. F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev I*, 89 (106 s.); 120 (157–163); Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I, Beograd 1955, 173–216; L. WALDMÜLLER, o. c., 198 s.; 321–326; 369 s.; 394; B. FERJANČIČ, *Invasions et installation des Slaves dans les Balkans*, v zborniku *Villes et peuplement (kot v op. 1)*, 85–109 (s podrobno literaturo); D. M. METCALF, *The Mint of Thessalonica in the Early Byzantine Period*, *ibidem*, 111–129, zlasti 126 ss.; W. POHL, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822 n. Chr.*, München 1988, 101–112; 240–243; od domačih del gl. zlasti B. GRAFENAUER, *Kronološka vprašanja selitve južnih Slovanov ob podatkih spisa Miracula s. Demetrii*, *Zbornik Filozofske fakultete 2*, Ljubljana 1955, 21–54.

države.¹⁸³ Po drugi strani se že v tej dobi omenja misijonsko prizadevanje, oprto morda prav na te preživele relikte antične cerkvene organizacije. Trditev papeža Agatona v pismu bizantinskemu cesarju Konstantinu IV. iz leta 681, da se nahajajo papeški poslanci »in medio gentium, tam Langobardorum, quamque Scavorum, nec non Francorum, Gallorum et Gothorum atque Britanno- rum...«¹⁸⁴ je vsaj z ozirom na slovanski svet nedvomno pretirana, je pa odraz papeževih cerkvenopolitičnih ambicij in do neke mere tudi dejanskih možnosti in aktivnosti. In v tej luči, ob obstoju relikto- v nižjih struktur cerkvene organizacije iz antike in ob poskusih širjenja krščanstva med leta 658 pokorjeno slovansko prebivalstvo povardarske Makedonije,¹⁸⁵ morda prav s pomočjo teh struktur, omemba dveh škofov iz Stobov v letih 681 in 692 niti ne učinkuje presenetljivo.¹⁸⁶ Nenavadnost teh omemb je še bistveno manjša, če jih obravnavamo v kontekstu sklepov cerkvenega zbora 692 (Quinisextum), ki ponovno urejajo položaj ubežnih škofov, z rešitvami, ki so v bistvu enake priporočilom papeža Gregorija Velikega škofom v Iliriku pred devetindevetdesetimi leti.¹⁸⁷

Zusammenfassung

DIE FRÜHCHRISTLICHE KIRCHE IN MAKEDONIEN UND IHR VERHÄLTNIS ZU ROM

Rajko Bratož

Die Geschichte des Christentums auf dem Gebiet des antiken Makedonien (mit Schwerpunkt der Darstellung auf dem Territorium des heutigen Republik M.) setzt zwar schon mit apostolischer Zeit ein, doch liegen danach zwei Jahrhunderte lang keine zuverlässigen Belege darüber vor. Die Überlieferung über die Märtyrer-Jungfrauen von Thessalonike aus der Zeit der großen Christenverfolgung ist, verglichen mit der außerordentlich verwickelten Überlieferung vom hl. Erasmus aus Formia bzw. Lychnidus, verhältnismäßig klar und faßbar. Eine Analyse der Legendenquellen unter Berücksichtigung der Ergebnisse neuerer archäologischen Forschungen sowohl in Formia als auch in der Nähe Ohrids spricht zugunsten der Schlußfolgerung, daß die Anbetung des hl. Erasmus bereits in der Antike aus Südtalien in das Ohrider Gebiet übertragen wurde. Als glaubwürdigste Zeit dafür erscheint im Lichte der Korrespondenz der Päpste Gelasius und Hormisdas das Ende des 5. mit den ersten Jahrzehnten

¹⁸³ O sporu o cerkveni pripadnosti bolgarske države na sinodi v Carigradu 870 poroča zanimivo epizodo življenjepis papeža Hadrijana II. (*Liber pontificalis CVIII*, ed. L. DUCHESNE, vol. II, Paris 1955², 183, v. 4—6). Ko so zastopniki vzhodnih patriarhatov vprašali poslanca Bolgarov, čigavo deželo so oni osvojili in ali so bili tedaj v deželi latinski ali grški duhovniki, so ti odgovorili: »To deželo smo z orožjem odvzeli Grkom in tam nismo naleteli na latinske, temveč na grške duhovnike.« Izjava se torej nanaša na čas nastanka prve bolgarske države 680 (gl. G. OSTROGORSKI, *Zgodovina Bizanca*, Ljubljana 1961, 133 s.; v. GJUZELEV, *Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter*, *Miscellanea Bulgarica* 3, Wien 1988, 37 ss.; H. D. DÖPMANN, *Bulgarien als Treffpunkt von östlichen und westlichen Christentum in frühbyzantinischer Zeit*, v zborniku R. PILLINGER (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, Wien 1986, 64 ss.; P. SCHREINER, *Das Christentum in Bulgarien vor 864*, *Miscellanea Bulgarica* 5, Wien 1987, 55.

¹⁸⁴ J. D. MANSI, *Concil. II*, 293—294 C; *Patrologia Latina* 87, 1224 s. (latinski prevod), 1226 A (grški original); Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, *Regesta*, 2110; L. WALDMÜLLER, o. c., 392.

¹⁸⁵ Cesar Konstans II. je leta 658 šel na vojni pohod proti Sklavinijam in premagal vrsto slovanskih plemen v Povardarju. Gl. Vizantiski izvori I, 221—222; G. OSTROGORSKI, *Zgodovina Bizanca*, 126; 155 op. 16; L. WALDMÜLLER, o. c., 328; 378 (ponoven bizantinski pohod proti Sklavinijam 688/689).

¹⁸⁶ Medtem ko F. PAPAZOGLU, *Makedonski gradovi*, 240 meni, da je bil obstoj škofije v Stobih v tej dobi fiktiven, pa L. WALDMÜLLER, o. c., 369, dopušča možnost, da je ta škof (tako kot še nekateri drugi z ogroženih predelov, ki se omenjajo med udeleženci obeh cerkvenih zborov) prebival v svojem mestu, bodisi pa gre za škofa »in partibus infidelium«. Primer škofa Kliprijana, ki je bil še ca. 685 v srednji Grčiji zajet od Slovanov (Vizantiski izvori I, 216; L. WALDMÜLLER, o. c., 372), kaže, kako je bilo v tisti dobi življenje cerkvenih dostojanstvenikov ogroženo.

¹⁸⁷ Sklepi sinode odražajo življenje cerkve v dobi, ko je bil znaten del države preplavljen od barbarov. V tem oziru sta zlasti zanimiva kanona 18 in 37. Prvi je določal, da se morajo kleriki, ki so zbežali pred barbari, po koncu nevarnosti vrniti na svoja prejšnja mesta. Se bolj je instruktiven can. 37. Ker se mnoga mesta nahajajo v barbarskih rokah, se mnogi novoizvoljeni škofje ne morejo nahajati v svojih škofijah. Kljub temu imajo kot ubežniki pravico, da posvečujemo, da živijo rangu primerno in da jih kot take njihovi sobratje upoštevajo (gl. Ch. J. HEFELE — H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles III*, 560—578, zlasti 566—567; L. WALDMÜLLER, o. c., 397 s.). Prim. op. 172.

des 6. Jahrhunderts, wo die Beziehungen zwischen der Ohrider Kirche und den Paps-ten als sehr gut bezeichnet werden können.

Die makedonische Kirche organisierte sich im 4. und in der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts durch die Errichtung einer größeren Zahl von Bischofssitzen und eines Metropolitanzentrums in Thessalonike. In dieser Zeit trat sie in christologischen Auseinandersetzungen auf, immer auf der katholischen Seite, doch profilierten sich ihre Vertreter weder als Theologen noch als Politiker. In der Zeit, wo Ostillyricum in den Rahmen des östlichen römischen Reiches (395) gelangt war und sich die Gefahr einer Vorherrschaft des Patriarchats, das von den oströmischen Kaisern unterstützt wurde, bemerkbar machte, entstand zu Beginn des 5. Jahrhunderts (412) das Vikariat von Thessalonike, eine päpstliche Institution mit Jurisdiktion über das gesamte Gebiet Ostillyricums, das der sich ausweitenden Einflußnahme Konstantinopels Einhalt gebieten und den römischen Einfluß auf diesem Gebiet sichern sollte. Bereits Mitte des 5. Jahrhunderts geriet diese Institution in eine Krise, die 484 im Auftreten des Akacius-Schismas gipfelte, als sich die Bischöfe von Thessalonike für die promonophysitische Religionspolitik des Patriarchen von Konstantinopel und des Kaisers Zeno entschieden. Für das Vikariat von Thessalonike bedeutete das praktisch das Ende seines Bestehens. Die Bemühungen Roms, den ehemaligen Einfluß in Ostillyricum wiederzubeleben, waren besonders intensiv in der Zeit des Papstes Gelasius, dem es gelang, die Kirche in der benachbarten Dardania und auch anderswo (vor allem in Epirus Nova) für sich zu gewinnen. Der Kampf um den Einfluß in Illyricum setzte sich unter Papst Symmachus und vornehmlich unter Hormisdas fort, als Rom nach den großen Änderungen im byzantinischen Staat, nach dem Tod des Kaisers Anastasius und nach den Verwicklungen in der Kirche von Thessalonike seinen Einfluß in Illyricum für einige Zeit erneuerte.

Dieser römische Sieg war jedoch nur von kurzer Dauer. Justinians kirchenadministrative Reform samt der Gründung des Erzbistums Justiniana Prima, dem die nördliche Hälfte des ehemaligen Vikariats von Thessalonike zugewiesen wurde, bedeutete — unter völliger Nichtachtung päpstlicher Verordnungen und unter Druckausübung auf die Kirche in Illyricum anläßlich des theopaschitischen und des Dreikapitelstreites —, daß die weltliche Macht des byzantinischen Kaisers, der die frühere Ordnung radikal verändert hatte, mit ihrer Einflußnahme die Oberhand gewann.

Den letzten Zeitabschnitt in der Geschichte der frühchristlichen Kirche in Makedonien bildet die Zeit um die Wende vom 6. zum 7. Jahrhundert, die in den Briefen des Papstes Gregors des Großen erläutert wird. Im Prinzip behielt dieser Justinians Ordnung bei, doch das Erzbistum Justiniana Prima hatte damals noch bei weitem nicht die Rolle inne, die ihm Justinian zugezählt hatte. Auf diese Zeit beziehen sich die letzten Berichte über die Bischofssitze in einem größeren Teil Makedoniens. Um die Wende des 7. Jahrhunderts ging die frühchristliche Kirche im Zuge mächtiger Slaweneinfälle auf einem größeren Teil des behandelten Territoriums unter, ihre Relikte blieben jedoch noch lange erhalten. Zwei Bischöfe aus Stobi nahmen an den Kirchenversammlungen 681 und 692 in Konstantinopel teil. Diese letzten Erwähnungen der Bischöfe aus dem nordmakedonischen Gebiet überraschen nicht, wenn man sie in einem weiteren Kontext der Verhältnisse auf dem Balkan im ausgehenden 7. Jahrhundert betrachtet.

GORIŠKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo šestnajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Julijski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332 611, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej revolucije, 62380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko — Società storica del Litorale, Pokrajinski muzej, 66000 Koper-Capodistria, Gramscijev trg 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Peter Vodopivec

SLOVENCİ V FRANCOŠKIH OČEH V LETIH 1830—1920

Slovensko francoski stiki v 19. stoletju še niso sistematično raziskani. Slovensko zgodovinopisje je doslej podrobneje osvetlilo le posamezna vprašanja slovensko francoskih odnosov v preteklem stoletju, tako obdobje štiriletne francoske vlade v času Ilirskih provinc (1809—1813), spomin na napoleonske vojne in Francoze v ljudskem izročilu in odmeve francosko-pruske vojne in pariške komune v slovenskem tisku, medtem ko je za obdobja, ko so bili francosko slovenski stiki manj intenzivni ali pa dogodki v Franciji na slovenske razmere niso pomembneje vplivali, v zgodovinopisni literaturi mnogo manj podatkov. Podobno neraziskano je tudi vprašanje o tem, kaj so Francozi v 19. stoletju sploh vedeli o Slovencih, kako so videli in presojali narodnostne razmere na slovenskih tleh in kako ocenjevali moč in pomen slovenskega narodnega gibanja v habsburški monarhiji. Ta razprava je tako prvi poizkus predstavitve pisanja francoske strokovne publicistike, francoskega časopisja in francoskih diplomatskih poročevalcev o Slovencih v času od tridesetih let 19. stoletja do konca prve svetovne vojne. Pri tem verjetno ni treba posebej poudarjati, da povzročča ukvarjanje s temo precejšnje težave: francosko zunanjo politiko in diplomacijo so pač zanimali predvsem »večji« in »militantnejši« narodi, ki so bili v njenih očeh dejanski ali potencialni dejavnik destabilizacije v Avstriji, Rusiji, Turčiji in na Balkanu. Slovenci so bili za francoske politične vrhove in časopisje v tem pogledu vse do konca 19. stoletja očitno prilično nezanimivi. Še največ pozornosti so jim posvečali posamezni, sprva še oblikujoči se strokovnjaki za slovanski svet. O njihovih pogledih in videnjih bo zato v tem članku tudi največ govora.

I:

Znano je, da se je v času julijske monarhije v Franciji povečalo zanimanje za narodnostna gibanja slovenskih in drugih narodov v Vzhodni Evropi in na Balkanu, pri čemer se je francoska diplomacija tesno povezala s poljsko emigracijo. Poročevalci in agenti kneza Adama Czartoryskega so postali za francosko zunanjo politiko eden najpomembnejših virov informacij o razmerah v Turčiji in na evropskem Vzhodu, Francija pa je aktivno podprla njihovo dejavnost in poljske načrte, ki so težili k slabitvi Turčije, po letu 1846 tudi preureditvi Avstrije, hkrati pa spodbujali težnje balkanskih narodov po neodvisnosti in nacionalni samostojnosti. Aktivnost poljske emigracije je podrobno prikazana v zgodovinopisni literaturi. S slovenskega vidika — in v zvezi z našo temo — lahko zato le kratko opozorimo, da so Slovenci eden redkih slovanskih narodov, s katerim agenti Adama Czartoryskega niso navezali neposrednih stikov, ki ga — čeprav so očitno večkrat potovali prek slovenskega ozemlja — v svojih poročilih niso niti posebej omenjali, niti poizkušali pritegniti v svoje načrte.¹ Med slovenskimi kulturnimi ustvarjalci je v štiridesetih letih 19. stoletja prišel v stik s poljskimi emigranti le v Zagrebu živeči in z Ljudevitom Gajem povezani Stanko Vraz, in še ta je poljske poročevalce zanimal predvsem kot slovenski pristaš ilirizma.² Tako je mogoče reči, da so Poljaki Slovence enostavno prezrli. O razlogih za takšno stališče poljske emigracije, kar se Slovencev tiče, je

¹ Pri tej ugotovitvi se opiram na dosedanje literaturo o politiki poljske emigracije na Balkanu, na svoja raziskovanja gradiva, ki ga hrani Bibliothèque polonaise v Parizu, in na informacije, ki sem jih dobil od poznavalcev politike poljske emigracije na Balkanu Jerzyja Skowronka, Vaclava Začka in Suzanne Champonnois.

² Marcell Handelsmann, Adam Czartoryski, Tom II, Warszawa 1949, str. 125.

mogoče le ugibati. Iz v literaturi prikazanih pogledov Czartoryskega na rešitev jugoslovanskega in »ilirskega« vprašanja je razvidno, da so se njegove zamisli ureditve nacionalnih problemov in razmerij na jugu habsburške monarhije ustavljale ob zahodni ogrski meji. Czartoryski je namreč v letih pred revolucijo leta 1848 upal, da bo problem habsburških Jugoslovancev mogoče rešiti v okviru Ogrske, v sporazumu z Madžari in v skupnem »madžarsko-slovanskem« nastopu proti Dunaju. Slovenci bi ob taki rešitvi ostali na »drugi strani meje«, v avstrijskem okviru in bi bili — povezani s habsburškimi dednimi deželami v posebno celoto — upravnopolitično izločeni iz perspektivne, v mejah reformirane Ogrske nastale južnoslovanske skupnosti.³

Czartoryski torej ni računal s Slovenci in jih ni vključil v svoje načrte. Podobno ni nikakršnih podatkov, ki bi kazali, da so Slovenci v prvi polovici 19. stoletja tako ali drugače vzbudili pozornost francoske diplomacije in francoske javnosti. Zlasti slednja se ni — kot ugotavlja Ernst Birke — nikoli posebej zanimala za slovanski svet in je bila o razmerah v Vzhodni Evropi in na Balkanu tudi razmeroma slabo obveščena.⁴ Celo v času Ilirskih provinc so vodilni francoski časniki dokaj skopo poročali o razmerah v zasedenih pokrajinah, se omejevali na gospodarske, vojaške, politične in družabne vesti in le izjemoma in mimogrede omenjali večinsko slovansko etnično sestavo prebivalstva. V prikazu Ilirskih provinc, ki je pod naslovom »Aperçu des résultats géographiques du Traité de Vienne« (»Pregled ozemeljskih posledic dunajskega sporazuma«) izšel leta 1809 v pariškem »Journal de l'Empire«, je njegov avtor Malte Brun opozarjal na naravne znamenitosti (les merveilles) Kranjske: Cerkniško jezero, postojnske jame (v množini) in živosrebrni rudnik v Idriji, navajal številčne podatke o prebivalstvu v Ilirski province povezanih dežel, niti z besedo pa ni omenil njihove etnične pripadnosti.⁵ Obširnejši oris Ilirskih provinc, povzet iz časopisa »La Minerve«, je izšel slabe pol leta kasneje — 20. marca 1810 — tudi v »Gazette nationale«. Njegov avtor je sicer — v nasprotju z Malte Brunovim člankom v »Journal de l'Empire« — poročal, da so prebivalci provinc v večini »des Valaques«, »des Morlaques«, »des Croates« et »d'autres peuplades Slave d'origine«, v notranjosti in na vzhodu »rude et grossier« in stoletja močno navezani na svoje običaje in svoj način življenja, toda ob tem je v isti sapi ugotavljal, da sta Kranjska in Koroška podobni Tirolski in »nemški deželi«, saj sta »organisés comme les autres provinces autrichiennes«.⁶ Etnične razmere na Balkanu in v Vzhodni Evropi so bile — ob tedaj vsesplošni nejasnosti o etnični pripadnosti posameznih balkanskih in slovanskih ljudstev — za francoske potopnike in poročevalce tudi v naslednjih desetletjih težko razrešljiva uganika. Težave, s katerimi so se še v štiridesetih letih 19. stoletja pri identifikaciji posameznih slovanskih in južnoslovanskih narodov srečevali njihovi razmeroma redki francoski simpatizerji, nazorno razkriva pisanje tedaj najuglednejše in Slovanom izrazito naklonjene francoske »Revue des Deux Mondes«,⁷ ki nedoločno in nesistematično govori o Wendih, Ilirih (v francoščini: les Illyriens),

³ M. Kukiel objavlja v svoji knjigi »Czartoryski and European Unity«, Princeton — New Jersey 1955, str. 48 zemljevid, po katerem bi se habsburška monarhija morala preurediti v tri avtonomne pokrajine: Avstrijo, Češko in Ogrsko, Poljska pa bi postala samostojno kraljestvo. Res je, da ta zemljevid zadeva predstave Czartoryskega o preureditvi habsburške monarhije in Evrope do leta 1826. Toda prav iz Kukielove knjige in druge literature hkrati ni razvidno, da bi Czartoryski kasneje, kar se habsburških dednih dežel in z njimi s Slovenci naseljenih pokrajin tiče, bistveno spreminjal svoje stališče.

⁴ Ernst Birke, *Frankreich und Ostmitteleuropa im 19. Jahrhundert*, Böhlau Verlag Köln—Graz 1960, str. 78.

⁵ *Journal de l'Empire*, 31. Octobre 1809, str. 2—3.

⁶ *Gazette Nationale ou Le Moniteur Universel*, 20. mars 1810, str. 316.

⁷ »Revue des Deux Mondes«, ki jo je leta 1829 ustanovil tiskar F. Buloz, je kmalu po ustanovitvi prerasla v »une revue de haute culture«, v kateri so sodelovali avtorji kot Victor Hugo, Sainte Beuve, Gustave Planche, Michel Chevalier itd. Njeno odmevnost ilustrira nagla rast abonentov, saj je imela leta 1831 le 350 stalnih naročnikov, že leta 1834 pa več kot tisoč in deset let kasneje čez dva tisoč. »Revue des Deux Mondes« je ohranila svoje prestižno mesto v francoski revijalistiki tudi v drugi polovici 19. stoletja, pri čemer je bila eden redkih francoskih časopisov, ki je pozorno in sistematično spremljal dogajanja v Vzhodni Evropi in slovanskem svetu. *Gl. Histoire générale de la presse française*, Tome II, Paris 1969, str. 108—109.

Uskokih, Vlahih, Hrvatih, Srbih, Bolgarih, Grkih in Albancih, pri tem pa ne zna pojasniti etničnih in kulturnozgodovinskih razlik in vezi med njimi.⁸

Predavanja Adama Mickiewicza o Slovanih in slovanskih literaturah, s katerimi je 22. decembra 1840 — ob prisotnosti izbrane publike — začela z delom slovanska katedra na Collège de France, niso bistveno prispevala k boljši francoski obveščenosti o narodnostnih in etničnih razmerah med južnimi Slovani in na Balkanu. Mickiewicz je sicer v prikazu prvotne slovanske poselitve že v prvem letu svojega štiriletnega kurza omenjal tudi Bolgare, Srbe in »Ilire« (francosko zopet »les Illyriens«, kar pa je po Mickiewiczu očitno sinonim za Hrvate, imenovane tudi »les Horvates«), vendar je nato glavno pozornost posvetil Rusom, Poljakom in Čehom, tako da so mu — kot je dejal sam — »les plus modèstes, les Slaves de Danube . . ., du fond de la Hongrie et de l'Illyrie« celo odkrito poočitali, da jih je povsem pozabil.⁹ Kljub tem očitkom je v nadaljevanju predavanj nekoliko obširneje spregovoril le o Srbih in srbski književnosti, hkrati pa je ponovno obšel Slovane v »Iliriji«. Obiskovalci predavanj znamenitega poljskega pesnika so v tem smislu prav malo izvedeli o Hrvatih, medtem ko o Slovencih niso slišali ničesar. Mickiewicz namreč Slovencev ni omenjal in le nekaj kratkih mest v njegovih predavanjih se — domnevno — nanaša na slovenski naselitveni prostor. Naj te omembe ilustrirata dva primera. Prvi: po Mickiewiczu se je eno staro slovanskih božanstev imenovalo »Tryglaw«,¹⁰ kar bi lahko pomenilo Triglav v julijskih Alpah. In drugo: med Slovani priljubljene pripovedke o »vampirjih« naj bi bile doma v dolini Donave — med drugim na Kranjskem.¹¹

Slovence je tako Francozom »odkril« šele Mickiewiczev naslednik na slovanski stolici na Collège de France Cyprien Robert. Robert je bil — kot je znano — navdušen slavofil, prepričan v posebno poslanstvo prebujajočih se slovanskih narodov in njihovo sposobnost, da stari Evropi vrnejo »la force régénératrice«, ki je »evropski Zahod . . . očitno ne more več iztisniti iz svojih žil«. ¹² Na oblikovanje njegovih pogledov na slovanski svet, na Vzhodno Evropo in na Balkan sta na eni strani vplivala Mickiewicz in Czartoryski, na drugi pa so jih zaznamovale Šafaříkove, Kollarjeve in Gajeve ideje. Gaja je Robert spoznal ob svojem obisku v Zagrebu oktobra 1843¹³ in vodja »ilirskega gibanja« je nanj napravil izredno močan vtis, saj je bil v njegovih očeh osrednja osebnost političnega življenja med južnimi Slovani. Po Robertovem mnenju so Gajeva prizadevanja po »l'unité de langage« »des Slaves de l'Illyricum« odpirala »široko pot k njihovi socialni enotnosti« (»l'unité sociale«), obe pa naj bi bili eden najpomembnejših predpogojev za učinkovit južnoslovanski odpor turški nadvladi na vzhodu in nemško-avstrijski na zahodu.¹⁴

Toda »ilirske« težnje po večji enotnosti bi pri tem ne smele voditi k medsebojnemu izključevanju (»à l'esprit d'exclusion«) kot ga je razkrivalo slovansko-madžarsko nasprotje. Robertove predstave o ureditvi nacionalnih razmer na Balkanu in uresničitvi zahtev balkanskih narodov po svobodi in neodvisnosti

⁸ Značilen primer takšnega pisanja je članek E. de Cazalèsa, *Études historiques et politiques sur l'Allemagne*, objavljen v *Revue des Deux Mondes* 1839, 2e partie, str. 792, ki poroča, da je na Stajerskem »le quart des habitants slaves«. Že na Kranjskem in Koroškem pa naj bi živeli »des Slaves orientaux«: Wendes, Illyriens, Morlaques etc.

⁹ *Les Slaves, Cours professé au Collège de France par Adam Mickiewicz*, Tome II, Paris 1849, str. 300.

¹⁰ Isto, Tome I, Paris 1849, str. 81.

¹¹ Prav tam, str. 203.

¹² Cyprien Robert, *Le Monde Slave, Son passé, son état present et son avenir*, Tome I, Paris 1852, str. 1—2. O Robertovem življenju je razmeroma malo znanega. Iz njegovega pisanja in dela je razvidno, da je bil v tesnih stikih s poljsko emigracijo, saj se je s svojimi pogledi navezoval tako na Mickiewicza kot Czartoryskega. Kljub temu je del poljskih emigrantov smatral, da je imenovanje francoskega slavista za Mickiewiczvega naslednika »nesreča za vse slovanstvo«. Po Birkeju te sodbe Robertu nikakor niso bile pravične, saj kaže vse Robertovo delo sistematično in širokogrudno zanimanje za slovansko jezikoslovje, kulturo in zgodovino. Leta 1857 je Robert brez sledu izgubil iz Pariza in na stolici za slovanske jezike na Collège de France ga je nasledil Aleksander Chodzko. E. Birke, nav. delo, str. 81—83.

¹³ E. Birke, nav. delo, str. 86.

¹⁴ Cyprien Robert, *Le Monde Gréco-Slave*, *Revue des Deux Mondes* 1844, Bd. 4, str. 445—446.

— kot jih je razložil že leta 1844 v svojem članku, objavljenem pod naslovom »Le Monde Gréco-Slave« v »Revue des Deux Mondes« — so bile precej fantastične. Zvest svojim poljskim učiteljem je Slované pozival k sporazumu z Madžari in ugotavljal, da lahko »nationalité illyrienne«, ki ji »je usojeno, da bo zamenjala nemški narod v vrhu avstrijskega cesarstva« (dobesedno: ki je »destinée à remplacer la race allemande à la tête de l'empire d'Autriche«), le v skupnem boju z Madžari proti Nemcem doseže zaželjeno osvoboditev. Podobno bi se morali Srbi v boju proti Turčiji povezati z Bolgari in Grki in z obema zvezama, ogrsko-ilirsko zvezo na Zahodu in srbsko-bolgarsko na Vzhodu, bi na Balkanu nastala nova, od Trsta in Koroške do Črnega morja segajoča večnarodna skupnost, ki bi vsem vključenim narodom uresničila njihovo željo po samostojnosti.¹⁵ Ta skupnost naj bi bila po Robertu med drugim tudi v francoskem interesu, saj bi se po njegovih pričakovanjih oprla na Francijo in hkrati Franciji omogočila uveljavitev njenega vpliva na Balkanu.

Iz povedanega je razvidno, da so imeli v Robertovih načrtih »les Illyriens« ali »les Iougo-Slaves« — kot jih je imenoval — posebno pomembno mesto. V svojih člankih jih je predstavljal kot najstarejšega med štirimi slovanskimi narodi (»des quatre nationalités slaves« — torej starejšega od Rusov, Poljakov in Čehov), saj je — podobno kot pred njim Mickiewicz — pritrjeval tezi o njihovi avtohtonosti in trdil, da je treba skupno zibelko »de la race slave et de la race hellénique« iskati »au fond des vallées albanaises«.¹⁶ Ob tem je, kljub prepričanju, da so »les Illyriens« ali »les Iougo-Slaves« v bistvu en sam narod z enim samim jezikom, že leta 1844, po povratku iz Zagreba in Beograda tudi opozarjal, da je ta narod sestavljen iz treh ljudstev, treh vej in da govori tri različne »dialekte«, tri »variétés de la même langue«. Najštevilnejši med temi tremi ljudstvi in hkrati najbolj »nadarjeni« (»les mieux doués«) naj bi bili Srbi, ki naj bi bili na delu svojega ozemlja — pod princem svoje krvi, ki so ga sami izbrali — že povsem neodvisni. Mnogo manj številni — po Robertu naj bi jih ne bilo več kot 800 tisoč — naj bi bili »skoraj povsem svobodni« Hrvati, glavni pobudniki »ilirskega gibanja« in tako »l'avant-garde avouée d'un corps de bataille formé par des millions d'hommes«. V najtežjem položaju, celo »une population asservie« pa naj bi bili »les Ilires« ali »Sloventsi«, ki — »placés immédiatement sous la police autrichienne« — »ne peuvent se mouvoir ni s'exprimer aussi librement que les Croates«, saj nimajo njihovi podobne avtonomije. Robert je v tej zvezi omenil, da je Slovencev milijon 200 tisoč, in — vse kaže kot prvi med francoskimi »slavofili« — natančneje opredelil slovenski naselitveni prostor. Poročal je, da žive Slovenci v Istri, na vsem Kranjskem in na ogrskem Primorju (sic!), hkrati pa »sous le nom de Vendes ou Venedes, remplissent les environs de Venise et de Trieste, une partie de Frioul, de la Carinthie et de la Styrie«.¹⁷

Cyprien Robert je Slovence omenjal še večkrat, v člankih, objavljenih v drugi polovici štiridesetih in v prvi polovici petdesetih let, toda njegovo glavno zanimanje je, kar se južnih Slovanov tiče, tudi vnaprej veljalo Hrvatom. V časopisu »La Pologne«, ki ga je izdajal in urejal v letih 1848/49, se je tako razmeroma obširno razpisal o nemirnih dogodkih na Hrvaškem in Ogrskem, niti z besedo pa se ni dotaknil razmer v slovenskih deželah in tedaj prvič jasno in glasno izraženih slovenskih narodnopolitičnih zahtev. Njegovo navdušenje nad Hrvati in ilirizmom je začelo usihati šele po porazu revolucije na Ogrskem leta 1849, ki je pomenil zanj veliko razočaranje. Leta 1852 je v tem smislu že odkrito podvomil v Gaja in ob naštevanju njegovih zaslug ugotovil, da gre za »enigmatično osebnost, o kateri vedo »les Iougo-Slaves« povedati tako mnogo dobrega kot slabega«. Pri tem je — kot dokaj prepričljive — povzel domneve

¹⁵ Ibidem, str. 446—448.

¹⁶ Ibidem, str. 442—443.

¹⁷ Ibidem, str. 444.

o proavstrijski usmeritvi ilirizma, ki naj bi razkrile, da je bil Gajev ilirizem rezultat avstrijskih političnih kombinacij (»le fruit d'une combinaison autrichienne«), obenem pa je svojo pozornost preusmeril k Srbom (les »Illyro-Serbes«), ki so bili — po njegovem mnenju — novo upanje Slovanov.¹⁸

Slovenci so tudi zdaj ostali odrinjeni ob rob Robertovega zanimanja. Robert je med slovenskimi kulturnimi ustvarjalci tedanje dobe podobno kot poljski agenti Adama Czartoryskega poznal le Stanka Vraza. V članku, v katerem se je spraševal o naselitvi in izvoru Slovencev in v katerem je kot močno verjetni pritegnil tezi, da so »les Slovènes actuels de Carniole et de Carinthie le fruit d'une fusion des Gaulois et des Vendes, acomplie des avant l'ère chrétienne«, je poleg tega omenjal freisinške »rokopise« in Jerneja Kopitarja. V tej zvezi je tudi ugotovil; da je bil slovenski dialekt »že precej stoletij pred hrvaškimi na ravni pisanega jezika«, da pa je bilo »slovensko ljudstvo« z nemško osvojitvijo »že zgodaj izolirano in nasilno ločeno od ostalih vej ilirskega naroda«, kar je usodno vplivalo na njegov kasnejši razvoj.¹⁹ Robert je Slovence presojal s simpatijami, ni pa imel posebnega zaupanja v njihovo vitalnost in njihovo sposobnost za samostojno življenje. To je tudi odkrito povedal, ko je zapisal, da so Slovenci »najbolj ponemčeni med vsemi avstrijskimi Slovani« (»les plus germanisés de tous les Slaves d'Autriche«) in da je tako rekoč njihova sreča, da jih v njihovi oslabeledosti (»dans leur défaillance«) podpirajo njihovi »bratje in sosedje, bojeviti Hrvati...«²⁰ Toda ob tem je že leta 1845 opozarjal, da bo načrtovana železnica Dunaj—Trst tudi Slovanom v pokrajinah, skozi katere bo tekla, neizogibno prinesla »novo življenje«. Očitno razširjeno prepričanje, da se Avstrija in Nemčija ne bosta nikoli odpovedali Trstu, ki je njun »edini izhod na Sredozemlje«, je bilo po Robertovem mnenju brez prave osnove, saj naj bi bilo malo verjetno, da bi zaradi tega »prišlo do vojne«. Bolj verjetno naj bi bilo, da se bo »dunajska vlada« slej ali prej odločila, da vse tisto, česar jim ne more iztrgati, prijateljsko deli s Slovani in da bo »tistim nenemškimi ljudstvom, ki so naseljena na področjih med Trstom in Dunajem priznala svoboščine, ki jih bodo lahko zadovoljile...«²¹

Leta 1845, torej dve leti za Robertom, je obiskal Zagreb tudi drugi francoski popotnik, kasnejši diplomat Hippolyte Desprez. Desprez je svoje popotne vtise in svoja srečanja v Zagrebu že leta 1847 popisal v »Revue des Deux Mondes«, nato pa je v vrsti člankov, objavljenih v letih 1848—50, še večkrat podrobno obravnaval razmere na Balkanu in v Srednji Evropi. Z vidika naše teme se zdi zanimivo, da v nasprotju z Robertom ni omenjal Slovencev, čeprav je leta 1845, na poti v Zagreb, potoval preko Kranjske in Koroške in — kot je zapisal — tod tudi prisluhnil »prvim zvokom ilirskega jezika, v teh dveh pokrajinah še pomešanim z manj harmoničnimi zvoki germanskega jezika.«²² Prebivalci slovenskih dežel so na Desprezovi etnični sliki Ilirije nastopali kot »les populations styriennes, carniolaises, et carinthiennes« in po njegovem mnenju — v primerjavi s Srbi in zlasti Hrvati kot glavnimi protagonisti ilirizma — očitno niso zaslužili posebne pozornosti. Po Desprezu hkrati med prebivalci slovenskih dežel in Hrvati ni bilo omembe vrednih jezikovnih razlik. Vsi naj bi govorili »l'ilyrien« in to naj bi bil tudi jezik leta 1811 v Ljubljani izdane slovnice, v uvodu v katero je Desprezu kot vse kaže neznani avtor v pravi »ode pin-darique« proglašal »francoskega cesarja« (Napoleona) za »le régénéateur futur

¹⁸ Cyprien Robert, *Les Quatres Littératures Slaves*, *Revue des Deux Mondes* 1852, Bd. 4, str. 1141—1146.

¹⁹ Cyprien Robert, v op. 11 nav. delo, Tome II, str. 129—131.

²⁰ *Ibidem*, Tome I, str. 356.

²¹ Cyprien Robert, *Le Monde Gréco-Slave, Les diètes de 1844 dans l'Europe orientale*, *Revue des Deux Mondes* 1845, Bd. 3, str. 662—663.

²² Hippolyte Desprez, *Souvenirs de l'Europe Orientale, La Grande Illyrie et le mouvement Illyrien*, *Revue des Deux Mondes* 1847, Bd. 1, str. 1015. Objavljeno tudi v: H. Desprez et le mouvement Illyrien en Croatie, *Annales de l'Institut Français à Zagreb* IV/1940, str. 85—86.

de la grande nation illyrienne«.²³ Kot je znano, je bil avtor slovnice in »ode« slovenski pesnik Valentin Vodnik.

Leta 1848 je francosko časopisje, če sodimo po pisanju »Journal des Débats«, razmeroma pozorno spremljalo dogodke v habsburški monarhiji. Med južnoslovanski narodi monarhije so bili v ospredju pozornosti zopet Hrvati, nekajkrat je stekla beseda tudi o vojvodinskih Srbih, medtem ko so Slovenci tudi tokrat ostali v ozadju, saj jih francoski dopisniki in poročevalci tako rekoč niso opazili.

II.

Louis Leger, po mnenju mnogih občudovalcev in sodobnikov »najstarejši in najzvestejši prijatelj Slovanov« na evropskem Zahodu,²⁴ je v svoji leta 1905 izdani avtobiografiji med drugim zapisal, da si človek, ki ni živel v času drugega cesarstva, enostavno ne more predstavljati vpliva poljske emigracije na tedanje francosko javnost. Poljaki so — posebej po neuspeli vstaji leta 1863 — storili vse, da bi okrepi protirusko razpoloženje v francoskem javnem mnenju in politiki, hkrati pa so posamezne slovanske, srednjeevropske in balkanske narode ocenjevali in prikazovali predvsem na osnovi njihovega razmerja do Rusov in Rusije. Svojevrsten višek tovrstnih poljskih prizadevanj je bil — po Legerju — odločen poljski napad na vse, ki so se leta 1867 udeležili vseslovanskega srečanja in etnografske razstave v Moskvi, med drugim na Čehe in Hrvate.²⁵

Francoska diplomacija in tisk pa seveda razmer v Srednji Evropi in na Balkanu nista presojala le skozi ponujena poljska očala. Tako kot v prvi, so bila francoska gledanja na Vzhodno in Srednjo Evropo, na Balkan in na Slovane tudi v drugi polovici 19. stoletja na eni strani izraz francoske vzhodne politike in njene želje po utrditvi francoskih interesov na evropskem in bližnjem Vzhodu, na drugi francosko nemških nasprotij in konfliktov. Del francoske publicistike in časopisja je v tem smislu vztrajno opozarjal, da imajo Slovani in Francozi v Nemcih skupnega sovražnika in da mora zato Francija pokazati več zanimanja in razumevanja naj bo za Slovane sploh, naj bo posebej za Slovane habsburške monarhije.²⁶ Toda ta del je — kot je znano — ostal v manjšini. Za francoske politične vrhove in večino francoskega javnega mnenja je bila namreč stabilna Avstrija — po letu 1867 Avstroogrška — tudi v drugi polovici 19. stoletja eden temeljev evropskega ravnotežja, njeno notranjo stabilnost pa naj bi pri tem zagotavljalo zlasti soglasje med njenima vladajočima narodoma: med Nemci in Madžari.

Francoski tisk tako tudi po letu 1861, ko je prišlo do obnovitve političnega življenja v habsburški monarhiji, ni bil posebno naklonjen zahtevam avstrijskih Slovanov. Zamisli o federalizaciji Avstrije je — po navedbah v literaturi sodeč — podprlo le nekaj konzervativnih časopisov, medtem ko so se najvidnejši francoski slovanofili in poznavalci srednje in vzhodne Evrope tudi vnaprej zbirali ob »Revue des Deux Mondes«. Slednja se je leta 1869 s člankom Saint René Taillandierja, ki je že dve leti prej odločno zavrnil poljski napad na udeležence etnografske razstave v Moskvi, opredelila za (češko) stališče »l'Autriche sera une fédération ou bien il n'y aura plus d'Autriche«,²⁷ hkrati pa je v času od za-

²³ Les peuples de l'Autriche et de la Turquie, Histoire contemporaine des Illyriens, des Magyars, des Romains et des Polonais par Hippolyte Desprez, Tome I, Paris 1850, str. 23.

²⁴ E. Birke, nav. delo, str. 265. Leger, ki je študiral pri Aleksandru Chodzku, nasledniku Cypriena Roberta na Collège de France — kot pravi v svojih »Spominih« — svojega zanimanja za Slovane vse od začetka ni želel omejiti na Poljake. Tako je že v šestdesetih letih navezal stike s Čehi in obiskal Prago, ob razstavi v Parizu leta 1867 pa se je v francoski prestolnici sestel z Riegerjem, Palackim, Pražakom, Račkim in Strossmayerjem. Istega leta je nato na Strossmayerjevo povabilo obiskal Zagreb in Đakovo. L. Leger, Souvenirs d'un slavophile, Paris 1905, str. 26—37, 56 sl.

²⁵ Prav tam, 24—27, 56.

²⁶ La France et les Slaves du Sud, Bayonne. Anonimna publikacija nima datacije; z roko pripisana letnica 1855 na izvodu, ki ga hrani Bibliothèque nationale v Parizu, pa je nedvomno napačna, saj obširno in dobro obveščeno besedilo govori o l'Autriche-Hongrie. Besedilo je torej nedvomno nastalo po dualistični preureditvi monarhije 1867.

²⁷ Saint-René Taillandier, L'Autriche et la Bohême en 1869, Revue des Deux Mondes 1869, Bd. 3, str. 513—544.

četka šestdesetih let nekajkrat predstavila nacionalne razmere v podonavski monarhiji in opozorila na povezovalne politične težnje med južnimi Slovani. Slovenci so v teh sestavkih praviloma omenjeni mimogrede, sprva še kot »les Ilires«, nato dosledneje kot »les Slovenes«, pri čemer so v glavnem točno našete avstrijske pokrajine, v katerih živijo. Iz pisanja je tudi jasno, da si podobno kot drugi avstrijski narodi žele večje samostojnosti, čeprav naletimo na ugotovitev, da Avstriji niso nevarni, saj le posnemajo Čehe.²⁸ Toda to je že vse. Francija Napoleona III. je slabo poznala slovanski svet, majhni narodi kot so bili Slovenci, pa so bili zanjo sploh velika neznanka. Slovenci niso bili v francoskem tisku in francoski javnosti deležni bistveno večje pozornosti niti v desetletjih, ki so sledili padcu drugega cesarstva, in Louis Leger je leta 1884 zapisal, da spadajo po vsej verjetnosti med »les plus ignorés . . . parmi les peuples slaves de la monarchie austro-hongroise . . .«²⁹

Tako je bil prav Legerjev prihod na slovansko stolico na Collège de France leta 1869 ne le s širšega slovanskega temveč tudi ožjega slovenskega vidika izjemno pomemben dogodek. Leger je namreč že v nastopnem predavanju o »Južnih Slovanih in njihovi civilizaciji«, s katerim je začel 10. decembra 1869 svoje »Cours de littératures slaves« obširno spregovoril tudi o slovenski književnosti in opozoril na njene glavne razvojne faze: na njene začetke v času reformacije, na prekinitev slovenskega književnega dela v času protireformacije in sežig knjig v Ljubljani leta 1616 in nato na ponovno oživitev slovenske književne dejavnosti v času Jožefa II., ko naj bi — kot je dejal — slovenska književnost že »étend son cercle d'action et commence à disputer le terrain à l'Allemand«.³⁰ Med posameznimi ustvarjalci in njihovimi deli se je kratko ustavil pri Adamu Bohoriču in njegovi slovnici, ki naj bi bila »le premier essai de panslavisme grammatical«, ne da bi imenoval njegovega avtorja, je omenil slovenski prevod »Figarove svatbe« in se končno zadržal pri Vodniku, ki je bil zanj ne le začetnik slovenskega časnikarstva, temveč tudi »največji slovenski pesnik«. To trditev je ilustriral z Ilirijo oživljeno in v svojem komentarju ugotovil, da je »tako ob koncu preteklega stoletja (sic!) pesnik ponižnega slovanskega plemena (le poète d'une humble tribu slave) začrtal Franciji program resnično pravilne in koristne vzhodne politike«, ki mu Francija na žalost ni sledila.³¹ Toda tudi odhod Francozov in avstrijska restavracija leta 1815 po Legerju nista mogla več zaustaviti »zagona«, ki ga je spodbudilo Vodnikovo delo. Njegov organ in glasnik je najprej postal leta 1843 v Ljubljani ustanovljeni časopis »Novice«, temu pa so kasneje sledili slovenski časopisi v Celovcu, Mariboru³² in Trstu. Najnovejši dokaz slovenske življenjske volje naj bi bila leta 1863 nastala Matica slovenska v Ljubljani, »književno društvo, ki je že izdalo pomembne publikacije«, obenem pa naj bi to voljo razkrivala tudi slovenska literatura, ki naj bi med drugim neprekinjeno vlivala »obnavljajočo se moč srbo-hrvatski književnosti«, s katero se bo — kot ji je bržčas usojeno — tudi »združila nekega dne«.³³

Leger je bil torej prvi francoski strokovnjak za slovanski svet, ki je izčrpnje spregovoril o Slovencih in francoski javnosti v glavnih potezah predstavljal slovenski narodni in kulturni razvoj. O slovenski sposobnosti za samostojno narodno življenje sicer še sredi sedemdesetih let ni bil povsem prepričan, saj je menil, da bodo Slovenci »vu leur petit nombre, absorbés par l'Allemagne ou par l'élément serbo croate, qui est le véritable noyau constitutif des Slaves du Sud«,³⁴ toda ob tem je stalno širil in dopolnjeval slovenski zgodovini in slo-

²⁸ L. Buloz (H. Desprez), *L'Autriche en 1867 et son rôle dans l'Europe orientale depuis son exclusion de la Confédération Germanique*, Revue des Deux Mondes 1867, Bd. 3, str. 969.

²⁹ Louis Leger, *La Save, le Danube et le Balkan*, Paris 1884, str. 1–2.

³⁰ Les Slaves du Sud et leur civilisation par Louis Leger, extrait de la Revue Moderne, Paris 1869, str. 11.

³¹ Ibidem, str. 13.

³² Leger je imena — z izjemo Trsta — pisal dvojezično, nemško in slovensko, pri čemer je Ljubljano zapisal kot Lublania, Maribor pa kot Mariborg.

³³ Isto kot v op. 31.

³⁴ Louis Leger, *Etudes Slaves, Voyages et littératures*, Paris 1875, str. 236.

venskemu političnemu gibanju namenjena poglavja svoje Zgodovine Avstro-ogrške, ki je izšla prvič leta 1879 in doživela leta 1907 že peto izdajo.³⁵ Na njenih straneh je bilo mogoče najti bržčas najkvalitetnejšo pred prvo svetovno vojno v Franciji objavljeno informacijo o Slovencih, ki ni govorila le o poselitvi Slovencev in njihovem številu, temveč je francoskega bralca seznanjala tudi z zgodnjo slovensko zgodovino, s slovensko kmečko upornostjo in kmečkim bojem za »staro pravdo« v 16. stoletju,³⁶ s Primožem Trubarjem, Valentinom Vodnikom in Stankom Vrazom, v kratkih beležkah celo za imeni Franceta Prešerna, Jovana Vesela Koseskega in Janeza Bleiweisa. Legerju seveda pri tem nikakor ne kaže zameriti, da je izenačeval Koseskega s Prešernom, za oba pa trdil, da sta »les dignes successeur de Vodnik«. Pomembneje se zdi, da je že v prvi izdaji svoje avstroogrške zgodovine leta 1878 razmeroma natančno prikazal tudi slovensko politično gibanje od obnovitve ustavnega življenja v monarhiji leta 1861 dalje, omenjal, da se »à l'extrémité occidentale de la monarchie, les Slovènes dans de nombreux meetings«, po češkem zgledu imenovanih »tabori«, zavzemajo za »oblikovanje kraljestva Slovenije ali Ilirije«,³⁷ hkrati pa v vsaki izdaji z novimi podatki izpopolnjeval sliko slovenskih političnih zahtev in nastopov v dunajskem državnem zboru. Kar se virov in informatorjev za slovensko zgodovino tiče, se je Leger v navedbah literature skliceval na Janeza Trdino, Janeza Vajkarda Valvazorja, Ignaca Orožna in leta 1866 v Ljubljani izdano spomenico ob šestletnici habsburške vlade v slovenskih deželah.³⁸

Poleti leta 1882 je Leger drugič obiskal južne Slovane in ob tej priložnosti potoval tudi skozi Kranjsko in Ljubljano. Svoje popotne vtise je strnil v knjigi »La Save, le Danube et le Balkan«, v kateri je Slovence med drugim označil kot »une nation peu commerçante«, mais »très catholique«, v isti sapi »sincièrement attachée à la dynastie«, a vendar polni »d'énergie morale pour résister aux tentatives d'assimilation de l'élément germanique«. Že v uvodu v svoj popotni zapis je poudaril, da k »Slovencem ni prišel kot turist-novinec«, saj je poznal slovenski jezik in književnost, »starejšo in novejšo slovensko zgodovino«, hkrati pa je trdno zaupal v »njihovo prihodnost«. Slovenci sicer vsled svojega skromnega števila (milijon tristotisoč) in svoje ne posebno bogate zgodovine ne vzbujajo posebne pozornosti, je ugotavljal, toda »ils existent... et ils ont même la vie fort dure«. ³⁵ Upravno razdeljeni v različne pokrajine se lahko srečujejo le na dveh ravneh: na politični, v dunajskem državnem zboru, kjer so njihovi poslanci enotna in solidarna politična skupina, in na ravni »narodne književnosti«, ki prav tako brez težav premaguje pokrajinske meje.⁴⁰

Leger je na Kranjsko pripotoval z Zahoda, preko Trbiža, kjer se je povzpел na vlak proti Ljubljani. Na poti po dolini Save, te »izrazito slovanske reke«, so ga prevzeli gorski vrhovi s Triglavom na čelu, gričevje s cerkvami in kapelicami, pa tudi prvi znaki dvojezičnosti z dvojezičnimi postajnimi napisi. Ljubljana sama nanj — nasprotno — ni napravila posebnega vtisa, saj naj bi bila kraj brez posebnih znamenitosti in zgodovine, »calme et comme on dit en allemand d'un mot intraduisible, gutmütlich«. Toda zato se mu je tembolj vtisnilo v spomin zaneseno vzdušje, ki je spremljalo slovensko zmago na volitvah v ljubljanski mestni svet leta 1882. Leger je ob obisku v Ljubljani vprašanju slovenske »Gleichberechtigung« z Nemci (kot se je izrazil) sploh posvetil veliko pozornosti. Med drugim se je udeležil razprave na sodišču, se podrobno poučil o jezikovni politiki in uporabi slovenskega jezika v šolstvu, se v deželnem muzeju sešel s Karlom Dežmanom, hkrati pa obiskal pomembnejše slovenske kul-

³⁵ Histoire de l'Autriche-Hongrie depuis les origines jusqu'à l'année 1878 par Louis Leger, Paris 1879. Histoire de l'Autriche-Hongrie depuis les origines jusqu'à l'année 1894, 5e édition revue et complétée, Paris 1907.

³⁶ Leger je »staro pravdo« zapisal v slovenščini in pojem prevedel kot »l'ancien droit«. Histoire de l'Autriche-Hongrie... Paris 1879, str. 246.

³⁷ Prav tam, str. 486, 566.

³⁸ Prav tam, str. 645.

³⁹ L. Leger, La Save, le Danube et le Balkan..., Uvod in str. 1—3.

⁴⁰ Prav tam.

turne ustanove. Njegovi vodniki so bili »ciceroni aimables et intelligents«: advokat Valentin Zarnik, gimnazijski profesor Maks Pleteršnik, državnozborni poslanec Josip Vošnjak, »le joupain ou maire de la ville, un patriote très slave malgré son origine italienne« Peter Grasselli in urednik Slovenskega Naroda Ivan Železnikar.⁴¹

Slika, ki si jo je ustvaril, je očitno preseгла njegova pričakovanja, saj je z neprikritim navdušenjem popisoval po njegovem mnenju pestro in raznoliko slovensko izdajateljsko in kulturno dejavnost in pripisoval šibkost slovenskega političnega gibanja — v primerjavi z gibanji med Čehi in Poljaki — administrativni razcepljenosti Slovencev v različne avstrijske pokrajine. Slovenci so bili po njegovem mnenju ob nemški nepripravljenosti na sporazum s Slovani še »loin de posséder toutes les libértés auxquelles la Constitution donne droit«, čeprav ob »l'évolution fédéraliste«, ki jo je uresničevala Taaffejeva vlada, »commencent à jouer un rôle sérieux«. Leger je kljub temu, da je opozarjal na uporabo slovenščine na sodiščih in upravnih organih, opazil, da je dvojezična praksa v marsičem odvisna od dobre volje in jezikovne usposobljenosti uradništva, in tako ugotavljal, da bi se moral Taaffe, če bi hotel Nemce prisiliti k spoštovanju 19. člena ustave, zateči k »mesures de vigueur«. ⁴² Toda takšna politika bi — po njegovem prepričanju — avstrijske Nemce spodbudila, da bi se obrnili po pomoč k Nemcem v nemškem cesarstvu, zaradi česar je bolje pretpeti in sem in tja dozdevno zatisniti oči.

Leger je v svojem potopisnem zapisu podrobno orisal razmere v kranjskem šolstvu, kulturi in poudaril pomen »neodvisnega« slovenskega časopisja za slovensko narodno politično življenje. Samo v Ljubljani je naštel deset slovenskih časopisov in nato še deset v drugih mestih od Trsta do Celovca, hkrati pa je opozoril na izdajateljsko dejavnost Slovenske matice in Družbe svetega Mohorja. Poseben vtis pa so seveda nanj napravili »des bons souvenirs«, ki so jih med Slovenci pustile Ilirske province. Sam je v svojih predhodnih delih sicer že opozarjal na spodbudne vplive francoske vlade v začetku 19. stoletja na slovensko narodno gibanje, toda antipatije do Nemcev in simpatije za Francijo, ki so mu jih po vrsti izražali slovenski politiki, so ga vseeno presenetile. Že ob njegovem obisku v »čitalnici« neposredno pred francoskim državnim praznikom 14. julija so prisotni nazdravili Franciji, mestu Parizu in prijateljstvu dveh »latinskih in slovanskih narodov«, ki jih oba ogroža isti — skupni — sovražnik, še bolj slavnostno pa je bilo ob sprejemu v mestni hiši 13. julija 1882, ko je župan Grasselli dvignil kozarec v čast napada na Bastillo in francoske vlade na slovenskih tleh, saj naj bi slednja, čeprav jo je vzpostavil tiran, »prinesla s seboj tudi vse dobrote revolucije«. Med govorniki, ki so glasno izražali simpatije za Francijo in se odločno odklonilno opredeljevali do nemštva, je Leger posebej omenil Josipa Vošnjaka, ki naj bi med drugim dejal, da Nemcu ni dovolj, da živi svoboden doma, temveč se želi — nasprotno — nastaniti tudi pri drugih. Tako zahteva »našo zemljo«, hoče »nam« vsiliti »svoj jezik« in svoje navade. »Kdaj je kdo videl, da bi se Nemci vojskovali za idejo, zato, da bi osvobodili zasluženo ljudstvo, ne da bi pri tem kaj zahtevali od njega — kot je to pred nedavnim storila Francija ob osvobajanju Italije in kot je to storila Rusija, ko je naše bolgarske brate iztrgala iz muslimanskega jarma, — ⁴³ se je spraševal Vošnjak v nagovoru francoskemu obiskovalcu in le-ta je njegovo zdravico ocenil za »une improvisation vraiment éloquent«. Leger je torej v svojem popisu obiska v Ljubljani Slovence predstavil francoskemu bralcu ne le kot majhen, a vitalen narod, ki lahko upa na svojo prihodnost, temveč tudi kot odkrite francoske prijatelje, ki jih s Francijo povezujejo skupni interesi, skupen nasprotnik in tesne zgodovinske vezi.

⁴¹ Prav tam, str. 8–9.

⁴² Taaffe je bil v Legerjevih očeh »chef conciliant et libéral du cabinet cisleithan«. Prav tam, str. 10.

⁴³ Prav tam, str. 22–24.

Zdi pa se, da Legerjeva prizadevanja po seznanjanju francoske javnosti s slovanskim svetom in spodbujanju zanimanja francoske zunanje politike tudi za manjše slovanske narode, vsaj kar se Slovencev tiče, niso imela posebnega uspeha. Zanimanje za slovanski svet in Avstroogrsko je tudi vnaprej ostalo predvsem domena strokovnjakov. V raznih francoskih priročnikih, ki so izšli pred prvo svetovno vojno in obravnavali nacionalne probleme v habsburški monarhiji, je tako lahko zainteresirani bralec našel podatke o vseh narodih monarhije, tudi o Slovencih in se v glavnih potezah seznanil z njihovim družbenim in gospodarskim razvojem. Značilen primer tovrstne strokovne literature, ki se deloma opira na Legerja, je knjiga Andréja Chéradama: »L'Empire et la Question de l'Autriche«, ki je izšla leta 1906 in predstavlja Slovence kot pristaše federalizacije Avstrije v skladu z idejami Palackéga.⁴⁴ Pisanje francoskih dnevnikov o nacionalnih odnosih v habsburški monarhiji in razmerah med južnimi Slovani v zadnjih desetletjih 19. stoletja bo sicer, kar zadeva Slovence, še treba natančneje pregledati, že v »Journal des Débats« in »Revue des Deux Mondes« v devetdesetih letih objavljeni članki pa razkrivajo, da so bili Slovenci, kljub povečanemu zanimanju francoske javnosti za notranja nasprotja v Avstroogrski, tudi vnaprej potisnjeni ob rob njene pozornosti. Redke omembe Slovencev in slovenskih dežel ostajajo omejene na osnovne podatke o njihovem številu in poselitvi, njihovi jugoslovanski usmeritvi in povezanosti njihove politike v dunajskem parlamentu s češko, medtem ko o slovenskih kulturnih in narodno-političnih uspehih — kot jih je videl Leger — ne steče beseda. Vtis je, da so informacije o Slovencih v francoskem tisku ob koncu 19. stoletja ne le bistveno siromašnejše kot informacije o velikih slovanskih narodih, Poljakih in Čehih, Srbih in Hrvatih, temveč celo skromnejše kot informacije o Slovakah in Ukrajincih.

III.

»Že nekaj časa poročajo iz pokrajin, ki jih naseljujejo Slovenci, o simptomih gibanja, ki vzbuja pri vladi resne strahove«, je 22. julija 1898 v dopisu z naslovom »Agitation nationaliste dans les régions Slovènes de l'Autriche« poročala francoska ambasada na Dunaju zunanjemu ministrstvu v Parizu. Dokaz sprememb v razpoloženju in obnašanju Slovencev so francoski opazovalci na eni strani videli v organizaciji vseslovenskega (v francoskih poročilih napačno in pretirano »panslaviste«) sestanka 14. septembra 1897 v Ljubljani, ki so se ga poleg slovenskih poslancev državnega zbora udeležili hrvaški, češki in rusinski poslanci, na drugi pa v resoluciji »srečanja slovenskih koroških, kranjskih in štajerskih advokatov, notarjev in pravnih zastopnikov, v kateri so se zavzeli za uporabo slovenskega jezika v svojih spisih in obenem odločili, da ne bodo podpisali tistih aktov, ki ne bodo napisani v njihovem jeziku«. Oba dogodka sta bila po prepričanju francoskih diplomatov tem bolj pomembna zato, ker se po njihovem mnenju »jusqu'à ce jour l'état d'ésprit dans ces provinces ne s'était pas départi du plus grand calme«.⁴⁵

Kljub tem opozorilom do danes ni znano, da bi se pozornost francoske diplomacije za razmere na slovenskih tleh v zadnjem desetletju in pol pred prvo svetovno vojno bistveno povečala. Tudi s slovenske strani ni pričevanj, ki bi govorila o stikih med tedanjo slovensko meščansko politiko in francoskimi diplomati, čeprav se je liberalni del slovenskega meščanstva leta 1909 z občutki »hvaležnosti« spomnil stote obletnice Ilirskih provinc in je bilo istega leta v Ljubljani ustanovljeno društvo, francosko imenovano »Cercle franco — illyrien«, ki naj bi pospeševalo in spodbujalo zanimanje za francosko kulturo in jezik. Med redkimi francoskimi strokovnjaki za slovanski svet, ki so v teh letih

⁴⁴ André Chéradame, *L'Empire et la Question d'Autriche (au seuil du XX. siècle)*, Paris 1906, str. 155.

⁴⁵ Archives diplomatiques, Ministère des Affaires Etrangères Paris, Correspondence politique et commerciale, Autriche-Hongrie N. 14, 1896—1914, Politique intérieure (Croatie, Slovenie), fol. 12—20, 38—39.

obiskali Ljubljano, je bil Ernest Denis in slovenski liberalni politiki so ga ob srečanju poizkušali seznaniti s pogloblitimi slovenskimi narodnopolitičnimi zahtevami. Kako prepričljivi so bili v Denisovih očeh, je vprašanje zase. Denis je namreč še v oceni knjige Janeza Evangelista Kreka o Slovencih, ki je izšla leta 1917 v Parizu, lakonično ugotavljal, da je »le slovène un simple dialècte croate« in bi bila tudi slovenska »fusion litteraire avec les Serbes« že »depuis longtemps accomplie sans les résistances du gouvernement Viennois...«⁴⁶

Z izbruhom prve svetovne vojne so bili sicer že tako skromni neposredni stiki med Slovenci v Avstroogrski in Francijo prekinjeni. V dosednji zgodovinsko literaturi ni natančnejših podatkov, ki bi kazali, da je prišlo v vojnem času do intenzivnejših stikov med Slovenci v habsburški monarhiji in francosko diplomacijo ali do vidnejših izrazov profrancoskih simpatij med slovenskim izobraženstvom in meščanstvom. Francoski državljani L. C. Meurville, ki ga je začetek vojne zatekel v Avstriji in je bil nato konfiniran v Ljubljani, je sicer v pesmi »Coeurs de France n'oublie point«, ki jo je leta 1918 v znak hvaležnosti za medvojno gostoljubje posvetil Slovincem, omenjal kako »malgré la terreur ardente, qui guettait tous vos pas, Chez nous, vous chantiez émouvante, Notre 'Marseillaise' tout bas«, toda po vsem, kar danes vemo, so morali biti tovrstni izrazi protiavstrijskega in eventualno profrancoskega čustva omejeni na ožji krog ljubljanskih meščanov in izobražencev.⁴⁷

Pri presojanju francoskega stališča do posameznih narodov habsburške monarhije — in s tem tudi do Slovencev — je treba seveda tudi vnaprej upoštevati predvsem odnos Francije do Avstroogrške kot celote. Francija namreč — podobno kot Združene države Amerike in Velika Britanija — tudi v času prve svetovne vojne, vse do leta 1918, ni mislila na rušenje habsburške monarhije in se je zavzemala za razreševanje njenih notranjih — nacionalnih — nasprotij z uvajanjem narodnih avtonomij. Takšno stališče so sprva, po izbruhu vojnih sovražnosti zastopali celo nekateri »prijatelji« in poznavalci slovenskih narodov, med njimi že omenjeni Ernest Denis, ki je oktobra 1914 sporočil Seton-Watsonu svoj načrt konfederativne ureditve Avstroogrške, v kateri bi bili tudi južni Slovani monarhije (Slovenci in Hrvati) združeni v posebni avtonomni enoti.⁴⁸ Že Denis sam pa je pod vtisom razvoja vojnih dogodkov in italijanskega vstopa v vojno leta 1915 naglo spremenil svoja gledanja, saj se je v svoji knjigi »La Grande Serbie«, ki je prav leta 1915 izšla v Parizu, zavzel za združitev južnih Slovanov habsburške monarhije s Srbijo in pri tem poudaril, da mora Avstrija s Habsburžani izginiti (disparaître). V tej zvezi je med drugim spregovoril o Slovencih in ugotovil, »da so zadnji dogodki pretrgali vezi, ki so jih vezale na Habsburžane«, in da lahko svojo rešitev — kot je jasno — najdejo le v zvezi s svojimi brati »de race et langues, les Serbes«. »Par la force des choses et la folie de l'Empereur« je Srbija tako rekoč obojena na razširitev vse do Štajerske in to z isto »analogno usodnostjo«, ki je Cavourja potisnila na razširitev vse do Neaplja. Takšna ekspanzija Srbije naj bi bila po Denisu »une nécessité d'ordre européen« in hkrati eden predpogojev francoske varnosti.⁴⁹ Svoje stališče o potrebi po združitvi Slovencev s Srbijo je Denis povedal tudi predstavniku Slovencev v Jugoslovanskem odboru v Londonu Bogumilu Vošnjaku, ko sta se maja 1915 sestala v Parizu.⁵⁰

Misel, da mora »Avstroogrška izginiti«, saj je »un composé bizard de vingt nations, que la justice aurait pu maintenir et que l'iniquité fera tomber en dis-

⁴⁶ Ernest Denis, Du Vardar à la Sotscha, Collection historique de l'Institut d'Études Slaves N. 2, Paris 1923, str. 99.

⁴⁷ L. C. Meurville, Rêves et glanes, Vers livres, chansons et poésies, Ljubljana 1919, str. 5. Meurvillovo pesem je že 30. novembra 1918 objavil Slovenski Narod in sicer v francoskem izvirniku in slovenskem prevodu Otona Zupančiča.

⁴⁸ Dragovan Sepić, Italija, saveznici i jugoslovensko pitanje 1914—1918, Zagreb 1970, str. 15.

⁴⁹ Ernest Denis, La Grande Serbie, Paris 1915, str. 304—305.

⁵⁰ Bogumil Vošnjak, U borbi za ujedinjeno narodnu državu, Ljubljana—Zagreb—Beograd 1928, str. 26.

solution«, je leta 1915 glasno izrazil tudi Louis Leger. V knjigi z naslovom »La Liquidation de l'Autriche Hongrie« je najprej opozoril na svoje lastno — več kot pol stoletja — dolgo ukvarjanje z avstroogrskimi Slovani, o katerih Francozi pred njegovim nastopom — kot je trdil — niso vedeli ničesar, nato pa je ponovno orisal razmere pri posameznih narodih monarhije, med drugim Slovincih, pri čemer je — kot v svojih predhodnih delih — izpostavil zlasti čas Ilirskih provinc in slovenski spomin na Napoleona, hkrati pa omenil uspešno slovensko upiranje avstrijskim ponemčevalnim prizadevanjem, ki naj bi se kazalo zlasti v ohranitvi slovenskega jezika in oblikovanju slovenske književnosti. Sam, kot je zapisal, sicer ni na Collège de France nikoli poučeval slovenščine, saj za pouk jezika, ki ga govori le okoli milijon tristotisoč ljudi ni bilo dovolj zanimanja, toda Slovenci so v svojem jeziku ustvarili »des belles oeuvres«. ⁵¹ Kljub temu je bil — podobno kot Denis — tudi Leger prepričan, da so Slovenci vsled svoje majhnosti nesposobni za samostojno življenje in si lahko zato svojo narodno prihodnost — ob pričakovanem razpadu Avstroogrške — zagotove le v povezavi s Srbi in Hrvati. V tej zvezi je celo ugotavljal, da je večina slovenskih izobražencev že v drugi polovici 19. stoletja pisala v jeziku »svojih sosedov, Hrvatov in Srbov« in se solidarizirala z (jugoslovanskim) gibanjem, ki se je razširilo do albanskih meja. Svojo knjigo o »Likvidaciji Avstroogrške« je očitno pisal pod vtisom »niške deklaracije« in odločitve srbskega monarha, da se proglasi za zaščitnika »Hrvatov in Slovencev«, kar je bil po Legerjevi oceni »un acte très politique«, vendar je pri tem tudi poudaril, da je lahko »ilirska federacija« le neke vrste »slovanska Švica«, v kateri bodo »kot avtonomni kantoni zastopane slovenske dežele, Hrvatska, Dalmacija, osrednja Srbija, Bosna in Hercegovina«, Beograd pa bo imel kot središče osrednje vlade isto vlogo kot Bern v »helvetski skupnosti«. ⁵²

V času prve svetovne vojne je v Franciji izšla še vrsta drugih del, ki so se ukvarjala z Avstroogrsko in njenimi narodi. Med njimi kaže morda posebej omeniti obsežno knjigo Bertranda Auerbacha, profesorja univerze v Nancyju o »Les Races et les Nationalités en Autriche-Hongrie«, ki jo je leta 1917 že v drugi in »pregledani« izdaji izdala založba Alcan v Parizu. Zainteresirani francoski bralec je lahko v tej knjigi našel ne le razmeroma obsežno in podrobno informacijo o slovenskem narodnopolitičnem razvoju in slovenski zgodovini, temveč tudi o socialnih in etničnih razmerah na slovenskih tleh: tako o germanizacijskih pritiskih in procesih na Koroškem in Štajerskem kot o protislovenski agitaciji nemških »otokov« od Kočevja do južnoštajerskih »nemških mest«. ⁵³ Francosko javnost in diplomacijo so poizkušali hkrati poleg francoskih »slovenskih prijateljev« za Slovence zainteresirati slovenski predstavniki »Jugoslovanskega odbora« v Londonu, zlasti Bogumil Vošnjak, ki se je med svojim že omenjenim obiskom v Parizu maja 1915 sestal z Victorjem Berardom, Stephenom Pichonom in Georgesom Clemenceaujem, leto kasneje pa je po zaslugi Ernesta Denisa predaval na Sorbonni o Ilirskih provincah. ⁵⁴ Sestavni del prizadevanj po popularizaciji »slovenskega vprašanja« v Parizu med prvo svetovno vojno bil tudi izid Krekove knjige o Slovincih leta 1917 — knjige, ki je bila prvotno napisana v nemščini za nemško propagandno zbirko, »namenjeno spoznavanju in zblíževanju med narodi«, in jo je v francoskem prevodu v Parizu živečega Tina Ujevića — podobno kot Auerbachovo delo — prav tako izdala priznana pariška založba Alcan. ⁵⁵

⁵¹ Louis Leger, *La Liquidation de l'Autriche-Hongrie*, Paris 1915, str. 15, 32—33.

⁵² Prav tam, str. 86.

⁵³ Bertrand Auerbach, *Les Races et les Nationalités en Autriche-Hongrie*, Paris 1917, str. 77—99.

⁵⁴ B. Vošnjak, nav. delo, str. 26—29, 143—145.

⁵⁵ Ivan Krek, *Les Slovènes, Traduit par A. U.*, Paris 1917. Na to, da je prevajalec Krekove knjige Tin Ujević, je opozoril Janez Rotar na okrogli mizi o nastanku Države SHS, ki jo je oktobra 1988 organizirala Slovenska matica v Ljubljani. *Gl. Glasnik Slovenske matice* 1989, št. 1, str. 47.

Kljub vsem tem prizadevanjem se je začela francoska diplomacija intenzivneje ukvarjati z razmerami na jugu Avstroogrske in tako tudi razmerami v slovenskih deželah šele leta 1918, ko je v antantnih krogih dozorevalo spoznanje, da je habsburška monarhija presežena zgodovinska tvorba in se je bilo treba hkrati — ob radikalizaciji narodnostnega vrenja na njenih tleh — jasneje opredeliti do narodnostnih gibanj in zahtev, ki so jih sprožile v državnem zboru prebrane programske izjave 30. maja 1917. V tej zvezi je pozornost francoskih poročevalcev pritegnilo tudi majniško gibanje v slovenskih deželah in od maja leta 1918 so se začela množiti zaupna poročila, ki so v glavnem prek Švice obveščala francosko vlado o vzdušju med slovenskim in hrvatskim prebivalstvom habsburške monarhije. Francoski zaupniki in poročevalci so omenjali tesno povezanost češke in slovenske odnosno južnoslovenske politike in opozarjali na zaskrbljenost avstrijskih oblasti, ki so demonstrativnejšim narodnopolitičnim akcijam naglo pripisovale »caractère de haute trahison«. Po prepričanju nekaterih med njimi takšna zaskrbljenost niti ni bila neupravičena, saj naj bi »les sentiments antantophiles et defaitistes pour l'Autriche-Hongrie« inspirirala »presque tous les Tchèques et yougoslaves« — kot pravi neko poročilo poleti 1918.⁵⁶ V tem smislu naj bi imela tudi dinastična formula v majski deklaraciji Jugoslovanskega kluba predvsem taktičen pomen: majniškemu gibanju naj bi zagotovila legalen značaj in obenem široko podporo med prebivalstvom, pri katerem naj bi dinastija še uživala nekaj ugleda in spoštovanja.⁵⁷

V splošnem razkrivajo francoska poročila o razmerah v slovenskih in hrvatskih deželah leta 1918 razmeroma dobro obveščenost francoskih obveščevalcev in njihove simpatije za »jugoslovansko gibanje«. Zanimanje za razmere na slovenskih tleh je pri tem vidno v ospredju: v arhivskem gradivu, shranjenem v arhivu francoskega zunanjega ministrstva, sledimo informacijam o posameznih shodih, prepovedanih zborovanjih, zbiranju podpisov in nato oblikovanju Narodnega sveta v Ljubljani, pridružujejo pa se jim sumarni orisi razvoja jugoslovanskega gibanja v Avstriji, ki posebej poudarjajo vlogo obeh slovenskih meščanskih strank in njunih voditeljev (zlasti predsednika Jugoslovanskega kluba Antona Korošca) v uveljavljanju in popularizaciji jugoslovanske ideje. Posamezna med poročili, ki so jih očitvidno pošiljali neimenovani slovenski zaupniki francoske obveščevalne službe s slovenskega ozemlja, so bila tudi dokaj nekritična: tako naletimo na ocene o antantofilstvu »Slovenskega Naroda«, poročilo, ki poroča o »ustanovitvenem sestanku« Jugoslovanske demokratske stranke junija leta 1918 v Ljubljani, pa celo ugotavlja, da je njen program »une copie presque exacte de la constitution du Royaume de Serbie«. ⁵⁸ Sočasno z informacijami o razraščanju in množičnosti majskega gibanja so poročevalci s slovenskega in hrvatskega ozemlja v Švico in Francijo poročali tudi o vznemirjenju »Jugoslovanov monarhije« zaradi antantnih obljub Italiji in določb Londonskega sporazuma in njihovem strahu, da bo jugoslovansko vprašanje po vojni drugače obravnavano kot češko.

Neposredne stike med slovenskimi politiki in francosko diplomacijo je seveda omogočil šele razpad Avstroogrske. Že poleti leta 1918 se je sicer v Švici z neimenovanim francoskim diplomatskim predstavnikom sestal tedaj že nekdanji voditelj slovenske ljudske stranke Ivan Šušteršič, ki je — kot je znano — v Švico dopotoval legalno, z avstrijskim potnim listom in je — očitno v skladu z namenom svojega potovanja francoskemu odposlancu zagotavljal zvestobo Slovencev dinastiji in njihovo ljubezen do Habsburžanov. Na francoskega poročevalca je pri tem napravil dokaj slab vtis, saj je ta v svojem poročilu med drugim ugotavljal, da gre za »ambicioznega človeka«, ki se ne more odpovedati svoji politični karieri in težko prenaša svojo politično izolira-

⁵⁶ Archives diplomatiques, Ministère des Affaires étrangères Paris, Europe 1918—1929, Autriche N. 50 (Mouvement yougoslave), fol. 1—2.

⁵⁷ Prav tam, fol. 66—80.

⁵⁸ Prav tam, fol. 108.

nost.⁵⁹ Povsem drugače pa so francoski diplomati doživeli Antona Korošca, ki se je v času svojega obiska v Ženevi, kjer se je konec oktobra 1918 mudil z delegacijo Narodnega vijeća (t. j. z Melkom Čingrijo in Gregorjem Žerjavom), sestel s posebnim francoskim odposlancem Hagueninom. Haguenin je poročal v Pariz, da so se predstavniki Narodnega vijeća v pogovoru v imenu svojih sodržavljanov zavzeli za ustanovitev neodvisne jugoslovanske države, »dont les frontières seront strictement les limites ethnographiques«. Pri tem so sami menili, da pri razmejitvi z Avstrijo in Ogrsko ne bo večjih težav (»la solution sera simple«), medtem ko bo problematičnejša razmejitev z Italijo. »La politique tortueuse de M. Orlando nous inquiète encore plus que celle de M. Sonino,« naj bi izjavili med drugim, vendar ob enem poudarjali svojo željo po mirnem sožitju in prijateljstvu z Italijo. Beseda naj bi nanesla tudi na Vatikan — najverjetneje zaradi Koroščeve pripadnosti duhovskemu stanu — in na odnos Vatikana do nastanka nove jugoslovanske države, pri čemer naj bi Korošec dejal: »Le Vatican n'a rien a y voir. C'est un mouvement national qui nous regarde seul.«⁶⁰

Srečanje s predstavniki Narodnega vijeća je napravilo na francoske diplomate ugoden vtis. Kot je znano, so Korošec, Čingrija in Žerjav po ženevski konferenci v začetku novembra 1918 odpotovali v Pariz. Tu so se sešli s Pichonom, Clemenceaumem, Poincaréjem in nekaterimi drugimi »prijatelji« (kot je Korošec kasneje poročal Narodnemu vijeću v Zagrebu), ki so jih pristrčno sprejeli, ki pa jim razen tega, da so jim priporočili, naj se Država Slovencev, Hrvatov in Srbov kar najhitreje združi s Kraljevino Srbijo, niso obljubili ničesar določenegega.⁶¹ Vseeno je na Slovenskem še vse do začetka mirovne konference v Parizu prevladovalo prepričanje, da je prav Francija med antantnimi silami najbolj naklonjena Slovincem in bo zato podprla slovenske mejne zahteve.⁶² 25. januarja 1919 je lahko tako francoski obveščevalec v obsežnem poročilu o »položaju v slovenskih deželah«, ki ga je poslal iz Ljubljane v Pariz, zapisal, da »de tous les Alliés c'est la France qui tient beaucoup le premier rang dans la confiance des Slovènes, bien qu'en dehors des souvenirs du premier Empire ils paraissent ignorer notre pays plus encore que les Croates«. V splošnem pa naj bi si Slovenci močno želeli zblížanja s Francijo tako na intelektualnem — kulturnem kakor gospodarskem področju.⁶³

Kot je znano, francoska diplomacija, kar se jugoslovanskih in slovenskih zahtev pri razmejitvi z Italijo tiče, ni podprla jugoslovanskih stališč in je vztrajala pri določbah Londonskega sporazuma. Dokaj drugačna pa je bila njena vloga pri pogajanjih o jugoslovanski meji z Avstrijo. K tistemu, kar v tej zvezi že vemo iz razprav Boga Grafenauerja,⁶⁴ lahko na osnovi francoskega gradiva dodamo še naslednje: francoski obveščevalci so francosko diplomacijo že 20. oktobra 1918 obvestili, da se »jugoslovanski politični krogi donavske monarhije« zavzemajo za takšno mejo proti Nemcem, ki bi bila hkrati »narodna meja« in bi tekla skozi Ziljsko dolino, prek Beljaka in Celovca, mimo Gospe svete in Št. Vida do Labotske doline, nato pa bi se med Wildonom in Lipnico usmerila k stari »avstroogrski meji« pri Radgoni.⁶⁵ Pri tem so očitno pričakovali težave predvsem pri slovensko-nemški razmejitvi na Koroškem. V obširnem poročilu o vprašanju »jugoslovanskih meja«, v katerem je 8. januarja 1919 — torej nekaj dni pred začetkom mirovne konference v Parizu — t. i. »Bureau des natio-

⁵⁹ Prav tam, fol. 117.

⁶⁰ Prav tam, fol. 205, 212.

⁶¹ Hamdija Kapidžić, O djelovanju dr. Antona Korošca u Parizu novembra 1918. godine, Go-dišnjak Društva istoričara BiH XVII, 1966—1967, str. 427—429.

⁶² O tem sem obširneje pisal v članku »Les Slovènes et la France 1914—1920«, objavljenem v Collection Colloques, Langues 'O, Centre d'Étude des Civilisations de l'Europe Centrale et du Sud-Est, Paris 1983, str. 113—133.

⁶³ Archives diplomatiques . . . , Autriche N. 53, fol. 193—195.

⁶⁴ Bogo Grafenauer, Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na mirovni konferenci leta 1919, Koroški zbornik — Ljubljana 1946, str. 383—420. Isti, Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919, Koroški plebiscit — Ljubljana 1970, str. 295—378.

⁶⁵ Archives diplomatiques . . . , Autriche 51, fol. 205.

nalités« francoskega »tiskovnega urada« v Švici⁶⁶ poročal v Pariz o jugoslovanskih in slovenskih mejnih zahtevah, so francoski poročevalci posebej omenili, da imajo Slovenci Koroško za zibelko svoje omike, ki jim je vsled »zgodovinskih spominov« zlasti draga. Poročilo sicer ugotavlja, da Slovenci po avstrijskih statistikah severno od Drave nimajo večine, vendar obenem omenja jugoslovansko kritiko avstrijskih štetij in opozarja na ponemčevalne procese, ki naj bi — po podatkih francoskih obveščevalcev — »šele v zadnjih letih« dosegli občutnejši razmah.⁶⁷ Podobno zaupno informacijo o »položaju v slovenskih deželah« je v začetku februarja 1919 na podlagi informacij, zbranih v Ljubljani, pripravila »prva sekcija« francoskega generalnega štaba. Po mnenju njenih sestavljavcev naj bi bilo vprašanje nemškega nasilja nad Slovenci na Koroškem eno najpomembnejših vprašanj, ki bi jim morale francoske oblasti nameniti svojo pozornost, saj nasilno ravnanje s slovenskim prebivalstvom v končni posledici škoduje tudi francoskemu ugledu: če Slovenci razumejo, da različne ovire preprečujejo odločnejši francoski nastop proti Italijanom, ne morejo razumeti, da jih Francija pušča brez zaščite proti Nemcem in dopušča slednjim obnašanje, tako različno od tistega, ki bi ga lahko zahtevala od »na milost in nemilost podvrženega sovražnika«.⁶⁸

Ob takšnih, očitno jugoslovanskim in slovenskim stališčem naklonjenih ocenah, so francoski obveščevalci negativno ocenjevali tudi delo Milesove misije na Koroškem in opozarjali, da različni nemški pritiski Američanom onemogočajo objektivno presojo razmer. Po poročilu z dne 23. februarja 1919, ki ga je prav tako pripravila »prva sekcija« francoskega generalnega štaba, naj bi Nemci sami ugotavljali, da »povsod« (na spornem ozemlju) živi slovensko prebivalstvo, toda hkrati pritiskali nanj, naj izjavlja, da ni »jugoslovansko« in tudi ne želi postati »jugoslovansko«. Nemci naj bi tudi v ostalem »varali ameriško misijo« (»mystifié la mission americaine«) na način, ki naj bi spravljal v nevarnost interese antante. Tako naj bi med drugim informirali Američane, da so okolico Podkloštra in dolino Zilje zasedli Italijani in se torej ameriški misiji ni treba ukvarjati s tem področjem, čeprav naj bi demarkacijska črta dejansko tekla »10 km južneje«. Francoski poročevalci so poudarjali, da je to ozemlje, ki ima zaradi proge Videm—Trbiž—Beljak—Št. Vid—Dunaj poseben strateški pomen, tudi v narodnostnem pogledu slovensko (z izjemo Beljaka, ki je že močno ponemčeno, a obdan s slovensko okolico) in bi tako iz strateških kot narodnostnih razlogov ne smelo preiti v nemške roke. Po njihovem mnenju bi strateški oziri odgovarjali črti, ki »deli oba naroda« in »zajema tudi Beljak in Celovec«. Odločitev o strateški črti, vključeni v slovenske meje, bi morali — da bi preprečili možni bodoči nemški vdor na slovensko ozemlje — natančno preučiti in v tem smislu po diplomatski poti pritegniti tudi pozornost ameriškega profesorja Coolidgea, ki si je (»s predpostavko, da je za to usposobljen«) »osebno prisvojil pravico odločitve o tem vprašanju«. »Naznačena črta« bi bila po prepričanju francoskih poročevalcev v strateškem pogledu edina dopustna meja in bi preprečila bodoče konflikte.⁶⁹

V kakšni meri so opisana mnenja vplivala na odločitve francoske diplomacije in na njeno obnašanje na mirovni konferenci, je seveda vprašanje zase, ki presega okvir naše razprave. Omeniti pa kaže dvoje. Prvo: na osnovi gradiva, shranjenega v arhivu francoskega zunanjega ministrstva, se ni mogoče znebiti vtisa, da je bil problem jugoslovansko-avstrijske meje, kljub naklonjenosti francoskih obveščevalcev, za francosko diplomacijo v »drugem planu«. Po diplomatskem dopisovanju v zvezi z Jugoslavijo in po korespondenci s francoskimi zastopniki v Kraljevini SHS sodeč so bili namreč v ospredju francoske pozornosti omejni zapleti v zvezi z razmejitvijo proti Italiji in nato — čeprav v manj-

⁶⁶ Ta urad se je ukvarjal predvsem z obveščevalno dejavnostjo.

⁶⁷ Archives diplomatiques . . . , Autriche 53, fol. 101.

⁶⁸ Prav tam, fol. 193—195.

⁶⁹ Prav tam, fol. 244—249.

ši meri kot proti Italiji — proti Bolgariji in Romuniji. Problem Avstrije in Koroške je bil v tem smislu šele na »tretjem mestu«. In drugo: vsaj del francoskih opazovalcev in poročevalcev je bil tudi po odločitvi, da bo južnokoroško prebivalstvo s plebiscitom odločalo o svoji prihodnji državni pripadnosti, prepričan, da bodo rezultati plebiscita ugodni za Jugoslavijo. Pariški »Journal des Debats« je še 13. oktobra 1920 v kratkem poročilu iz Beograda, s katerim je svoje bralce obveščal o poteku glasovanja in visoki plebiscitni udeležbi, napovedoval pozitiven izid za Kraljevino SHS.⁷⁰ Je bil plebiscitni izid res presenečenje tudi za francoski diplomacijo? Francoski »popotnik« Laurent Monnier, ki je januarja 1921 francoskemu zunanjemu ministrstvu poslal obsežno poročilo o svojih opažanjih s popotovanja po Jugoslaviji, je plebiscitno odločitev za Avstrijo pojašnjeval z učinkovito in spretno protijugoslovansko propagando Italijanov in Bavarcov (sic! — Heimatdienst?), nasprotovanjem kmečkega prebivalstva vojaški obveznosti v Kraljevini SHS in delavskimi simpatijami »za komunistične težnje« naprednih dunajskih strank.⁷¹

IV.

Vladislav Fabjančič, ki je del prve svetovne vojne preživel v Ženevi kot sodelavec srbskega »tiskovnega urada«, je leta 1919 v članku, objavljenem v »Slovenskem Narodu«, ugotavljal, da »Francozi pred vojno v ogromni večini sploh niso ničesar vedeli o Slovencih«. »Pač so se učili v šoli o neki Iliriji, ki jo je osnoval Napoleon, a redkokdo je izgubljal čas, da bi se natančno zanimal za to, kakšen jezik se govori v tej Iliriji in kaj Iliri danes mislijo in nameravajo,« je zapisal. »Časopisje o nas ni govorilo, razen v kaki brzobjavki dunajskega Korrespondenz Bureauja o parlamentarni situaciji, pri tem pa si niti urednik lista, niti bralci niso mogli ničesar natančnejšega predstavljati«. Nekaj več naj bi o Slovencih po Fabjančiču vedeli le strokovnjaki, ki so bili поблиže seznanjeni z razmerami med južnimi Slovani: tako Leger, Denis, Auerbach in Haumant.⁷²

Naša razprava kaže, da so bila Fabjančičeva zapažanja v bistvu točna. Francoska diplomacija je postala na gibanje na slovenskih tleh bolj pozorna šele v času, ko so habsburški monarhiji odbile poslednje ure. Strokovna literatura, ki je podrobneje opozarjala na nacionalne razmere v dvojni monarhiji, je imela v tem smislu na francoske diplomatske odločitve vse do zadnjega leta vojne razmeroma malo vpliva. Podrobnejša analiza francoskega dnevnega časopisja in njegovega pisanja o »južnoslovanskem vprašanju in Slovencih« pa — kot rečeno — še čaka svojega raziskovalca. Za zdaj je mogoče reči le, da ta ne bo imel lahkega dela, saj bo moral obrniti veliko strani, če bo hotel zbrati potrebno gradivo za obsežnejši članek.

Résumé

LES SLOVÈNES AUX YEUX DES FRANÇAIS DANS LES ANNÉES 1830—1920

Peter Vodopivec

Ce traité résume quelques résultats d'une recherche assez largement conçue qui voudrait constater ce que les Français savaient des Slovènes au 19e siècle et dans la période à la fin de la première guerre mondiale, comment ils voyaient et comment jugeaient-ils la situation nationale sur le territoire slovène et comment jugeaient-ils la portée et l'importance du mouvement national slovène dans le cadre de la monarchie habsbourgeoise. L'auteur signale tout d'abord la grande influence de l'émigration polonaise avec les comtes Czartoryski en tête sur les opinions de la politique extérieure et sur la diplomatie françaises en constatant que l'émigration polonaise n'avait

⁷⁰ Journal des Debats, N. 283, le 13 Octobre 1920.

⁷¹ Archives diplomatiques..., Yougoslavie N. 47 (1919—1920), fol. 164—182, 205—223, 225—237.

⁷² Slovenski Narod, št. 27, 1. februarja 1919, št. 32, 7. februarja 1919.

manifesté aucun intérêt pour les Slovènes. Le premier slavisant français qui ait mentionné les Slovènes et qui ait défini assez exactement leur territoire ethnique ne fut que le successeur d'Adam Mickiewicz à la chaire slave du Collège de France, Cyprien Robert. Tout de même, les autres spécialistes français du monde slave n'ont pas suivi Cyprien Robert et la »Revue des deux Mondes«, autour de la quelle se réunissaient les sympathisants français des Slaves ne consacra, jusqu'à la deuxième moitié du 19e siècle, néanmoins une grande attention aux Slovènes.

La situation n'a changé que par l'arrivée de Louis Léger à la chaire slave du Collège de France en 1869. Dès sa conférence inaugurale et ensuite dans une série de ses oeuvres Léger a décrit en détail le développement historique et culturel des Slovènes et la situation nationale et politique de chaque fois. Dans son traité d'histoire et de politique slovènes, l'Histoire de l'Autriche-Hongrie, qui parut pour la première fois en 1878 et connut en 1907 déjà sa cinquième édition, il a donné probablement la meilleure information sur les Slovènes que le lecteur français intéressé pût trouver avant la première guerre mondiale sur le marché du livre français. Léger a lui-même visité la Carniole et Ljubljana et il réunit ses impressions de voyage deux ans plus tard dans le premier chapitre du livre »Le Save, le Danube et le Balkan«.

Dans les dernières décennies du 19e siècle et juste avant la première guerre mondiale, les Slovènes furent cités aussi par plusieurs monographies consacrées à la monarchie habsbourgeoise et à sa situation intérieure ainsi que de temps en temps par les périodiques avec la »Revue des Deux Mondes« en tête. On ne peut toutefois se débarrasser de l'impression que les Slovènes — en comparaison avec les autres nations austro-hongroises et balkaniques — étaient poussés en marge de l'attention française et jusqu'à la fin de la première guerre mondiale peu connus ainsi par la diplomatie française que par le public français.

La diplomatie française ne commença à s'intéresser des mouvements nationaux et politiques sur le territoire slovène que dans les années quatre-vingt du 19e siècle, en particulier dans la dernière année de la guerre, en 1918 où les reporters français reportaient à Paris à travers leur centre de renseignements en Suisse sur le développement du mouvement de mai. Ces rapports sont écrits avec une sympathie explicite et décrivent assez minutieusement l'ambiance et la situation en Slovénie. En 1918, au temps de la conférence de Genève (de 6 à 8 novembre 1918), Anton Korošec avec une délégation de l'assemblée nationale croate (Narodno vijeće) rencontra les diplomates français. Malgré les sympathies pour le mouvement yougoslave sur le territoire slovène, les Français — comme il est connu — ne purent pas se décider à appuyer les aspirations des Slovènes concernant les frontières envers l'Italie. Ils furent plus décidés en prenant la partie slovène et yougoslave lors de la définition des frontières avec l'Autriche en critiquant entre autres le travail de la mission de Miles.

Dans la conclusion, l'auteur exprime son accord avec les appréciations de Vladislav Fabjančič qui dès 1919 constata que les Français connaissaient assez mal les Slovènes avant et pendant la première guerre mondiale puisque ce n'étaient que de rares spécialistes du monde slave, toujours avec Louis Léger en tête qui étaient renseignés sur la situation en Slovénie.

VESTNIK KOROŠKIH PARTIZANOV

glasilo Osrednjega odbora koroških partizanov

Vestnik koroških partizanov — VKP izhaja v Ljubljani že od leta 1967. Iz organizacijskega glasila se je kmalu razvil v strokovno revijo, ki poleg zgodovine koroškega partizanstva obravnava tudi druga vprašanja iz zgodovine in sodobne problematike koroških Slovencev. VKP občasno z obsežnejšimi pregledi dopolnjuje tudi poročanje dnevnega tiska o drugih delih slovenskega zamejstva ter o splošni manjšinski problematiki v svetu.

Ob uvajanju bralne značke Karla Prušnika-Gašperja v naše šole naj posebej opozorimo na bibliografijo tega koroškega partizana in borca za pravice koroških Slovencev ter na bibliografijo prvih petnajstih letnikov VKP; obe bibliografiji je pripravila Marija Suhodolčan, izšli pa sta kot posebna številka VKP.

Vestnik koroških partizanov lahko naročite pri njegovem izdajatelju in založniku: Osrednji odbor koroških partizanov, YU-61000 Ljubljana, Titova 123, p. p. 501.

O ČEM SMO PISALI ...

... pred štirimi desetletji?

Trditev, da se je bizantinska obramba na Balkanskem polotoku zlomila pod slovanskim pritiskom, velja — celo če pri tem nedialektično in nezgodovinsko odstranimo iz našega obzorja za Bizanc nevarnejše perzijske napade, ki so predvsem zlomili bizantinsko silo in vezali bizantinsko vojsko ter s tem bistveno omogočili uspehe barbarov na Balkanskem polotoku — le v omejenem smislu, namreč v tem, da so Slovani predstavljali od začetka 6. do začetka 7. stoletja najštevilnejši element v vojskah, ki so napadale Bizanc od severa, in da so se v osvojene in močno opustošene pokrajine med napadalci v bistvu le oni naseljevali, dočim je šlo njihovim nomadskim zaveznikom, Bolgarom in Obrom, predvsem le za rop. Zlom bizantinske obrambe v vojaškem smislu pa nikakor ni plod samostojnih slovanskih napadov.

(Bogo Grafenauer, Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, ZČ 4/1950, str. 82)

... pred tremi desetletji?

Čini se, kao da se u novijoj hrvatskoj historiografiji počelo pitanje Slavca smatrati prestižem pojedinaca. Samo tako se može razumijeti, odakle odjednom takvo zanimanje za vladara, koji je *mogao* sjediti na hrvatskom prijestolju tek nekoliko mjeseci, a da pritom nije poznat ni jedan njegov, ne samo značajni, nego ni brezznačajni vladarski akt. Kako su se sa Slavcem uspostavljale i rušile različite koncepcije — osnovane zbog pomankanja izvornog materijala pretežno na kombinacijama — literatura o Slavcu postaje sve oštrija.

(Nada Klaić, Problem Slavca i Neretljanske krajine, ZČ 14/1960, str. 96)

... pred dvema desetletjema?

Jasno se nam je pokazalo, da se v vsem ozadju te polemike in v vsem takratnem slovenskem narodnem gibanju še nista ločevali dve struji, katerih ena bi zaslužila, da se s poimenovanjem »Jungslovenen« za tedanji svet in za prihodnost razlikuje od druge (staroslovenske). Iz virov nam stopata nasproti samo dva »tabora«: nemški in nemškutarski nasprotniki uvedbe slovenskega učnega jezika v gimnazije na eni strani in njeni slovenski zagovorniki na drugi, ki so videli s cesarskim ukazom v prid uporabe deželnih jezikov kot učnih v dotlej le nemških gimnazijah utrto pot do jezikovne in narodne enakopravnosti.

(Dušan Kermavner, Prispevek k pojmovnemu razčiščenju oznake - »Jungslovenen«, ZČ 24/1970, št. 1—2, str. 26)

... pred desetletjem?

Za preučevanje dubrovniške srednjeveške trgovine imajo izreden pomen privatne poslovne knjige, ki so jih dubrovniški trgovci vodili pri svojem poslovanju. V XIV., še posebej pa v XV. stoletju je moralo v Dubrovniku krožiti veliko število privatnih trgovskih knjig. Zdi se, da je moral imeti skoraj vsak pomembnejši dubrovniški trgovec svojo poslovno knjigo, nekateri, kot bomo videli, tudi več knjig, če je hotel v redu voditi svoje trgovske posle.

(Ignacij Voje, Privatne poslovne knjige dubrovniških trgovcev, ZČ 34/1980, št. 1—2, str. 77)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ!

Vlado Valenčič

IZSELJEVANJE SLOVENCEV V DRUGE DEŽELE HABSBURŠKE MONARHIJE

Obseg in smeri slovenskega odseljevanja v tuje, neslovenske dežele nekdanje avstro-ogrške monarhije moremo zasledovati po statistiki ljudskih štetij.¹ Ob popisih je bilo treba odgovoriti na razna vprašanja, na podlagi katerih se je mogla določiti domovinska, rojstna ali narodna pripadnost prebivalstva. Sicer ni bilo pri vseh štetjih obdelano prebivalstvo po vseh teh znakih, vendar razpolagamo za vsako štetje s podatki, ki dajejo vsaj približno sliko o številu prebivalcev, ki so pripadali po domovinstvu, rojstvu ali narodnosti slovenskemu ozemlju, živeli pa so ob času popisa v neslovenskih deželah. Seveda nam statistika prebivalstva po domovinski ali rojstni pripadnosti ter po narodnosti ne pokaže izseljevanja kot množičnega pojava v vsej njegovi celoti in njegovih značilnostih. Saj tudi ni ta statistika ustrežajoč način za ugotavljanje izseljevanja, ampak je v pomanjkanju posebne statistike izseljevanja le njeno nadomestilo.²

Štetje za leto 1857 je bilo obdelano in rezultati objavljeni za vso tedanjo monarhijo enotno, torej, je vsebovana v rezultatih tudi poznejša ogrska polovica. Rezultati tega štetja so glede domovinske občine odsotnih domačinov objavljeni, toda le v skupnih številkah za domačine iste dežele. Iz te statistike vidimo, koliko Štajercev, Korošcev, Kranjcev in Primorcev je živelo v drugih deželah, ne vidi pa se, koliko jih odpade na posamezne okraje ali slovenske dele Štajerske, Koroške in Primorske in koliko oseb iz slovenskega ozemlja je živelo v neslovenskih delih omenjenih dežel. V tabeli I. in v naslednjih, ki vsebujejo pregled stanja našega izseljevanja v tuje dežele nekdanje monarhije, so posebej navedene tiste, v katerih je živelo večje število naših ljudi ali so bile drugače značilne za naše izseljevanje.

Tabela I: Domovinsko prebivalstvo v tujih deželah avstrijske monarhije leta 1857

Dežela bivanja	Domovinske dežele					Skupaj
	Štajerska	Koroška	Kranjska	Primorska		
Doljna Avstrija	6.381	1.161	1.084	749		9.375
Gornja Avstrija, Solnograško, Tirolsko, Predarlško	1.293	706	187	89		2.275
Ceška, Moravska, Šlezija, Galicija, Bukovina	623		469	84		1.176
Dalmacija	7	3	35	87		132
Hrvaška in Slavonija, - Vojna Krajina	3.701	186	2.995	830		7.712
Ogrska	1.321	204	602	129		2.256
Benečija in Lombardija	122	187	10	1.552		1.871
	13.448	2.447	4.913	3.520		24.797
			469			

Podatki so vzeti iz »Statistische Uebersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Oesterreich nach der Zählung vom 31. October 1857«.

¹ Razprava je poglavje iz neobjavljenega dela Migracije in strukturne spremembe prebivalstva na Slovenskem v dobi liberalnega kapitalizma; delo je bilo napisano okoli 1950.

² Pri proučevanju slovenskega izseljenstva so uporabljali objavljeno statistično gradivo in podobne metode tudi drugi avtorji npr. Živko Šifrer, Matjaž Klementič in drugi.

Med nemškimi deželami je bila Spodnja Avstrija glede števila tam prisotnih oseb iz naših dežel daleč pred drugimi. V tem se izraža vpliv Dunaja kot upravnega in gospodarskega središča države, ki je privlačevalo prebivalstvo vseh dežel. Druge avstrijske dežele za izseljevanje iz naših krajev skoraj niso prihajale v poštev, nekaj več koroških deželanov je bilo le na Tirolskem in Solnograškem, štajerskih pa v Gornji Avstriji, toda čeprav so te dežele mejile ena na drugo, je ostalo migracijsko gibanje med njimi v skromnem obsegu in tudi pri tem je bilo slovensko ozemlje kot bolj oddaljeno prizadeto le v manjši meri. Kakšen obseg je tedaj zavzemalo slovensko naseljevanje v nemških delih Štajerske in Koroške, statistika iz leta 1857 ne pove. Iz Štajerske in Kranjske je bil že tedaj usmerjen močan izseljeniški tok na Hrvaško in v Slavonijo ter tudi na Ogrsko. Osebe z domovinsko pravico na Štajerskem, ki so živele na Hrvaškem in v Slavoniji, so bile predvsem iz slovenskega dela dežele, kar nam dokazujejo statistike poznejših štetij, ki so izkazovale avstrijske izseljence v ogrski polovici države po okrajih porekla ali po maternem jeziku. Tudi precejšen del Štajercev, ki so živeli na Ogrskem, je bil brez dvoma iz Slovenske Štajerske.

Ljudsko štetje 1857 je imelo svoje pomanjkljivosti, vendar se mi zdi, da v posameznih deželah ugotovljeno število oseb s tujim domovinstvom več ali manj ustreza resnici. Po navodilih za popis je bilo treba popisati domačine z domovinsko pravico in tujce, to je osebe s tujim domovinstvom. Sicer so bile kot domačini štete tedaj osebe, za katere ni bilo dokazano domovinstvo druge občine, toda tudi pri poznejših štetjih so avstrijske državljanke, katerih domovinstvo je bilo neznano, šteli kot pristojne v občini bivanja. Bistvenejši pomislek, ali rezultati leta 1857 dajejo pravo sliko o obsegu prisotnosti tujega prebivalstva v posameznih deželah, pa vzbuja sprememba v predpisih za pridobivanje domovinske pravice, ki je nastala v času do prihodnjega ljudskega štetja. V času štetja leta 1857 je veljal občinski zakon iz leta 1849, ki je poznal še pridobitev domovinske pravice po samem zakonu (*ipso iure*) pri dopuščenem štiriletnem bivanju brez domovnice. Cesarski patent z dne 24. aprila 1859 je kot razlog za pridobitev domovinstva po zakonu dopustil le še stalno nastavitev za uradnika v javni službi, po štiriletnem bivanju je dal samo pravico, zahtevati podelitev domovinske pravice, po domovinskem zakonu iz leta 1863 pa je bila vsaka taka pravica izključena. V skladu s predpisi o domovinstvu si je mogel doseljenec pred letom 1857 pridobiti domovinstvo v tujih avstrijskih deželah, kjer je živel štiri leta v isti občini; s pridobitvijo domovinske pravice je prenehal biti tujec, v statistiki je bil izkazan kot domačin. Gotovo so bili s pridobitvijo domovinstva zabrisani marsikateri primeri izseljevanja, vendar taki primeri niso mogli biti številni, če sodimo po tem, kar je znanega o takratnem odseljevanju s slovenskega ozemlja. Odseljevanje v tuje dežele bivše monarhije je zavzelo večji obseg šele v naslednjih desetletjih.

Rezultati štetja 1869 so bili obdelani in objavljeni tako, da so izkazani v naših deželah odsotni domačini po deželah, v katerih so ob času štetja živele, na drugi strani pa so osebe z našega ozemlja izkazane med tujci po posameznih okrajih tujih avstrijskih dežel. Oba načina ugotavljanja sta prišla do zelo različnih rezultatov, število odsotnih domačinov je v primeri s številom prisotnih tujcev mnogo nižje; razlike so tako velike, da nima statistika naših odsotnih domačinov, ki so bili v tujih avstrijskih deželah, nobenega praktičnega pomena, ker mnogo bolje služi statistika prisotnih tujcev. Glede oseb, ki so živele v ogrski polovici, pa smo navezani le na podatke o odsotnih domačinih. Sicer tudi te številke niso v vsakem pogledu zanesljive, vendar se zdi, da vsaj za ocenitev migracij iz Kranjske niso brez vrednosti. V tabeli II. je prikazano število oseb, ki so imele domovinsko pravico v štirih deželah, kjer so živeli Slovenci, bile pa so v drugih avstrijskih deželah štete kot prisotni tujci. Pregled števila oseb v ogrskih deželah je napravljen na podlagi statistike o odsotnih

Tabela II: Domovinsko prebivalstvo v tujih avstrijskih deželah leta 1869

Dežela bivanja	Domovinske dežele				
	Štajerska	Koroška	Kranjska	Primorska	Skupaj
Doljna Avstrija	11.561	2.298	2.493	1.428	17.780
Nemška Štajerska	—	8.085	3.590	1.117	12.792
Nemška Koroška	2.380	—	1.498	250	4.137
Gornja Avstrija, Solnograško, Tirolsko, Predarlško	2.602	1.459	640	275	4.976
Ceška, Moravska, Šlezija, Galicija, Bukovina	1.003	272	608	200	2.083
Hrvaška Istra	140	128	509	—	777
Dalmacija	81	21	235	544	881
	17.767	12.263	9.573	3.814	43.426

Tabela je sestavljena na podlagi podatkov v »Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, dann der Militärgränze nach der Zählung vom 31. December 1869«. Številke pomenijo v tujih deželah kot prisotne štete osebe z domovinstvom v navedenih deželah s slovenskim prebivalstvom.

domačinih. Ker so prisotni tujci razvrščeni le po deželah domovinstva, je mogoče v pregledu upoštevati glede razdelitve po domovinstvu cele dežele, pač pa so posebej izkazani neslovenski deli Štajerske, Koroške in Istre, da se vidi, koliko je tam živelo oseb z domovinstvom v drugih slovenskih deželah. Pri tem niso zajeti doseljenci iz slovenskega dela dežele, v kateri so imeli domovinstvo, nasprotno pa so zajeti doseljenci iz neslovenskih delov drugih dežel. Na podlagi objavljenih podatkov se slovenski deli dežel v pogledu domovinstva prebivalstva ne dajo ločeno prikazati od neslovenskih. Ker je Nemška Štajerska že tedaj bila važen cilj za slovensko doseljevanje, je potrebno prikazati, koliko oseb, pristojnih v drugih slovenskih deželah, je tam živelo. Več kot tretjina oseb, ki so bile pristojne na Kranjskem in živele v tujih avstrijskih deželah, od Korošcev skoraj dve tretjini, od Primorcev več kot četrtnina, je odpadlo na Nemško Štajersko. Med Korošci je bil sicer gotovo velik del iz nemškega dela dežele, ki je mejil na Nemško Štajersko, vendar delež slovenskega dela verjetno ni mnogo zaostajal. Pri doseljevanju v Dolnjo Avstrijo je bil najmočnejše udeležen kočevski okraj; po statistiki o odsotnih domačinih je tam živelo 1006 oseb z domovinstvom v kočevskem okraju, tolminski okraj je izkazoval 179 oseb v Dolnji Avstriji, ostali so bili zastopani le z nekaj desetnimi izseljencev. Kakšen je bil delež iz slovenskega dela Štajerske in Koroške v Dolnji Avstriji, je težko presojati. Posebno pomemben tedaj najbrž še ni bil. Ostale tuje avstrijske dežele za doseljevanje Slovencev niso imele skoraj nikakega pomena.

Večje važnosti so bile za slovensko izseljevanje dežele ogrske polovice. Statistika prebivalstva z avstrijskim domovinstvom v teh deželah sloni na podatkih o odsotnih domačinih. Čeprav ti podatki, kot je bilo že omenjeno, niso vedno zanesljivi, se zdi, da je izseljevanje v ogrske dežele zajeto vsaj v nekaterih deželah v popolnejšem obsegu kot pa izseljevanje v tuje avstrijske dežele. Na to kaže število oseb, ki so bile pristojne na Kranjskem in so po statistiki 1869 živele v deželah ogrske krone. Vendar je tudi to število zaostajalo za resničnim in je bila pri teh podatkih še druga netočnost, navedbe svojcev o deželi ogrske polovice, v kateri naj bi bili odsotni domačini, so bile v veliki meri napačne. Pri štetju 1869 so v deželah ogrske polovice našli skoraj petino več oseb z domovinstvom v avstrijskih deželah, kakor pa jih je bilo v teh deželah navedenih odsotnih z bivališčem v ogrskih deželah. Razen tega so bile znatne razlike v navodbi dežel, v kateri naj bi odsotni živeli. Po teh navodbah bi moralo biti na Hrvaškem, v Slavoniji in Vojni Krajini, ki je bila tedaj sicer še posebna upravna enota in je bila pozneje priključena Hrvatski, 3205 oseb iz avstrijskih dežel, po ogrski statistiki jih je bilo dejansko 20.583, na drugi strani

pa je bilo navedeno za mnogo več Avstrijcev, da živijo na Madžarskem in Sedmograškem, kot so jih v teh deželah v resnici našeli. Svojci so za odsotnega domačina mnogokrat navedli kot bivališče le Ogrsko, ne da bi bližje označili deželo, v kateri je živel.³ Ker so bile zlasti netočne navedbe o bivališču oseb na Hrvaškem, v Slavoniji in Vojni Krajini in so ravno te dežele v prvi vrsti prihajale v poštev za naše izseljevanje, je treba številke o razdelitvi izseljencev po deželah vzeti s pridržkom. Isti pridržek velja glede skupnega števila izseljencev v deželah ogrske krone; to število je bilo v resnici višje, kot ga je izkazovala avstrijska statistika, ne da se pa presojati, kakšne so bile razlike posebej za naše dežele.

Število na slovenskem ozemlju pristojnih oseb, ki so bile po navedbi njihovih svojcev odsotne v ogrskih deželah, se je v primeri z letom 1857 zelo pomnožilo. Pretežni del izseljencev je dala Kranjska, kjer je bil najmočneje zastopan kočevski okraj (2118 oseb na Hrvaškem in v Slavoniji, 2184 na Ogrskem), sledili so postojnski, črnomeljski, novomeški in logaški okraj, od katerih je vsak imel od 1000 do 1300 domačinov na Hrvaškem ali na Ogrskem. Tudi ostali kranjski okraji so bili vsi udeleženi z večjim ali manjšim številom pri izseljevanju v ogrsko polovico države, od slovenskih okrajev v drugih deželah so imeli več izseljencev voloski, brežiški in ptujski okraj, od drugod jih je bilo le malo. Od naših kranjskih izseljencev, ki so bili šteti v deželah ogrske polovice, je prišlo na 1000 moških le 161 žensk, med izseljenci iz kočevskega okraja je bil delež moških še dosti višji. Računano na vse izseljence iz slovenskega ozemlja je bil ženski delež nekaj višji, na 1000 moških je prišlo 230 žensk. To številčno razmerje med obema spoloma dokazuje, da je imelo izseljevanje na Hrvaško in Ogrsko poseben značaj.

Tudi med tistimi Kranjci in Primorci, ki so bili v tujih avstrijskih deželah po navedbah o odsotnih domačinih, so znatno prevladovali moški, med temi odseljenci je bilo 174 žensk na 1000 moških. To razmerje je drugačno, če se računa na pristojne na Kranjskem in Primorskem, ki so bili šteti kot prisotni v tujih avstrijskih deželah, tedaj pride 602 žensk na 1000 moških. Tudi pri odseljencih iz Štajerske in Koroške so moški znatno prevladovali, čeprav ne v toliki meri kot pri Kranjci in Primorski, vendar številke za ti dve deželi, v katerih so bili Nemci v večini, za slovensko ozemlje ne morejo biti značilne, zato jih rajši ne upoštevamo. Razlika v številčnem medsebojnem razmerju obeh spolov kaže, da so svojci navajali sorazmeroma vedno dosti manj odsotnih žensk kot moških. Mislim, da je bilo to odvisno v veliki meri od razlike v trajanju odsotnosti pri obeh spolih. Svojci so kot odsotne navajali predvsem tiste, ki so bili odsotni le za krajši čas in glede katerih so pričakovali, da se vrnejo domov. Na tiste, ki so bili že dalj časa v tujini in je njihovo bivanje izven doma postalo trajno ter domači na vrnitev niso več računali, so pa več ali manj pozabili in jih pri štetju sploh niso omenjali med odsotnimi domačini, čeprav so še imeli staro domovinstvo. Zdi se, da so bili taki primeri pri ženskah mnogo številnejši kot pri moških in so bili posledica različnega značaja izseljevanja. Pri ženskah je prevladovalo trajno, pri moških začasno izseljevanje.

Številčno razmerje med obema spoloma pri tedanjih izseljencih ter značilnost okrajev, iz katerih so največ prihajali, kaže, da je takratno izseljevanje bilo v glavnem sezonskega značaja. Ljudje niso odhajali iz domačega kraja v tuje dežele zato, da bi se tam za stalno naselili, ampak so šli zato, da bi si s kakšnim sezonskim delom zaslužili nekaj denarja in se s prihranjenim zaslužkom vrnili domov. Pri tem izseljevanju niso bili prizadeti vsi okraji enakomerno; kolikor odkriva statistika, ki smo jo navajali glede odsotnih oseb z domovinsko pravico na slovenskem ozemlju, in pa poročila tedanjega časa, je bilo sezonsko izseljevanje razširjeno v istih predelih, ki so nekaj desetletij po-

³ Bevölkerung und Viehstand ... nach der Zählung vom 31. December 1869, V. H. Erläuterungen zu den Bevölkerungs-Ergebnissen, str. 66.

zneje dajali največje deleže našega ameriškega izseljevanja, to je Bela Krajina, kočevski okraj in loška dolina.

Kočevarji so si iskali zaslužka največ s krošnjarstvom; s svojo robo, južnim sadjem, citronami, pomarančami, olivami, mandeljni, dateljni, z inozemskimi buteljčnimi vini in tržaško rozoljo nišo obiskovali le sosednih dežel, ampak tudi oddaljenejše kraje. Kupčevali so tudi z razno kranjsko železno robo, ki so jo razpečavali po svetu.⁴ Po svoji kupčiji so ostali včasih več let odsotni od svojih domov, dasi so se v pretežni večini podajali v svet le čez zimo. Tako so v krajih ob Kolpi od Metlike do Osilnice hodili iskat zaslužka v tujino, Osilničani s krošnjo po svetu pa tudi z žago v hrvatske gozdove, Kostelčani s krošnjo na Ogrsko, Poljanci in Semičani so kot Kočevarji hodili krošnjarit v Nemčijo. Zaslužili so si toliko denarja, da so plačali davke in si v Karlovcu kupili kak mernik žita za dom. Dopis iz Kostela v »Novicah« na kratko ugotavlja: »Na jesen, kmalu o malem šmarnu se pobere vse, kar je možkega kaj vrednega ali na nemško ali na magjarsko po trgovini, doma ostanejo le ženske. Vrnejo se o veliki noči.«⁵ S krošnjarstvom so si hodili služiti kruha tudi moški iz Banje Loke, kupovali so po bližnji okolici domače pridelke in jih prodajali v Reki in po Istri.⁶

Krošnjarstvo je svojevrsten primer sezonskega izseljevanja. Pravo sezonsko izseljevanje je tisto, ko se izseljenec poda v tujino na delo, ki ga je treba opraviti v določenem letnem času, kot so to razna opravila v kmetijstvu in gozdarstvu. Tako sezonsko izseljevanje je bilo v navadi v raznih predelih slovenskega ozemlja, kjer domača kmetija ni dajala dovolj kruha.

Iz vasi ob vznožju Gorjancev, od Kostanjevice do Čateža in Velike Doline, so hodili Hrvatom mlatiti žito, za kar so dobili plačilo v žitu. Poleg vina je bil glavni pridelek teh krajev krompir, ki je bil vsakdanja hrana. Prediva so si pridelali komaj za obleko, volne za sukno tudi niso imeli dovolj, mnogi, ki so šli na Hrvaško mlatiti, so si morali izposoditi celo vrečo za žito.⁷ V Vinici; v Beli Krajini, kmetija ni mogla preživljati družine. Fantje so hodili v Nemčijo na delo, toda zaslužek je bil skromen. Kmetje so hodili kositi v Bjelovar, Fužine in Petrinjo, da so si prislužili nekaj denarja.⁸ Iz loške doline, Starega trga, Babnega polja in z Blok, kjer so bili ljudje vajeni gozdarskega dela, so hodili vsako zimo delat v gozdove na Hrvaškem, Ogrskem, v Galiciji in celo v Rusiji. Iz nekaterih vasi so odšli za zaslužkom skoraj vsi moški.⁹ V Loškem potoku je zemlja revna in ni mogla preživljati vseh ljudi, ki so si zato iskali zaslužka na Hrvaškem, v Slavoniji, na Ogrskem, Erdeljskem in v Romuniji, kamor so hodili vsi moški, »štirinajstletni fantje in možje, ki so jim krepke moči že začele pojemati«. Zaposleni so bili različno, največ so sekali in tesali hraste. Prevzemali so delo po navadi v »kompanijah«, ki so se za delo pogodile s trgovci. Delo v gozdovih je bilo težko, živeli so ob skromni hrani, največkrat ob nezabeljenih koruznih žgancih. Zaslužek čez zimo, ako je bil dober, je znašal okrog 100 goldinarjev na osebo. Od dela so se vračali ob Veliki noči ali ob Binkoštih.¹⁰ Iz Strug so pozimi moški hodili na Dunaj ali na Hrvaško za zaslužkom. Razen na krošnjarjenje so Kostelčani in Osilničani, moški od 12-letnih fantov naprej, od septembra do novembra odhajali na delo v hrvatske, slavonske in ogrske gozdove, maja in junija so se vračali. V ogrskih gozdovih so kot tesači delali Banjaločani. Tudi moško prebivalstvo župnije Draga si je služilo kruh z izde-

⁴ B. Haquet, *Abbildung und Beschreibung der südöstlichen und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven usw.*, Leipzig 1801, str. 85.

⁵ Beli Krajinci unikraj hribov Gorjancev ob reki Kolpi od Metlike do Osilnice. *Novice* 1847, str. 167. Dopis iz Kostela, *Novice* 1867, str. 197.

⁶ St. Tomšič in Fr. Ivanc, *Kočevsko okrajno glavarstvo*. Ljubljana 1887, str. 95.

⁷ Beli Krajinci unkray Kerke in Save od Kostanjevice do Jesenic. *Novice* 1845, str. 7 in 15.

⁸ Iz Vinice na Dolenjskem. *Novice* 1854, str. 35.

⁹ Mnogoteri dobrovoljni sveti našim gospodarjem. *Novice* 1855, str. 145. — Vojteh Ribnikar, *Logaško okrajno glavarstvo*, 1889, str. 3, 7 sl. in 72 sl.

¹⁰ Jan. Vesnin, »Loški potok«. *Novice* 1861, str. 110.

lovanjem dog in s tesanjem v hrvatskih, slavonskih, ogrskih in erdeljskih pa tudi v romunskih in južnoruskih hrastovih gozdovih.¹¹

Ribničani so si vkljub lesni obrti in lončarstvu morali iskati pozimi zaslužka pri gozdnih delih na Hrvatskem in v Slavoniji.¹² Fantje iz kočanske doline, vasi Kuteževo, Zabiče, Trpčane in Podgraje, so hodili pozimi delat na Hrvatsko; iz jelšanske župnije, ki je obsegala tudi nekaj hrvatskih vasi, je šlo vsako zimo do 600 mož na Hrvatsko tesat doge.¹³ Iz Brkinov in Čičarije so si iskali zaslužka v bosanskih, slavonskih in ogrskih gozdovih; v času, ko so gradili sueški prekop, so nekateri iz teh krajev šli na delo v Egipt, od koder so pošiljali »napoleondore in šterlinge svoji družinici za obleko in kašo«.¹⁴

Na delo v hrvatske, slavonske, ogrske in tudi romunske ter gališke gozdove so hodili možje in fantje iz mnogih vasi postojnskega okraja, iz okolice Ilirske Bistrice in Postojne. V teh krajih so bili že doma vajeni dela v gozdu, ker pa jim domači gozdovi niso nudili dovolj zaslužka, iskali so ga v tujini z drvarjenjem, tesarjenjem in pripravljanjem dog. Iz trnovske župnije se je konec oktobra podalo 200 do 300 moških na Hrvatsko, Ogrsko ali v Romunijo, kjer so sekali v gozdovih, pripravljali drva, največ pa so izdelovali doge za sode. Jeseni so prihajali gozdni agentje najemat delavce za velike trgovce in sklepate za nje pogodbe, dajali so tudi predujme za pot. Delavci so se zbrali in odšli na delo v skupinah od 30 do 40 oseb. Vračali so se z dela navadno okrog Velike noči, »s krvavimi žulji si prislužijo kakov krajcar. Prinesejo 100—200 goldinarjev marljivi, nekateri se pa tudi vrnejo s praznimi rokami, manj pridni ali pa opeharjeni po brezvestnih kupcih«. Iz nekaterih krajev postojnskega okraja so hodili čez zimo v Reko in Trst, tudi dekleta so mnogokrat šla služiti do pomladi, ko so se vrnila domov pomagat obdelovati polje.¹⁵

Na Hrvatsko so hodili delat iz Štajerske. V Čakovcu je bil vsako leto ob sv. Katarini konec novembra semenj, na katerega je prišlo 300 do 400 mladih deklet iz slovenskega Štajerja, ki so se udinjala čez zimo za predice. Zaslužek je bil slab, kajti »pridno je moralo biti dekle, da zraven živeža naprede en dan eno cevko, za katero ji je plačilo 1 groš slabega dnara«.¹⁶

S Tolminskega so hodili na poljsko delo na Koroško, iz Drežnice so šli fantje in možje aprila meseca in so ostali do sv. Jakoba, nekateri celo do vseh svetih. Ko so se vračali, so prinesli s seboj 20 do 100 goldinarjev.¹⁷ Bovčani, ki so poleti obdelovali svoje polje, so v drugih letnih časih krošnjariji po svetu s suknom, galanterijsko robo in podobnim. Med Furlani so moški v velikem številu hodili poleti v tujino kot zidarji.¹⁸

Slika, ki smo jo na podlagi sodobnih in drugih poročil dobili o takratnem sezonskem izseljevanju, gotovo ni popolna, verjetno so bili pri tem udeleženi tudi še drugi predeli, za katere pa manjkajo podatki. Toda tudi ta slika zadoštuje, da nam odkriva značilnosti našega takratnega sezonskega izseljevanja. Bilo je v glavnem usmerjeno na delo v ogrskih, hrvatskih, slavonskih in drugih gozdovih v vzhodnih deželah, zato je razumljivo veliko število moških, ki so bili pristojni na Kránjskem; pa so jih ob ljudskih štetjih 1857 in 1869 našli v ogrski polovici monarhije. Kolikor je bilo sezonsko izseljevanje povezano s krošnjarstvom, je bilo usmerjeno največ v Dolnjo Avstrijo, kjer je Dunaj nudil tej obrti največ možnosti zaslužka.

¹¹ St. Tomšič in Fr. Ivanc, n. o. m., str. 59, 95 in 103.

¹² Janez Ziegler, Kratak popis kmetijstva po ribniškem okraju. Novice 1857, str. 304 sl.

¹³ Janez Bilc, Kočanska dolina. Novice 1856, str. 397. — Iz Jelšan v Čičih. Novice 1865, str.

112.

¹⁴ Dopis iz Kastva. Novice 1866, str. 65.

¹⁵ Postojnsko okrajno glavarstvo. Postojna 1869, str. 22, 33 sl., 36, 52, 57, 68, 79, 83, 87, 92, 96, 100 in 102.

¹⁶ Dopis iz Ormoža. Novice 1853, str. 411.

¹⁷ Iz Drežence na Tominskem. Novice 1864, str. 147.

¹⁸ Volkswirtschaftliches Leben in Küstenland. Oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Bd. Küstenland, str. 285 sl.

Tabela III: Domovinsko prebivalstvo v tujih avstrijskih deželah leta 1880

Dežela bivanja	Domovinske dežele						
	Štajerska	Koroška	Kranjska	Trst	Goriška	Istra	Skupaj
Dolnja Avstrija	19.115	4.654	5.787	982	630	405	31.573
Nemška Štajerska	—	16.641	6.746	489	977	474	25.327
Nemška Koroška	3.358	—	1.731	36	290	172	5.587
Gornja Avstrija, Solnograško, Tirolsko, Predarlško	6.125	4.352	1.433	232	364	157	12.663
Ceška, Moravska, Šlezija, Galicija, Bukovina	2.117	543	1.076	204	118	144	4.202
Hrvaška Istra	672	287	1.122	1.667	1.521	—	5.269
Dalmacija	212	81	336	584	225	753	2.191
	31.599	26.558	18.231	4.194	4.125	2.105	86.812

Tabela je sestavljena na podlagi podatkov štetja iz leta 1880 objavljenih v »Oesterreichische Statistik, I. Bd., 1. Heft«.

Rezultati štetja iz leta 1880 (tabela III) kažejo, da je izseljevanje s slovenskega ozemlja v nemške avstrijske dežele močnejše naraslo. Dolnja Avstrija z Dunajem in Nemška Štajerska sta sprejeli od prejšnjega ljudskega štetja največ novih slovenskih izseljencev, toda njihovo število se je pomnožilo tudi v deželah, kjer je prej živelo le malo naših ljudi. Izseljevanje v tuje dežele je začelo zavzemati večji obseg, saj se je v razdobju med obema štetjema število oseb, ki so živele izven svoje domovinske dežele v tujih avstrijskih deželah, na Koroškem in Primorskem več kot podvojilo, na Štajerskem in Kranjskem pa skoraj podvojilo. V nadaljnjih dveh desetletjih se je, kot kažeta tabeli IV in V, razvoj nadaljeval. Za leto 1890 so bili objavljeni podatki o domovinski pripadnosti in deželah bivanja štajerskega prebivalstva ločeno za Spodnjo, Srednjo in Zgornjo Štajersko, kar nam omogoča, da je tudi v našem pregledu Slovenska Štajerska posebej izkazana. Niso pa bili publicirani podatki o deželni domovinski pripadnosti prisotnega prebivalstva po okrajih, zato se ne da ugotoviti, koliko oseb iz drugih slovenskih dežel je živelo v nemškem delu Koroške ali v hrvaškem delu Istre. Pri naslednjih dveh štetjih 1900 in 1910 so bili rezultati o domovinskem poreklu prebivalstva obdelani in publicirani po okrajih,

Tabela IV: Domovinsko prebivalstvo v tujih avstrijskih deželah leta 1890

Dežela bivanja	Domovinske dežele						
	Slov. Štajerska	Slov. Koroška	Kranjska	Trst	Goriška	Istra	Skupaj
Dunaj	4.451	5.243	4.780	966	777	437	16.654
Ostala Dolnja Avstrija	1.854	2.307	1.657	160	281	102	6.361
Nemška Štajerska	31.668	23.796	10.295	499	2.166	239	68.663
Gornja Avstrija, Solnograško, Tirolsko, Predarlško	1.856	6.383	2.082	220	646	182	11.369
Ceška, Moravska, Šlezija, Galicija, Bukovina	918	1.013	1.343	212	412	318	4.216
Dalmacija	244	179	838	549	441	789	3.040
	40.991	38.921	20.995	2.606	4.723	2.067	110.303

Tabela je sestavljena na podlagi podatkov štetja iz leta 1890 objavljenih v »Oesterreichische Statistik, XXXII. Bd., 2. Heft, Tabelle XXX«.

Tabela V: Domovinsko prebivalstvo v tujih avstrijskih deželah leta 1900

Dežela bivanja	Domovinske dežele						
	Slov. Štajerska	Slov. Koroška	Kranjska	Trst	Goriška	Slov. Istra	Skupaj
Doljna Avstrija	9.040	6.908	8.240	1.178	1.353	225	26.944
Nemška Štajerska	43.556	15.575	12.513	553	2.866	187	75.250
Nemška Koroška	1.945	13.836	1.818	38	368	6	18.011
Gornja Avstrija, Solnograško, Tirolsko, Predarlško	2.558	5.017	3.038	391	1.133	97	12.234
Češka, Moravska, Šlezija, Galicija, Bukovina	1.611	1.015	2.423	246	732	129	6.156
Hrvaška Istra	1.516	352	1.932	2.155	2.926	5.146	14.027
Dalmacija	321	168	842	811	618	340	3.106
	60.547	42.871	30.806	5.372	9.996	6.136	155.728

Tabela je sestavljena na podlagi podatkov štetja leta 1900 objavljenih v »Österreichische Statistik, LXIV. Bd., 1. Heft«.

za prisotno prebivalstvo je navedena ne le domovinska dežela, ampak tudi domovinski okraj. Na podlagi tako objavljenih rezultatov sta za ti dve štetji sestavljena pregleda o prisotnosti oseb v tujih avstrijskih deželah za vse slovensko ozemlje, torej tudi za slovenske dele posameznih dežel. Pri medsebojni primerjavi tabel se je treba vedno ozirati na teritorialni obseg, za katerega navedene številke veljajo.

Od leta 1890 naprej, ko imamo Slovensko Štajersko posebej izkazano, se vidi prav posebno, kako velik obseg je imelo izseljevanje s slovenskega ozemlja na Nemško Štajersko. Dve tretjini oseb z domovinsko pravico na Slovenskem Štajerskem in živečih v nekdanji Avstriji izven slovenskega ozemlja, je bilo v nemškem delu Štajerske. Tudi število oseb, ki so bile pristojne na Kranjskem in Slovenskem Koroškem, je bilo na Nemškem Štajerskem prav znatno, za doseljevanje s Kranjskega je bil v mejah Avstrije večjega pomena tedaj le Trst, za Slovensko Koroško pa je bila Nemška Štajerska na prvem mestu. Celo od goriškega izseljevanja v tuje avstrijske dežele je sprejela Nemška Štajerska precejšen del. Doseljenci s slovenskega ozemlja so se naseljevali največ v Gradcu in njegovi okolici, iz Slovenske Štajerske zlasti še v nanjo meječih okrajih Deutschlandsberg, Leibnitz in Radgona ter v industrijskih okrajih Srednje in Zgornje Štajerske, Bruck, Leoben in Voitsberg. Pri teh migracijah iz slovenskih dežel na Nemško Štajersko so bili v največji meri udeleženi tudi slovenski kmetijski delavci, ki so si iskali v nemških krajih boljšega zaslužka.¹⁹ Nad polovico oseb, ki so živele na Nemškem Štajerskem, imele pa so domovinstvo v slovenskih štajerskih okrajih, je bilo iz okrajev Maribor in Celje; ne le absolutno, ampak, če izvzamemo mesta, tudi relativno je bil pri izseljevanju na Nemško Štajersko najmočnejše zastopan mariborski okraj, odkoder je bilo leta 1900 skoraj 15 % oseb, ki so imele v tem okraju domovinstvo, štetih v nemških okrajih dežele. Sorazmerno močan delež sta imela na Nemškem Štajerskem še slovenjgraški okraj z 10 % in ljutomerski okraj s skoraj 10 % svojih domovinskih pripadnikov. Na Slovenskem Koroškem so imeli okraji Celovec okolica, Beljak in Velikovec, na Kranjskem Radovljica, na Goriškem Tolmin po več odstotkov svojega domovinskega prebivalstva na Nemškem Štajerskem.

Slovensko priseljevanje na Nemško Štajersko je v dobi, ko je doseglo svojo kulminacijo, vzbujalo zanimanje tudi zaradi vpliva na narodnostno sestavo v

¹⁹ Dr. Richard Pfaundler, Die Grundlagen der nationalen Bevölkerungsentwicklung Steiermarks. Stat. Monatschrift, Jg. N. F. XII/1907, str. 580.

Tabela VI: Domovinsko prebivalstvo v tujih avstrijskih deželah leta 1910

Dežele bivanja	Domovinske dežele						
	Slov. Štajerske	Slov. Koroška	Kranjske	Trst	Goriška	Slov. Istra	Skupaj
Dolna Avstrija	8.845	6.265	6.210	1.246	1.296	239	24.101
Nemška Štajerska	42.945	13.380	8.107	487	2.097	170	67.186
Nemška Koroška	2.265	12.589	1.045	52	404	7	16.362
Gornja Avstrija, Solnograško, Tirolsko, Predarlško	3.556	6.442	2.789	354	1.116	55	14.312
Češka, Moravska, Slezija, Galicija, Bukovina	1.547	1.159	1.705	338	610	90	5.449
Hrvaška Istra	2.179	497	2.071	2.670	2.681	5.216	15.314
Dalmacija	423	129	628	655	521	335	2.691
	61.760	40.461	22.555	5.802	8.725	6.112	145.415

Tabela je sestavljena na podlagi podatkov ljudskega štetja leta 1910, objavljenih v Oesterreichische Statistik, N. F. 2. Bd., 1. Heft.

celi deželi. V statističnih publikacijah štetja 1900 in 1910 je bila objavljena razčlenitev v sestavi prisotnega štajerskega prebivalstva pod vidikom domovinske pravice in občevalnega jezika.²⁰ Po tej je bilo leta 1900 med prisotnim in na Štajerskem pristojnem prebivalstvu Nemške Štajerske 5,66 % oseb, ki so imele domovinstvo v štajerskih slovenskih okrajih, ne v številni spodnještajerska mesta; leta 1910 je ustrezajoči odstotek znašal 5 %, ker je med tem na Nemškem Štajerskem število prisotnega prebivalstva, ki je imelo domovinsko pravico v občinah bivanja, znatno bolj naraslo kot število oseb z domovinstvom na Slovenskem Štajerskem, povečanje v občini bivanja pristojnih oseb pa je bila posledica uveljavljanja novih predpisov o domovinski pravici. Navedeni odstotki bi se še precej zvišali, če bi se upoštevali še slovenski izseljenci iz ostalih dežel.

Za Nemško Štajersko je bila Dolna Avstrija najpomembnejši cilj slovenskega došeljavanja; pretežna večina tega doseljavanja je odpadla na Dunaj. Od štetja 1890 naprej je bilo prebivalstvo velemest v avstrijski statistiki podrobneje obdelano kot ostalo prebivalstvo. Za velemestno prebivalstvo razpolagamo s podatki o njegovi domovinski in rojstni pripadnosti po posameznih političnih okrajih. Statistika za leto 1890 je pokazala, da je nekaj promile na slovenskem ozemlju pristojnega in rojenega prebivalstva živelo na Dunaju. Če izvzamemo mesta, v katerih je delež njihovega prebivalstva po domovinski ali rojstni pripadnosti, ki je živel na Dunaju, znašal celo po nekaj odstotkov, se je gibal promile pri prebivalstvu po domovinski pripadnosti na Slovenskem Štajerskem in na Kranjskem v glavnem med 3 in 8 ‰, višji promile so imeli mariborski okoliški, šmohorski, celovski okoliški in beljaški okraj; vse okraje slovenskega ozemlja je presegal kočevski okraj, od koder je bilo prisotnih na Dunaju 32,7 ‰ v okraju pristojnega prebivalstva. Pri Goriški in v Slovenski Istri je bil delež na Dunaju živečih znatno manjši. V razmerju do prebivalstva po rojstni pripadnosti je bil delež na Dunaju prisotnih v splošnem nekoliko nižji. Nemška Koroška je imela znatno število oseb iz okrajev Slovenske Koroške in je bila za nje poleg Nemške Štajerske najvažnejši cilj doseljavanja. Vendar gre v tem primeru bolj za izmenjavanje prebivalstva med sosednimi političnimi okraji kot pa za enotno usmerjen izseljeniški odtok, saj ni imela Nemška Koroška, potem ko je nazadovalo železarstvo v Hüttenbergu, nobenih pomembnejših industrijskih središč, ki bi pritegovala tuje delavstvo. Sicer pa je odseljavanje iz

²⁰ Untersuchungen über die Gliederung der ortsanwesenden Bevölkerung unter dem Gesichtspunkte des Heimatsrechtes und der Umgangssprache. Oest. Stat., LXIV. Bd., 1. H., str. XIV in N. F. 2. Bd., 1. H., Uebersicht 20, str. 26.

Slovenske na Nemško Koroško bilo skoraj v ravnotežju z obratnim doseljivanjem. V Slovenski Koroški je bilo prisotnih leta 1900 le nekaj sto oseb z domovinsko pravico na Nemškem Koroškem manj, kot jih je bilo iz Slovenske v Nemški Koroški. Tudi iz Slovenske Štajerske in Kranjske je bilo v nemškem delu Koroške nekaj tisoč ljudi, največ, nad polovico, spodnještajerskih doseljencev je bilo iz slovenjgraškega okraja, iz Kranjske sta pa več kot polovico dala kranjski in radovljiški okraj. K preseljevanju na Koroško je verjetno največ prispevalo kmetijsko delavstvo, ki ga je kmetijstvo na Koroškem zaradi svoje posestne strukture potrebovalo mnogo več kot druge dežele, v katerih so živeli Slovenci. Ostale avstrijske nemške dežele za doseljivanje iz slovenskega ozemlja niso prihajale v večji meri v poštev, le iz koroških okrajev je bilo večje število oseb na sosednjem Tirolskem. O kakšnem izseljevanju v češke in poljske dežele nekdanje Avstrije skoraj ni govora, saj je večina okrajev imela v posameznih teh dežel, ki so bile tudi večjega obsega, le po nekaj desetnih oseb. Sorazmerno močnejše kot ostali okraji slovenskega ozemlja je bil s svojimi ljudmi v tujih avstrijskih deželah zastopan kočevski okraj, njegovi krošnjariji so obiskovali vse dele države.

Iz rezultatov štetij 1900 in 1910 se vidi, da je tedaj Hrvatska Istra pritegnila večje število doseljencev iz raznih delov slovenskega ozemlja. Ti doseljenci so živeli največ v Pulju, ki se je kot glavna luka monarhije razvil v kratkem času v večje mesto, kamor so prihajali od drugod iskati dela in zaslužka v arzenalu in ladjedelnici in v službo pri vojni mornarici.

Tabela VII: Prebivalstvo z rojstnim poreklom v slovenskih in prisotno v tujih avstrijskih deželah leta 1890

Dežele bivanja	Dežele rojstnega porekla						
	Slov. Štajerska	Koroška	Kranjska	Trst	Goriška	Istra	Skupaj
Dunaj	3.693	4.343	4.178	1.078	754	625	14.671
Ostala Dolnja Avstrija	1.387	1.661	1.111	159	180	167	4.665
Nemška Štajerska	25.999	19.146	7.268	601	1.498	239	54.751
Gornja Avstrija, Solnograško, Tirolsko, Predarlško	1.589	5.382	1.636	303	474	274	9.658
Ceška, Moravska, Slezija, Galicija, Bukovina	1.023	954	1.151	332	425	471	4.356
Dalmacija	209	254	544	610	325	842	2.784
	33.900	31.740	15.888	3.083	3.656	2.618	90.885

Podatki tabele so posneti iz Oest. Stat. XXXII. Bd., 2. H., Tab. XLVII, str. LX.

Tabela VII kaže tudi število na slovenskem ozemlju rojenega prebivalstva, ki je ob štetju 1890 živelo v tujih avstrijskih deželah. Koroška in Istra sta upoštevani v celoti, ker podatki za posamezne okraje niso na razpolago. Na splošno je bilo število v slovenskih deželah rojenih in v tujini živečih oseb nižje kot število oseb z domovinstvom na slovenskem ozemlju, kakor je bilo sploh število prebivalstva po rojstni pripadnosti na splošno nižje kot število prebivalstva po domovinski pripadnosti. Trst in Istra sta imela obratno razmerje, bilo je več ljudi, ki so bili v Trstu in Istri rojeni, kakor pa tistih, ki so imeli domovinsko pravico, zato je tako razmerje tudi pri Tržičanih in Istranih, ki so živeli v tujih deželah. Številke, ki povedo, koliko na slovenskem ozemlju rojenih je bilo v tujih avstrijskih deželah, dajejo gotovo pravilnejšo sliko o obsegu našega izseljevanja. Statistika po rojstni pripadnosti zajema v naših deželah rojene osebe, ki so ob času štetja živele izven teh dežel, in je torej upravičena

domneva, da je vzrok spremembe bivališča v migracijah. V številkah prebivalstva po domovinski pripadnosti je bilo veliko število takih, ki niso bili nikdar na slovenskem ozemlju, ampak so kot svojci, žene in otroci našega izseljenca posredno dobili njegovo domovinstvo. S to pomanjkljivostjo domovinske statistike moramo pač računati, ko se pri prikazu izseljevanja naslanjamo na njene rezultate, ker za štetji 1900 in 1910 ne razpolagamo z drugimi. Statistika prebivalstva po rojstni pripadnosti za obe zadnji avstrijski štetji je bila objavljena le po deželah, ne pa po okrajih, kar za naš namen ne zadostuje. Primerjava števil za leto 1890 pokaže, da je v tujih avstrijskih deželah bilo s Slovenskega Štajerskega približno ena šestina, s Koroškega petina, s Kranjskega in Goriškega četrtnina več oseb z domovinsko kot z rojstno pripadnostjo, iz Trsta in Istre pa jih je bilo petina več z rojstno kot z domovinsko pripadnostjo. Z upoštevanjem teh razlik se je mogoče tudi na podlagi rezultatov statistike o domovinski pripadnosti približati resničnemu številu oseb, ki so zapustile svoj rojstni kraj in živele v tujini. Tako razmerje med številom oseb z domovinsko in rojstno pripadnostjo smemo vzeti kot veljavno le pod pogojem enakih predpisov za pridobivanje domovinstva. Zakon o domovinstvu iz leta 1863 je veljal do konca leta 1900 in ni bilo do štetja, ki je bilo tedaj izvedeno, nikakih sprememb. Rezultati domovinske statistike 1900 so torej istega značaja kot rezultati prejšnjih štetij. Od 1901 naprej je imel vsak avstrijski državljan pravico dobiti domovinstvo občine, v kateri je prostovoljno živel neprekinjeno deset let. V primeri s prejšnjimi predpisi je bilo to znatno olajšanje, katerega je izkoristilo veliko oseb, ki so se naselile izven svojega domovinskega kraja. Zato je statistika o domovinski pripadnosti prebivalstva 1910 (tabela VI) pokazala težnjo k zmanjšanju števila oseb, ki so imele domovinstvo v slovenskih okrajih in živele v tujih avstrijskih deželah. Spremembe niso bile v vseh deželah enake, število oseb v tujih deželah z domovinstvom na Slovenskem Štajerskem in v Trstu se je celo zvišalo. Največje znižanje števila je bilo pri osebah, ki so imele domovinstvo na Kranjskem; 1910 jih je bila četrtnina manj kot deset let prej. Razlike so bile tudi v razvoju po posameznih deželah, kjer so živele osebe z domovinstvom na slovenskem ozemlju. Nazadovalo je predvsem število v Dolnji Avstriji in na Nemškem Štajerskem, torej v deželah, kamor so se naši ljudje najprej in v največjem številu doseljevali; v deželah, kamor je bil dotok mlajši in šibkejši, ni bilo tolikih sprememb ali pa se opaža celo zvišanje. Vendar gre v takih primerih le za manjše spremembe, ki so bile za celotno izseljevanje brez pomena. Število pripadnikov vseh dežel, razen Goriške, je naraslo v Hrvatski Istri, kar je bilo v zvezi z že omenjenim razvojem vojne luke v Pulju.

Zaradi takih različnosti v spremembah stanja prebivalstva po domovinski pripadnosti si je na podlagi te statistike za čas med zadnjima štetjema težko napraviti pravo sliko o razvoju izseljevanja v tuje avstrijske dežele. Za dežele, pri katerih se je število njihovih domovinskih pripadnikov zvišalo ali vsaj ni bistveno nazadovalo, lahko trdimo, da se je izseljevanje nadaljevalo, dasi se obseg tega izseljevanja ne da ugotoviti. Iz Slovenske Štajerske je bil gotovo tudi v prvem desetletju tega stoletja usmerjen močan izseljeniški tok v Dolnjo Avstrijo in Nemško Štajersko, čeprav so številke o njenih domovinskih pripadnikih v teh dveh deželah nazadovale. Ni verjetno, da bi osebe z domovinstvom v Slovenski Štajerski bistveno manj izkoristile ugodnosti za pridobivanje domovinske pravice po novih predpisih kot pripadniki drugih dežel. Število tistih, ki so dobili domovinsko pravico v krajih, kjer so se naselili, je bilo vsaj delno izravnano s številom novih doseljencev. Na Nemškem Koroškem in v ostalih nemških deželah pa je število pripadnikov Slovenske Štajerske naraslo, kar kaže določno na povečanje doseljeniškega dotoka. Isto velja več ali manj za Slovensko Koroško. Pri osebah z domovinstvom v Slovenski Štajerski in Slovenski Koroški, ki so bile v nemškem delu svojih domovinskih dežel, pa ni

izključeno, da so se v manjši meri prizadevale za pridobitev domovinstva v kraju, kamor so se doselile. Ostale so v svoji domači deželi in bile še toliko povezane s svojo domovinsko občino, da niso čutile potrebe po novi domovinski pravici. Eden izmed vzrokov manjšega prizadevanja za pridobivanje domovinstva je mogel biti tudi v doseljevanju mlajšega datuma, velik del doseljenecv še ni živel deset let v isti občini in ni imel pogojev, da zaprosi za domovinstvo. Veliko znižanje števila Kránjcev in Goričanov v tujih avstrijskih deželah pa brez dvoma dokazuje, da tistih, ki so pridobili novo domovinstvo, ni nadomestil nadaljnji izseljeniški dotok, ampak je dotok v te dežele prenehal in so se celo stari doseljeneci odselili drugam. To se vidi tudi iz številke o stanju prebivalstva po rojstni pripadnosti v statistiki za 1900 in 1910. Leta 1910 je živelo na Štajerskem 17.417 na Kranjskem in 2423 na Goriškem rojenih oseb, leta 1910 je bilo štetih na Štajerskem iz obeh dežel le 16.106 in 2115 oseb.

Slika o izseljevanju prebivalstva iz slovenskega ozemlja v tuje avstrijske dežele ne bi bila popolna, če ne bi poznali tudi njegove sestave po spolu. Iz tabele VIII se vidi, koliko žensk je prišlo na 1000 moških v našem izseljeniškem odtoku v glavne dežele doseljevanja. Razmerja se nanašajo na prebivalstvo po rojstni pripadnosti. Skoraj povsod so prevladovali moški, zlasti pri osebah iz Kranjske in Goriške je bil moški spol v veliki večini. Razdelitev po spolu se je razlikovala tudi po deželah doseljevanja; najmanj žensk je bilo med doseljeneci na Zgornjem Štajerskem, kjer so se naši izseljeneci naselili predvsem kot industrijski delavci v tamkajšnjih industrijskih okrajih. Ženski delež pri doseljevanju v tuje avstrijske dežele je imel tendenco naraščanja. To nam potrjuje številčno razmerje med obema spoloma po statistiki rojstne pripadnosti iz leta 1910 za osebe s slovenskega ozemlja, ki so bile v Dolnji Avstriji in na Štajerskem, glavnih deželah slovenskega doseljevanja. Na 1000 na Kranjskem rojenih moških je prišlo v Dolnji Avstriji 788, na vsem Štajerskem pa 823 prav tam rojenih žensk.

Močno slovensko izseljevanje v tuje avstrijske dežele je imelo svoj vpliv tudi na narodnostno sestavo dežel odseljevanja in dežel doseljevanja. Spremembe, ki so pri tem nastajale, je za Štajersko podrobneje raziskoval R. Pfaundler, za vse avstrijske alpske in južne dežele pa W. Hecke.²¹ Pfaundler je na podlagi rokopisnega gradiva štetja 1900 ugotavljal po rojstni pripadnosti migracijske odnošaje med posameznimi deli Štajerske in ostalimi deželami. Velik obseg slovenskega doseljevanja prihaja tudi v njegovih rezultatih do izraza, dasi je štel tri spodnještajerska avtonomna mesta kot nemška in je koroškimi okrajem, ki jih imamo v celoti kot slovensko ozemlje, le delno priznaval slo-

Tabela VIII: Struktura po spolu na slovenskem ozemlju rojenega in v tujih avstrijskih deželah prisotnega prebivalstva leta 1890

Dežele bivanja	Na 1000 v navedenih deželah rojenih moških in prisotnih v tujih deželah je prišlo prav tam rojenih žensk					
	Slov. Štajerska	Koroška	Kranjska	Trst	Goriška	Istra
Dunaj	869	1045	707	914	611	843
Ostala Dolnja Avstrija	623	595	406	559	440	117
Zgornja Štajerska	463	718	300	480	129	769
Srednja Štajerska	890	1055	624	959	399	622
Koroška	795	1083	582	1047	607	379

Podatki tabele so povzeti iz Oest. Stat., XXXII. Bd., 2. H., Tab. I., str. LXXII.

²¹ Pfaundler, n. o. m., str. 557—592. — Dr. Wilhelm Hecke, Volksvermehrung Binnenwanderung und Umgangssprache in den österreichischen Alpenländern und Sudländern. Stat. Monatschrift N. F. XVIII/1913, str. 323—392, ter istega avtorja Die Verschiedenheit der deutschen und slawischen Volksvermehrung in Oesterreich. Stuttgart 1916.

venski značaj in sicer Celovcu in Beljaku do 1/3, Šmohorju in Volšperku do 1/4 in Velikovcu do 4/5, Celovec pa je imel za popolnoma nemški. Na tej podlagi je Pfaundler ugotovil, da je bilo leta 1900 med avstrijskimi državljani na Nemškem Štajerskem 45.976 na slovenskem jezikovnem ozemlju rojenih oseb, od katerih jih je odpadlo 27.659 na Štajersko (spodnještajerske podeželske okraje), 6351 na Koroško, 8622 na Kranjsko in 3344 na ostale dežele. Ti doseljenci so predstavljali že precejšen del prebivalstva na Nemškem Štajerskem. Med prisotnimi avstrijskimi državljani zgornještajerskih okrajev Judenburg, Leoben in Bruck je bilo 5,71 % rojenih na slovenskem jezikovnem ozemlju, v okrajih Gradec okolica in Voitsberg 5,6 %, v Gradcu 13,32 % ter v okrajih Deutschlandsberg, Leibnitz in Radgona, ki so mejili na slovenske okraje, 6,04 %. Največji del slovenskega doseljevanja je bil usmerjen iz Slovenske Štajerske v Gradec in tri sosednje okraje Deutschlandsberg, Leibnitz in Radgona, iz Kranjske, Koroške in Goriške pa v Gradec in gornještajerske industrijske okraje Leoben, Judenburg in Bruck. Spodnještajerci so živeli v velikem številu tudi v teh gornještajerskih industrijskih okrajih, toda sorazmerno s številom svojih izseljencev so bili manj zastopani kot pripadniki omenjenih dežel. V številkah o občevalnem jeziku to pomešanje slovenske in nemške narodnosti ni prihajalo do izraza, kajti, kot ugotavlja Pfaundler, je asimilacija doseljencev v nemških okrajih močno in hitro napredovala.²² Hecke je v svoji razpravi priobčil podatke o občevalnem jeziku oseb, ki so bile rojene ali pa imele domovinstvo v nekaterih slovenskih deželah, živele pa v tujih. Prišel je do zaključka, da je bil ponekod neznaten odstotek oseb štet s slovenskim občevalnim jezikom med prebivalci, ki so bili po rojstnem ali domovinskem poreklu iz okrajev s slovenskim občevalnim jezikom.²³ Čeprav pravilnost ugotovitev o občevalnem jeziku ni bila v vsakem pogledu izven dvoma in občevalnega jezika ni istovetiti z materinim jezikom ali narodnostjo, je vendar treba priznati, da so slovenski izseljenci v nemških deželah prevzemali nemški jezik za svojega in postali izgubljeni za svoj narod. V svoji knjigi je Hecke objavil nekakšno narodnostno bilanco migracijskih gibanj v mejah Avstrije in pokazal izgubo, ki so jo Slovenci utrpeli pri izseljevanju v tuje avstrijske dežele. Primerjal je na podlagi statistike prebivalstva 1910 po deželah število prisotnih in v deželi rojenih avstrijskih državljanov s slovenskim občevalnim jezikom in je prišel do zaključka, da je na 1000 rojenih Slovencev opustilo svoj materni jezik v korist nemškega ali drugega jezika 21 na Štajerskem, 5 na Koroškem, 11 na Kranjskem in 15 na Goriškem rojenih Slovencev. V teh številkah se v nekem pogledu zrcali tudi intenzivnost v udeležbi posameznih slovenskih dežel pri odseleljevanju v tuje avstrijske dežele. Edino številka za Koroško je verjetno precej nižja kot bi morala biti v resnici, ker je bilo prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom na Koroškem več, nego ga je izkazala avstrijska statistika. Po tej statistiki je imela 1910 komaj tretjina prebivalstva v okrajih, ki jih štejemo k slovenskemu ozemlju, slovenski občevalni jezik; za celo Koroško navaja Hecke na 1000 prisotnih prebivalcev 212 oseb s slovenskim in 786 oseb z nemškim občevalnim jezikom. Obseg slovenskega izseljevanja iz Koroške se v luči tega razmerja pokaže seveda dosti manjši, kot pa je računano za celotno prebivalstvo okrajev, kjer so v večjem številu živeli tudi Slovenci. Rezultat odseljevanja iz slovenskega ozemlja v nemške dežele je bil, da je bilo nemško prebivalstvo v deželi doseljevanja številčno ojačeno, slovensko pa v deželi odseljevanja številčno oslabiljeno.

Bodisi da presojamo slovensko izseljevanje v tuje avstrijske dežele na podlagi statistike o domovinski ali statistike o rojstni pripadnosti, se moramo za-

²² Pfaundler, n. o. m., str. 578 sl. Relativne številke v Pfaundlerjevi tabeli str. 582 veljajo na 100 in ne na 1000 prisotnih, kot je v tabeli navedeno.

²³ Hecke, n. o. m., Stat. Monatschrift N. F. XVIII/1913, str. 350 sl.

²⁴ Hecke, Die Verschiedenheit der deutschen und slawischen Volksvermehrung in Oesterreich, str. 56 sl.

vedati, da se število resničnih izseljencev ne krije s številom oseb, ki sta jih statistiki ugotovili. V tujih deželah je živelo mnogo Slovencev, ki niso imeli namena, da se tam stalno naselijo in poiščejo delo in zaslužek. Med temi so bili številnejši npr. slušatelji visokih šol na Dunaju in v Gradcu ter vojaški obvezniki, ki so služili kadrski rok v raznih avstrijskih garnizijah. Na drugi strani pa domovinska statistika ni zajela vseh tistih Slovencev, ki so bili na tujem v javnih službah, kajti taki so dobili domovinsko pravico svojega novega bivališča in njihovo prvotno domovinsko poreklo ni bilo več v statistiki vidno. V primeri z množicami pravih izseljencev so taki primeri, ki so se medsebojno tudi kompenzirali, tvorili le manjši del in na celotno sliko o obsegu in smereh našega izseljevanja niso mogli bistveno vplivati.

Tabela IX: Prebivalstvo z domovinstvom v spodaj navedenih deželah in prisotno v deželah ogrske krone

Dežele domovinstva	1857	1869	1880	1890	1900	1910
Štajerska	5.022	2.914	12.441	18.102	20.131	19.850
Koroška	390	259	1.205	1.524	1.864	1.870
Kranjska	3.597	11.194	13.157	15.900	15.444	15.785
Trst			1.164	1.547	1.585	1.408
Goriška	959	2.630	488	1.409	1.202	1.168
Istra			2.386	5.240	5.542	9.440
	9.968	16.997	30.791	43.722	45.768	49.516

Podatki te in naslednje tabele so posneti iz statističnih publikacij, v katerih so bili objavljeni rezultati ljudskih štetij. Številke za leto 1869 pomenijo odstotne domačine po navedbah v njihovih domovinskih krajih, pri ostalih štetjih pa v kraju štetja prisotne osebe z domovinstvom v zgoraj navedenih deželah.

Kot smo že videli, je bilo dokaj močno izseljevanje iz slovenskih dežel usmerjeno tudi proti vzhodu v dežele ogrske polovice nekdanje monarhije. To izseljevanje, ki je bilo, vsaj prvotno, predvsem sezonskega značaja, je moralo biti najbolj intenzivno v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Tabela IX daje pregled o številčnem stanju oseb z domovinstvom v slovenskih deželah, ki so živele v ogrski polovici države ob posameznih ljudskih štetjih. Skoraj za vsa štetja imamo o avstrijskih državljanih, ki so bili v ogrskih deželah, podatke le o deželah domovinstva, ne pa o domovinskih okrajih. Zato so v pregledu Štajerska, Koroška in Istra upoštevane v celoti. Za leto 1890 je bilo objavljeno po okrajih, koliko oseb je bilo štetih v deželah ogrske krone. Tedaj sta odpadli na slovenske okraje dve tretjini oseb, ki so imele domovinstvo na Štajerskem, od oseb z domovinstvom na Koroškem in v Istri pa nad polovico. Sodeč po narodnostni statistiki avstrijskih državljanov, štetih v ogrskih deželah, je bila Slovenska Štajerska v izseljevanju močnejše zastopana, kot pa kaže domovinska statistika iz leta 1890. Število v ogrskih deželah prisotnih oseb s slovenskega ozemlja se je od 1857 do 1890 skoraj popetorilo; nadaljnje povečanje ni bilo več toliko posledica novega doseljevanja, ampak se je število zvišalo zaradi v novi domovini rojenih otrok naših izseljencev. Povečanje števila izseljencev v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno tudi ni šlo več na račun Kranjske in Štajerske, ampak na račun Istre, pri kateri pa so seveda k izseljevanju prispevali tudi njeni hrvaški okraji.

Tok slovenskih izseljencev v ogrske dežele je bil v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja tako močan, da je bilo 1890 v ogrski polovici države skoraj 3 % vsega prebivalstva, ki je imelo domovinsko pravico na Kranjskem ter 2,5 % prebivalstva z domovinsko pravico na Slovenskem Štajerskem. Iz Ljubljane in Maribora je bilo štetih v ogrskih deželah nad 10 %, iz Celja skoraj 20 % in iz Ptuja celo 60 % pristojnih v navedenih mestih. Med podeželskimi okraji so imeli v ogrski polovici največ svojih domovinskih pripadnikov Brežice s 7,5 %, Kočevje in Črnomelj, ki sta imela med 4 in 5 %, Postojna s skoraj

Tabela X: Prebivalstvo z domovinstvom v spodaj navedenih deželah in prisotno v posameznih deželah ogrske krone

	Štajerska	Koroška	Kranjska	Trst	Goriška	Istra	Skupaj
Leta 1869							
Hrvaška in Slavonija	1.159	23	4.609		226		6.017
Reka	1.755	236	6.585		2.404		10.980
Ogrska							
	2.914	259	11.194		2.630		16.997
Leta 1880							
Hrvaška in Slavonija	8.743	411	9.927	203	284	970	20.538
Reka	100	97	791	398	106	1.107	2.899
Ogrska	3.598	697	2.439	263	98	259	7.354
	12.441	1.205	13.157	1.164	488	2.336	30.791
Leta 1910							
Hrvaška in Slavonija	11.797	449	9.503	191	385	1.932	24.257
Reka	678	145	3.602	997	635	6.913	12.970
Ogrska	7.375	1.276	2.680	220	143	595	12.289
	19.850	1.870	15.785	1.408	1.163	9.440	49.516

4 % in Krško z nad 3 %.²⁵ Največ izseljencev je živelo na Hrvatskem in v Slavoniji, pozneje je postala tudi Reka važen cilj za izseljeniški tok iz Kranjske in Istre. Podatki o številnem stanju izseljencev v posameznih ogrskih deželah po statistiki iz 1869, ki jih vsebuje tabela X, so, kot je bilo že omenjeno, netočni; zaradi napačnih navedb je število na Hrvatskem in v Slavoniji živečih izseljencev prenizko, na Ogrskem živečih pa previsoko. Tabela daje pregled o številu izseljencev tudi za leti 1880 in 1910; za 1890 in 1900 ustrezajoči podatki v avstrijskih statističnih publikacijah niso priobčeni. Osebe z domovinstvom na Štajerskem so živele 1910 največ v Zagrebu in zagrebški, varaždinski in bjelovarski županiji, za Kranjce je bila na prvem mestu Reka, precej enakomerno so se razdelili na mesto in županijo Zagreb, potem je zanje prihajala v poštev modruško-reška županija. Reka in njena okolica sta bili najvažnejši cilj tudi za doseljence iz Trsta, Goriške in Istre. Dotok Slovencev v Zagreb je bil tako močan, da so predstavljali znaten del njegovega prebivalstva. Po Perčiću je bilo leta 1880 v Zagrebu 17,43 % prebivalcev, ki so bili po rodu iz Štajerske in Kranjske. Ker se je pozneje doseljevanje iz Slovenskega zmanjšalo, je delež Slovencev v Zagrebu nazadoval.²⁶

V sredi preteklega stoletja so naši ljudje hodili v ogrske in hrvatske dežele pretežno na sezonsko delo. Večina sezonskih izseljencev, ki so si pri delu v gozdovih iskali zaslužka, da bi z njim izboljšali svoje življenjske pogoje, je odpadla na Kranjsko. Verjetno statistika, ki je ugotavljala le osebe z našim domovinstvom v ogrskih deželah na dan štetja, ni pokazala izseljevanja v vsem obsegu, tudi se ne more na podlagi ugotovljenih podatkov presojati, koliko oseb je bilo tam na sezonskem delu, koliko pa jih je bilo že stalno naseljenih. Mislim, da je bilo stalno naseljevanje naših ljudi pred 1869 bolj redko. Četudi v statistiki niso zajeti vsi, ki so se preselili na Hrvatsko, saj tisti, ki so morebiti dobili državljanstvo in domovinstvo v ogrski polovici, v številkah naših izseljencev niso mogli biti vsebovani, moramo kot znatno previsoke označiti sodobne cenitve o tamkajšnjem številu Slovencev. Če je Janez Trdina pisal 1860 o najmanj 30.000 Kranjcih, ki jih redi Hrvatska, je bilo to gotovo močno pre-

²⁵ Oest. Stat. XXXII. Bd., 5. H., Tabelle VI.

²⁶ Nikola Perčić, Prirast kretanja gradskog stanovništva s naročito obzirom na grad Zagreb. Zagreb 1935, str. 38 sl.

tirano, saj 1857 niso našteali tam niti 10.000 oseb, ki bi imele domovinsko pravico na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem skupaj.²⁷

Ko pa so v nekaterih predelih slovenskega ozemlja slabe gospodarske razmere v kmetijstvu silile prebivalstvo, da si išče nove in boljše življenjske možnosti, so se pojavili primeri stalnega izseljevanja na Hrvaško in v Slavonijo. Ob polovici prejšnjega stoletja so oblasti izseljevanje v ogrske dežele zavirale, ker vprašanje kolonizacije na Ogrskem še ni bilo rešeno. Kranjsko deželno namestništvo je 1854 podrejenim uradom naročalo, naj večjega izseljevanja na Hrvaško in Ogrsko ne dovoljujejo, ker ni zagotovljen življenjski obstoj izseljencev. Potne listé pa naj izdajajo tistim, ki vsako leto odhajajo na delo na Ogrsko, Hrvaško in v Banat.²⁸ Podoba je, da je stalno naseljevanje na Hrvaškem začelo zavzemati večji obseg proti koncu šestdesetih let. Leta 1867 je več družin ob Kolpi prodalo svoja posestva in so se preselili v Maslovino na Hrvaško. Vendar so ti izseljenci slabo zadeli, še istega leta jih je tam zaradi slabih razmer 11 umrlo, 14 se jih je vrnilo nazaj v domačo vas, kjer niso imeli več ne doma ne hrane.²⁹ Leta 1868 so poročale »Novice« iz loške doline, da se je več ljudi preselilo na Hrvaško, »pa še več se jih bo moralo, ako se jim gozd takó odmeri, kakor graščina hoče«, pripominja dopisnik.³⁰ Ko je število izseljencev za Ameriko v nekaterih okrajih pričelo naraščati, so »Novice« Slovence odvrčale od izseljevanja v Ameriko in priporočale naselitev v Slavoniji, kjer so fevdalna veleposestva svojo zemljo parcelirala in razprodajala kmetom, da bi se na njej naselili. Leta 1875 je graščina v Pakracu prodajala zemljišča za 200 kmetij; običajno je na kmetijo prišlo 8 oralov zemlje, 1 oral se je računal za hišo in druge zgradbe, 5 oralov v enem kosu za njive in 2 oral za pašnik in gozd. Kdor je hotel, je mogel kupiti tudi več kot 8 oralov. Cena je znašala največ 40 goldinarjev za oral, 100 goldinarjev je bilo treba plačati takoj, ostalo pa v letnih obrokih po 40 goldinarjev s 6 %-nimi obrestmi. Les za gradbo hiš je dobil naseljencé brezplačno ali iz gozda, ki ga je sam iztrebil na svojem zemljišču (od površine, določene za njive, je bil včasih en del gozd), ali pa iz skupnega gozda. Zanimanje za naselitev pri Pakracu je bilo bržkone precej živo. Ožbolt Dular iz Železne Kaple je potoval nalašč v Slavonijo, da si ogleda kraj nove naselbine in poižve za pogoje naseljevanja ter o rezultatih svojega potovanja obvesti tiste, ki bi morebiti imeli namen, da se preselijo. Njegovo poročilo, ki ga je objavil v »Novicah«, je bilo ugodno, priporočal je naselitev v Slavoniji. Med drugim je omenjal, da je tam poleg naseljencev iz Ogrske, poleg Slovakov in Čehov tudi že nekaj kranjskih družin.³¹

Naseljevanje kmetov v ogrskih deželah, sodeč po rezultatih statistike, ni imelo večjega obsega. Po poklicni statistiki iz 1890 je bilo tedaj le 557 oseb z domovinstvom v šestih deželah, kjer so živeli Slovenci, samostojnih v glavni poklicni skupini kmetijstva in gozdarstva (tabela XI). Če bi bilo več Slovencev, ki bi se kot kmetje naselili na Hrvaškem in v Slavoniji, bi morala biti ta številka večja, dasi so mogoče posamezni izseljenci pridobili domovinstvo na kraju naselitve. Tedaj tudi sezonsko izseljevanje za gozdna dela med našimi izseljenci ni več prevladovalo; v industriji in obrti je bilo zaposlenih več ljudi kot v kmetijstvu in gozdarstvu. Največ kmetijskih in gozdnih delavcev je bilo še vedno s Kranjskega, vendar so bili tudi kranjski delavci močnejše zastopani v poklicni skupini industrije in obrti kot v skupini kmetijstva in gozdarstva. Zaposleni

²⁷ J. Trdina, Kranjci na Horvaškem. Novice 1860, št. 14.

²⁸ Bestimmungen wegen Erteilung der Reisepässe zu Uebersiedlungen nach Croatien und Ungarn an Landleute. Statthalterei-Präsidial-Verordnung vom 31. Mai 1854, Z. 1958. Sammlung der seit 1. Jänner 1850 bis 31. October 1854 vom dem Statthalterei-Präsidium, dann von der Statthalterei und von der Landes-Regierung an die Bezirkshauptmannschaften in Krain erlassenen, und in den Reichsgesetz-Blättern und im Landes-Regierungs-Blatte nicht enthaltenen Normaleen. Laibach 1855, str. 397.

²⁹ Novice 1867, št. 24 in 50, dopisa iz Kostela in Fare.

³⁰ Novice 1868, dopis iz Cerklince, št. 28.

³¹ Slovenci ne hodite v Ameriko — idite v Slavonijo. Novice 1875, str. 63. — O. Duller, Potovanje zaradi naselitve v Slavoniji. Novice 1875, str. 182 in 192.

Tabela XI: Izseljenci z domovinstvom v slovenskih in prisotni v ogrskih deželah po glavnih poklicnih skupinah in položaju v poklicu leta 1890

Domovinske dežele: Štajerska, Koroška, Kranjska, Trst, Goriška, Istra	Samostojni	Nameščenci, delavci, dninarji	Svojci brez poklica	Hišna služinčad	Skupaj
Kmetijstvo in gozdarstvo	557	5.470	2.135	153	8.313
Industrija in obrt	1.288	8.459	6.889	441	17.077
Trgovina in promet	1.210	3.851	4.205	1.142	10.408
Javna služba, prosti poklici	1.635	1.739	3.442	1.106	7.924
Skupaj	4.690	19.519	16.671	2.842	43.722

Tabela je sestavljena na podlagi podatkov v Oest. Stat., XXXII. Bd., 5. H., Tabelle VII.

Ľ kmetijstvu in gozdarstvu so imeli sorazmerno najmanj svojcev brez poklica; med 3861 osebam iz Kranjske, ki so pripadali tej poklicni skupini, je bilo le 769 svojcev, kar tudi kaŹe, da so kmetijski in gozdni delavci bili brez druŹin in torej niso bili stalno naseljeni v deŹelah ogrske polovice. Delo v gozdovih tedaj za naŹe izseljence ni imelo veĉ tistega pomena kot v prejšnjih desetletjih, v gozdarstvu je bila zaposlena manj kot tretjina vseh delavcev in dninarjev, toda skoraj vsi so bili iz Kranjske. Industrijske panoge, v katerih je najveĉ slovenskih izseljencev naŹlo delo, so bile rudarstvo in fuŹinarstvo ter lesna industrija. Iz Istre je sorazmerno najveĉ izseljencev pripadalo skupini trgovine in prometa; ker so istrski izseljenci Źiveli v velikem Źtevilu na Reki, je razumljivo, da so se zaposlili v poklicih, ki so bili z gospodarskim razvojem mesta najbolj povezani. Znaĉilno je tudi veliko Źtevilo hiŹne sluŹinĉadi med naŹimi izseljenci, ki je prihajala v deŹele ogrske krone skoraj do polovice iz Źtajerske.

Od vseh oseb, ki so imele domovinsko pravico na slovenskem ozemlju in so Źivele v deŹelah ogrske krone, jih je bilo ob Źtetju 1890 izkazanih le 19.169 s slovenskim materinim jezikom (tabela XII). Toda precejŹno Źtevilo oseb, ki so imele domovinstvo na Kranjskem in Źtajerskem, je izkazanih s hrvatskim materinim jezikom, iz Kranjske je bilo 1723 oseb, ki so imele nemŹki materin jezik, iz Źtajerske je bilo seveda Źe veĉ Nemcev. Hrvati z domovinstvom iz Kranjske, Źtajerske ali drugih deŹel, kjer Hrvatov ni bilo, pomenijo poveĉini Źe drugi rod slovenskih doseljencev, ki je prevzel vladajoĉi jezik nove domovine, bili pa so gotovo tudi posamezniki, ki so se po dalŹi ali krajŹi dobi Źivljenja na Hrvatskem asimilirali s tamkajŹnjim prebivalstvom. Statistika za 1900 je izkazala v ogrskih deŹelah skupaj 19.311 avstrijskih drŹavljanov s slo-

Tabela XII. Prebivalstvo z domovinstvom v slovenskih in prisotno v ogrskih deŹelah po materinem jeziku leta 1890

Domovinske deŹele	Materin jezik				skupaj
	slovenski	hrvaŹki	nemŹki	ostali	
Štajerska	7.782	3.328	6.155	837	18.102
Koroška	139	122	1.133	130	1.524
Kranjska	10.160	3.425	1.723	592	15.900
Trst	96	196	147	1.108	1.547
Goriška	469	222	153	565	1.409
Istra	523	2.938	109	1.670	5.240
	19.169	10.231	9.420	4.902	43.722
Ostale deŹele	503				
Skupaj	19.672				

Podatki so vzeti iz Oest. Stat. XXXII. Bd., 5. H., Tabelle VIII.

venskimi materinimi jeziki, 16.157 jih je bilo iz Štajerske in Kranjske, 1318 iz kraških dežel, 170 iz ostalih alpskih dežel, za 1666 pa manjka navedba dežele domovinstva, verjetno je bilo tudi v tej skupini največ takih, ki so bili pristojni na Kranjskem in na Štajerskem. Iz teh dveh dežel je bilo tudi 6861 oseb s hrvaškimi materinimi jeziki, od katerih je bilo nad 2/3 rojenih v ogrskih deželah, brez dvoma drugi rod naših izseljencev. Od oseb s slovenskim materinim jezikom je bilo 3360 rojenih v ogrski polovici države.

Zdi se, da je bila ogrska statistika za leti 1890 in 1900 glede materinega jezika avstrijskih državljanov točna, o podatkih statistike za leto 1910 tega ni mogoče več trditi. Pri ogrskih ljudskih štetjih niso sicer vpraševali po občevalnem jeziku kot pri avstrijskih, ampak po materinem jeziku kot jeziku, ki ga posamezna oseba priznava za svojega in ga najraje govori.³² Objavljeni podatki ne kažejo, da bi bile ugotovitve glede materinega jezika tako skrbno obdelane kot pri prejšnjih dveh ljudskih štetjih. Leta 1910 izkazuje statistika v ogrskih deželah skupno le 11.363 oseb s slovenskim materinim jezikom, ki so bile pristojne v raznih avstrijskih deželah, dasi je bilo število oseb s slovenskega ozemlja v ogrski polovici države tedaj mnogo višje. Teža števila Slovencev nikakor ni mogoče spraviti v sklad s številom, ugotovljenim pri prejšnjih štetjih. Veliko število Slovencev in tudi Hrvatov je bilo 1910 brez dvoma v skupini »drugih in neznanih jezikov«, ki je imela 7970 na Štajerskem in 17.600 v avstrijskih kraških deželah pristojnih oseb; h kraškim deželam so tedaj šteli tudi Kranjsko. Ogrska statistična publikacija je za štetje 1910 prinesla sicer tudi podatke o materinem in o občevalnem jeziku prisotnega prebivalstva.³³ Ker pa veljajo ti podatki za vse prisotno prebivalstvo, se iz njih ne more razbrati, koliko jih je odpadlo na Slovence iz Avstrijske polovice. Zanimivo je, da je število oseb s slovenskim materinim jezikom nižje, kot je bilo število oseb s slovenskim občevalnim jezikom (sprechen im allgemeinem vendisch). Po tej statistiki je živelo na Reki 2336 oseb s slovenskim materinim in 3092 s slovenskim občevalnim jezikom, na Hrvaškem in v Slavoniji pa je bilo 15.776 Slovencev po materinem in 19.506 po občevalnem jeziku. V teh statistikah so vsebovani tudi ogrski državljani, zato ne predstavljajo le slovenskega izseljevanja in se s številkami prejšnjih štetij ne dajo primerjati, čeprav so z njimi verjetno zajete predvsem osebe, ki so se doselile s slovenskega ozemlja.

Ob štetju 1910 so tudi ugotavljali, koliko časa so že živeli avstrijski državljani v ogrskih deželah. Od 1000 oseb, ki so imele domovinstvo v alpskih deželah, sta 402 živela v ogrski polovici deset in več let, 189 manj kot eno leto, za 54 je bila doba bivanja v ogrskih deželah neznana. Od 1000 prebivalcev, pristojnih v kraških deželah je živelo v ogrski polovici deset in več let 488, manj kot leto 115 oseb, za 145 ni bilo podatkov o dobi bivanja. V splošnem je bilo torej kranjsko izseljevanje starejšega datuma in nov dotok je bil omejen, kar so pokazale že številke o stanju naših izseljencev.

Med prebivalstvom, ki se je izseljevalo v dežele ogrske polovice, je prvotno znatno prevladoval moški spol (tabela XIII). Zlasti med osebami z domovinstvom na Kranjskem je bil ženski delež neznaten. Številčno razmerje med obeh spoloma se je od štetja do štetja spreminjalo skoraj dosledno le v eni smeri; ženski delež med izseljenci je naraščal. Iz Štajerske, Koroške in tudi Istre je končno bilo v ogrskih deželah več žensk kot moških. Naraščanje ženskega deleža ni šlo v celoti na račun povečanega ženskega doseljevanja iz slovenskega ozemlja, ampak se je število žensk, ki so imele domovinstvo na slovenskem ozemlju, povečalo tudi zato, ker so se naši izseljenci v svoji novi domovini poročili in so dobile žene njihovo domovinstvo. To nam kaže tudi statistika avstrijskih državljanov v ogrski polovici države po starostnih skupinah in roj-

³² Oest. Stat. LXIV. Bd., 2. H., str. XIV.

³³ Ung. stat. Mitteilungen, 6. Bd., Volkszählung in den Ländern der ungarischen heiligen Krone im Jahre 1910, tabell 15 in 16.

Tabela XIII: Razmerje spolov pri izseljevanju v ogrske dežele

Domovinske dežele	Na 1000 moških z domovinstvom v slovenskih in prisotnih v ogrskih deželah je prišlo žensk				
	1869	1880	1890	1900	1910
Štajerska	736	985	1002	1126	1225
Koroška	329	848	825	1027	1323
Kranjska	161	491	686	726	978
Trst	615	1430	857	828	875
Goriška	95	544	583	565	894
Istra	260	884	1032	951	1012

Razmerja so izračunana na podlagi podatkov, objavljenih v statističnih publikacijah za posamezna ljudska štetja.

stni pripadnosti, kakor je bila objavljena za 1900. Pri osebah, ki so imele domovinsko pravico na Štajerskem in Kranjskem, je prišlo v starosti od dovršenega 20. leta naprej na 1000 moških 920 žensk. Od tega prebivalstva je bilo v ogrski polovici rojenih 389 moških in 1729 žensk, torej več kot štirikrat toliko žensk kot moških.³⁴ Število v ogrskih deželah rojenih žensk v tej starosti ne bi moglo tako zelo presegati število tam rojenih moških, če ne bi ženske posredno s sklenitvijo zakona pridobile domovinske pravice na Štajerskem in na Kranjskem. Delež žensk je bil med našimi izseljenci na Hrvaškem in v Slavoniji ter Reki višji kot med izseljenci na Ogrskem. Leta 1880 je prišlo pri osebah z domovinstvom na Štajerskem, ki so živele na Ogrskem, na 1000 moških 900, na Hrvaškem in v Slavoniji ter Reki pa 1023 žensk, pri kranjskih izseljencih na Ogrskem je bilo 212, na Hrvaškem in v Slavoniji ter Reki 574 žensk na 1000 moških. Še 1910 je bilo med osebami z domovinstvom na Kranjskem in živečih na Ogrskem 781 žensk na 1000 moških, na Hrvaškem in v Slavoniji ter Reki pa so prevladovale že ženske, ki jih je bilo 1021 na 1000 moških. Isto razmerje, dasi ne tako izrazito, je bilo tudi pri izseljencih iz Goriške in Istre, kar dokazuje, da je ostal pri izseljevanju iz teh dežel na Ogrsko sezonski značaj, čeprav ne v tisti meri kot prvotno; izseljevanje na Hrvaško in v Slavonijo ter Reko pa je bilo povečini že združeno s stalno naselitvijo. Tudi iz Prekmurja, kjer je rast prebivalstva v zadnjih dveh desetletjih pred prvo svetovno vojno postala počasnejša, je izseljevanje naraščalo. Štetje 1900 je ugotovilo v občinah obeh prekmurskih okrajev v njihovem povojnem obsegu 1982, leta 1910 pa 5892 v inozemstvu odsotnih oseb. Izseljevanje je bilo močnejše iz murskosoboškega okraja, kjer je bilo leta 1900 odsotnih v inozemstvu 3,23 %, leta 1910 pa 7,74 % od števila prisotnega prebivalstva, v dolnjelendavskem okraju sta ustrezajoča odstotka znašala le 0,78 % in 4,74 %. Del teh odsotnih Prekmurcev je živel na slovenskem ozemlju v avstrijski polovici države, ki je bila za ogrsko statistiko tudi inozemstvo, del pa je živel dejansko v tujih deželah in državah ter je predstavljal pravo izseljevanje. Iz razpoložljivih statističnih publikacij podrobnosti prekmurskega predvojnega izseljevanja niso razvidne.

Po letu 1878, ko je avstro-ogrsko monarhija zasedla Bosno in Hercegovino, se je pričelo iz slovenskih dežel izseljevanje v ti deželi. Leta 1880 so našli v Bosni in Hercegovini 964 oseb, ki so imele domovinsko pravico v šestih avstrijskih deželah, v katerih so živeli Slovenci; skoraj polovica vseh je bila iz Kranjske. Med izseljenci so prevladovali moški, na 1000 moških je prišlo le 540 žensk. Statistika ne odkriva drugih podrobnosti, iz katerih bi mogli sklepati na značaj našega izseljevanja v Bosno in Hercegovino. Verjetno je bil vsaj v začetku med našimi izseljenci pretežni del takih, ki jih je zaposlila država pri upravi zasedenih dežel. Z leti pa se je v Bosni in Hercegovini naselilo prav znatno število Slovencev. Po štetju 1910 je živelo v Bosni in Hercegovini 7000 oseb, ki so ime-

³⁴ Oest. Stat. LXIV. Bd., 2. H., str. 38.

le domovinstvo na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem. S slovenskim materinim jezikom so našeli tedaj 3108 oseb, od katerih jih je 2709 imelo domovinstvo v navedenih deželah. K pripadnikom slovenskega ozemlja smemo šteti tudi vse osebe s srbskim ali hrvaškim materinim jezikom, pristojne na Štajerskem, Kranjskem, Koroškem ali Goriškem, in tudi precejšen del tistih pripadnikov teh dežel, ki so navedli kak drug kot svoj materin jezik. Tako pridemo do zaključka, da je pretežni del tistih 7000 oseb, ki so imele domovinstvo v avstrijskih deželah, kjer so živeli Slovenci, dejansko tudi bil s slovenskega ozemlja. Številčno razmerje med obema spoloma kaže, da žensko doseljevanje ni dosti zaostajalo za moškim; na 1000 moških je prišlo v splošnem 998 žensk, če to razmerje računamo na število vseh, ki so bili pristojni v šestih avstrijskih deželah s slovenskim prebivalstvom. Razmerje se pokaže v drugačni luči, če ga računamo na število oseb s slovenskim ali srbskim in hrvaškim materinim jezikom, ki so bile pristojne v istih deželah. Pri prebivalstvu s slovenskim materinim jezikom so prevladovali moški; na 1000 je prišlo 669 žensk, pri prebivalstvu s srbskim ali hrvaškim materinim jezikom pa so bile ženske v večini; na 1000 moških jih je bilo 1253. Razlika ni bila toliko posledica različnega razmerja obeh spolov pri doseljevanju v Bosno in Hercegovino, ampak jo je treba pripisati pridobitvi avstrijskega domovinstva po tamkajšnjih hrvaških in srbskih domačinkah, ki so se poročile s Slovenci in jih tudi pritegnile v svoje jezikovno območje.

S propadom avstro-ogrske monarhije v prvi svetovni vojni se je seveda izseljevanje s slovenskega ozemlja na sever v nemške avstrijske dežele ustavilo, tudi izseljeniški tok proti vzhodu je prenehal, kolikor je bil usmerjen na poznejše čisto madžarsko ali pa k Romuniji priključeno ozemlje. Tudi izseljevanje v Reko za velik del slovenskega ozemlja ni več prišlo v poštev. Ostala pa je odprta pot proti vzhodu in jugovzhodu po Jugoslaviji. Pogoji izseljevanja so se v primeri s časom pred prvo svetovno vojno bistveno spremenili tako za slovensko ozemlje kot ozemlje odseljevanja kot za dežele, v katere je bilo naše izseljevanje usmerjeno. Vkljub temu, da je gospodarski razvoj povečal življenjske možnosti za prebivalstvo v jugoslovanskem delu Slovenije, je potreba po izseljevanju še vedno ostala. Priključitev velikega dela slovenske zemlje Italiji je za prebivalstvo na tej zemlji ustvarila politične razmere, ki so posamezne sloje tega prebivalstva silile k odseljevanju. Tuje države, ki so pred svetovno vojno sprejemale izseljence, so jim po vojni zapirale vrata. Izseljeniški tok s slovenskega ozemlja se je mogel še nadalje usmerjati v starih smereh v večji meri le proti vzhodu, kjer so mu poleg Hrvaške in Slavonije bile odprte tudi ostale jugoslovanske dežele.

Izseljevanje v hrvaške in srbske dežele je, kot moremo sklepati po rezultatih ljudskega štetja 1921, postalo intenzivno že takoj po zedinjenju. Tedanje stanje slovenskega izseljevanja po Jugoslaviji moremo ugotavljati le na podlagi števila oseb s slovenskim materinim jezikom. Našeli so 39.775 Slovencev v ostalih pokrajinah države, na Hrvaškem in v Slavoniji z Međimurjem, Kastvom in Krkom 23.260, v Dalmaciji 1048, Banatu, Bački in Baranji 7105, v Bosni in Hercegovini 4682, v Srbiji 3625 in 55 v Črni gori. Število oseb s slovenskim materinim jezikom je bilo na Hrvaškem in v Slavoniji kakor tudi v Bosni in Hercegovini precej višje kot pri zadnjem predvojnem štetju. Ker vemo, da so se Slovenci v tujini hitro asimilirali večinskemu narodu in da je mnogo naših ljudi na Hrvaškem in v Slavoniji ter v Bosni in Hercegovini navajalo že pred prvo svetovno vojno hrvaščino ali srbsčino kot svoj materin jezik, smemo trditi, da je bilo število oseb slovenskega rodu vsaj v omenjenih deželah, kjer je bilo slovensko naseljevanje staro že nekaj desetletij, višje, kot ga kaže statistika. Leta 1910 so našeli v Zagrebu 7169 oseb, ki so imele domovinsko pravico v avstrijskih deželah, kjer so živeli Slovenci, v tem številu so bile tudi domačinke, poročene z doseljenci, in njihovi otroci, dalje tudi nemški in Hrvat-

ski doseljenci iz istih dežel, tako da je moralo biti oseb s slovenskim materinim jezikom manj kot pa z domovinstvom na slovenskem ozemlju. Ob štetju 1921 so našteali v Zagrebu 8699 Slovencev, kar dokazuje, da so se še vedno na novo doseljevali.

Leta 1931, ko je bilo v Jugoslaviji zadnje ljudsko štetje pred drugo svetovno vojno, niso ugotavljali materinega jezika, pač pa je obdelano prebivalstvo po rojstni pripadnosti. Podatki te statistike so objavljeni po banovinah, ki pa se niso krile s prejšnjimi upravnimi enotami, zato jih ni mogoče brez nadaljnega primerjati s podatki štetja iz leta 1921, ne glede na to, da se za leto 1921 nanašajo na materin jezik ali narodnost, leta 1931 pa na kraj rojstva. Tabela XIV vsebuje pregled o številu prebivalstva, rojenega na ozemlju nekdanje Dravske banovine, po banovinah, v katerih so živeli ob času štetja. Število rojenih v Dravski banovini in živečih v drugih banovinah je bilo višje kot 1921 število Slovencev v neslovenskih pokrajinah države. Toda Slovenci, ki jih je ugotovilo štetje 1921, niso bili rojeni le na ozemlju nekdanje Dravske banovine, med njimi so bili tudi s slovenskega ozemlja, ki je ostalo izven mej Jugoslavije; število, ki bi vsebovalo le Slovence iz Dravske banovine, bi moralo biti nižje. Na drugi strani, če sodimo po predvojnih statistikah, je bilo precej takih, ki so bili po rojstvu z ozemlja Dravske banovine, niso se pa priznavali za Slovence; njihovo upoštevanje bi vplivalo na zvišanje števila Slovencev. Ne moremo presoditi, koliko se število enih in drugih medsebojno izravna. Vkljub vsem tem pomislekom pa je izven dvoma, da moremo razliko med številom Slovencev, ki so 1921 živeli v neslovenskih pokrajinah države, in med številom v Dravski banovini rojenih, živečih 1931 v drugih banovinah, razložiti le z nadaljnjim doseljevanjem Slovencev v ostale dele države. Vsi, ki so jih šteli izven Dravske banovine, kjer so bili rojeni, niso bili izseljenci, vmes so bili vojaki, ki so služili kadrski rok v raznih krajih države, in osebe, ki so se le začasno mudile v drugih banovinah.

Sorazmerno najbolj se je pomnožilo število Slovencev v Beogradu, kjer so jih leta 1921 našteali 1059, leta 1931 pa je tam živelo 5061 oseb, ki so bile rojene v Dravski banovini. To povečanje je šlo gotovo v veliki meri na račun državne uprave, ki je pritegnila v centralne urade tudi veliko število Slovencev. Daleč pred vsemi drugimi banovinami, s skoraj 60 % vseh v Dravski banovini rojenih in v drugih banovinah štetih oseb, je bila Savska banovina, ki se je v glavnem krila z nekdanjo Hrvatsko in Slavonijo. V Zagrebu, kjer je bilo leta 1921 8699 Slovencev, so našteali deset let pozneje 17.360 oseb po rojstvu iz Dravske bano-

Tabela XIV: V Dravski banovini rojeni po banovinah bivanja leta 1931

Banovina	Moški	Ženske	Skupaj	Na 1000 rojenih v %
Dravska	307.975	555.087	1.063.062	949,0
Drinska	1.915	1.322	3.237	2,8
Dunavska	2.814	1.557	4.371	3,9
Moravska	1.743	811	2.554	2,3
Primorska	1.519	597	2.116	1,9
Savska	14.530	19.500	34.030	30,4
Vardarska	1.051	442	1.493	1,3
Vrbaska	842	693	1.535	1,4
Zetska	1.835	470	2.305	2,0
Beograd z Zemunom in Pančevom	2.511	3.099	5.610	5,0
	536.735	583.578	1.120.313	1.000,0

Podatki so vzeti iz »Statističdog godišnjaka 1938/1939«.

vine; po Perčiču, ki navaja za Zagreb 17.541 oseb iz Dravske banovine, je to predstavljalo 9,4 % celotnega zagrebškega prebivalstva.³⁵ Poleg Slovencev iz Dravske banovine so se doseljevali v razne kraje Jugoslavije tudi Slovenci iz slovenskega ozemlja, ki je ostalo izven jugoslovanskih mej, predvsem iz Slovenskega Primorja. Statistika vsebuje te Slovence v skupinah oseb, rojenih v Italiji in Avstriji, velik del teh oseb, 28.146 od 54.204 v Italiji rojenih in 16.736 od 29.521 v Avstriji rojenih, je živel na ozemlju Dravske banovine, 14.525 v Italiji in 6350 v Avstriji rojenih je bilo v Savski banovini. Verjetno je velik del v Italiji in pretežni del v Avstriji rojenih odpadel na Slovence, vendar manjka osnova, da bi se moglo njihovo število točneje določiti.

Med osebami, rojenimi v Dravski banovini, živečimi pa v drugih banovinah, je v splošnem prevladoval moški spol, toda ne občutno, na 1000 moških je prišlo 991 žensk. V Savski banovini in na področjih uprave mesta Beograda, ki je obsegala tudi Zemun in Pančevo, je bilo razmerje obratno, ženske so bile v precejšnji večini; na 1000 v Dravski banovini rojenih moških je bilo v Savski banovini 1342 in na področju uprave mesta Beograda 1234 žensk. V vseh drugih banovinah je bilo moških, ki so bili rojeni v Dravski banovini, mnogo več kot žensk, v vardarski, moravski in primorski več kot dvakrat, v zetski celo več kot trikrat toliko. Tako močno prevladovanje moških moramo pripisovati velikemu številu Slovencev, ki so v garnizijah tujih banovin služili svoj vojaški rok, daši so mogoče tudi med pravimi izseljenci bili moški močneje zastopani kot ženske.

Tudi starostna struktura slovenskih izseljencev je značilna in zanimiva. V Dravski banovini je prišlo na 1000 prav tam rojenih in prisotnih moških 557, na 1000 žensk 587 v pridobitnosposobni starosti, v starosti do dovršenega 14. leta je bilo nekaj nad 300, in v starosti 60 let in več pa nekaj nad 100 oseb pri vsakem spolu. Med osebami, ki so bile rojene v Dravski banovini, navzoče pa v ostalih banovinah, je prišlo na pridobitnosposobno starost 853 moških in 830 žensk na 1000, pridobitno še ne sposobnih je bilo 77 dečkov in 76 deklic, ne več pridobitnosposobnih pa 70 moškega in 94 ženskega spola. Starostna struktura po posameznih banovinah se je od tega povprečja oddaljevala; kjer je bilo naseljevanje Slovencev starejšega datuma, tam je bila močneje zastopana tudi skupina 60 in več let starih, v banovinah, kjer so bili Slovenci naseljeni šele kratek čas in zlasti, kjer so prevladovali moški, ki so služili kadrski rok, sta bili obe skrajni starostni skupini šibki. V Savski banovini, kamor so se Slovenci izseljevali vsaj že dve generaciji, je bilo na 1000 v Dravski banovini rojenih moških v prvi starostni skupini 86, v drugi 803 in v tretji 111 oseb, pri ženskah pa je prišlo na posamezne starostne skupine 64, 820 in 116 oseb. V Beogradu so se Slovenci naselili šele po zedinitvi, na področju uprave mesta Beograda je prišlo na prvo skupino 80 moških ter 67 žensk, na drugo 908 moških ter 911 žensk in na tretjo 12 moških in 22 žensk na 1000 oseb moškega oziroma ženskega spola rojenih v Dravski banovini.

Zusammenfassung

DIE AUSWANDERUNG DER SLOWENEN NACH DEN ANDEREN LÄNDERN DER HABSBURGERMONARCHIE

Vlado Valentič

Die Abhandlung versucht die Auswanderung der Slowenen nach den anderen Ländern der ehemaligen österreichisch-ungarischen Monarchie auf Grund der Ergebnisse der Volkszählungen darzustellen. Für alle Volkszählungen haben wir die Daten

³⁵ Dr. Janko Polec, O odpravi nevoljništva na Kranjskem. Zbornik znanstvenih razprav jur. fakultete 1932/33, str. 191—204.

über die Heimatszuständigkeit der Bevölkerung zur Verfügung, für die Volkszählungen 1890, 1900 und 1910 auch die Daten über die Gebürtigkeit. Diese Daten enthüllen uns, wie viele auf dem slowenischen Gebiet Heimatsberechtigten oder Gebürtigen in anderen Ländern gezählt wurden. Das ermöglicht uns sich ein annäherndes Bild über den Umfang und die Richtung der Auswanderung zu machen.

Nach den Ergebnissen der Volkszählung 1857 befanden sich die meisten außerhalb ihrer Heimatländern Krain, dem Küstenland, Kärnten und der Steiermark lebenden Bewohner in Niederösterreich. Die Stadt Wien als das Verwaltungs- und Wirtschaftszentrum war wohl die stärkste Anziehungskraft für die Einwanderer. Zahlreiche Heimatsberechtigten aus Krain und der Steiermark wurden in Kroatien, Slawonien und auch Ungarn gezählt.

Von den in den folgenden Ländern Heimatsberechtigten und bei Volkszählung 1869 in den übrigen österreichischen Ländern lebenden Personen befanden sich in der Ober- und der Mittelsteiermark: aus Krain mehr als ein Drittel, aus Kärnten fast zwei Drittel, aus dem Küstenland mehr als ein Viertel. Bedeutend höher als im Jahre 1857 war die Zahl aus dem slowenischen Gebiet Heimatsberechtigten in den ungarischen Ländern. Unter diesen war es eine größere Anzahl von Personen, die sich, besonders aus Krain, jährlich während der Wintermonaten dorthin begaben um Waldarbeiten zu verrichten. Auch die Hausierer waren in einigen Bezirken zahlreich; nur aus dem Bezirk Gottschee waren 1006 heimatsberechtigte Personen in Wien gezählt.

Die Auswanderung aus dem slowenischen Gebiet nach den deutschen Ländern ist bis zum Jahre 1880 angewachsen, besonders nach Niederösterreich und nach der Ober- und Mittelsteiermark. Die Zahl der außer ihres Heimatlandes in anderen österreichischen Ländern lebenden Personen hat sich im Küstenland und in Kärnten mehr als verdoppelt, in Krain und in der Steiermark war fast doppelt so groß. In den nächsten zwei Jahrzehnten setzte sich solche Entwicklung fort. In der Ober- und der Mittelsteiermark haben sich tausende von Slowenen angesiedelt. Zwei Drittel der Heimatsberechtigten in der Untersteiermark, die außerhalb des slowenischen Gebietes gelebt haben, waren im deutschen Teil des Landes ansässig. Auch für den slowenischen Teil von Kärnten waren die Ober- und die Mittelsteiermark als Einwanderungsland an erster Stelle. Das andere bedeutende Ziel slowenischen Einwanderung war Niederösterreich beziehungsweise Wien. Mehrere tausend der in Krain und in der Untersteiermark Heimatsberechtigten, besonders Landarbeiter, waren in den deutschen Bezirken Kärntens.

Für die Volkszählungen 1890, 1900 und 1910 waren auch die Ergebnisse über die Gebürtigkeit veröffentlicht. Nach den Ergebnissen für das Jahr 1890 waren in den fremden österreichischen Ländern aus der Untersteiermark rund 1/6, aus Kärnten 1/5, aus Krain und aus Görz 1/4 mehr Personen heimatsberechtigt als in diesen Ländern geboren! Dieses Verhältnis änderte sich nach dem Jahre 1900, als den österreichischen Staatsbürgern das Anrecht auf das Heimatsrecht in der Gemeinde zugestanden wurde, in welcher sie ununterbrochen zehn Jahre verbracht haben. Eine große Anzahl von Auswanderern machte Gebrauch von dieser Gesetzesbestimmung, es verminderte sich die Zahl der Heimatsberechtigten aus den slowenischen Bezirken, welche in den fremden österreichischen Ländern gelebt haben.

Die Zahl der in den ungarischen Ländern anwesenden und auf dem slowenischen Gebiet heimatsberechtigten Personen hat sich seit dem Jahre 1857 bis 1890 verfünffacht. Im Jahre 1890 lebten dort fast 3 % von der Gesamtzahl der in Krain Heimatsberechtigten und 2,5 % der Heimatsberechtigten in der Untersteiermark. Anfangs hatte die Auswanderung nach Kroatien einen überwiegend saisonartigen Charakter (Wald- und Feldarbeiter), später waren im geringeren Maße an der Auswanderung auch die Bauern beteiligt, die ihre Bauerngüter verkauft und neue in Kroatien erworben haben. Im Jahre 1890 waren die Auswanderer, welche zu Industrie- und Gewerbebetreibern geworden sind, schon zahlreicher als die Forst- und Feldarbeiter. In den Ländern der ungarischen Krone wurden im Jahre 1890 19.169 Personen mit slowenischer Muttersprache gezählt.

Nach der Besetzung von Bosnien und Herzegowina im Jahre 1878 war die slowenische Auswanderung auch nach diesen Ländern gerichtet.

In Jugoslawien setzte sich die Auswanderung nach den östlichen Ländern fort. Im Jahre 1921 wurden 39.755 Slowenen in andern Ländern Jugoslawiens gezählt. In den kroatischen Ländern waren es 23.260 Personen, in Vojvodina 7105, in Bosnien und Herzegowina 4682, in Serbien 3625, die übrigen entfielen an Dalmatien aus und Montenegro. Die Ergebnisse der Volkszählung 1931 enthalten die Daten über die Gebürtigkeit nach den Banschaften. Trotzdem kann festgestellt werden, daß die Auswanderung stark zugenommen hat. So wurden 1931 in Zagreb 17.541 und in Belgrad 5051 Personen festgestellt, welche in der Draubanschaft geboren worden sind.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

- 1. Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Ljubljana 1980, 44 strani. — 6 din

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 4/1979.

- 2. Franc Šebjanič: Solnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786).** Ljubljana 1982, 24 strani. — 4 din

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je izšla kot separata publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 1-2/1981.

- 3. Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — 14 din

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni. Večina razprav je bila objavljenih v »Zgodovinskem časopisu« od številke 3/1984 do 4/1986; novo je v zborniku med drugim tudi slikovno gradivo.

- 4. Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Ljubljana 1987, 76 strani. — 10 din

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospodstva, mesta, agrarna kolonizacija). Separatna publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 2 in 3/1987.

- 5. Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861—1907.** Ljubljana 1988, 88 strani. — 12 din

Na podlagi nemških virov je avtor prikazal postopen prehod celjskih Nemcev od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase, ki so prevladali v desetletju pred 1. svetovno vojno.

- 6. Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546—1569).** Ljubljana 1989, 40 strani. — 8 din

Predvsem na podlagi korespondence škofa Textorja z Ignacijem Lojolskim so prikazane cerkvene razmere v Sloveniji, Textorjeva prizadevanja, da bi jezuit postal ljubljanski ali tržaški škof ter filoprotestantsko razpoloženje slovenskih študentov teologije v Rimu.

Za člane slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ter za študente veljajo običajni popusti.

Feliks J. Bister

DELOVANJE DR. ANTONA KOROŠCA OD MAJNIŠKE DEKLARACIJE DO 1. 12. 1918

Nekaj pogledov na važnejše dogodke v teh odločilnih osemnajstih mesecih utelešenja južnoslovanske politične misli s poudarkom na Koroščevem parlamentarnem udejstvovanju. — Referat na 24. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Ptuj 29. septembra 1988.

I. Uvodna beseda

Že jeseni 1916 spremenita umor predsednika avstrijske vlade (21. 10.) in smrt starega cesarja (21. 11.) politično življenje ne le cislitvanskega dela podonavske monarhije.¹ Da je s Stürgkhom padel glavni nasprotnik parlamentarizma, potrdi srečanje načelnikov poslanskih klubov komaj dva dni pozneje, in to na povabilo predsednika dunajskega Reichsrata dr. Sylvestra. Hrvaško-slovenski klub zastopata Korošec in Šusteršič, ki ima — po Spinčičevih kritičnih zapiskih — tedaj še glavno besedo.

8. novembra piše Korošec Spinčiču, da računa že v naslednjih dneh s sprejemom pri novem ministrskem predsedniku Koerberju. Zato bo v kratkem sklical klubske seje, ki se ji je do sedaj izogibal zaradi kranjskih razmer. Spinčič ne uvidi, da bi zaradi spora v *Slovenski ljudski stranki* (SLS) moral trpeti celotni hrvaško-slovenski narod.² Do srečanja s Koerberjem sicer ne pride, toda 15. novembra zaseda na slovensko pobudo v zvezi z avtonomijo Galicije vse-slovanska konferenca na Dunaju, ki se je udeležijo tudi romunski politiki. Slovence zastopajo Jarc, Korošec in Krek. Posebnih izsledkov ni.

Za 28. november skliče Korošec člane hrvaško-slovenskega parlamentarnega kluba v graški hotel Elefant. Na prvi seji se poslanci spomnijo rajnega Franca Jožefa in se hkrati poklonijo njegovemu nasledniku Karlu. Tudi druga seja se začne s komemoracijo, kajti po izbruhu prve svetovne vojne sta umrla poslanca Mandić (13. 5. 1915) in Povše (4. 1. 1916). Nato sledi delovno poročilo klubskega predsednika: Korošec poroča, da je Koerberja obvestil o svoji in Spinčičevi pripravljenosti za posvetovanje z njim, da so 23. oktobra vsi klubski načelniki zahtevali obnovitev parlamentarnega sistema in končno, da je pred kratkim sklicana konferenca nenemških avstrijskih poslancev izpovedala svojo skrb za prihodnost monarhije, katere veličino jamči samo popolna neodvisnost od Nemčije. — Koroščevo poročilo dopolni temeljita razprava o stikih s predstavniki drugih narodov. Mnenja so zelo različna. Zanimivo je morda, da se Slovenci bolj kakor Hrvati nagibajo k vseslovanski akcijski skupnosti, ker vidijo v tem — po besedah Laginje — maksime in zaslombo političnega delovanja predvsem v lastnem narodu. Edinole Šusteršič svari pred »muhastimi Čehi«. — Jarc načne debato o vsebini pričakovanega sestanka s Koerberjem, o formulaciji južnoslovanskih predstav in ne nazadnje o osvetlitvi vseh krivic napram Hrvatom in Slovencem. Jarc kritizira slovensko politiko, notranjepolitično izolacijo južnih Slovanov in si želi skorajšnjo koncentracijo vseh prizadevanj. Spinčič doseže slovensko sodelovanje pri resoluciji novemu vladarju. Korošec in Krek gresta prav zaradi tega v Zagreb. Klub sklene odločno postopanje v zadevi interniranih poslancev, v prvi vrsti pa glede revizije sodnijskega postopka proti Francu Grafenauerju, in končno še novost, da vabi na prihodnje seje tudi slovenska liberalna poslanca Ravniharja in Rybáča. Izjava za javnost

¹ Glej tudi Janko Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, Ljubljana 1986, str. 126—127.

² DAH, Spinčič, fasc. VI (Nova vlada, Koerber — saziv parlamenta — naš klub).

je prišla večinoma zelo okrnjena v časopisje (glej Slovenec 2. 12. 1916!). Cesarško-kraljevska cenzura je — po Spinčiču — preprečila predvsem objavo naslednjega pasusa: »U drugoj sjednici odлучilo se je da se učini shodno kako bi se združile sve slovenske i hrvatske sile, i ujedinió celokupni slovenski i hrvatski narod pod žezlom Habsburga na slavu i moć njihovu i ciele monarhije i na osjeganje obstoja i razvoja naroda samoga, i tako oživotvorilo glavnu tačku klubskoga programa.«³ Čimprejšnje parlamentarno zasedanje bi to sramotno stanje in monopol cenzure odpravilo. Ze zaradi tega se zavzemajo južnoslovenski poslanci monarhije za otvoritev Reichsrata, ki bi lahko postal sredstvo za demokratizacijo jugoslovanskih idej na znotraj in na zunaj.⁴

Od 3. do 5. decembra razpravljajo zastopniki strank v Hrvatskem saboru o združitvi južnih Slovanov. Vsi imajo tozadevno izjavo v Zagrebu in na Dunaju za potrebno. S predvidenim Karlovim kronanjem za ogrskega kralja bi se de iure mazilil in de facto utrdil pri Slovanih nadvse zasovraženi dualistični sistem in to v času, ko vlada na frontah docela drugo razmerje. Janezu Ev. Kreku je bilo že tedaj jasno, da bo moralo priti do nove politične ureditve na jugu.⁵ Še pa obstaja Avstro-Ogrska, za katero velja tudi še v zimskih mesecih 1916/17 Foersterjeva ocena iz leta 1914: »Es wurde und wird auf allen Seiten gegen den österreichischen Gedanken gesündigt«. Toda Nemci so začeli grešiti, ko so dajali na raznih krajih slab zgled. Zdaj žanjejo posledice svoje lastne enostranske politike, dodá isti avtor.⁶

Na drugi strani pravi Hugelmann, da vse izjave lojalnosti in vdanosti vladarski hiši, ki se kopičijo tedaj pred cesarskim prestolom na Dunaju nič ne pomenijo več (»so bedeutet es praktisch nichts«) in navaja kot prvi primer podobno izjavo »voditelja Slovencev«, Korošca, ki jo je v imenu »hrvaško-slovenskega naroda« izročil 19. januarja 1917 zunanjemu ministru Czerninu. Za »avstrijskim obrazom« so bile že tiste zahteve prisotne, ki so radikalno ogrožale temeljno konstrukcijo države.⁷ Ruska februaraska revolucija (12. 3. 1917) in vojna udeležba Združenih držav Amerike (ZDA) na strani antantnih sil (6. 4. 1917) sta šele prav prestrašile merodajne avstrijske kroge.

7. marca zaseda predsedstvo Hrvaško-slovenskega kluba (HSK) na Dunaju. Poročilo *Neue Freie Presse* je zelo obširno in natančno z glavno izpovedjo, da brez soudeještvovanja narodov na parlamentarni podlagi ne bo mogoče reševati perečih družbenih problemov.⁸ V tem so Hrvati in Slovenci istega mnenja s poslanci Češkega svaza, čeprav Stanek odkloni ponovno slovansko unijo v Reichsratu, ki jo je predlagal Korošec »na narodnih temeljih«. Važno je, da se zmenejo za sodelovanje in akcijsko enotnost vseh nenemških klubov državnega zbora. Zanimivo je, da poudari Korošec ob koncu obiska južnoslovenskih poslancev pri Čehih upoštevanje dinastičnih in državnih interesov, ker bi tako skupna platforma zajela »širše kroge«.⁹ Slovanski poslanci so morali prvič v tem zaupnem krogu resno podvomiti v obstoj monarhije, ker pri širjenju platforme je Korošec mogel misliti le na hrvaško-slovenske ljudske množice. Koliko je seveda bilo v njegovi pripombi osebnega prepričanja in koliko samo taktičnega mišljenja, ni znano. Izgleda pa, da se je Korošec že marca meseca nagibal v smer majske deklaracije. Zbynek Zeman piše v svoji študiji »The Break-Up of the Habsburg Empire« (Oxford Univ. Press 1961), ki je kar kmalu

³ DAH, Spinčič, fasc. VI (Sjednica hrv.-slov. kluba u Grazu, 28. 11. 1916).

⁴ Prim. Ferdo Gestrin - Vasilij Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918. Ljubljana 1966, str. 330.

⁵ Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919. Zagreb 1920, str. 320—325. (Dr. I. Krek o Jugoslovanskem pitanju, po zapisniku Dr. Petra Rogulje.)

⁶ Friedrich Wilhelm Foerster, Das österreichische Problem vom ethischen und staatspädagogischen Gesichtspunkte, Wien 1914, str. 41.

⁷ Karl Gottfried Hugelmann, Das Nationalitätenrecht des alten Österreich. Wien—Leipzig 1934, str. 758—759 in Reinhold Lorenz, Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie. Graz (1959), str. 303; tudi Gilbert In der Maur, Die Jugoslawen einst und jetzt. 1. Bd. Aus der Geschichte der Südslawen, Leipzig—Wien 1936, str. 240.

⁸ Neue Freie Presse, 8. 3. 1917.

⁹ DAH, Spinčič, fasc. VI. (Dne 7. 3. 1917 u Beču.)

izšla tudi v nemškem prevodu, da je bilo pravzaprav že konec leta 1916 jasno, da sta Avstro-Ogrska in Nemčija nesposobni reševati narodnostno problematiko. Kot dokaz za svojo trditev navaja postopanje obeh držav v okupiranih deželah.¹⁰

Čeprav je novi ministrski predsednik Clam-Martinic že 11. januarja 1917 začel konzultirati stranke, so morali južni Slovani čakati skoraj dva meseca na termin. To dejstvo seveda ni zboljšalo odnosov med Hrvati in Slovenci ter cesarsko vlado. Njen šef se je sicer ob srečanju s predsedstvom HSK (Korošec, Krek, Spinčić) 9. marca skliceval na svojo prezaposlenost, se oproščal, da Korošču ni odgovoril na pisma ter delil poslancem cigarete in cigare. Korošec zahteva najprej otvoritev državnega zbora, da ljudstvo ne bi bilo še dalje izključeno od reševanja skupnih vprašanj. Svetovni javnosti bi pa dokazali, da Avstrijci niso sprti. Nato govori o žalostnem položaju prebivalstva na jugu, o najslabših razmerah na Koroškem in Primorskem. Nezadovoljstvo ljudstva raste iz dneva v dan. Vsi mislijo, da samo še združitev vseh Hrvatov in Slovencev pomaga, kajti takšna državnopravna enota bi predstavljala večjo zaslombo proti nasprotnikom in istočasno »porivala na Balkan«. Krek razlaga združitev južnih Slovanov kot atrakcijo za sosedne pokrajine, vrhu tega lastni ljudje ne bi škilili čez mejo.¹¹ Isti dan izglasovana adresa Hrvatskega sabora cesarju in kralju Karlu vsebuje še ureditev južnoslovanskega vprašanja na podlagi obstoječega dualističnega sistema. V njej ni besedice o Hrvatih v Istri, še manj o politični usodi slovenskega naroda.¹² Bila je zato še bolj zastarela, ko jo je dobil 17. septembra istega leta vladar končno v roke.

Od 8. do 16. marca 1917 so lačne ženske, brezposelni delavci in nezadovoljni vojaki v ruski februarški revoluciji (23. 2.—3. 3. po ruskem koledarju) odstranili takorekoč čez noč dinastijo in z njo tudi monarhijo. Od novega demokratičnega reda so si zavezniki Rusije pričakovali več elana v boju proti skupnim sovražnikom.¹³ Petar Pekić ugotovi kot direktno posledico uspešnih demokratičnih sil v Rusiji »duhovno revolucijo Slovanov podonavske monarhije proti Nemcem in Madžarom«.¹⁴ Celo grof Polzer-Hoditz, direktor dvorskega kabineta in prvi biograf cesarja Karla potrdi, da se je spomladi 1917 odločala usoda monarhije, in to ne na bojiščih, ampak v vladnih palačah Dunaja in Budimpešte.¹⁵ Ruski dogodki potemtakem niso bili edini memento, ki ga je vladajoča kamarila preslišala. Dejansko veljajo Goethejeve besede iz Fausta: »Es ist so schwer, den falschen Weg zu meiden.« (Težko je, se izogibati napačni poti). Slavna »Monarchia austriaca« niti srednje poti ni mogla ubrati, ker je čas zahteval odločen da ali ne!

II. Od majske deklaracije do Krekovega pogreba (30. 5.—13. 10. 1917)

Vstop ZDA v vojno proti centralnim silam (6. 4. 1917) in nemška nacionalistična zahteva po uvedbi nemškega uradnega jezika (Verkehrssprache) sta poleg mnogih drugih zunanje- in notranjepolitičnih faktorjev zatemnili slesherne izgleda na čimprejšnjo in vzajemno rešitev perečih problemov. Ko je cesar 11. aprila odklonil svoj podpis pod vladni oktroá za nemški jezik in centralizem, se je nolens volens opredelil za parlamentarizem. Polzer-Hoditz doda, da ni maral iti po »močvirnati poti § 14«.¹⁶

¹⁰ Zbynek A. Zeman, *Der Zusammenbruch des Habsburgerreiches 1914—1918*, Wien (1963), str. 128. Glej tudi Alfred Kasamas, *Osterreichische Chronik (Wien 1948)*, str. 449 (5. 11. 1916: Proklamierung eines selbständigen polnischen Staates durch die Mittelmächte).

¹¹ DAH, Spinčić, fasc. VI (9. 3. 1917. Kod min. predsednika Clam-Martinica, Dr. Korošec, Dr. Krek, Spinčić).

¹² Ferdo Sišić, cit. delo, str. 85—86.

¹³ Günther Stökl, *Russische Geschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart (Kroners Taschenbuchausgabe Bd. 244)*, Stuttgart (1962), str. 640.

¹⁴ Petar Pekić, *Propast austro-ugarske Monarhije i postanak nasljednih država*, Subotica 1937, str. 128.

¹⁵ Arthur Graf Polzer-Hoditz, *Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs. Mit 80 Abbildungen*, Zürich—Leipzig—Wien (1928), str. 386—387.

¹⁶ Polzer-Hoditz, cit. delo, str. 391.

Da bi se pripravili na parlamentarno delo, so se 26. in 27. aprila 1917 dobili Korošec, Krek, Spinčič in Šusteršič na Dunaju. Iz zaključnega komunikeja zvezmo, da so presojali notranje- in zunanjepolitični položaj, pozdravili cesarjevo prizadevanje za mir in otvoritev državnega zbora, ki seveda ne more prevzeti odgovornosti za vse, kar se je v žadnjih treh letih zgodilo. Hrvaško-slovenski klub odločno zavrne vse dosedanje poskuse vlade v narodnopolitičnih vprašanjih, ker se ne dajo uskladiti z avstrijsko državno idejo, ker so enostranske in nacionalni enakopravnosti ne odgovarjajoče želje nekaterih strank. Na skupnem sestanku s Čehi ugotovijo, da je do sedaj solidarni nastop Slovanov učinkoval na zunanjega ministra Czernina in tudi »na najvišjem mestu«. Korošec toži kljub temu, da vlada južne Slovane popolnoma prezira. Češki, hrvaški in slovenski poslanci se držijo gesla, ki ga je naglašal zlasti češki agrarec František Udržal, namreč: »Čas je naš najboljši prijatelj!«¹⁷ 3. maja sledi srečanje klubskih načelnikov s predsednikom dr. Sylvestrom. Na dnevnem redu so kandidati za predsedstvo, poslovnik in cenzura parlamenta oziroma odnosi poslancev z novinarji.

Že 9. aprila se udeleži Korošec seje *Slovenske kmečke zveze za Štajersko* v Mariboru, ki sklene, »da se doseže v sedanjem prevažnem času kolikor mogoče skupen in enoten nastop vseh Štajerskih Slovencev v narodnih zadevah«.¹⁸ »Predsednik slovenskega nacionalnega in progresivnega življa na slovenskem Štajerskem«, deželni poslanec dr. Vekoslav Kukovec, ki vrši v taborišču Lebring svojo vojaško službo, se razveseljivo hitro odzove klicu klerikalnih kolegov. »Narodni stranki — po besedah dr. Kukovca — v svrhe takšne skupnosti z dr. Koroščevo stranko svojega programa ni treba spreminjati«.¹⁹

V ponedeljek, dne 21. maja, sprejme cesar petčlansko delegacijo Hrvaško-slovenskega kluba: Korošca, Kreka, Pogačnika, Spinčiča in Šusteršiča. Razpravljajo o miru v Evropi, o prehrani in gladovanju ljudstva, posebno na jadranskih otokih in v Istri, o tujih uradnikih v južnoslovanskih kronovinah, ki ne razumejo domačega jezika in celo sovražijo prebivalstvo, o celi vrsti zaprtih in interniranih rojakov, ker vojaška oblast ne spoštuje svobode ljudi, in končno o politični združitvi vseh južnoslovanskih pokrajin in dežel. Dan zatem so izvoljeni predstavniki Hrvatov in Slovencev pri ministrskem predsedniku, ki patetično izjavi, da je njegov program »Avstrija« in da nova Avstrija računa tudi s svojimi južnimi Slovani. Krek tolmači razlike v mišljenju, kajti vlada ne more drugače govoriti kot v smislu dualizma, Hrvati in Slovenci pa znajo drugače misliti. Korošec poudarja iskreno hrvaško-slovensko željo po parlamentarnem življenju in dolži Nemce, da nameravajo razbiti državni zbor.²⁰ Politično vsekakor napeti dnevi.

29. maja pride do ustanovitve novega parlamentarnega *Jugoslovanskega kluba* pod vodstvom dr. Antona Korošca, ki prebere naslednji dan v Reichsratu tzv. Majsko deklaracijo in to v hrvaškem, slovenskem in nemškem jeziku.²¹ Od 37 jugoslovanskih poslancev pred vojno sta medtem — kot vemo — Mandič in Povše umrli, Grafenauer sedi v zaporu, Gregorin je zbežal in sodeluje v *Jugoslovanskem odboru*. Dalmatinskega Srba Božidara Vukotića konec maja še ni bilo na Dunaju. Tudi Baljak in Gostinčar sta še manjkala na klubski seji. Vprašanje podpisovanja deklaracije pa bi preseglo okvir tega pregleda dobe »jugoslovanskega zbiranja«, če smem uporabiti izraz Janka Pleterskega, ki ima upravičeno za pravi zgodovinski pomen majske deklaracije »tisto, kar se je v političnem življenju Jugoslovanov v habsburški monarhiji zgodilo po njej in na

¹⁷ DAH, Spinčič, fasc. VI (Presidij in parl. komisija hrv.-slov. kluba dne 26. i 27. 4. 1917 u Beču).

¹⁸ Vekoslav Spindler, Od majske deklaracije do Jugoslavije. (Nekaj dokumentov o medvojni akciji ob naši severni narodni meji.) V: Ob dvajsetletnici Jugoslavije. (Misel in delo IV/12), Ljubljana 1938, str. 99.

¹⁹ V. Spindler, cit. delo, str. 100.

²⁰ DAH, Spinčič, prav tam.

²¹ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten, XXII. Session, 1. Sitzung/30. 5. 1917.

njeni politični podlagi.«²² Tudi Ferdo Gestrin in Vasilij Melik zaključujeta v znani »Slovenski zgodovini« (1792—1918), ki mi je postala učbenik in priljubljeni priročnik, da je deklaracijsko gibanje šlo preko vseh različnih konceptov deklaracijske vsebine. In dalje: »...osnova so bile težnje slovenskega naroda po samostojnosti in združitvi z drugimi jugoslovanskimi narodi, ki so se kazale sicer že prej, a niso sprožile množičnega gibanja.«²³ Morda se je takšno gibanje lahko pojavilo samo sredi »vojnih grozot«? No, nemalo je vplivala na aktualizacijo »dunajske deklaracije« ljubljanska septembrska izjava škofa Jegliča, ki ga je menda za to stvar pridobil že 16. maja J. E. Krek in s tem »dosegel največji triumf svoje umetnosti pregovarjanja in prepričevanja«. Tako piše Jakob Mohorič v svoji neobjavljeni kratki »Zgodovini slovenske krščanske demokracije«.²⁴

V 22. sesiji državnega zbora 1917/18 pripravi Korošec tri vloge, govori devetkrat v plenumu, stavi enajst nujnih vprašanj vladi in vloži 194 interpelacij (17/1917 in 177/1918), na katere je dobil samo 22 pismenih odgovorov. Toda od vseh 3490 interpelacij te delovne dobe jih je samo 948 bilo deležnih odgovora prizadete oblasti. Korošec je poleg tega član skorajda vseh važnejših odborov: proračunskega, ustavnega, finančnega itd. Finančni odbor je npr. imel 39 sej, zadnjo 18. julija 1918, in predložil visoki zbornici 17 poročil o vladnih osnutkih, cesarskih odredbah in sklepih gosposke zbornice itd. 13. novembra 1917 je bil Korošec poleg Čingrije, Fona in Laginje izvoljen v skupne avstro-ogrske delegacije.

Ob prvi obravnavi proračunskega provizorija za drugo polovico leta 1917 na 4. seji državnega zbora 12. junija zagotovi novi poslovnik tudi protokoliranje v vseh jezikih (*lex Franta*). Po Clamu, enem češkem ter koroškem nemškem poslancu Dobernigu govori Korošec: »Visoka zbornica! V sedanji strašni vojski je teklo obilje jugoslovanske krvi. Na severnih, na južnih bojnih poljanah je zemlja namočena z njo. Občudujemo hrabrost, junaštvo in vztrajnost naših bratov junakov, a obzalujemo potoke krvi. Ko pa gledamo junaštvo in kri in neštete žrtve, nam srce nareka največjo željo, da bi iz teh potokov vzknila prostost jugoslovanskega naroda.« — Prvič prekine dolgotrajno ploskanje in odobravanje njegov govor. Korošec nadaljuje: »Želimo, da kri ni tekla zastonj, da je tekla za našo boljšo bodočnost. Mi smo poslanci jugoslovanskega naroda in kot taki smo služabniki te misli, služabniki dolžnosti do združenja in svobode našega naroda. Brez ozira na plemo, govorico in vero smo se združili v enem klubu, da tako pokažemo celemu svetu voljo združenega naroda.« In dalje: »Prvi govornik jugoslovanskega naroda govori v tej zbornici v imenu jugoslovanskega ljudstva in prvi kliče ljudstvu, naj se i ono združi. Grožnje bodo prišle, sladke vabe jim bodo sledile, a tovariši, mi ostanemo naši misli zvesti, nič nas ne premakne; ne udamo se. Kralj Daréj je naročil svojemu sužnju, da ga vsaki dan opozarja na to, naj ne pozabi svojih sovražnikov. Tako tudi mi ne bomo pozabili vsodnih trenutkov, ki so vrgli obilje naših bratov začetkom vojske po krivici v ječe. Naše sočutje jim ostane zvesto, v prvi vrsti pa velja to našemu tovarišu Grafenauerju, poslancu zatirane Koroške. Upamo, da se mu odpro vrata ječe, da pride semkaj ter zastopa zapuščeni narod.« S tem je uvodni slovenski del končan. Daljši nemški del govora je politično važnejši: Na prvem mestu je želja po miru in kdorkoli bi oviral ta mirovni proces, bo slišal ukaz »Salus rei publicae suprema lex esto!« Za največjega nasprotnika miru proglasi govornik cesarsko vlado, ker je napravila vse, da imajo sovražne države vzrok se vojskovati z Avstrijo, ker namreč zatira narodnosti znotraj svojih meja. Korošec očita Clamovi vladi, da zamenja avstrijstvo z nemštvom, zato Hrvati in Slovenci nje ne bodo podpirali. Velike žrtve hrvaško-slovenskega

²² J. Pleterski, cit. delo, str. 128.

²³ Gestrin - Melik, cit. delo, str. 332—333.

²⁴ Prim. tudi Silvo Kranjec, Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije. V: Zgodovinski časopis XVI/1962, str. 221—222 in isti, Kako smo se zedinili. (Mohorjeva knjižnica 25), Celje 1928.

ljudstva ne bodo trpele več nobenega zapostavljanja. V zvezi z rusko februarsko revolucijo podčrta, da vlada zdaj v Rusiji nov duh svobode, duh samoodločitve in enakopravnosti vseh narodov. Ko je Avstrija sklicala svoje vojake, niso prišli samo Nemci, prišli so tudi pripadniki nenemških narodov. Če so jugoslovanske zahteve veleizdaja, potem pravi Korošec, Avstrija nima toliko vislic, da bi lahko obesila vse izdajalce. Korošec dobesedno dalje: »Nimate toliko orožja, da bi ustrelili vse veleizdajalce, kajti vsi Slovenci, Hrvati in Srbi si želijo svobode in enotne skupnosti!«²⁵ Odmev je bil enako oster: Spodnještajerski nemški poslanec Richard Marckhl primerja izjave jugoslovanskih emigrantov z Majsjo deklaracijo in vidi marsikatero paralelo. Nemce jezi tudi tzv. »Lex Franta«, ki jo je zbornica sklenila 5. junija. Z imenskim glasovanjem (203 glasov za — 185 proti) je od zdaj naprej zagotovljeno zapisovanje parlamentarnih govorov v vseh avstrijskih jezikih. — Celó Karl Renner ima jugoslovanske predstave za pretirane in želi istočasno reševanje vseh odprtih problemov.²⁶

13. junija se poslanci *Jugoslovanskega kluba* pripravijo na posebnem sestanku za avdienco pri cesarju, ki sprejme Korošca pet dni pozneje. Ko pade 23. junija Clam-Martinicova vlada, je to napravilo vtis, da je *Jugoslovanski klub* povzročil odstop kabineta. Sicer pa trdi tudi Korošec v svojem znanem predavanju »Postanek Jugoslavije« 16. oktobra 1925 v Ljubljani, ki ga je objavil 1962 Silvo Kranjec, da bi cesar »na ljubo Jugoslovanom odslovil Clam-Martinica in postavil ministrskega predsednika, o katerem upa, da bi bili z njim zadovoljni.«²⁷ Karel je to demantiral, a priznal, da je celo mislil na vstop Jugoslovanov v vlado in imenoval poljedelsko ministrstvo.

Vsekakor je bila nova Seidlerjeva uradniška vlada Jugoslovanom kar naklonjena, kar je privedlo do tega, da je *Jugoslovanski klub* v nasprotju s Čehi glasoval za proračunski provizorij. 26. junija izjavi Korošec ob Seidlerjevi predstavitvi v parlamentu, da sicer obžaluje ponovni premik v korist Nemcem, ima pa za potrebno in važno, podpreti najnujnejše naloge vlade, ker odobrava monarhijo. Želel si pa bi, da tudi avstrijska država vzame južne Slovence na znanje in da bo vlada pripravila pot novi ureditvi monarhije. Samo upanje v bodočnost mu narekuje trenutno zadržanje, nikakor ne sedanost ali preteklost. In dobesedno: »Rane našega naroda so globoke in težke; morje solz in krvi se razliva po naši južnoslovanski domovini... Pričo takih razmer bi čustva prej narekovala krik obupa, krik stiske in bojni krik. Vse to bi docela odgovarjalo razpoloženju naše narodne duše. Toda naše ljudstvo na jugu naj vidi, da njegovi predstavniki tukaj na Dunaju še niso obupali in da se do zadnjega trenutka ne odpovedó upanju na zboljšanje položaja. Upali bomo, dokler bo le še mogoče upati.« Nato sledi važnejša izpoved: »Mi pa nočemo samo upati, smo namreč tudi trdnega prepričanja — ki ga hočemo ohranjevati v nas samih in v našem ljudstvu — da se namreč bližamo trenutku svobode in samoodločitve in da smo krepko ubrali svojo pot v smer svobodne in združene domovine.«²⁸ Od vlade pričakuje Korošec, da ostane politično nevtralna, da pripravi mir med narodi znotraj meja monarhije, kajti ta mir bi bil predpogoj za mir med narodi-državami na splošno. Če južni Slovani torej obljubijo, da bodo glasovali za proračun, potem istočasno izjavljajo, da se bodo tudi v bodoče borili enotno, neomajno in močno za svobodo, samostojnost in samoodločitev svoje južnoslovanske domovine. Dva dni pozneje opomni tržaški poslanec Otókar Rybář avstrijske vladne kroge, da že prodira demokracija, da prodira ne le v Rusiji, ampak tudi pri centralnih silah.²⁹

²⁵ Stenographische Protokolle, XXII/4. seja, 12. 6. 1917 idr.

²⁶ Prim. Janko Pleterski, *Der Trialismus bei den Slowenen und die jugoslawische Einigung. V: Die Auflösung des Habsburgerreiches. Zusammenbruch und Neuorientierung im Donauraum.* (Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropainstituts, Bd. 3). Wien 1970, str. 195—202.

²⁷ Silvo Kranjec, *Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije*, str. 223.

²⁸ Stenographische Protokolle, XXII/10. seja/ 26. 6. 1917.

²⁹ Stenographische Protokolle, XXII/12. seja/ 28. 6. 1917.

Nekaj dni za tem je bilo proglašeno pomiloščenje političnih zločincev (2. 7.), ki je vrnilo svobodo koroškemu poslancu Grafenauerju in mnogim češkim politikom.³⁰ Čeprav je 30. avgusta 1917 ob preureditvi kabineta postal Slovenec Ivan Žolger član vlade (do 6. 5. 1918), se odnos Slovanov do Seidlerja ni zboljšal. Brita Skottsberg v svoji knjigi o avstrijskem parlamentarizmu celo trdi, da je ravno Seidler bil tipični predstavnik »nemškega uradniškega ministra«, od katerega si Slovani niso mogli kaj pričakovati.³¹

Julija 1917 zaposluje Kerenskijska ofenziva brigade na vzhodu. Avgusta in septembra sledi 11. bitka na soški fronti. Vmes razpošlje papež Benedikt XV. svojo mirovno noto vsem vojskujočim se državam z apelom, naj brezpogojno in brez aneksij sklenejo premirje, kar nihče ne upošteva. Že 20. julija sta Pašić in Trumbić podpisala krfsko pogodbo (oziroma deklaracijo) glede ustanovitve kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. 15. septembra podpre ljubljanski škof Jeglič majsko deklaracijo z lastnoročnim podpisom in poživi s tem širjenje deklaracijske misli pri Slovencih, ki je našlo svoj prvi višek ob Krekovem pogrebu 13. oktobra, ko je Korošec vlil aktualna politična gesla v svetopisemske besede: Dvignite glave, bliža se ura vašega odrešenja! Avstrijski Reichsrat pa bi moral oktobra še razpravljati o začasnem proračunu, toda vsiljuje se sto drugih problemov in problemčkov. Nemško govoreči poslanci z Juga se spotikajo nad Žolgerjem v vladi in skušajo dokazovati, da Slovincem pravzaprav nič ne manjka, da je vse, kar naštevajo na Dunaju, samo sad njihove žive fantazije. Anton Korošec 19. oktobra ostro obračuna s temi očitki: »Visoka zbornica! Ravnokar smo zopet slišali moža, s katerim je govorila znana 'slovenska kmetica' in mu razodela politično mišljenje jugoslovanskega naroda. Napram kolegu gospodu Marckhlu je jokala, da imamo premalo nemških šol in da imamo ljudi, ki se navdušujejo za osvobojenje, pretežno le, ker ne hodimo za takimi gospodi kakor je gospod Marckhl. Že predvčerajšnjim smo slišali praviti grofa Barbota, da naš narod ne stoji za nami. To je izvedel on menda tudi od 'slovenske kmetice'.« Ob pohvali in ploskanju jugoslovanskih poslancev nadaljuje: »Mi pa dobro vemo, da vse, kar je na fronti in za fronto, je vse z vsem srcem za jugoslovansko deklaracijo«, kot Korošec najraje imenuje majsko deklaracijo. Nato polemizira s šefom vlade, ki je njega prosil za podporo. Korošec mu odgovori: »Vprašam Vas, ali bi bil pameten oni človek, ki svojo smrt pospešuje, ki svoj lastni grob koplje? Take politike poslancev narod ne bi razumel in ne odobral...«³² Seidler se je namreč ob otvoritvi jesenskega zasedanja izrekel zoper češko in jugoslovansko deklaracijo, zagovarjal narodno avtonomijo znotraj obstoječih okrovin in dualistično državo, kar je sililo *Jugoslovanski klub* v najostrejšo opozicijo in povzročilo njegovo dokončno glasovanje proti proračunu. Korošec utemelji to zadržanje z dejstvom, da se vlada žal ne zaveda dalekosežnosti in usodne važnosti konsolidacije južnega slovanstva kot stražarja monarhije ob Jadranu in na Balkanu. Drugič vlada nikakor ni le docela pasivna, kar se tiče južnoslovanskih problemov, temveč prav sovražna. Rešitev jugoslovanskega vprašanja, pa je zaradi zgodovinskih okoliščin postala neobhodno potrebna, kajti če monarhija sama ne bo postopala pravočasno, se bo to zgodilo pred nekim forumom izven monarhije, kar pa ne more biti v interesu države in prevzvišene vladarske hiše. Tretji vzrok pa je dejstvo, da Seidlerjeva vlada nič ni napravila proti velenemškemu prodiranju na jug in ničesar v pomoč nastradanemu slovenskemu ljudstvu. Tako je vlada ohranila in podaljšala diskriminacijski sistem, ki se je z začetkom te vojne vpeljal. S tem, da ničesar ni naredila, je podpirala nemškonacionalne uradnike in njihovo samovoljno postopanje. Ta krivica je južne Slované globoko zadela. Zaradi tega so spremni za odločen boj proti vladi, ki gleda na njihove dežele kot na kolonialno pod-

³⁰ Silvo Kranjec, *Kako smo se zedinili*. (Mohorjeva knjižnica 25), Celje 1928, str. 88–89.

³¹ Brita Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*. Göteborg 1940, str. 128.

³² *Stenographische Protokolle*, XXII/32. seja/ 19. 10. 1917.

ročje. V isti seji nastopi še ostreje poslanec in pesnik Tresić-Pavičić, ki opeva prvo rusko revolucijo kot memento mori za vse absolutistične sisteme. Židove avguštinske Civitas Dei oblivajo sončni žarki, pripravljena je pravno sprejeti južnoslovanski narod med svobodne narode sveta. 4 dni pred glasovanjem južnih Slovanov, Čehov in socialdemokratov proti proračunu 23. oktobra poda Korošec pismeno stališče svojega kluba grofu Polzer-Hoditzu, ki posreduje celotno zadevo z velikim razumevanjem vladarju: Poudarja »eminentno važnost« južnoslovanskega vprašanja, in to zaradi njegove tesne povezanosti z osnovnimi političnimi načeli, ne nazadnje tudi z načeli zunanje politike. Nezanimanje za to vprašanje je glavni vzrok opozicijskega zadržanja *Jugoslovanskega kluba*. Bil bi skrajni čas z najvišjega mesta zunanjemu ministru ukazati, da se poveže s pristojnimi avstrijskimi in madžarskimi ustanovami in da začne s stvarnimi pogajanjimi glede izdelave programa za rešitev južnoslovanskega vprašanja na podlagi državnopravne združitve vseh južnih Slovanov znotraj monarhije. To bi se moralo na vsak način izpeljati pred mirovno konferenco. Polzer-Hoditz opozori cesarja še posebej na moralno in materialno škodo, ki so jo doživeli Slovenci predvsem ob začetku vojne in ki je v celi vrsti interpelacij in drugih parlamentarnih postopkov natančno dokumentirana. Z eno besedo, treba je zavreti »notranji odpad Slovencev« (den inneren Abfall der Slovenen). Toda Polzer-Hoditz resignirano zaključí, da v tej zadevi niti en cesarski minister ni mišnil s prstom.³³

Da je jeseni 1917 obvladovalo južnoslovansko vprašanje javno življenje monarhije, dokazuje 17. oktobra pismo ministra Žolgerja grofu Polzer-Hoditzu. To pismo je šefa cesarskega kabineta takorekoč pripravilo na Koroščevo izjavo in imelo namen, odpraviti tozadevno letargijo pristojnih krogov. Dobesedno piše Žolger: »... da število tistih južnih Slovanov z dneva v dan raste, ki v tem za življenjski živec slehernega južnega Slovana tako obremenilnem vprašanju od Avstrije in njenih birokratskih voditeljev nič ne pričakujejo več in svoje upanje že usmerjajo na antanto oziroma mirovno konferenco.«³⁴ Dober mesec pozneje — točno 22. novembra — sta Czernin in Tisza uspela odpraviti direktorja kabineta Polzer-Hoditz. S tem sta vzela cesarju Karlu odličnega svetovalca v vseh južnoslovanskih zadevah, južnoslovanski politiki pa so zgubili iskrenega prijatelja na visokem položaju.³⁵

Kmalu po Krekovi smrti je prišlo do razkola s Šusteršičem, dokončno ob volitvah v delegacije 13. novembra. Vodstvo klerikalne vseslovenske ljudske stranke prevzame 27. 12. 1917 Anton Korošec, ki je sledil Krekovi »demokracijski jugoslovanski smeri«.³⁶

III. Od oktobrske revolucije do zagrebške deklaracije (7. 11. 1917—3. 3. 1918)

Tako južnoslovanski poslanci novembra meseca ne le ostanejo v ostrí opoziciji, na obstrukciji, ampak se tudi spet tesneje povežejo s Čehi. Na terenu se razvija nadvse povoljno deklaracijsko gibanje. Tako poslanec Verstovšek na predvečer ruske oktobrske revolucije lahko trdi, da se delavstvo celotnega juga izpoveduje za deklaracijo. Delavci katoliško-narodne, narodno-radikalne in tudi socialdemokratske usmeritve in barve podpirajo majske deklaracije, celo južnoslovanski delavci v tujini so se izpovedali za njo.³⁷

9. novembra 1917 spravijo Korošec in klubaši skupaj z ukrajinskimi nacionalnimi demokrati in socialdemokrati iz Galicije, z romunskimi narodnjaki iz Bukovine, s Českyim svazom ter z nižjeavstrijskimi socialdemokrati in nemškimi liberalci poljsko vprašanje na dnevni red državnega zborā. Korošec še

³³ A. Polzer-Hoditz, cit. delo, str. 496—498.

³⁴ A. Polzer-Hoditz, cit. delo, str. 494—495.

³⁵ Prim. Ladislaus Singer, Ottokar Graf Czernin. Staatsmann einer Zeitenwende. Graz—Wien—Köln (1965), str. 164 in 170 ter 204.

³⁶ Gestrin - Melik, cit. delo, prav tam.

³⁷ Stenographische Protokolle, XXII/36. seja/ 9. 11. 1917.

posebej interpelira v isti zadevi na ministrskega predsednika in zahteva, da naj po pogajanjih zunanjega ministra Czernina v Berlinu glede poljskega vprašanja, odkrito pove, kaj nameravajo. Hkrati opozori na število podobnih nerešenih vprašanj kot so to južnoslovansko, češko in rutensko-ukrajinsko, ter izpove svojo solidarnost s Poljaki, ki jim želi svobodno in nedeljeno domovino.³⁸ Na račun oblastnikov izvaja v slovenskem jeziku: »Najprej so hoteli naše najboljše može držati v kletki in so jih zato zapirali. Sedaj delajo na to, da bi ves naš narod prišel v kletko, in to kletko bi zapirali ter nas imeli notri zaprte naši stari sovražniki Nemci.« Posebno ostro obračunava Korošec z grofom Czerninom, ki očitno ne mara več postati tvorec miru, temveč njegov grobar, ker podaljša vojno. Zaželjenega jasnega odgovora Korošec in njegovi tovariši ne dobijo, ker ima Seidler debato za prezgodnjo. Vlada pa hoče vse eventualne posledice temeljito premisliti.

20. novembra sprožijo Korošec in tovariši *Jugoslovanskega kluba* s ponovnim nujnim vprašanjem parlamentarno obravnavo problema prehrane slovenske Štajerske. Da je na dnevnem redu iste seje še 12 drugih nujnih vprašanj, potrdi slepo ulico, v kateri se nahaja avstrijski parlamentarizem med vojno. In vendar dunajski Reichsrat ni le ventil za množično ljudsko vrenje, ampak ravno tako edinstvena javna tribuna za popularizacijo nacionalnih teženj na znotraj in na zunaj.³⁹ Naslednji dan se javi Korošec v debati in se pritožuje, da ekscelece njegovih številnih interpelacij ne berejo. Toda kako naj gospodje, ki nikoli niso videli sená in slame, rešujejo poljedelske probleme. Njihove uredbe so tako »grundgescheit« (prefrigane), da ne morejo povzročiti pametnih rezultatov. V isti sapi kritizira Korošec tudi Sarkotičevo postopanje v Bosni, ker ta »vojaški mož« tudi nima dovolj energije, da bi pomagal gladujočemu ljudstvu.⁴⁰

«† Oktobrska revolucija je »na mah« spremenila položaj.⁴¹ Boljševiki so se že 8. novembra izjavili »za mir brez aneksij in kontribucij«. 20. novembra so nato po diplomatski poti pozvali nevtralne in zavezniške države, da takoj vstopijo v mirovna pogajanja. 28. novembra se opredelita Lenin in Trocki uradno za mir s centralnimi silami, ki so to ponudbo že dan zatem sprejele. 3. decembra se dobijo predstavniki obeh strani v Brest-Litovskem, kjer podpišejo 15. decembra premirje in 3. marca 1918 mirovno pogodbo. Dogodki seveda živahno odmevajo v Avstro-Ogrski. 8. januarja predvideva tudi Wilsonova izjava pred ameriškim kongresom med 14. točkami pod deseto »najsvobodnejše možnosti za avtonomni razvoj narodov monarhije«. ⁴² Že 18. decembra pride do nujnega vprašanja široke parlamentarne skupine pod vodstvom Stanéka in Korošca na ministrskega predsednika v zadevi mirovnih pogajanj, v katerem zahtevajo, sklicujoč se na podobno sovjetsko izjavo, udeležbo zastopnikov narodov in ne samo uradnikov pri mirovnih pogajanjih.⁴³ Isto se je zgodilo tudi v skupnih avstrijsko-ogrskih delegacijah.⁴⁴ Po zadnjem ljudskem štetju je ta predlog predvideval 12 Nemcev, 10 čeških Slovanov (Tschechoslawen), 10 Madžarov, 7 južnih Slovanov, 5 Poljakov, 4 Ukrajince, 3 Romune (Bihl) in 1 Italijana. Kot prvi govornik v debati nastopi Anton Korošec z očitkom, da zunanji minister žal ne misli sam od sebe na konzultacijo narodnih predstavnikov. »Odločili so se brez nas za vojno, zdaj izgleda, da nameravajo tudi o miru odločati brez avstrijskih narodov.« V imenu svojega Kluba izjavi, da do vladne delegacije za mirovna pogajanja nima nobenega zaupanja. Zavrne tudi očitek, da so južni Slovani prevzeli izraz »samoodločitev« od sovražne antante, kar ne drži, kajti resnica

³⁸ Stenographische Protokolle, prav tam.

³⁹ Stenographische Protokolle, XXII/40. seja/ 20. 11. 1917.

⁴⁰ Stenographische Protokolle, XXII/41. seja/ 21. 11. 1917.

⁴¹ Wolfdieter Bihl, Österreich-Ungarn und die Friedensschlüsse von Brest-Litovsk. (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie, Bd. VIII). Wien—Köln—Graz 1970, str. 31.

⁴² Alfred Kasamas, Österreichische Chronik. (Wien 1948), str. 459.

⁴³ Stenographische Protokolle, XXII/50. seja/ 18. 12. 1917.

⁴⁴ Wolfdieter Bihl, cit. delo, str. 38.

je, da sta beseda in ideja samoodločitve pri južnih in drugih Slovanih prisotni že leta 1848. Avstrijsko ravnanje s slovanskimi narodi pa je v tej vojni željo po svobodi in neodvisnosti znova in močno poživilo. Kriva torej ni antanta, kriv je avstrijski militarizem; krive so politične oblasti, ki niso izpolnjevale svojih dolžnosti. — Iz vseh navedenih vzrokov južni Slovani predvsem ne verjamejo besedam grofa Czernina in mu ne zaupajo, ker želijo enako kot boljše-
viška vlada, da se mir sklepa med narodi in ne med narodom in zvzišenim grofom, ki ni stradal med vojno. Tisti narodi naj sklepajo o miru, ki so krvaveli, in njihov mir bo trajal. Seidler zavrne udeležbo narodnih predstavnikov kot protiustavno.⁴⁵

Po božičnem oziroma novoletnem odmoru poskrbi Korošec ponovno za parlamentarno razpravo v zvezi z mirovnimi pogajanjmi v Brest-Litovskem in o uresničitvi demokratskih reform v Avstriji.⁴⁶ »Visoka zbornica! Jugoslovanski poslanci pozdravljamo iskreno vsako gibanje, ki nam obeta demokratizacijo javnega življenja in ki nas podpira v našem pravičnem boju za samoodločbo narodov. Čehi so manifestirali za izpolnitev svojih zahtev, izraženih v deklaraciji z dne 30. maja 1917. Mi smo jim takrat obljubili, stati z njimi ramo ob ramo v boju za svobodno državo, mi jim obljublamo to tudi danes, ko je nastopila vlada oficijelno proti njihovim stremljenjem, na kar smo bili vedno pripravljeni.« V nemščini nato nadaljuje, da so delavski štrajki izraz razpoloženja med ljudstvom, ne le v delavskem razredu, ki je nastopil kot organizator. Narod je namreč nasičen klanja ljudi (Menschenschlächtere), ki so ga veliki začeli brez njegovega pristanka in ga nadaljujejo proti njegovi volji, ker narod hrepeni po štirih letih po miru in kruhu. Zdaj izgleda, da bo ista, narodom tuja diplomacija, ki je svet oropala za mir, v Brest-Litovskem spet s hladno krvjo preprečila mirovno priložnost.

Na isti seji dne 22. januarja 1918 vprašajo Korošec, Spinčič, Laginja in tovariši šefa vlade in notranjega ministra v zadevi uradno ukazanega preganjanja južnoslovanskih duhovnikov in posestnikov v Istri. Tako zvmemo, da je bilo 1914. leta takoj po začetku vojne takorekoč čez noč zaprtih 500 hrvaških in slovenskih posestnikov, obrtnikov, učiteljev in duhovnikov. Peljali so jih v tržaške vojaške zapore in jih deloma mučili. — Sledijo Klubova vprašanja v zadevi preganjanja štajerskih Slovencev po civilnih in vojaških oblasteh in v vojaških in bosansko-hercegovinskih zadevah, ki jih spremlja 41 interpelacij v isti stvari. — 30. januarja vprašajo Korošec, Ravnihar in drugi vlado zaradi gladovne stavke v ljubljanskem vojaškem zaporu 22. januarja.⁴⁷

30. januarja sprejme predsednik vlade Seidler delegacijo *Jugoslovanskega kluba* s Korošcem na čelu. Na njegovo vprašanje klubskega programa odgovorijo, da je to še vedno majska deklaracija, ne manj in ne več. Odbijejo tudi njegov poskus etapne rešitve, da se združijo najprej samo južnoslovanski pokrajine avstrijskega dela monarhije. Poslanci ne skrivajo, da želijo »vse ali nič« in da ne bodo pristali na ureditev, ki ohrani dualizem.⁴⁸ Klubski Memorandum delegacijam brest-litovskih pogajanj je potemtakem naslednji dan izkoristil državno krizo in pritiskal dodatno na vlado. V njem opisuje Korošec obširno vsa preganjanja Jugoslovanov med vojno, krivični volilni sistem v Avstriji, razdelitev Hrvatov, Srbov in Slovencev na tri upravne enote, sploh stoletni pritisk nemško-madžarskega režima itd. Zanimivo je tudi, da pozdravlja rusko revolucijo, s katero se je pokazala zora svobode za vse proletarske narode itd.⁴⁹

Februarja meseca vložijo Korošec in kolegi vrsto vprašanj zaradi preganjanja bivšega državnozbornskega poslanca in ljubljanskega župana Ivana Hri-

⁴⁵ Stenographische Protokolle, XXII/51. seja/ 19. 12. 1917.

⁴⁶ Stenographische Protokolle, XXII/53. seja/ 22. 1. 1918.

⁴⁷ Stenographische Protokolle (Anhang), XXII/56. seja/ 30. 1. 1918.

⁴⁸ Dragovan Šepić, Oktobarska revolucija i jugoslavensko pitanje u Austro-Ugarskoj 1917/1918. V: Historijski zbornik (Zagreb), XI—XII/1958—1959, str. 36.

⁴⁹ Milada Paulova, Tajny vybor. (MAFFIE) a spoluprace s Jihoslovany v letech 1916—1918. Praha 1968, str. 414—415.

barja,⁵⁰ zaradi stalnega potvarjanja resnice o brest-litovskih mirovnih pogajanjih v uradnih poročilih,⁵¹ vključno cenzure klubskega memoranduma in Koroščevega parlamentarnega govora; dalje vprašanje na avstrijskega šefa in druge člane vlade zaradi udeležbe političnih oblasti in sodišč na Koroškem v agitaciji proti deklaraciji *Jugoslovanskega kluba*⁵² ter zaradi uradnih nadlegovanj koroških Slovencev v deklaracijskem gibanju.⁵³ — Vsak od teh tekstov nudi bogato obremenilno gradivo za brezprimerno diskriminacijo slovenskega naroda med prvo svetovno vojno. Žal okvir naše razprave ne dovoljuje, da bi se bliže ukvarjali s Koroščevimi (ob)tožbami.

3. marca 1918 je resolucija hrvaških, srbskih in slovenskih politikov iz Zagreba ponovno potrdila nujnost skupne poti in koncentracije vseh strank in skupin, ki zastopajo načelo narodne združitve in narodne neodločitve, ki se prizadevajo za narodno neodvisnost v okviru na demokratičnih temeljih zgrajene države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Iz Slovenije so prišli Anton Korošec, Albert Kramer in Izidor Cankar.⁵⁴ Korošec vidi veliko pomembnost zagrebske resolucije v tem, ker je nudila priliko, »da vržemo žezlo ven«, kajti nam se »je od gotovih ljudi zamerjalo, da smo imeli izraz 'žezlo habsburško' v majski deklaraciji«.⁵⁵

IV. Od uporov vojakov na Štajerskem do ustanovitve Narodnega sveta v Ljubljani (13. 5.—16. 8. 1918)

Avstrijski zgodovinar Helmut Rumpler pripisuje v prvi vrsti Izidorju Cankarju, tedanjemu glavnemu uredniku centralnega glasila Slovenec, in njegovim mladim radikalnim, sodelavcem preusmeritev ljudstva na podlagi Zagrebske resolucije, ki jo je — kot smo že slišali — sopodpisal in ki je daleč preseгла okvir Starčevićeve stranke. Hkrati je rastel Koroščev vpliv na južnoslovanski klub in na vseslovensko ljudsko stranko, čeprav predstavlja v njej tudi ljubljanski knezoškof A. B. Jeglič močan faktor.⁵⁶ Aprila meseca ima kranjsko deželno predsedstvo slovenski upor še za tako šibek, da ne bo mogel preprečiti nameranih uradnih postopkov. Dejstvo je tudi, da odklanjajo slovenski listi vsako ponudbo izvzemši ustanovitev južnoslovanske države.⁵⁷ Nato so majski upori vojakov v Judenburgu in Murauu (13. 5.), v Radgoni (24. 5.) in drugod pretresli monarhijo. Udeležba Slovencev je bila vidna. Poleg tega so se množili delavski štrajki, zlasti v velikih mestih.⁵⁸

16. julija se po štirimesečni prekinitvi nadaljuje zasedanje državnega zbora. Med 35-imi vloženiimi nujnimi vprašanji prve seje je kar 6 Koroščevih: *Jugoslovanski klub* kritizira ratifikacijo avstro-ogrške mirovne pogodbe s sovjetsko republiko brez Reichsrata, kar ima za protistavno.⁵⁹ Korošec zahteva dalje »natančno pojasnitev o nameranih spremembah pogodbe z Nemčijo«, sklenitev miru ne glede na zunanje faktorje ali na privilegije posameznih narodov in na zastarele državne oblike ter obvestilo glede namenov madžarske vlade, da priključi Bosno Ogrski, Dalmacijo pa Hrvaški itd. Istega dne — 16. julija 1918 — vpraša Korošec obrambnega ministra zaradi novih izpadov proti tzv. »politično sumljivim«,⁶⁰ šefa vlade in ministra za prehrano zaradi velike lakote na jugu in enakomerne razdelitve živeža ter končno še vlado zaradi novega političnega preganjanja na jugu po civilnih in vojaških oblasteh.

⁵⁰ Stenographische Protokolle (Anhang), XXII/58. seja/ 6. 2. 1918.

⁵¹ Stenographische Protokolle, prav tam.

⁵² Stenographische Protokolle (Anhang), XXII/66. seja/ 28. 2. 1918.

⁵³ Stenographische Protokolle (Anhang), XXII/74. seja/ 15. 3. 1918.

⁵⁴ Ferdo Šišić, cit. delo, str. 125—126.

⁵⁵ Silvo Kranjec, Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije, str. 224.

⁵⁶ Helmut Rumpler, Max Hussarek. Nationalitäten und Nationalitätenpolitik in Oesterreich im Sommer des Jahres 1918. (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie, Bd. IV). Graz—Köln 1965, str. 83.

⁵⁷ Helmut Rumpler, cit. delo, str. 82.

⁵⁸ Gestrin - Melik, cit. delo, str. 335.

⁵⁹ Stenographische Protokolle, XXII/75. seja/ 16. 7. 1918.

⁶⁰ Stenographische Protokolle (Anhang), XXII/75. seja/ 16. 7. 1918.

Ponosno ignorira Seidler sredi julija leta 1918 vso parlamentarno kritiko in dogajanja v monarhiji, ko izjavi: »Stari in resnični pregovor pravi, da se Avstriji ne da vladati proti Nemcem in ravno tako tudi ne brez njih.« Ali: »Hrbtenica te mnogovrstne države je pač nemški narod in to bo tudi vedno ostal.« To je duhovna usmeritev vlade, ki ne vidi vzroka, da bi zapustila to ubrano pot. Vse drugo so za Seidlerja politične pravljice kot npr. diskriminacija drugih narodov po Nemcih. V imenu *Jugoslovanskega kluba* mu odgovori Verstovšek »enkrat za vselej«, »da se mi zahvaljujemo vedno bolj in bolj za takšne nauke«. Ob živahnem odobravanju zaključi slovenski del svojega govora: »Tako klije na celem jugu vse oživljajoči vir, iz krvi naših padlih junakov klije novo življenje, in to življenje nas bode dovedlo do zaželjene Jugoslavije, od katere ne odjenjamo.« Slovenci poznajo nemškonacionalno geslo: »Entweder ein deutsches Österreich oder gar kein Österreich« (Ali nemško Avstrijo ali nobene Avstrije). Seidlerju pa povedo svoje stališče: »Gospod pl. Seidler bo šel, mi južni Slovani bomo pa dalje obstajali.«⁶¹ In res je Seidler šel 25. julija.

22. julija interpelira Korošec ponovno zaradi nemirov v kasarnah, ki jih je zakrivila 'lakota', in zaradi justičnih umorov, ki so jih izvedla vojaška sodišča. Med drugim se brani, da nemškonacionalni oficirji pripisujejo te vojaške upore, predvsem tistega v Murauu, njegovi agitaciji («Korošec-Hetze»). V vprašanju z dne 25. julija označi Korošec učitelja Schiestla kot »divjvo nemškonacionalno žival«, ker je zakrivil samomor koroškega Slovenca Simona Černetca.⁶² 26. julija vpraša ministrskega predsednika zaradi prepovedi slovanskih in socialističnih časopisov na frontah.⁶³ Dan prej je zamenjal Hussarek Seidlerja. *Jugoslovanski klub* obravnava na posebni seji 25. julija spremembo vlade in sklene, da ostane njegovo stališče nespremenjeno. Isti dan skličejo za 16. in 17. avgust slovenski Narodni svet v Ljubljano. 18. avgusta naj bi v St. Janžu na Dolenjskem odkrili ploščo za »jugoslovanskega apostola« J. E. Kreka. Deželni predsednik Kranjske, grof Attems, je glede teh prireditev vprašal notranje ministrstvo, ki sicer ni videlo nobenih problemov v zvezi s srečanjem *Jugoslovanskega kluba* kot parlamentarnega združenja, ukazalo pa je, da se mora vendar prepričati »vsaka nacionalna manifestacija«.⁶⁴

26. julija se predstavi Hussarek v državnem zboru z neobičajno kratkim nagovorom brez kakšnih novih akcentov. Na srcu so mu le tri stvari: proračunski provizorij, prehrana in upravna reforma. Korošec kritizira ministrskega predsednika: »Mi konstatiramo, da on ni preklical stališča nemškega kurza, če ravno ima še vse ministre, ki so ga zasledovali. Dalje moramo konstatirati, da se je on v mirovnem vprašanju postavil na čisto napačno stališče, ker pravi, da hočemo mir izsiliti.« Novega ministrskega predsednika poznajo južni Slovani — po Koroševih besedah — že iz Stürgkhovega kabineta, ki je prinesel avstrijskim narodom vojno in ki je nato narodom monarhije s § 14 zamašil usta. Če se izpove torej Hussarek za parlamentarizem, potem to spominja na Seidlerja, ki je ob nastopu delal isto, nato pa kmalu pokazal, da zna tudi kaj drugega.

Korošec se pritožuje, da se poslanci ne morejo svobodno in nemoteno sestati s svojimi volilci. Povsod jih ovirata žendarmarija in vojaščina. Cenzura časopisov preprečuje diskusijo o vitalnih narodnih in gospodarskih vprašanjih. Vojaštvo strelja po kasarnah protizakonito nedolžne mladeniče. Slovenske in južnoslovenske vojake premeščajo v tujino in jih pustijo tam gladovati. Vrhu tega jim je zabranjeno abonirati domače liste. Ravno tako so pregnani uradniki slovenske narodnosti iz domovine in tujci v njihovem napuhu in sovraštvu izživajo južnoslovansko ljudstvo. Odgovorni za to zaslužnjevanje in tlačenje južno-

⁶¹ Stenographische Protokolle, XXII/75. seja/ 16. 7. 1918.

⁶² Stenographische Protokolle (Anhang), XXII/82. seja/ 25. 7. 1918.

⁶³ Stenographische Protokolle (Anhang), XXII/83. seja/ 26. 7. 1918.

⁶⁴ Helmut Rumpfer, cit. delo, str. 84—85.

slovanske nacije pa sedijo še vedno na vladni klopi. Južnim Slovanom tako krivičen sistem se s Hussarekovo vlado nadaljuje.⁶⁵

Toda prisotna je tudi enotnost južnih Slovanov Avstrije, Hrvaške in Bosne v boju za idejo lastne države. Predvsem Slovencev vsa preganjanja ne bodo ustrahovala, da izvedejo združitev južnoslovanske nacije v polnem soglasju s svojimi hrvaškimi in srbskimi sorojaki. Vlodo bodo pa južni Slovani samo tisto podpirali, ki da mir, kruh in popolno svobodo.

Na terenu se je vršil pravi plebiscit za majsko deklaracijo. Zborovanja so se vrstila predvsem od marca meseca do avgusta, ko so bili od 16. do 18. »slovanski dnevi«, zadnja velika manifestacija jugoslovanskih narodov ter Poljakov in Čehov pred razpadom Avstro-Ogrske. Ustanovili so tudi *Narodni svet za Slovenijo in Istro*, »čigar namen je delovati za zedinjenje jugoslovanskega naroda v samostojno državo in čigar delokrog je sklepati in odločevati v vseh zadevah, ki jih v Narodnem svetu zastopani činitelji priznajo za skupne.«⁶⁶ V komunikaciji še beremo visokodoneče besede, ki kažejo tedanje ozračje: »Slovenski narod se je z vsem upom oprijel te velike odrešilne ideje. Pred več kakor tisoč leti smo imeli svoje kraljestvo, v katerem smo bili svobodni. Takrat je bil naš narod nositelj vseh kulturnih in državnih pravic. Ali kmalu je slovensko kraljestvo propadlo, zgubili smo svobodo ter postali tlačani. V dobi tlačanstva smo se sicer zavedali, da smo Slovenci, da smo tesno spojeni po krvi, veri in jeziku in kulturi, a gospodovali so nam tuji sebi v prid. Državne pravice, katere je užival in izvrševal slovenski narod v svoji državi, so prešle za več kot tisoč let v tuje roke. Samoodločba narodov nam jih bode zopet vrnila, ter združila troimeni narod Slovencev, Hrvatov in Srbov v samostojno veliko državo Jugoslavijo.«

Važen je bil predvsem odstavek: »Narodni svet v Ljubljani se smatra kot del vseobčnega Jugoslovanskega narodnega odbora, ki se bo v kratkem sešel v Zagrebu.«⁶⁷ Lojze Ude opozori na policijsko poročilo o zborovanju, predvsem na naslednje besede: »Rojstnega dne cesarjevega se ni spomnil nihče. Zdi se, da je dr. Korošec za slovansko zborovanje namenoma izbral 17. avgust.«⁶⁸

Tudi vožnja v Št. Janž na Dolenjskem k odkritju Krekove spominske plošče je postala »pravi triumfalni pohod«. Koroščevo glavno misel tistega dne poznamo že s Krekovega pogreba: »Kvišku glave, ker približuje se vaše odrešenje«. Zdaj se te besede pojavijo na razglednicah in v tisočerihih izvodih preplavijo Slovenijo.⁶⁹

V. Narodno vijeće v Zagrebu in konec habsburške monarhije (6.—29. 10. 1918)

Ko s 1. oktobrom 1918 spet zaseda državni zbor, uspe Hussareku vsekakor, postaviti še enkrat parlamentarno kuliso pred propadajočo državo.⁷⁰ Z lepimi besedami obljublja, da mora postati vodilno načelo, zagotoviti vsem narodnostim Avstrije v duhu popolne enakopravnosti v mejah skupnih interesov na njihovem naselitvenem prostoru samoodločbo v nacionalnih in kulturnih zadevah itd. Ministrski predsednik konča: »Nas vseh moč in bodočnost ni v razdrobitvi in v razsulu, ampak v složnosti in edinosti.«⁷¹ Slovani so sicer še slišali oznako, manjkala jim je pa že tzd. vera! Naslednji dan poskrbijo za deset vlog v zvezi s sklepanjem premirja oziroma miru. Glabinski, poljski nacionalist iz Galicije, Korošec in Stanek izjavijo, da njihovi narodi ničesar ne želijo bolj, kakor čimprejšnji in dokončni konec vojne. Ostro zavrnejo Burianovo mirovno noto, ker temelji na stari podlagi, kajti vlada »dveh narodov« — Nemcev in Madža-

⁶⁵ Stenographische Protokolle, XXII/83. seja/ 26. 7. 1918.

⁶⁶ Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost. Maribor 1972, str. 111.

⁶⁷ Ferdo Šišić, cit. delo, str. 158—159.

⁶⁸ Lojze Ude, cit. delo, str. 111—112.

⁶⁹ Lojze Ude, cit. delo, str. 112.

⁷⁰ Reinhold Lorenz, Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie. Graz—Wien—Köln (1959), str. 496.

⁷¹ Stenographische Protokolle, XXII/84. seja/ 1. 10. 1918.

rov — si usurpira pravico, odločati o bodočnosti ostalih narodov v monarhiji. Južnoslovanski, poljski in češkoslovaški poslanci zahtevajo od c. kr. vlade, da parlamentu končno predloži svoje resnično stališče do mirovnega vprašanja in predvsem do pravice do samoodločitve narodov in da dá točno poročilo o vojaškem, gospodarskem in političnem položaju.⁷² Hkrati hočejo Čehi in južni Slovani vedeti, kaj uganjajo ogrski politiki, predvsem grof Tisza, v bosanski zadevi.

Korošec prebere na isti seji parlamenta stališče slovenskih, hrvaških in srbskih organizacij do avstro-ogrške mirovne note kot je bilo sklenjeno 24. septembra v Zagrebu. Ob tej priliki uporablja prvič tudi srbohrvaščino poleg slovensčine in nemščine. V bistvu so to argumenti, ki so jih iznesli tudi ostali slovanski predstavniki, nova je pa garancija za narodne manjšine na bodočem teritoriju skupne južnoslovanske države, ki bi dobila »sva prava, potrebna za njihov narodno-kulturni i gospodarsko-socijalni razvitak«.⁷³ Korošec kritizira glavno načelo avstro-ogrskih državnikov, ki ga vidi v tem, da do konca in zvešto vztrajajo na strani Nemčije in če doma tudi vse hudič vzame. Zaradi tega je Burianova nota zanj klic vpijočega v puščavi. Ob koncu se zahvali ministrskemu predsedniku za njegovo ponudbo določene avtonomije. Korošec dobesedno: »Smo vljudni ljudje in zaradi tega bomo vljudno odgovorili. Mi južni Slovani se prav lepo zahvalimo za avtonomijo. Baron Hussarek, Vi pridete prepozno (Freiherr von Hussarek, Sie kommen zu spät!)«.

Potem se Korošec še dotakne Tiszovega septembrskega potovanja po jugu. Prišel je tudi v Sarajevo, kjer je Sarkotić potrdil, da je obiskal Bosno »po najvišji želji«. Na vsak način se je ta »glavni zločinec nad civiliziranim človeštvom« tudi kot homo regius slabo obnašal, žalil dunajski državni zbor in izjavil glede Slovencev, da bi jih z ного brcnil, ko bi živeli na Ogrskem itd. Korošec samozavestno pripomni, da so tisti časi za vselej minili, ko so grofje brcali narode, prav gotovo pa pride čas, da bodo narodi grofe z ного brcnili. Korošec se tudi zahvali vsem pomočnikom na jugu, ki so tam v glavnem tako nesrečni kot baron Spitzmüller, ker baje sam ne ve, kaj bi delal. Zagotovi pa vsem službenim »prijateljem« južnoslovanskega vprašanja, da hočejo južni Slovani svojo hišo sami urediti in sami rešiti svoje vprašanje, ker zaupajo v lastno notranjo silo, ki je zrasla iz ideje narodnega odrešenja. Južni Slovani upajo tudi na pomoč svojih bratskih narodov, Čehov in Poljakov. In še dobesedno: »... vemo, da smo na najboljši poti, na poti, na kateri korakamo v svobodo in odrešenje.« S tem zaključí Korošec svoj zadnji in najdaljši govor v dunajškem parlamentu, ki pokriva šest velikoformatnih strani tiskanega zapisnika (4323—4328). V svojem govoru še enkrat obračuna z avstrijsko politiko na Balkanu. Stanek je še bolj ostro formuliral, toda Koroščevo orožje sta ironija in humor. To je nedvomno govor — mi smo ga spoznali le v izvlečkih — zrelega poslanca in sposobnega politika.⁷⁴

5. in 6. oktobra 1918 se zberejo v Zagrebu zastopniki Slovencev, Hrvatov in Srbov iz Slovenije, Trsta, Istre, Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Dalmacije in Ogrske, da ustanovijo *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*. Na sestanku tudi izvolijo delegacijo za pogovore s Hrvaško-srbsko koalicijo, najmočnejšo stranko na Hrvaškem, ki 8. oktobra vstopi v Narodno vijeće SHS, katerega predsednik postane Anton Korošec. Pravilnik NV SHS točno določi sestav in kompetence tega najvišjega političnega predstavništva na jugu monarhije ne glede na dualistično delitev države.⁷⁵

Korošec se vrne še na Dunaj, kjer zahteva od ministrskega predsednika pomiloščenje kotorskih mornarjev in pojasnilo zaradi nameravanega zbiranja tal-

⁷² Stenographische Protokolle, XXII/85. seja/ 2. 10. 1918.

⁷³ Ferdo Sišić, cit. delo, str. 167.

⁷⁴ Stenographische Protokolle, XXII/85. seja/ 2. 10. 1918.

⁷⁵ Ferdo Sišić, cit. delo, str. 174—176.

cev v Bosni in Hercegovini, na Hrvaškem in v Dalmaciji.⁷⁶ Isti dan vprašajo Rybář, Pogačnik in Ravnihar notranjega ministra v zadevi uradne raziskave proti dr. Antonu Korošcu, ki jo naj bi sprožilo kranjsko deželno predsedstvo. 22. oktobra pričakujeta Korošec in Stanek od avstrijske vlade, da čimprej premešči jugoslovanske, češkoslovaške in poljske vojaške enote v domovino, da odpokliče divizije z zahodne fronte, da prepelje vse ranjence in bolnike iz vojaških bolnic v domače bolnišnice itd.⁷⁷

Cesarjev manifest o preureditvi monarhije v zvezno državo s 16. oktobra prvič ni diral integritete deželne krone sv. Štefana, drugič je prišel očitno za mesece prepozno. Poleg tega je bilo Slovencem znano, kako je cesarski dvor gledal na deklaracijsko gibanje, ki ga poročila dostikrat imenujejo »Korošecbewegung«, in na južnoslovanska prizadevanja sploh. Dunajska vlada se je celo trudila s pomočjo Hrvatov izolirati Srbe, predvsem pa seveda Slovence. Pri tem je Hussarek apeliral na škofa Jegliča, da bi pomagal zadrževati južnoslovansko vrenje na lojalnih tleh. Ko pa tudi Jeglič zahteva odpravo dualizma in uresničitev federalističnega programa, bi morali avstrijski politiki vedeti, da so prav oni gnali južne Slovence iz skupne monarhije. Ne strinjam se pa z Rumplerjevo trditvijo v njegovi edinstveni študiji o Hussareku, da bi v začetku septembra 1918 Avstro-Ogrska še lahko rešila južnoslovansko vprašanje znotraj svojih meja, če bi to Avstrija in Ogrska le hoteli.⁷⁸ Do tedaj je bilo namreč že več razbitega kot samo običajni politični porcelan!

29. oktobra prevzame predsedstvo Narodnega vijeća SHS v Zagrebu vrhovno oblast nad vsemi pokrajinami bivše Avstro-Ogrske. Ustanovi se Država SHS. Njen predsednik in s tem šef eksekutive za vse južnoslovanske zemlje, dr. Anton Korošec, pa se nahaja v Švici.⁷⁹ 31. oktobra se ustanovi tudi narodna vlada za Slovenijo.

VI. Ženevska deklaracija in ustanovitev Kraljevine SHS (8. 11.—1. 12. 1918)

27. oktobra 1918 — in ne 25.⁸⁰ zapusti Korošec s poslancem Melkom Čingrijo⁸¹ in s tajnikom Jugoslovanskega kluba dr. Žerjavom Dunaj in se odpelje v Švico z namenom, da stopi v kontakt z drugimi državniki in da se informira o linijah za bodoče delo. Mandata nihče ni imel, ampak Korošec sam pravi, da tudi nihče ni prepovedal, da smejo storiti, kar je bilo v trenutku takrat potrebno.⁸² Na poti v Ženevo so se južnoslovanski politiki ustavili v Bernu, kjer jih je sprejel francoski poslanik. Po kosilu je Korošca povabil k sebi in mu rekel, da ni pametno, če hočejo Avstrijo likvidirati in jo popolnoma razkosati. Korošec je osupnil ob tej nepričakovani pripombi. V Ženevi je bil Korošec vsaj že 2. novembra — in ne šele 8. kot to trdi v predavanju — ker potrdi prvi termin Čingrijevo pismo očetu iz ženevskega hotela, ko piše: »Mi čakamo sada Trumbića i Pašića.«⁸³ »Politično važne« stike je Korošec navezal z dr. Lazo Markovićem, ki je živel v Ženevi in izdajal list »La Serbie«. To je bil namreč edini list, iz katerega so Jugoslovani v državnem zboru zvedeli, kaj se dogaja z Jugoslovani v inozemstvu in še to preko tajnih kanalov. 3. (4.) novembra pošlje Korošec zavezniškim vladam noto, v kateri je zahteval, da priznajo Narodno vijeće v Zagrebu kot vlado za Jugoslovane bivše Avstro-Ogrske, nje same za zavezniški narod in jugoslovanske dobrovoljce za vojskujočo se stranko. Trumbić pa je opolnomočil za zastopnika N. V. pri mirovnih pogajanjih. Prve kontakte je Korošec najprej navezal s Trumbićem in potem šele obiskal Pašića.

⁷⁶ Stenographische Protokolle, XXII/88. seja/ 8. 10. 1918.

⁷⁷ Stenographische Protokolle, XXII/92. seja/ 22. 10. 1918.

⁷⁸ Helmut Rumpler, cit. delo, str. 87.

⁷⁹ DAH, Narodno Vijeće SHS /kutija 2/ serija III. (Pred. br. 29/N. V.).

⁸⁰ Silvo Kranjec, Anton Korošec. V: SBL, str. 517—520.

⁸¹ Glej Državni arhiv v Dubrovniku (DAD), Pisma Melka Čingrije ocu Peru Čingriji (1918), ki piše 26. oktobra še z Dunaja.

⁸² Silvo Kranjec, Koroščevo predavanje, str. 225.

⁸³ DAD/M. Čingrija/Zeneva, 2. 11. 1918.

6. novembra so se začeli uradni razgovori. Korošec in Trumbić zahtevata v prvi vrsti mednarodno priznanje N. V., za skupne zadeve pa skupna ministrstva. Na to pristane Pašić šele, ko predlaga Drašković — navzoča sta bila tudi Trifković in Marinković in pa srbska opozicija — skupno vlado 17 ministrov za Srbijo in Državo SHS. 7. novembra sprejme Pašić Koroščeve in Trumbićeve pogoje, 8. novembra prizna potem v imenu srbske vlade N. V. SHS za zakonito vlado Jugoslovanov bivše monarhije, Trumbića pa za njenega zastopnika pri zaveznikih.⁸⁴ Napravi se obširen zapisnik konference, ki vključuje tudi listo imenovanih prvih šest skupnih ministrov. 9. novembra se vsi sklepi objavijo v tzv. »Ženevski deklaraciji«,⁸⁵ ki so jo prinesli pravzaprav samo ženevski časopisi, ker je Pašić znal preprečiti, da bi deklaracija zagledala luč sveta v širši javnosti. Ženevski pakt je postal sploh brezpredmeten, ko je Pašić demisijoniral.

11. novembra potujejo Korošec, Trumbić, Čingrija in Žerjav najprej v Bern, da napravijo vljudnostni obisk v švicarskem parlamentu. Drugi dan nadaljujejo vožnjo do Parizá. Tam so romali od poslaništva do poslaništva in intervenerjali, da bi »predloge o ustvaritvi jugoslovanske države sprejeli«. Preveč uspeha očitno niso imeli, zato pa še težave s potnimi listi. Končno so dobili francoske dokumente za pot preko Italije. V Veroni so potem morali čakati dva dni, ker so jim tam potne listé spet odvzeli, in samo telefonat z Rimom je omogočil vožnjo domov, a to spet ne po direktni liniji čez Trst, ampak čez Brenner in Innsbruck ter Beljak do Jesenic.

Tako se je Koroščeva pot v domovino zavlekla preko 1. december 1918, ko se je v Beogradu izvršilo zedinjenje in proglasila Kraljevina SHS. Nova Protičeva vlada je namreč pričakovala zase ugodnejše rešitve v direktnem stiku s Svetozarom Pribičevićem in njegovo Hrvaško-srbsko koalicijo brez Koroščevega sodelovanja oziroma celo v njegovi odsotnosti.

Ljubljanski Slovenec napoveduje 2. decembra 1918, da se je »danes javil iz Podrožčice s slovenskega teritorija dr. Korošec. Popoldne prispe v Ljubljano.« Istega dne javi nato ljubljanski Narodni svet v Zagreb, da je danes ob 17.40 uri prispel dr. Korošec s spremstvom na ljubljanski južni kolodvor, kjer ga je dočkala množica več tisoč ljudi, ki ga je pozdravila z živahnim ploskanjem in ki je zahtevala proglasitev republike Slovenije. Korošec pa je molčal. Vemo, da se je že drugi dan odpeljal v Beograd, kjer je nastopila 20. decembra prva vlada nove države s Srbom Stojanom Protičem na čelu in s Slovencem Antonom Korošcem kot podpredsednikom.

Zusammenfassung

DR. ANTON KOROŠEC' WIRKEN VON DER MAIDEKLARATION BIS ZUM 1. 12. 1918

Feliks J. Bister

Im Beitrag werden die bedeutenderen Ereignisse im gegenständlichen, 18 Monate umfassenden Zeitraum unter dem Aspekt der südslawischen Einigungsbestrebungen beleuchtet. Der Schwerpunkt liegt dabei auf der parlamentarischen Arbeit von Korošec im Wiener Reichsrat.

Einleitend wird auf die Veränderungen in der politischen Landschaft der Donaumonarchie im Spätherbst 1916 verwiesen, da mit dem Attentat auf den amtierenden Ministerpräsidenten Stürgkh ein Hauptgegner des Parlamentarismus beseitigt wurde. Bald danach nahm der Präsident des Reichsrats, Dr. Sylvester, erste Konsultationen mit den Klubobmännern auf. Diese belebten gleichzeitig die Kontakte unter den slawischen Parlamentariern. Der Tod des greisen Monarchen Franz Josef I. beschleunigte nur noch die Entwicklung, sodaß auch die südslawischen Abgeordneten immer

⁸⁴ Ferdo Sišić, cit. delo, str. 233.

⁸⁵ Ferdo Sišić, cit. delo, str. 236—241.

vehementen die Einberufung des Reichsrats forderten. Ohne die Mitwirkung der Völker der Monarchie über ihre gewählten Abgeordneten sahen sie keine Lösung der durch den Krieg virulent gewordenen sozialen und noch weniger der nationalen Probleme. Anfang März 1917 gibt es Äußerungen von Korošec, die zum erstenmal in die Richtung der Maideklaration weisen und offensichtlich im engen Zusammenhang mit den Gedankengängen der Tschechen stehen. Die südslawische Einigungsidee hat es vorerst auf die Beseitigung des verhaßten dualistischen Systems abgesehen, bleibt ansonsten patriotisch, kaisertreu und verläßt keineswegs die gemeinsamen staatlichen Grundlagen, obwohl es in den südlichen Kronländern auf Grund des Kriegselends, der Hungersnot sowie der politischen Verfolgungen gärt. Graf Polzer-Hoditz kommt als Kabinettschef Kaiser Karls und sein erster Biograph zum Schluß, daß das weitere Schicksal der Habsburgermonarchie bereits im Frühjahr 1917 besiegelt wurde und das nicht auf den Schlachtfeldern, sondern in den Regierungspalästen von Wien und Budapest. Außerdem konnte die russische Februarrevolution auf die Slawen der Monarchie nicht ohne Wirkung bleiben.

Am 29. Mai 1917 wird als neue parlamentarische Gruppierung der Jugoslawische Klub (Jugoslovanski klub) gegründet und Dr. Anton Korošec zu seinem Vorsitzenden gewählt. Von den 37 südslawischen Reichsratsabgeordneten zu Kriegsbeginn sind nur 30 anwesend: Mandić und Povše sind inzwischen verstorben, Gregorin flüchtete ins Ausland, Grafenauer sitzt im Gefängnis, Baljak, Gostinčar und Vukotić fehlten. In dieser Gründungsversammlung wurde jene staatsrechtliche Erklärung verabschiedet, die am darauffolgenden Tag von Korošec in kroatischer, slowenischer und deutscher Sprache im Reichsrat verlesen wurde. Janko Pleterški sieht ihre Bedeutung darin, daß sie die Grundlage dafür bildete, was in der Folgezeit im politischen Leben der Jugoslawen in der Habsburgermonarchie geschah. Auch Ferdo Gestrin und Vasilij Melik sehen in der Maideklaration — auch Wiener Deklaration genannt — den Anspruch des slowenischen Volks auf Unabhängigkeit und Vereinigung mit den anderen südslawischen Völkern. Solche Tendenzen sind zwar nicht neu, zum erstenmal bilden sie jedoch den Ausgangspunkt für eine nationale Massenbewegung, deren geistiger Vater und Initiator zweifelsohne der slowenische klerikale Abgeordnete Dr. Janez E. Krek gewesen ist, der für diesen Weg schon am 16. Mai 1917 den Laibacher Fürstbischof Jeglič gewonnen hatte.

In der 22. Session des Reichsrats 1917/18 bringt Korošec drei parlamentarische Vorlagen ein, spricht neunmal im Plenum, stellt elf Dringlichkeitsanträge und 194 Interpellationen, von denen nur 22 schriftlich beantwortet werden. Korošec ist außerdem Mitglied mehrerer Ausschüsse, darunter des Budget-, Verfassungs- und Finanzausschusses. Letzterer hatte z. B. 39 Sitzungen. Am 13. November 1917 wird er mit Cingrija, Fon und Laginja in die gemeinsamen österreichisch-ungarischen Delegationen gewählt. Überall ist er ein entschlossener Verfechter der neuen gemeinsamen südslawischen Politik und ein scharfer Kritiker der unhaltbaren Zustände vor allem im Süden der Monarchie. Er kämpft erbittert gegen die rücksichtslosen Germanisierungstendenzen, gegen die feindlich gesinnte und gehässige österreichische Bürokratie, wehrt sich gegen den deutschnationalen Vorwurf des Hochverrats, indem er für die Südslawen Freiheit und Selbstbestimmung fordert. Korošec hält eine Neuordnung der Donaumonarchie für unerlässlich, da er den inneren Frieden unter den Völkern für eine Vorbedingung für den Friedensschluß zwischen den Staaten hält. — Am 27. 12. 1917 wird Korošec der Vorsitz in der gesamtslowenischen Volkspartei (Slovenska ljudska stranka) übertragen und damit die monatelangen internen Auseinandersetzungen mit Sušteršič als Repräsentanten der österreichtreuen Gruppe beendet.

Die russische Oktoberrevolution schuf die Voraussetzungen für einen Waffenstillstand (15. 12. 1917) und in der Folge für den Friedensvertrag zwischen Rußland und den Mittelmächten (3. 3. 1918). Korošec und Stanek starteten bereits am 18. 12. 1917 eine dringliche Anfrage an den Ministerpräsidenten, indem sie die Beteiligung der Volksvertreter an den Friedensverhandlungen fordern. Sie stellen den österreichischen Militarismus an den Pranger, der ihrer Meinung nach an allem schuld ist und nicht die Entente. Die österreichischen Nationalitäten hätten aber genug von der Menschenschlächtereier. Im Klubmemorandum an die Delegationen in Brest-Litovsk vom 31. 1. 1918 zeichnet Korošec ausführlich die Verfolgungen der südslawischen Bevölkerung während des Kriegs, das ungerechte Wahlsystem in Österreich, die Aufsplitterung der Kroaten, Serben und Slowenen auf drei Verwaltungseinheiten, die 100-jährige Unterdrückung durch das deutsch-magyarische Regime usw. Am Tag des Friedensschlusses von Brest-Litovsk unterstreichen die kroatischen, serbischen und slowenischen Politiker in der sogenannten Agramer Erklärung (Zagrebska resolucija) die Notwendigkeit des gemeinsamen Wegs und der weiteren Sammlung aller Parteien und Gruppen, die für die nationale Einigungsbewegung und das Selbstbestimmungsrecht der Völker eintreten. Anton Korošec, Albert Kramer und Izidor Cankar vertreten dabei das slowenische Volk. Eine Rücksichtnahme auf dynastische Gefühle gibt es nicht mehr. Es ist wohl die entscheidende historische Stunde der inneren Loslösung vom Habsburger-

staat, wenn auch die endgültige Trennung erst im Herbst 1918 erfolgte. Der am 6. Oktober in Zagreb gegründete Nationalrat der Slowenen, Kroaten und Serben (Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba) übernimmt am 29. Oktober 1918 die Regierungsgewalt in allen von Südslawen bewohnten Gebieten der ehemaligen Österreichisch-ungarischen Monarchie und proklamiert den SHS-Staat (Država SHS), zu dessen erstem und einzigen Staatsoberhaupt Dr. Anton Korošec gewählt wird, der sich jedoch zu diesem Zeitpunkt bereits in der Schweiz befindet, wohin er am 27. 10. in Begleitung von Melko Čingrija und Žerjav von Wien aus gereist ist. In Genf unterzeichnete er am 7. 11. 1918 mit Pašić und Trumbić die Genfer Deklaration (Ženevska deklaracija), deren faktische Auswirkung gleich null war, weil Pašić bald darauf als serbischer Regierungschef demissionierte. Er scheint die Genfer Vereinbarungen überhaupt von allem Anfang an nicht ernst genommen zu haben, behinderte ihre Verbreitung wie auch die Rückkehr von Dr. Korošec in die Heimat, der sich zuvor noch in Paris erfolglos um die Anerkennung des SHS-Staates bemüht hatte. So war er bei der Proklamation des neuen SHS-Königreichs (Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev) am 1. Dezember 1918 in Belgrad nicht anwesend, da er erst einen Tag später mit seiner Begleitung über Verona, Innsbruck, Villach/Beljak am Laibacher Bahnhof eingetroffen ist.

Inštitut za novejšo zgodovino, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki je doslej izšla v 25 letnikih (1964 ni izšla). Leta 1986 se je preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino**. Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljavanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 13, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1

PZDG 1960/2

PZDG 1961/1-2

PZDG 1963/1-2

PZDG 1965/1-2

PZDG 1966/1-2

PZDG 1967/1-2

PZDG 1968/69, 1-2

PZDG 1970/1-2

PZDG 1971/72

PZDG 1974

PZDG 1975/76

PZDG 1977

PZDG 1978/79

PZDG 1980

PZDG 1981

PZDG 1982

PZDG 1983

PZDG 1984

PZDG 1985

PNZ 1986

PNZ 1987

PNZ 1988

PNZ 1989/1 — Trideset let Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. — Biobibliografije.

PNZ 1989/2

Tone Ferenc

VPRAŠANJE SAMOODLOČBE IN SUVERENOSTI SLOVENSKEGA NARODA PO DRUGEM ZASEDANJU AVNOJ

Predavanje na spominski svečanosti Zgodovinskega društva za Ljubljano in oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani 20. 12. 1989.

Ko bi še živel profesor dr. Metod Mikuš, čigar osemdesetletnice rojstva se danes spominjamo, bi nam kot član širšega vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo in udeleženec drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu najlaže in tudi najbolj pristno odgovoril na nekaj vprašanj, ki se postavljajo v teh zmehšanih časih. Žal moramo iskati odgovor nanja tisti, ki nismo bili tam in si lahko pri tem pomagamo le z zgodovinskimi viri. Odzval sem se vabilu svojih kolegov, da v spomin na našega pokojnega profesorja govorim o temi z njegovega širokega raziskovalnega področja. Ker bom v svoji tretji knjigi Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945, ki jo pripravljam, prikazal tudi prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju pred petintridesetimi leti, sem se odločil, da v predavanju zajamem temo o samoodločbi in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasedanju AVNOJ. Ker nisem ne politolog in ne pravnik, bo seveda tema omejena na zgodovinsko področje.

V poslednjih letih, ko se politiki toliko sklicujejo na avnojske temelje, na katerih mora ali bi morala stati Jugoslavija kot večnacionalna država, se nisem samo kot zgodovinar, temveč tudi kot neravnodušen državljan spraševal, kakšni so ti avnojski temelji. Tozadevni odlok drugega zasedanja AVNOJ, ki ga je to sprejelo »na temelju pravice vsakega naroda na samoodločbo, vštevši pravico na odcepitev ali združitev z drugimi narodi«, pravi, da narodi Jugoslavije niso priznavali in ne priznavajo razkosanja Jugoslavije, da so v skupnem boju dokazali svojo trdno voljo, da ostanejo združeni v Jugoslaviji, da se »Jugoslavija gradi in se bo zgradila na federativnem načelu, ki bo zagotovilo popolno enakopravnost Srbov, Hrvatov, Slovencev, Makedoncev in Črnogorcev, oziroma narodov Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Črne gore ter Bosne in Hercegovine« in da se narodnim manjšinam v Jugoslaviji zagotovijo vse narodne pravice.¹ Ne poznam virov, po katerih bi lahko sodili, da so takrat v jugoslovanskem vodstvu NOB kaj bolj konkretizirali te določbe.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja ni nikdar dvomilo v obnovo jugoslovanske države, ki so jo okupatorji tako grdo razkosali, priključevali njene dele k svojim državam, obsodili na smrt cele narode in ljudstva, nasilno raznarodovali in izkoriščali ljudske moči in gmotna sredstva za potrebe svojih vsakojčih se držav itd. Ze od poznega poletja 1941 je sprejemalo ukrepe, ki so oborožen boj slovenskega naroda vse bolj vključevali v oborožen boj jugoslovanskih narodov (npr. sklep o stalni zvezi slovenskega narodnoosvobodilnega odbora z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije, o vključitvi slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije iz srede septembra 1941)² in se razmeroma tudi zgodaj nekajkrat javno izreklo za obnovo jugoslovanske države.

¹ Prvo in drugo zasedanje AVNOJ. Prva slovenska izdaja ob 30. obletnici drugega zasedanja AVNOJ. Ljubljana 1973, str. 238 (dalje: Prvo in drugo zasedanje AVNOJ); Slobodan Nešović in Branko Petranović: AVNOJ in revolucija. Tematska zbirka dokumenata 1941—1945. Beograd 1983, str. 452 (dalje: AVNOJ i revolucija).

² Slovenski poročevalec, II/18 dne 20. 9. 1941; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 1941—1945 (dalje: Dokumenti ljudske revolucije), 1. knjiga, dok. 38 in 40; Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945, I. Država v državi, str. 20—30 (dalje: Ferenc, Ljudska oblast).

Velika večina udeležencev narodnoosvobodilnega boja je bila trdno prepričana, da mora biti in da tudi bo nova Jugoslavija drugačna od Kraljevine Jugoslavije, ki je niti v nacionalnem niti v socialnem pogledu niso imeli za dobro državo. Pričakovali so torej, da bosta v novi državi vladali nacionalna enakopravnost in socialna pravičnost. Take poudarke lahko najdemo v mnogih izjavah vodstvenih organov narodnoosvobodilnega gibanja in tudi v člankih, in govorih vodilnih ljudi iz NOB na Slovenskem.

Zgledujoč se na načelo samoodločbe v sovjetski ustavi in sklicujoč se na Atlantsko listino iz avgusta 1941, je slovensko vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja proti koncu leta 1941 začelo navajati to načelo za način urejanja Združene Slovenije in njenih zunanjih odnosov, kar je vsebina osme temeljne točke programa Osvobodilne fronte slovenskega naroda iz konca leta 1941.³ Najizraziteje pa je to povedano v pismu centralnega komiteja KPS centralnemu komiteju KPJ iz druge polovice decembra 1941, da bo izvršni odbor OF izdal »magnó charto slovenskih pravic«, v kateri bo poudaril, da bo o svoji usodi, zunanjih odnosih in notranji ureditvi odločal slovenski narod sam, da slovenski narod vztraja slej ko prej na volji bratskega sožitja vseh narodov Jugoslavije, poudarja pa neomajno pravico do samoodločbe, vštévši pravico do odcepitve.⁴

Glede izjav o samoodločbi slovenskega naroda s pravico odcepitve glej tudi članek Borisa Kidriča **Na poti k osvoboditvi slovenskega naroda**, objavljen v Delu, št. 1, februarja 1942, in članka Lojzeta Udeta **Notranja fronta slovenskega naroda in jugoslovanstvo** ter Lovra Kuharja-Prežihovega **Voranca Za samoodločbo slovenskega naroda**, objavljena v Slovenskem žborniku 1942, zlasti na str. 39 in 41—44. Kidrič je v omenjenem članku zapisal: »Pravica do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve in pravico do oblikovanja lastne državnosti, je najvišja nacionalna pravica slehernega naroda. Komunistična partija Slovenije bo to pravico slovenskega naroda z vso doslednostjo zastopala in se zanjó bojevala.«

Boris Ziherl pa je v svoji brošuri **Zakaj je propadla Jugoslavija**, objavljeni v prvi polovici 1942 zapisal: »Danes smemo trditi: pogojev za bratsko in enakopravno sožitje svobodnih in enakopravnih južnoslovanskih narodov je in bo toliko, kolikor je in bo močna KPJ in kolikor so in bodo močne vojaške sile Narodnoosvobodilnih partizanskih oddelkov Jugoslavije. KPJ in partizanska vojska sta namreč edina činitelja, ki se raztezata po vsem teritoriju nekdanje Jugoslavije in ki zastopata stališče samoodločbe narodov ter bratstva med narodi hkrati.« Povedal je tudi, da je v prihodnosti bratsko in enakopravno sožitje južnoslovanskih narodov »mogoče samo in izključno na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe, vključno pravice do odcepitve in do oblikovanja lastne državnosti.« /Podčrtano v izvorniku./

V letu 1942 se v narodnoosvobodilnem tisku še pojavi nekaj člankov o Jugoslaviji. Tako je Maks Stermecki-Rok v 4. (juljski) številki Dela objavil članek »KPS in Jugoslavija«, v katerem je povedal tudi tole: »S svojim bojem za samoodločbo in ljudsko demokracijo /slovenski narod/ jasno izpričuje, da noče obnove take Jugoslavije, kakršna je bila, ker bi to ponovilo obnovo vsega tistega, kar je pretreslo bivšo državo in bi v prihodnosti privedlo do še usodnej-

³ Slovenski poročevalec, III/1 dne 6. 1. 1942; Osvobodilna fronta, II/1 začetek januarja 1942; Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. 111.

⁴ Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. 104. Takega dokumenta izvršni odbor OF ni objavil. Morda ga je sestavil Edvard Kocbek. Dr. Janko Prunk je namreč v Kocbekovi zapuščini našel osnutek dokumenta iz januarja 1942, ki še najbolj ustreza napovedanemu dokumentu izvršnega odbora OF. V dokumentu, ki ima naslov **Deklaracija slovenskih narodnih pravic**, prvi dve točki pravita, da je slovenski narod v sedanjem boju politično dozorel in postal edini in najvišji nosilec suverenosti in da na tej osnovi more in mora vedno in povsod sam odločati o svoji usodi, o svoji notranji ureditvi in o svojih mednarodnih odnosih. Osmá točka pa pravi: »Suvereni slovenski narod stremi po novem bratskem sožitju z ostalimi narodi Jugoslavije in z vsemi južnimi Slovani. Poudarja pa, da kot narod, ki je upravičen in odločen do kraja vzpostaviti svojo narodno suverenost, v vsaki politični obliki sožitja za vse čase vztraja na načelno in praktično z jamčeni pravici do samoodločbe, ki vključuje pravico do odcepitve.« (Janko Prunk: Slovenski narodni programi. Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945. Ljubljana 1986, str. 263—264, dalje: Prunk, Slovenski politični programi).

ših posledic, kakor je bil lanski polom. /.../ Priznanje pravice do samoodločbe našemu narodu bo odstranilo namreč tisti občutek narodne zapostavljenosti, ki ga je prej odtujeval drugim jugoslovanskim narodom. /.../ Komunisti ne dvomimo, da se bo njej /namreč po dosledni demokratični poti za narodno osvoboditev in združitvev — op. T. F./ na vsej črti uveljavila njegova pravica do samoodločbe.« /Podčrtal T. F./

Nekaj tednov prej, maja 1942, je Edvard Kocbek objavil brošuro »OF in Jugoslavija«, v kateri je zavračal izvajanja dr. Alojzija Kuharja iz Londona. V njej je tudi zapisal, »da je v srcih vseh zavednih Jugoslovanov med tem časom /namreč v boju — op. T. F./ vzrastla podoba nove Jugoslavije, očiščene političnih in socialnih parazitov ter vključene v velik slovenski blok, ki bo Jugoslovanom zavaroval posamezne narodnosti in skupno politično življenje« in da Atlantska listina slovesno zagotavlja pravico do samoodločbe narodov in ne samo kontinuiteto držav. Na koncu je Kocbek navedel odlomek iz Cankarjevega Očiščenja in pomlajenja: »Na teh od solz in krvi bogato pognojjenih tleh si bodo zgradili sinovi in vnuki svetlejši, lepši dom, ki si ga bodo uredili po svoji iz trpljenja vzkipele volji, po svojem, v novih spoznanjih dozorelem razumu.«

Podobno je izvršni odbor OF v svojem proglasu oktobra 1942, ki je še sredi velike italijanske ofenzive na Dolenjskem in Notranjskem napovedoval začetek protiofenzive narodnoosvobodilnega gibanja namenil vprašanju odnosa do Jugoslavije celo poglavje z naslovom **Osvobodilna fronta slovenskega naroda in Jugoslavija**. V njem je najprej povedal, da Osvobodilna fronta svojega slovenskega programa ni nikoli postavljala »v nasprotju z idejo jugoslovanske skupnosti, zgrajeni na temelju narodne enakopravnosti in pravice slehernega naroda do samoodločbe«, temveč je celo programatično in praktično dokazala, »kako je mogoče priboriti slovenskemu narodu njegove narodne pravice, hkrati pa ustvariti pogoje tudi za bodoče svobodno sožitje narodov Jugoslavije, pogoje za novo, na narodni enakopravnosti in zadovoljstvu svojih narodov temelječo Jugoslavijo.« Potem ko je razčlenil dokaze za pozitiven odnos do jugoslovanske skupnosti z vsebino treh (2., 3. in 8.) temeljnih točk OF, je IOOF na koncu tega poglavja sklenil: »Partizansko gibanje jugoslovanskih narodov združuje v najvišjem in najčistejšem pomenu besede načelo samoodločbe z voljo trdo preizkušanih narodov Jugoslavije po slogi, enotnosti in skupnem sožitju. V tem smislu sme in mora OF zapisati na svoj prapor: »Svobodna in združena Slovenija v svobodni na narodni enakopravnosti temelječi Jugoslaviji.«⁵

Po prvem zasedanju AVNOJ v Bihaću je izvršni odbor OF v svojem komunikeju (napisal ga je Edvard Kardelj) poudaril, da bo svobodna in združena Slovenija vstopila v novo Jugoslavijo »z vsemi tistimi pravicami, ki ji bodo omogočile, da bo na njenih tleh gospodaril edino slovenski narod sam.«⁶ Izvršni odbor OF je nato sporočil izvršnemu odboru AVNOJ, da »slovenski narod poudarja pravico do narodne združitve na vsem svojem nacionalnem ozemlju in sprejema načelo samoodločbe s pravico do odcepitve kot najvišje poroštvo svojih narodnih in človeških pravic« in da s tem načelom stopa kot suveren narod v tesnejšo skupnost z drugimi suverenimi jugoslovanskimi narodi z namenom, da končno skupaj z njimi ustvari novo jugoslovansko državno tvorbo.⁷ Takrat se je v izvršnem odboru OF pojavila zamisel o izdelavi »platforme pravic in svoboščin slovenskega naroda in slovenskih ljudskih množic v novi, svobodni Jugoslaviji«⁸ oziroma »osnutka o bodočih pravicah in svoboščinah, na osnovi katerih se, glede na svojo pravico do samoodločbe, odločata slovenski narod in

⁵ Slovenski poročevalec, III, posebna številka, začetek oktobra 1942; Prunk: Slovenski narodni programi, str. 131—132.

⁶ Slovenski poročevalec, III, posebna (bihaška) številka 1942; Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963, dok. 193 (dalje: Jesen 1942); Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, str. 71—72.

⁷ Dokumenti ljudske revolucije, 5, dok. 4, poročilo IOOF 1. 1. 1943.

⁸ Jesen 1942, dok. 208, poročilo B. Kidriča 14. 12. 1942.

slovensko ljudstvo' za novo, svobodno Jugoslavijo.«⁹ Izvršni odbor OF je celo obljubil, da bo ta osnutek dal v pretres slovenskim množicam. Morda sta pretrganje zvez z jugoslovanskim vodstvom, ki sta ga povzročili dve veliki sovražnikovi ofenzivi »Weiss« in »Schwarz« pozimi in spomladi 1943, in morebitno Kardeljevo in Kidričevo stališče, da tega ne store brez poprejšnjega posveta z osrednjim vodstvom, zlasti Josipom Brozom-Titom, vzrok, da napovedanega dokumenta niso napisali.

Potlej se nekaj mesecev glede načelnih opredelitev odnosa Slovenije do Jugoslavije ni zgodilo nič posebnega. Načelo o samoodločbi z dodatkom pravice do odcepitve ali brez tega dodatka so še večkrat navedli in vedno pogosteje se v virih pojavljajo pojmi kot federacija, federalna enota itd.¹⁰ Nasproti tej, že precej jasni perspektivi narodnoosvobodilnega gibanja, da bo poveljna Jugoslavija federativna država najmanj petih jugoslovanskih ali celo južnoslovanskih narodov, pa jugoslovanska begunska vlada v Londonu zaradi prepira med srbskimi in hrvaškimi politikami v njej in okoli nje niti do takrat niti pozneje ni mogla izdati deklaracije o prihodnosti Jugoslavije, kar je tudi prispevalo k padcu dveh vladnih garnitur (Slobodana Jovanovića junija 1943 in Miloša Trifunovića avgusta 1943). Osnutek deklaracije, ki ga je vlada končno sestavila na seji 9. julija 1943, vendar ga ni sprejela, je predvideval monarhijo in federacijo treh narodov: Srbov, Hrvatov in Slovencev.¹¹

Najširše je stališča slovenskega vodstva narodnoosvobodilnega gibanja do Jugoslavije potrdilo, okoli 600 na neposrednih volitvah na Dolenjskem in Notranjskem izvoljenih odposlancev in delegatov iz večine drugih slovenskih pokrajin na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 4. oktobra 1943. Na njem je Edvard Kardelj v svojem referatu povedal tudi tole: »Slovenski narod stopa v bodočo Jugoslavijo po lastni volji, oprt na svojo pravico do samoodločbe. O federativni ureditvi bodoče Jugoslavije ne more biti nobenega

⁹ Dokumenti ljudske revolucije, 4, dok. 158, navodila IOOF 12. 12. 1942.

¹⁰ Ustanovitev ZAVNOH, prvega pokrajinskega protifašističnega sveta narodne osvoboditve v neki jugoslovanski pokrajini zunaj Slovenije, je spodbudila člane slovenskega vodstva narodnoosvobodilnega gibanja Edvarda Kocbeka, Borisa Zihnerla in Zorana Poliča, da so poleti 1943 v Slovenskem poročevalcu objavili štiri članke, v katerih so tudi opredeljevali odnos Slovenije do Jugoslavije (B. Zihnerl: V novo Jugoslavijo. Slovenski poročevalac, IV/14 dne 15. 7. 1943; E. Kocbek: Zgodovinski dan hrvatskega naroda. Slovenski poročevalac, IV/14, dne 15. 7. 1943; isti: Svoboda Slovenija v enakopravni Jugoslaviji. Slovenski poročevalac, IV/16, dne 25. 8. 1943; Z. Polič: Iz stare v novo Jugoslavijo. Slovenski poročevalac, IV/17, dne 1. 9. 1943). Najizraziteje ga je označil Kocbek v svojem drugem članku: Svoboda Slovenija v enakopravni Jugoslaviji, ko je dejal: »V osvobodilnem boju južnoslovanskih narodov se vezeta in skladata težnja po narodni samostojnosti in težnja po jugoslovanski državni skupnosti. Načelo samoodločbe narodov in jugoslovanska ideja se dopolnjujeta in vzajemno podpirata. /.../ Slovenski narod je sredi svojega največjega odločanja v zgodovini. Z bojem proti okupatorju in proti narodnim izdajalcem se odločamo za združeno in samostojno Slovenijo, obenem pa za novo, enakopravno Jugoslavijo.« (Podčrtano v izvirniku.)

¹¹ Kako so v narodnoosvobodilnemu gibanju nasprotnem taboru v Ljubljani (o političnih programih tega tabora glej razpravo mag. Borisa Mlakarja: O političnih programih slovenske kontrarrevolucije 1941–1945, objavljeno v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, 22/1982, št. 1–2, str. 211–221) čakali na takšno deklaracijo, kaže odlomek iz pisma nekega »Bristolca« v London 21. 1. 1943: »Čudno se nam zdi, da cela leta ne morete dobiti potov, ki bi nam po njih vsaj približno dali naslutiti, kaj misli in kaj dela vlada. Res je, da nam od časa do časa prihajajo javne izjave od slovenskega in hrvatskega dela vlade. Iz teh izjav vsaj približno sklepamo, da mislite na federacijo. Nerazumljivo se nam pa zdi, da Jovanović do sedaj ni pokazal še nobene volje do kake preciznejše izjave, kar je v očitnem nasprotju z vsem govorjenjem slovenskega in hrvatskega dela. S takim postopanjem tu ni nihče zadovoljen, niti Slovenci, niti Hrvatje, najmanj pa Srbi. Splošno se tukaj misli, da bi zahtevala najbolj primitivna logika, da se to, kar govorijo Slovenci in Hrvatje, potrdi tudi v zelo drastični obliki od Jovanovićeve strani. Res ne razumemo, zakaj Jovanović tako mečka, saj mora vendar po svoji lastni logiki priti do tega, da mu morajo njegovo neodločno stališče zameriti v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Tukaj so vsi, pa naj se nahajajo na Avali ali na Slemenu ali na Rožniku, istega mnenja, da naj bo Jugoslavija federativna država. Gotovo ste že stokrat in stokrat slišali to in vendar na to ne reagirate v nobeni obliki, čeprav naravno to vašo skupno Izjavo čakajo, vsi z nestrpnostjo cele mesece. Ali mar tem trditvam in tem poročilom ne verjamete? Ali mar res mislite, da so ta poročila samo izraz posameznih želj, ne pa resnične podobe resničnega stanja? Malo več korajže in malo več zaupanja bi že lahko imeli, če pa tega nimate, se čisto lahko pripeti, da boste nazadnje ravno v teh vprašanih morali plešati tako, kot vam bo godla vaša konkurenca v Bihaću. Če boste še naprej omahovali, vam bo Bihać vzel ves veter z jader vaše barke, tukajšnji trije bratje pa bodo plaval vsak po svoje na slepo srečo, kakor bo to pač zahteval spremenljivi položaj vsakega dne. — Tukaj pri nas so vaši prijatelji že tako daleč, da se razgovarjajo o podrobnostih ustave. Ne gredo pa ti razgovori od rok, ker z vaše strani ni nobenih navodil in nasvetov. Taka navodila in nasveti bi nam zelo olajšali delo, poleg tega pa še neizmerno okrepili naš položaj pri Hrvatih in Srbih, posebno pa nasproti Bihaću.« (Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, osebna zbirka dr. I. Cankarja, šk. 8.)

dvoma več in da bo ves slovenski narod v bodoči Jugoslaviji predstavljal posebno federalno enoto, kjer bo sam svoj gospodar, o tem tudi ni nobenega dvoma več.¹² Znan pa je tudi odlomek iz proglasa omenjenega zbora v Kočevju, da je slovenski narod »končnoveljavno stopil v krog suverenih narodov.«¹³

Kako so si takrat konkretneje predstavljali te pojme, nam pove odlomek iz referata dr. Darka Černeja z zbora slovenskih pravnikov na Suhorju pri Metliki nekaj dni za omenjenim zborom v Kočevju. Potem ko je dr. Černej navedel ustrezní odlomek iz francoske ustave 1791. leta, da je suverenost »enotna, nedeljiva, neprenosna, nezastarljiva in pristoja narodu«, je razvil tole misel: »Splošno, usvojeno načelo o suverenosti naroda bi bila prazna fraza brez vsebine; ako bi narodu sicer priznavali suverenost, odrekli pa možnost, da to suverenost v praksi izvaja s tem, da se organizira kakor sam hoče in smatra za najbolje, stopa z drugimi narodi v federativna razmerja, da se more od njih tudi povsem odcepiti. S tem pa seveda niti zdaleka ni rečeno, da se narod mora ali da se bo odcepil od državne tvorbe, ki se ji je svobodno priključil, temveč bo v njej vztrajal tem bolj zanesljivo, in tem raje, čim bolj bo zasigurana njegova pravica do odcepitve. Pravica samoodločbe naroda s pravico do odcepitve pa tvori obenem stalen pritisk na vodstvo državne tvorbe, ki se ji je narod po načelu samoodločbe bil priključil, da usmerja vse svoje politično delo tako, da bodo vsi na temelju samoodločbe pridruženi narodi z njim tako zadovoljni, da na realizacijo pravice do odcepitve ne bodo niti pomislili.«¹⁴ Sodim, da k tem izvajanjem ni kaj dodati.

Sklep drugega zasedanja AVNOJ, ki sem ga navedel v začetku predavanja, je bil načelne narave. Je pa Josip Broz-Tito, takrat ne več samo generalni sekretar KPJ in vrhovni komandant NOV in PO Jugoslavije, temveč tudi že kot predsednik NKOJ, v pogovoru s slovensko delegacijo 1. decembra 1943 izjavil, »da slovensko ljudstvo ne sme in ne more imeti nobene bojazni za enakopravnost in samostojnost slovenskega naroda«. Povedal je tudi, da so ukrepi, ki se morda zdijo centralistični, nujni za uspešen boj in potrebni, da pred zavezniki dokažejo skupno voljo jugoslovanskih narodov za osvoboditev.¹⁵ Malokomu je znano, ker dokument še ni objavljen, da je Tito poldrugi mesec pred tem in morda tudi še takrat predvideval, da bodo armade v narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije ustanovili po federalnih enotah, kar se čez leto dni ni zgodilo.¹⁶

Slovensko odposlanstvo, ki se je zaradi velike nemške ofenzive okrnjeno udeležilo drugega zasedanja AVNOJ, se je torej z najvišjim zagotovilom za enakopravnost in samostojnost slovenskega naroda zadovoljno vrnilo v Slovenijo. Slovensko osvobodilno gibanje je bilo prvo, ki je potrdilo delo svoje delegacije na drugem zasedanju AVNOJ, k čemur je za gotovo pripomogel tudi prihod delegacije predsedstva AVNOJ in NKOJ na čelu z dr. Ivanom Ribarjem in Edvardom Kardeljem, in imelo tudi najkakovostnejše zasedanje svojega vrhovnega predstavniškega in oblastnega organa — Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Na tem zasedanju v Črnomlju 19. in 20. februarja 1944 je Kardelj povedal nekaj misli, ki so ob razmerah, kakršne so danes v Jugoslaviji, še posebej aktualne. Takšni misli sta, da se narodi Jugoslavije osvobajajo z lastnimi silami in z lastnim orožjem, kar pomeni, da med njimi ni naroda osvoboditelja, in da je federativni odnos med posameznimi narodi nastal v praksi med bojem in ga je drugo zasedanje AVNOJ samó uzakonilo.¹⁷ Torej drugače, kot menijo

¹² Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943. Dokumenti. Ljubljana 1953, str. 77 (dalje: Zbor odposlancev slovenskega naroda); Ferenc: Ljudska oblast, 2. Narod si bo, pisal sodbo sam, str. 76 in 78.

¹³ Zbor odposlancev slovenskega naroda, str. 162.

¹⁴ Dr. Darko Černej: Državnopравни značaj našega osvobodilnega gibanja. Spomenica o prvem zboru slovenskih pravnikov na osvobojenem ozemlju 10. in 11. 10. 1943, str. 40, ponatis Ljubljana 1977.

¹⁵ Josip Broz-Tito: Zbrana dela, 17, str. 184—186.

¹⁶ Arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA v Beogradu, nereg. grad., Titova brzojavka glavnima štaboma NOV in PO Hrvatske in Slovenije 13. 10. 1943.

¹⁷ Edvard Kardelj: Drugo zasedanje AVNOJ in slovenski narod. I. zasedanje SNOS, 2. zvezek; izdalo predsedstvo SNOS (Grafika 12 A) 1944.

nekateri pravniki in tudi zgodovinarji, ki na splošno trdijo, da so si jugoslovanski narodi začeli graditi svojo državnost šele po drugem zasedanju AVNOJ. Vsaj za slovenski in hrvaški narod takšna posploševanja ne bi mogla obveljati. Slovensko narodnoosvobodilno gibanje se je že od jeseni 1941 zavedalo, da si z osvobodilnim bojem gradi tudi svojo državnost, saj se v njegovih virih pojavljajo izrazi »vlada«,¹⁸ »parlament«¹⁹ itd., ki so zagotovo atribut državnosti.

Kardelju se je zdelo potrebno, da na tem zasedanju pojasni tudi »vprašanje federacije«. Poudaril je, da se jugoslovanska federacija razlikuje od drugih federacij, in to predvsem po tem, da ne nastaja kot sporazum med vladajočim narodom in zatiranimi narodi. Nastaja »tako pravi — kot rezultat prepričanja narodov Jugoslavije, da je federativna Jugoslavija najboljše in najbolj trdna oblika za maksimalno zavarovanje svobodnega razvoja slehernega od njih«. Povedal je tudi, da bodo oblike federativnega odnosa »v vseh primerih plod svobodnega sporazuma med našimi narodi«.²⁰

Delegacija predsedstva AVNOJ in NKOJ, ki se je udeležila prvega zasedanja SNOS, je nato ostala v Sloveniji še mesec oziroma dva in na bazi 20 v Kočevskem Rogu obravnavala osnutke državnopravnih aktov, ki naj bi jih nato sprejelo in objavilo predsedstvo AVNOJ.²¹ Tukaj nas zanima »deklaracija o temeljnih pravicah narodov in državljanov«, ki naj bi za čas vojne nadomestila ustavo nove Jugoslavije in jo je tudi obravnavala omenjena delegacija skupaj s slovenskimi člani predsedstva AVNOJ in NKOJ ter nekaterimi pravniki. Deklaracija označuje Jugoslavijo kot federativno ali zvezno državo, ki zagotavlja polno enakopravnost svojih petih narodov ali federalnih držav ter izključuje vsako možnost prevlade ali privilegijev ali majorizacije enega naroda na račun drugega ali ene federalne enote na račun druge. Označuje jo tudi kot demokratično državo, ki temelji na najpopolnejših demokratičnih pravicah državljanov, na načelu, da organe državne oblasti voli ljudstvo, na načelu enotnosti zakonodajne in izvršne oblasti in na načelu polne suverenosti narodov; torej ne predvideva omejene suverenosti narodov.

Deklaracija določa tudi skupne zadeve, ki jih v imenu federalnih enot opravlja zveza, in to: narodno obrambo, zunanjo politiko, gospodarsko obnovo, promet in informativno službo.

Deklaracija tudi priznava vsakemu narodu pravico, da izstopi iz zveze, »če se ne strinja z obliko vlade, ki bi jo drugi narodi sprejeli proti njegovi volji«. Ljudska predstavništva narodov Jugoslavije pa se zavezujejo, da bodo sprejela samo tisto obliko vlade, »za katero se bodo svobodno odločili vsi narodi brez pritiska in brez majorizacije, z vsemi zagotovili suverene volje vsakega naroda«.²²

Moša Pijade, ki je prvi pripravljaval osnutke državnopravnih aktov in tudi osnutek te deklaracije, je v svojem pismu Kardelju, ki je mesec dni pred drugimi odšel v Drvar, dne 13. aprila napisal tudi to, »da ne bi veljal niti en odlok, če nanj ne bi pristali vsi narodi, torej če en narod ne želi takšne in takšne vlade, tedaj se tudi drugi obvezujejo, da je ne bodo sprejeli, in da vsak narod obdrži pravico, da izstopi iz DFJ, če se ne strinja z odlokom o obliki vlade in ureditvi države.« /Podčrtal T. F./²³

Ko je Pijade 31. marca pisno predlagal predsedstvu AVNOJ, naj spodbudi pokrajinske protifašistične svete v federalnih enotah, naj na svojem prihod-

¹⁸ Boris Kidrič: Važen mejnik na poti v slovensko svobodo. Slovenski poročevalec, III/28, dne 14. 7. 1942; Dokumenti ljudske revolucije, 2, dok. 114; Ferenc: Ljudska oblast, 1, str. 273—281.

¹⁹ Boris Kidrič: Nova slovenska demokracija. Slovenski poročevalec, III/31, 3. 8. 1942; Dokumenti ljudske revolucije, 3, dok. 21; Ferenc: Ljudska oblast, 1, str. 281—287.

²⁰ Glej op. 17.

²¹ Glej: Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, str. 266—318; AVNOJ i revolucija, str. 499—530; Branko Petranović: Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji 1941—1945. Beograd 1983, II. zvezek, str. 136—140; Janko Pleterški: Narodi, Jugoslavija, revolucija. Ljubljana 1986, poglavje: Načrti »v zapečku« boja za mednarodno priznanje nove Jugoslavije, str. 365—387.

²² Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, str. 283—293; AVNOJ i revolucija, str. 514—519.

²³ Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, str. 293.

njem zasedanju sprejmejo podobno deklaracijo, je svetoval, kakšne točke naj imajo takšne deklaracije. Za tretjo točko je svetoval: »Pravica zvezne pokrajine /v slovenskem prevodu drug izraz za: federalno enoto — op. T. F./, da izstopi iz Demokratične federativne Jugoslavije.«²⁴ Vendar je zanimivo, da so nato deklaracije imele samo določbe o državljanskih pravicah, kakršne je imela tudi izjava Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva, sprejeta na 1. zasedanju SNOS v Črnomlju. Treba bo še preučiti vprašanje, zakaj v teh deklaracijah niso obravnavali odnosa posameznih federalnih enot do zveze in narobe.²⁵

Čeprav je omenjena prvina možnosti zavrnitve vlade in možnosti izstopa iz zveze imela tudi zunanjepolitični motiv: odklonitev vlade ali družbene ureditve, ki bi jo novi Jugoslaviji hoteli vsiliti zahodni zavezniki (deklaracija je namreč nastala še pred sporazumom Tito—Šubašić, sklenjenim 16. junija 1944, ali leto dni pred ustanovitvijo enotne vlade DFJ 7. marca 1945), se iz navedenega vidi, kako so najvišji funkcionarji AVNOJ in NKOJ pojmovali federativnost nove države in da so tudi po drugem zasedanju AVNOJ priznavali narodom oziroma federalnim enotam pravico izstopiti iz zveze. Torej za njih načelo samoodločbe s pravico do odcepitve ni bilo »potrošeno« ali »konzumirano« na drugem zasedanju AVNOJ in so predvidevali tudi načelo soglasja pri sprejemanju odlokov o temeljnih zadevah sožitja narodov v novi Jugoslaviji.²⁶

V zvezi z obravnavo omenjene deklaracije ali morda mimo nje sta približno v tistem času nastala dva obsežnejša članka o samoodločbi in federaciji, ki nista bila objavljena in sem ju našel v arhivu, sta pa oba, žal, nedatirana.

Nepodpisan in nedatiran članek »**Samoodločba slovenskega naroda**« je napisal podpredsednik IOOF in NKOJ Jože Rus. V prvem delu članka pravi, da je pravica do samoodločbe kakega naroda »tista pravica, po kateri more narod kot celota odločati o obliki svoje državne skupnosti, o svoji povezanosti ali stiku s sosednjimi narodi, o svoji združitvi z drugimi narodi v kakršnikoli mednarodno priznani državni obliki, o razdružitvi, t. j. o odcepitvi iz take skupnosti, o notranjem redu itd.« Pravi tudi, da je pravica do samoodločbe slovenskega naroda »tista osnovna pravica, po kateri si bo slovenski narod kot celota izbral obliko življenja, ki odgovarja njegovim narodnim, političnim in gospodarskim potrebam.« /Podčrtano v izvorniku./ V drugem delu članka Rus pojasnjuje odnos slovenskega sokolstva do samoodločbe.²⁷

Članek »**O federativni državi**« je napisal poverjenik za socialno skrbstvo v NKOJ, slovenski pravnik dr. Anton Kržišnik. Najprej navaja sklep drugega zasedanja AVNOJ o federativni ureditvi nove Jugoslavije, nato pojasnjuje bistvo federacije, konfederacije in unitarne države. Ko poudari, da bo nova Jugoslavija federativna država, doda, da bo federacija višjega tipa, ker »ne bo **prostovoljna** zveza suverenih bratskih narodov le po tem, ker je nastala s prostovoljnimi pristopom vseh združenih narodov v zvezo, ampak tudi po tem, da bo vsakemu narodu pridržana pravica izstopiti iz zveze, kadarkoli se na osnovi svoje pravice do samoodločbe po demokratični poti za to odloči.« /Podčrtano v izvorniku./ Tako tudi za dr. Kržišnika samoodločba s pravico odcepitve ni bila »potrošena« ali enkrat za vselej uporabljena na drugem zasedanju AVNOJ. Dr. Kržišnik je povedal tudi, kje mora biti »težišče« suverenosti. Pravi takole: »Težišče suverenosti v novi Jugoslaviji bo pri narodnih državah, iz katerih bo sestavljena. Zveza bo imela samo tiste kompetence državne oblasti, ki jih bodo nanjo

²⁴ Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, str. 293—295; AVNOJ i revolucija, str. 509—511.

²⁵ Makso Šnuderl: Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Ljubljana 1949, dok. 107; AVNOJ i revolucija, str. 569, 570, 578, 581 in 590.

²⁶ »Ustvarjalci Sklepov drugega zasedanja AVNOJ so razumeli pravico naroda do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, kot temeljno pravico naroda, ki je v času konstituiranja federacije leta 1943, že izrabljena.« (Podčrtal T. F.) Glej: Kontinuiteta separatističnih težej. Sava Dautović: Pogovor s prof. dr. Brankom Petranovićem o ustavnih sporih ob slovenskih ustavnih dopolnilih. Naši Razgledi 20. 10. 1989 (Prevod iz Politike).

²⁷ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, it. arh., f. 804/IV. Avtorstvo članka sem ugotovil po pisavi, ker je članek napisan s črnilom.

prostovoljno /Podčrtal T. F./ prenesle njene države članice.« Ko nato našteje, kaj je že v pristojnosti zveze (vrhovno vodstvo narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije in zastopstvo pred zunanjim svetom), pravi, da jih bo še nekaj, ki pa bodo določene **sporazumno**. Le škoda, da dr. Kržišnik ni navedel, katere bi bile te sporazumno določene zadeve. Pač pa je opredelil še eno bistveno prvino v odnosih med zvezo in federalnimi enotami, namreč načelo prednosti zakonov federalnih enot pred zakoni zveze, kadar se pojavi dvom, katere uporabiti. Tako beremo v članku: »Zveza je pristojna samo za tiste zadeve, ki so ji v zvezni ustavi izrecno dodeljene, za vse druge zadeve pa so pristojne federalne enote. Oblast držav, ki tvorijo zvezo, je torej **prvotna**, samonikla iz lastne suverenosti, oblast zveze pa je **drugotna**, izvedena iz suverene oblasti federalnih enot. Kompetence federalnih enot predstavljajo **pravilo**, kompetence zveze pa predstavljajo **izjemo**. Kadar se pojavi dvom, ali določena zadeva spada v pristojnost zveze ali v pristojnost federalnih enot, se je odločiti za pristojnost federalnih enot.«²⁸ /Podčrtal T. F./ Morda je dr. Kržišnik mislil tako tudi za primer, če si zvezni zakon in zakon federalne enote nasprotujeta, ali pa je morda mislil, da do takšnega primera sploh ne more priti.

V svojem članku »**Pomen odlokov AVNOJA za nadaljnji razvoj našega boja in ustvarjanje federativne državne skupnosti**«, objavljenem v časniku *Nova Jugoslavija* 1. marca 1944, Tito ni obravnaval načelnih vprašanj federacije, temveč predvsem naloge NKOJ. Povedal je, da bodo o notranji ureditvi države dokončno sklepali po osvoboditvi, vendar je treba že med bojem storiti marsikaj, da bi to vprašanje po vojni reševali laže. Zato je naloga NKOJ, da že v vojni prepušča federalnim enotam tiste zadeve, ki so v njihovi pristojnosti, in jim pomaga s pobudami in nasveti. Mora pa tudi skrbeti, da si federalne enote ne bi prilasčale njegovih pristojnosti. Opozoril je tudi, da mora razmejitev pristojnosti potekati »zelo skrbno in ob popolnem medsebojnem sporazumevanju.«²⁹

Namenoma sem navedel, čestokrat dobesečno, misli iz zgodovinskih virov. Nedavno sem namreč bral v nekem članku, da nam avnojska načela federativnosti najboljše pojasni prva zvezna ustava iz 1946. leta. Jaz pa mislim, da nam na to vprašanje dajo najboljši odgovor drugemu zasedanju AVNOJ bližnji viri, ki sem jih navedel. Menim namreč, da je prva zvezna ustava nastala že v razmerah, ki so že bile drugačne od tistih, v katerih je bilo drugo zasedanje AVNOJ oziroma prvo zasedanje SNOS ter obravnava osnutkov državnopravnih aktov na bazi 20 v Kočevskem Rogu marca in aprila 1944. Proces centralizacije, ki ga je Tito v pogovoru s slovensko delegacijo opravičeval z vojno nujnostjo, se po vojni namreč ni ustavil, temveč nadaljeval, tozadevno razpravljanje pa že presega okvir mojega predavanja. Ne da bi se spuščal v kakšno politiziranje, mislim, da so navedenim mislim slovenskih ljudi na samoodločbo, suverenost in federativnost zelo blizu tudi pred dvema in pol mesecema sprejeti amandmani k slovenski ustavi.

In kakšna je bila usoda predlogov državnopravnih aktov, ki so jih marca in aprila 1944 obravnavali v Kočevskem Rogu? Njihovo usodo nam pojasni Kardeljevo pismo iz Drvarja 6. maja 1944 Francu Leskošku-Luki: »Moša Pijade, ki je bil pri vas, je izdelal celo vrsto projektov. Mi smo vse te projekte **v principu in podrobnostih** /Podčrtano v izvorniku — op. T. F./ odbili in jih torej ne jemljite v ozir pri vaših stvareh. Deloma smo sprejeli samo pravilnik o Komisiji za vojne zločince. To zaradi informacije. Mi ne nameravamo izdajati nobenih številnih odlokov, a več navodil.«³⁰ Večini članov predsedstva AVNOJ in NKOJ, ki so pri obravnavi državnopravnih aktov (baje jih je Pijade predvideval okoli 60) menili, da bi jih bilo treba sprejeti čimprej, navkljub, sta Tito in Kardelj najbrž menila, da bi bil njihov sprejem politično neustrezen, če ne celo škodljiv.

²⁸ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, p. a., f. 506/II.

²⁹ Josip Broz-Tito: *Zbrana dela*, 19, str. 47.

³⁰ Zgodovinski arhiv centralnega komiteja ZKS v Ljubljani, fond CK KPS, Kardeljeva pisma, pismo 6. 5. 1944.

In to glede na to, da zavezniki še niso priznali AVNOJ in NKOJ, temveč so samo upoštevali narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije kot stvarno vojskujočo se silo proti okupatorjem in kvistlingom in jo v tem vojskovanju tudi moralno in gmotno podpirali. V prej navedenem pismu je namreč Kardelj povedal tudi tole: »Velike težave imamo z inozemstvom, kjer se je reakcija silno aktivizirala proti nam. Zlasti v Ameriki. Na neko priznanje NKOJ v doglednem času ni niti misliti. Osnovno je naša vojska. Mobilizirajte! Mobilizirajte!« /Podčrtano v izvirniku./ Isti dan je Tito v pogovoru z dvema zavezniškima novinarjema na njuno vprašanje o načrtih za povojno politiko in družbeno organizacijo odgovoril tudi tole: »Ustanovitev Jugoslavije enakopravnih narodov, v kateri bodo vsi narodi uživali svoje nacionalne pravice in si znotraj svojih državnih meja organizirali svoje življenje tako, kakor jim ustreza.«³¹ /Podčrtal T. F./

Morda je tudi omenjeno Kardeljevo pismo vplivalo na to, da navedenih članok Rusa in Kržišnika niso objavili in da nato v slovenskem narodnoosvobodilnem tisku do julija 1944 ni nobenega članka o federaciji. Šele v Ljudski pravici 6. julija 1944, torej že po sporazumu Tito—Šubašić, se je pojavil Kidričev članek »O osnovnih značilnostih v graditvi Demokratične in federativne Jugoslavije«. V njem je najprej ošvrknil »staro, formalne državnopravne teorije o federacijah«, češ da so zgolj formalne, abstraktne, oddvojene od žive prakse in živega razvoja. Morda je pri tem mislil tudi na že omenjeni neobjavljeni članek dr. Kržišnika ali morda tudi na članek dr. Černeja o »Državnopravnem značaju našega osvobodilnega gibanja«, ki je izšel šele spomladi 1944 v Spomenici o prvem zboru slovenskih pravnikov na Suhorju pri Metliki in se je precej skliceval na izvajanja pravnih teoretikov iz meščanske družbe. Kidrič je nato povedal, da je graditev nove Jugoslavije v nasprotju s takšnimi teorijami in podčrtal, »da se je v praksi in v popolnem soglasju s sklepi zgodovinskega drugega zasedanja AVNOJ porodil resnični tip federacije z vsemi njenimi potrebnimi lastnostmi: po eni plati dejanska enakopravnost narodov in jamstvo za njihov kar najpopolnejši nacionalni razvoj, vstevši lastno državnost, po drugi strani močna državna celota vezne države, enotno in učinkovito vodene, z rastočim ugledom doma in v inozemstvu.« /Podčrtano v izvirniku./ Med štirimi osnovnimi značilnostmi graditve nove države je navedel tudi to, da noben jugoslovanski narod ne nastopa kot združujoči narod in da je osnovno načelo vsake federacije, da vsaka federalna enota prepušča del svoje suverenosti v korist skupne suverenosti vse države, ne da bi pri tem izgubila lastno državnost, dobilo svoje praktične in konkretne temelje že v samem boju. Dobesedno je navedel tisti odlomek iz omenjenega Titovega članka, ki govori o zelo skrbnem in sporazumnem razmejevanju pristojnosti med zvezo in federalnimi enotami. Če se ne spuščamo v razglabljanje, kako si je Kidrič zamišljal skladnost med načelom popolne suverenosti narodov oziroma federalnih enot in močno zvezo, pa je bilo opozarjanje na pazljivo razmejevanje pristojnosti tisti čas umestno, ker je šele sredi leta 1944 začel NKOJ s svojimi poverjeništvu posegati v razvoj ljudske oblasti in partizanske civilne uprave, ki je bil do takrat na Slovenskem skoraj popolnoma samostojen.

Ne da bi se spuščal na politično področje, izražam misel, da nekatera stališča iz zgodovinskih virov o samoodločbi, suverenosti in federativnosti danes niso samo stvar politične in ustavne zgodovine. Aktualna so, če se bo zakonodajalec tudi pri pripravi nove slovenske ustave skliceval na avnojske temelje. Kajti nekje sem bral, da prihodnja Jugoslavija ne more biti niti avnojska, temveč nekaj popolnoma novega.³²

³¹ Josip Broz-Tito: Zbrana dela, 20, str. 34.

³² »Geslo združitve, ki ga je ponudil Tito, je bilo politična floskula boljše vizma, država, ki nikakor ni enotna (ne zgodovinsko ne gospodarsko ne kulturno ne politično) pa se lahko spet združi samo na podlagi dejanskih interesov gospodarstva in politike na skupnem trgu blaga in idej« (Goran Moravček: Titov duh ne more reševati problemov. Delo 27. 12. 1989) — »Naj govorimo o možnosti kakršnekoli Jugoslavije, vedno postane povsem očitno, da avnojska ne more biti. In to iz teoretičnih in praktičnih razlogov.« (France Bučar: Konec avnojske Jugoslavije. Demokracija 19. 12. 1989.)

Ce upoštevamo vse misli in stališča, ki so jih izrazili vodilni ljudje iz NOB po drugem zasedanju AVNOJ, t. j. o popolni suverenosti slovenskega in seveda tudi drugih jugoslovanskih narodov oziroma federalnih enot Jugoslavije, da si svobodno sami uredijo življenje znotraj svojih držav, kakor jim v narodnem, političnem, gospodarskem in kulturnem pogledu najbolj ustreza, da prostovoljno in sporazumno določijo tiste zadeve, ki jih naj predvsem za zagotovitev njihove suverenosti opravlja zveza, da v nobenem primeru ne sme biti niti prevlade ali t. i. majorizacije enega naroda nad drugimi niti drugih narodov nad enim, da se v primeru kršenja tega načela lahko narod ali federalna enota odcepi od zveze, se sprašujem, ali smo sploh imeli državo, ki bi popolnoma slonela na vseh teh načelih.

Zusammenfassung

DIE FRAGE DER SELBSTBESTIMMUNG UND DER SOUVERÄNITÄT DES SLOWENISCHEN VOLKES NACH DER ZWEITEN SITZUNG DES AVNOJ

Tone Ferenc

Die vorliegende Abhandlung stellt einen erweiterten Vortrag dar, den der Verfasser bei einer Gedenkveranstaltung zum 80. Geburtstag des verstorbenen Univ. Prof. Dr. Metod Mikuž hielt. Sie erörtert das Verhältnis der nationalen Befreiungsbewegung in Slowenien, insbesondere der Kommunistischen Partei Sloweniens sowie der Befreiungsfront des slowenischen Volkes zu Jugoslawien. Die Befreiungsfront, die die Zerstückelung Jugoslawiens durch den Okkupator nicht anerkannte, betonte vor allem seit Ende des Jahres 1941 den Grundsatz der Selbstbestimmung des slowenischen Volkes mit dem Recht auf Absonderung, wovon ihre Dokumente und auch die veröffentlichten Artikel der Leute aus ihrer Führung (z. B. Boris Kidrič, Edvard Kočbek und Maks Stermecki) im Jahre 1942 zeugen.

Seit der ersten Sitzung des AVNOJ (des Antifaschistischen Rates des Nationalen Befreiungskampfes Jugoslawiens) zeichnen sich bereits genauere Umrisse des neuen Jugoslawien als einer föderativen Gemeinschaft von fünf gleichberechtigten Völkern, seit der zweiten Sitzung von sechs föderalen Einheiten ab. Auf Grund des Beschlusses dieser Sitzung über die Föderativität Jugoslawiens, der eher grundsätzlicher Art war, arbeitete die Delegation des AVNOJ und des NKOJ (des Nationalen Komitees der Befreiung Jugoslawiens) im Baza 20 (Standquartier der Obersten Leitung) im Kočevski Rog unter verschiedenen Entwürfen für staatsrechtliche Akten auch einen Vorschlag zur »Deklaration der Grundrechte der Völker und Staatsbürger« aus. Darin wurde das neue Jugoslawien als ein föderativer und demokratischer Staat von fünf gleichberechtigten und souveränen Völkern bzw. von sechs föderalen Einheiten definiert, und jedem Volk wurde weiterhin das Recht auf Absonderung eingeräumt, falls seine Souveränität durch Majorisierung oder Druckausübung bedroht werden sollte.

Auch in Abhandlungen einiger führender Köpfe der nationalen Befreiungsbewegung in Slowenien (Dr. Darko Černej, Josip Rus) aus jener Zeit wird unter den wesentlichen Merkmalen der Souveränität des slowenischen Volkes das Recht angeführt, das Leben innerhalb einer föderalen Einheit vollkommen selbständig zu organisieren, das Primat der Souveränität dieser Einheiten vor derjenigen des Bundes sowie das Recht der Völker auf Absonderung. Der Verfasser ist der Meinung, daß die Ansichten der Leute jener Zeit zu den vom AVNOJ definierten Grundsätzen von Souveränität und Föderativität mehr Echtheit bewiesen als diejenigen aus der Nachkriegszeit. Er stellt sich auch die Frage, ob das neue Jugoslawien jemals so war, wie es sich die Führung der nationalen Befreiungsbewegung in Slowenien vorstellte, als sie sich dafür entschied.

Samo Kristen

AMERIŠKI TISK IN TRST SPOMLADI 1945 —
KONEC NEKEGA ZAVEZNIŠTVA

Ko je 1. maja 1945 jugoslovanska IV. armada v sklopu zaključnih osvobodilnih operacij zadela ob tisto razmejitveno črto zavezniških nasprotij, ki ji je nemški propagandni minister dr. Joseph Goebbels v nacionalsocialističnem glasilu »Das Reich« že februarja 1945 nadel ominozno ime »železna zavesa« (der eiserne Vorhang), se je za trenutek zdelo, da do uresničitve napovedi nacistične propagande o neizogibnosti skorajšnjega spopada med vzhodnimi in zahodnimi zavezniki v resnici ni več daleč.¹ Na nezdržljivost zavezniških aspiracij na tem območju je opozarjala tudi interna brošura, ki so jo Nemci konec leta 1944 ali v začetku leta 1945 izdali v Trstu. Njen pisec, esesovski vojni poročevalec dr. Hanns Schneider-Bosgard je v zaključni besedi knjižice napovedal možnost, da »Operacijsko območje Jadransko Primorje« iz političnega bojišča prve vrste (politisches Kampfgebiet erster Ordnung) lahko že v kratkem postane vojaško bojišče prve vrste (militärisches Kampfgebiet erster Ordnung), ob tem pa na način tretjega, ki si obeta koristi od nesloge v sovražnikovem taboru, zapisal: »Oba nasprotnika imata svoje naklepe. Boljševistični so po dogovorih v Teheranu in Moskvi povsem jasni. Operacijsko cono zahtevajo zase. Načrti zahodnih zaveznikov gredo v nasprotno smer.«²

Ugotovitev, natisnjena v zaupnem vojaško-političnem priročniku jadranskega poveljstva »SS Standarte Kurt Eggers«, že v času izida ni bila kaj dosti več od ne pretirano skrbno varovane, vsem znane »secret de polichinelle«. Tako je prav na prvi novoletni dan leta 1945 vodilni ameriški dnevnik »New York Times« objavil daljši prispevek Cyrusa Lea Sulzbergerja, v katerem je znani ameriški časnikar mednarodno javnost seznanil z načrtom ameriške vlade o povojni ureditvi vzhodne Evrope. V sestavku, naslovljenem »U. S. Goals outlined for Eastern Europe«, je Sulzberger med drugim zapisal, naj bi v skladu s predstavami State Departmenta Jugoslaviji po vojni pripadle Istra, Reka in Zadar z nekaterimi jadranskimi otoki, nikakor pa ne Gorica in Trst, ki ju, kot je izrecno pripomnil, zahtevajo »vse jugoslovanske struje«.³

Novica je v diplomatskih krogih prizadetih držav povzročila precejšnje razburjenje. Že 2. januarja 1945 je bivši minister v emigrantski vladi Ivana Šubašiča, slovenski znanstvenik, pisatelj in diplomat dr. Izidor Cankar v svojem londonskem dnevniku opozoril na »dvanajst točk« ameriške vlade (v razburjenju jih je verjetno slabo preštel, saj jih je bilo v resnici trinajst), nato pa ob priznanju, da so povečini sestavljene pametno in z očitno željo po pravičnosti, zaskrbljeno pripomnil: »Hkrati se zdi, da informacije, dane Sulzbergerju, niso bile namenjene javnosti, ker ni videti, kakšen smisel naj bi imel

Sestavek je nastal na podlagi dela časopisnega gradiva, ki ga v obliki mikrofilmov hrani berlinski »John F. Kennedy-Institut für Nordamerikastudien« (Freie Universität Berlin). Ob tej priliki izrekam zahvalo omenjeni instituciji in njenim sodelavcem za ljubeznivo pomoč. Sestavek dopolnjuje prikaze, objavljene v 19., 20. in še ne natisnjeni 22. številki »Razprav in gradiva« (Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani). V njih je avtor obravnaval odziv, ki ga je imela tržaška kriza na straneh spominskih in dnevniških pričevanj ameriških, britanskih, italijanskih in jugoslovanskih oziroma slovenskih protagonistov.

¹ V Zagrebu, ki je padel šele 8. maja 1945, teden dni za Trstom, so se oblastniki še v zadnjem trenutku nadejali uresničitve tovrstnih napovedi. 4. maja 1945 je nekdanji »Obzorov« novinar, znani hrvaški publicist dr. Josip Horvat v svoj dnevnik zapisal naslednjo pripombo: »Afera z bog Trsta posve interesantna, samo koliko razabrao iz razgovora s Chilarom, u Mletačkoj (Ministarstvo vanjskih poslova) pripisuju joj preveliku važnost i stvaraju posve pogrešne zaključke.« (Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943—1945. Liber; Zagreb 1989, str. 227.)

² Bandenkampf in der Operationszone Adriatisches Küstenland, Deutscher Adria-Verlag G. m. b. H., Triest, s. d., str. 138.

³ New York Times, 1. januar, str. 1—11.

tak balon d'assai /sic!/, ki bo vzbudil vznemirjenost v vseh državah, ki se jih načrt tiče, in ker zavezniki ne žele, da se že sedaj razpravlja o spornih vprašanih mednarodnih meja. Ni popolnoma jasno, kakšna bi bila jugoslovanska meja v Primorju, a verjetno je mišljena Wilsonova črta; gotovo pa je, da slovensko ozemlje ostane po tem načrtu pod Italijo, ne kot del neke mednarodne državnice...⁴

Da so bila Cankarjeva predvidevanja v veliki meri utemeljena, je postalo razvidno že naslednjega dne: »Izkazalo se je, da je zadeva s Sulzbergerjevimi 12 točkami /sic!/ zelo resna. Med točkami je ena, ki prepušča angleški otok Ciper Grčiji, zaradi česar je britanska vlada gotovo takoj prosila Washington pojasnila. Stettinius je nato včeraj izjavil, da je Sulzberger videl spise State Departmenta, ki niso bili namenjeni javnosti in ne predstavljajo definitivnih ameriških načrtov; da State Depart/ment/ neprestano revidira svoje načrte. — Ta izjava zanesljivo potrjuje, da oni načrti v amerškem zunanjem ministrstvu resnično obstoje, da Amerika hoče dati Gorico in Trst Italiji, dasi pripušča možnost, da se plan revidira. Britanija je takoj reagirala, zato Stettiniusova izjava, da načrt ni definitivni. Tudi mi bi morali storiti nekaj, a po kom? Morda dobro, da govorim s Šub/ašičem/ in Velebitom.«⁵

Teden dni po Sulzbergerjevem članku, objavljenem v »New York Timesu«, je Izidor Cankar končno pričakal tolikanj pričakovani jugoslovanski odgovor: »Smodlaka je včeraj podal izjavo, s katero zahteva Reko in Trst za nas, zagotavljajoč italijanski manjšini narodne pravice. To je pravi odgovor na Sulzbergerjevo objavo ameriških načrtov, ki bi ga moral dati Šub/ašič/ kot priznani jugoslovanski zunanji minister.«⁶

Na izjavo prvega poverjenika NKOJ za zunanje zadeve pa se ni odzval le dr. Izidor Cankar v Londonu; že naslednjega dne jo je komentiral tudi Herbert C. Matthews, rimski dopisnik lista, ki je prvi objavil Sulzbergerjevo vest. Ameriški novinar je v sestavku, objavljenem 8. januarja 1945,⁷ opozoril na dejstvo, da se z izjavo visokega jugoslovanskega diplomata prvič uradno odpira eno izmed najbolj občutljivih vprašanj, s katerimi se bo morala soočiti povojna Evropa. Toda izguba Trsta, mesta, za katerega je v prvi svetovni vojni padlo 600.000 italijanskih vojakov, bi bila že s strateškega vidika usodna, je menil Matthews. Odrpala bi prosto pot bodočim invazijam v Italijo, saj so te v preteklosti potekale prav po tistih dolinah, ki jih zdaj zase zahtevajo Jugoslovani. Italijansko javnost naj bi zlasti vznemirjalo dejstvo, da bo Titu po vsej priliki uspelo zasedi Trst pred zahodnimi zavezniki in Evropo postaviti pred izvršeno dejstvo. Ledeni molk britanskih uradnih krogov naj bi še dodatno demoraliziral Italijane, med italijansko prebivalstvo Trsta in Reke pa naj bi se že zalezal strah pred bodočimi masakri. Herbert C. Matthews je sestavek sklenil s skoraj rotečimi stavki: »Ni Italijana, ki ne bi z zagrenjenostjo in z besom sprejel izgube Trsta. Ni italijanske vlade, ki bi s pristankom na takšno izgubo preživela kaj dosti več od trenutka. To so preprosta dejstva, ki jih lahko potrdi vsak, ki pozna Italijo in Italijane.«

Bralci, ki so natančneje poznali piščevo novinarsko pot, v njegovo poznavanje italijanskih razmer v resnici niso mogli dvomiti, toda te so imele vsaj toliko opraviti z italijansko imperialno izkušnjo kot z apeninskim polotokom. Herbert C. Matthews se je natanko deset let prej zapisal v zgodovino ameriškega tiska s sestavkom, ki je bil najdaljši od vseh, kar jih je dotodaj izšlo na straneh »New York Timesa«. Poročilo, ki je obsegalo šestnajst stolpcev naslovne strani in polni dve notranji strani, je preobremenjeni oddajnik italijanske armade oddajal cela dva dni, v njem pa je ameriški vojni poročevalec s kopicjo podrobnosti opisal obleganje in zavzetje abesinske gorske trdnjave Azbi.

⁴ Izidor Cankar: Londonski dnevnik 1944—45. Ljubljana 1985, str. 54.

⁵ Ibid., str. 55.

⁶ Ibid., str. 57.

⁷ New York Times. 8. januarja 1945, str. 9.

Matthews pri tem ni skrival naklonjenosti do fašističnih oblegovalcev, prav tako kot tudi kasneje ni nikoli zanikal svojih tedanjih profašističnih simpatij. Vrsto let za tem se je medtem že spreobrnjeni časnikar v »Soli dopisnikov« z značilno ameriško prostodušnostjo spominjal nekdanje »delovne hipoteze«: »Če začnete s premiso, da se dve tolpi ničvrednežev spopadeta med seboj, potem je popolnoma naravno, da privoščite zmago ničvrednežem, ki so vam ljubši: In meni so bili med tistim pretepom Italijani ljubši od Britancev ali Abesincev.«⁸

Deset let po bitki, v kateri sta prekrizala orožje fašistični general Oreste Mariotti in abesinski ras Kasa Sebat, je avtor te izvirne premise (zanjo je prejel tudi Mussolinijevo odlikovanje⁹) še vedno preferiral Italijane. Toda namesto obskurne afriške trdnjave, ki je leta 1935 za hip vzbudila pozornost ameriških bralcev, je bilo tokrat govora o vprašanju, ki ni bilo od včeraj in čigar globalne posledke je bilo čutiti še celo desetletje po vojni. Šlo je za bodočo usodo nekdanj največje luke habsburškega cesarstva, ki je ob koncu prve svetovne vojne v skladu z določili tajnega londonskega sporazuma pripadla Italiji, da bi nato ob koncu druge svetovne kataklizme postala prvi zastavek v globalni strategiji zaustavljanja komunističnega vpliva in hkrati simbolični mejnik, s katerim je Winston Churchill leta 1946 v ameriškem Fultonu tudi geografsko zakoličil znamenito sintagmo o železni zavesi — segajoči, kot je dejal, »od Gdanska na Baltiku do Trsta na Jadranu«.

O mestu, ki je maja 1945 postalo jabolko spora med vzhodom in zahodom, je ameriška katoliška revija »Commonweal« maja 1946 zapisala: »Trst Američanom zveni domače. Dolgo je bil v naslovnicah.«¹⁰ Če je torej ime severno-jadranskega pristanišča ameriškim bralcem leto dni po koncu vojne v resnici zvenelo znano, je bila to vsekakor tudi zasluga proslavljenih publicističnih peres, kakršna sta bila, denimo, Cyrus Leo Sulzberger ali Herbert C. Matthews. A če je Trst zlasti v maju in juniju 1945 polnil naslovne stolpce ameriških časopisov, vse do italijanske okupacije septembra 1943 o njem skorajda ni bilo slišati. Redke vesti, v katerih je bilo omenjeno njegovo ime, so bile namenjene dejavnosti italijanske križarke »Trieste«, ki je z vrstnicami, imenovanimi po Pulju, Zadru, Gorici in Reki, občasno vznemirjala zavezniško ladjevje v Sredozemlju. Da bo Trst zaveznikom že v kratkem povzročal povsem drugačne skrbi, je bilo mogoče slutiti le iz skopih vesti, ki so se pričele pojavljati sredi leta 1944, povsem razvidno pa je to postalo septembra istega leta, ko je v »New York Timesu« izšel komentar rimske dopisnice, Pulitzerjeve nagrajenke in »fanatične irske katoličanke«, Anne O'Hare McCormick. Ugledna publicistka, ki je leto dni pred fašističnim maršem na Rim napovedala Mussolinijevo zmago, je tokrat z nič manjšo dalekovidnostjo anticipirala bistvo bodočega zapleta okrog Trsta. Ta »nenavadno uglajena dama« in »izvrstna stilistka«, ki jo je bodoči Titov biograf v času Pariške mirovne konference označil za pobornico vatiškanske linije v uredništvu New York Timesa,¹¹ je pravo naravo zavezniških strahov za usodo Trsta povzela v stavkih, v katerih so argumenti politične geografije povsem prevladali nad argumenti ekonomske geografije: »Medtem ko je prebivalstvo Trsta povečini italijansko, je Trst strateško pristanišče Srednje Evrope. Nelagodnost spričo Titove zahteve je še poudarjena zaradi prepričanja, da ta izraža željo Moskve po nadzoru nad tem izhodom na morje. Fašistična Italija je v času, ko je Nemčija pomaknila svoje meje na Brenner, zanihala proti vzhodu. Antifašistična Italija bo še močneje zanihala proti vzhodu, ko bo Rusija zagospodovala nad Trstom. Uradniki, ki se takšnega izida nadejajo, so si v tem edini s tistimi, ki se ga boje.«¹²

⁸ Phillip Knightley: Prva žrtev. Vojni dopisnik kot junak, propagandist in ustvarjalec mitov od krimske do vietnamske vojne. Borec, Ljubljana 1981, str. 205.

⁹ Vladimir Dedijer: Pariska konferencija, Biblioteka Trideset dana, Zagreb 1948, str. 128.

¹⁰ The Commonweal, 24. maj 1946, str. 131.

¹¹ Dedijer: Ibid.

¹² New York Times, 18. september 1944, str. 18.

Bojazni tistih, ki so se takega izida bali, so se vsekakor povečale sredi aprila 1945, ko je maršal Tito obiskal Moskvo. V intervjuju za sovjetski armadni časopis »Krasnaja zvezda« je 15. aprila 1945 izrecno potrdil, da bo Jugoslavija po končani vojni zahtevala tako Istro kot Trst. Takšne izjave, ki jo je ponovil tudi naslednjega dne v pogovoru s C. L. Sulzbergerjem,¹³ po prepričanju številnih komentarjev ne bi mogel dati, če si predhodno ne bi zagotovil podpore Kremlja. Možnost, da je do tega v resnici prišlo, je očitno preplašila tudi italijanskega predstavnika v Moskvi, Pietra Quaronija, saj je 24. aprila 1945 zapisal: »Zdi se mi, da je naš položaj trenutno katastrofalen... Na Moskvo ni več mogoče računati. Obrniti se moramo na London in Washington.«¹⁴

1. maja 1945, dva tedna po Titovem intervjuju s Sulzbergerjem, je bil Trst osvobojen. Novica je na naslovnici »New York Timesa« odjeknila še istega dne, skupaj z vestjo o dveh velikih zavezniških zmagah — ameriškem vkorakanju v glavno mesto strankinega gibanja München in izobešanju rdeče zastave na Reichstagu.¹⁵ Vest o samomoru Adolfa Hitlerja je list objavil 2. maja 1945, vzporedno s poročilom novinarka Virginije Lee Waren o »zgodovinskem« srečanju med 8. armado ameriškega generala Marka Clarka in 4. armado generala Petra Drapšina.¹⁶ Bralec »New York Timesa«, ki je torej 2. maja 1945 prav pod fotografijo zdaj že mrtvega vodje Tretjega Reicha uzrl novico o prijateljskem snidenju dveh zavezniških armad, si verjetno ni mogel predstavljati, da bo vrhovni poveljnik zavezniških sil v Sredozemlju, feldmaršal Harold Alexander že 19. maja 1945 jugoslovansko osvoboditev Trsta izenačil z osvajalnimi praktikami Hitlerja, Mussolinija in Japonske; primerjava, ki se je uredniku ameriške liberalne revije »The Nation« zdela »nagnusna« (nasty), a je bila najbolj dokaz za to, da zmagovita zavezniška koalicija v resnici ni preživela konca vojne.¹⁷

Zdi se, da se je tega pomembnega dejstva, ki ga je Churchillova politika brezkompromisnega zaustavljanja »rdeče nevarnosti« v Evropi odločilno precipitirala, tisk na drugi strani oceana ovedel nekolikanj pred britanskim; zanimiv paradoks, če pomislimo, da je ameriška politika v tem procesu sprva le obotavljivo sledila britanski iniciativi. Kot je namreč v svoji analizi pisanja britanskega tiska o Jugoslaviji v letu 1945 ugotavljal tržaški zgodovinar Jože Pirjevec, naj bi britanski tisk skozi vse leto 1945 »gojil iluzije, ki so jih v vladnih krogih že zdavnaj pokopali, in torej razlagal dogodke v nekoliko netočni in popačeni luči.«¹⁸ Vsled tega je avtor do naslova lastnega spisa že v uvodu izrekel pridržek; sintagma »Od prijateljev do sovražnikov« naj bi v večji meri veljala za dokumente Foreign Officea, medtem ko naj bi britanski tisk v razmerju do Jugoslavije skozi vse leto 1945 obdržal umirjen in uravnotežen odnos. To naj bi veljalo tudi za poročanje britanskega tiska o vprašanju Trsta, ki je spomladi 1945 takorekoč monopoliziralo medijsko pozornost, namenjeno Jugoslaviji. Londonski »Times« in »Economist«, lista, ki ju je Pirjevec izbral za reprezentativne vzorec svoji analizi, naj bi se ideološkemu kontekstu konflikta, »namreč vprašanju, do kam se bodo v Evropi razširile čete z rdečo zvezdo na kapi«,¹⁹ povsem izognila, o sporu pa poročala izključno z narodnostnega zornega kota; dejstvo, ki ga je na svojevrsten način potrdilo tudi žolčno pismo britanskega pisatelja in katoliškega konvertita Evelynna Waugha, namenjeno uredništvu »Timesa«.

¹³ New York Times, 18. april 1945, str. 17. Primerjaj razliko v navedbah glede datuma Sulzbergerjevega moskovskega intervjuja z Josipom Brozom Titom. Po sočasni verziji New York Timesa, v kateri je povzeta vsebina intervjuja, naj bi šlo za 16. april 1945, medtem ko Sulzberger v svojih spominih ali bolje dnevniku pogovor datira s 15. aprilom 1945. (C. L. Sulzberger: Sedem celin in štirideset let. Izbrani memoari. CGP Delo, Globus, Zagreb, 1980, str. 58.)

¹⁴ Diego de Castro: La Questione di Trieste. I. Edizioni LINT, Trieste 1981, str. 320.

¹⁵ New York Times, 1. maj 1945, str. 1.

¹⁶ Ibid., 2. maj 1945, str. 1.

¹⁷ The Nation, 26. maj 1945, str. 588.

¹⁸ Jože Pirjevec: Od prijateljev do sovražnikov. Odnos britanskega tiska do Jugoslavije leta 1945. Borec (posebna številka »Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji«). Uredil dr. Dušan Biber) 12. 1986, str. 682.

¹⁹ Pirjevec: Ibid.

Če naj bi torej britanski tisk v poročanju o tržaškem sporu ostajal v okvirih zavezniške koalicije in tehtajoč meritornost jugoslovanskih zahtev po Trstu v najslabšem primeru obsojal »modus procedendi« njihovega uveljavljanja, je ameriški tisk nasprotno že v maju 1945 povsem odkrito izrekal spoznanje, da vprašanje Trsta ni nikakršen klasičen ozemeljski disput, ki bi zanj veljali običajni kriteriji razreševanja, ampak veliko več od tega: šlo naj bi v resnici za prvi lokalni test v globalnem merjenju moči med vzhodom in zahodom. Etnična, ekonomska, geografska in zgodovinska komponenta tržaškega vprašanja naj bi bile podrejene temu temeljnemu kriteriju razločevanja; dejstvo, ki ga ameriški tisk sicer ni izrecno zanikal, a tudi nikoli tako eksplicitno priznal, kot je to storila, denimo, jugoslovanskim zahtevam izrazito nenaklonjena španska zunanjepolitična revija »Mundo«, ko je leto dni po koncu vojne v redkem trenutku avtorefleksije lastne pozicije zapisala: »Kaj bi dejali danes, če bi v Beogradu vladal Aleksandrov prvorojenec, v Rimu pa bi se ustoličil Sovjet? Problem Trsta, Istre, Gorice, problem celotne Julijske krajine bi zadobil za nas popolnoma drug in drugačen aspekt. Ni prav, da so realnosti podvržene vtisom in potrebam trenutka.«²⁰

Takšno, »realistično« stališče najuglednejših predstavnikov ameriškega »fourth estate« do spora, ki je v živo zadeval ne le interese obeh neposredno prizadetih držav, ampak tudi občutljivi paralelogram sil, vzpostavljen s pravkar doseženo zmago zavezniške koalicije nad nacistično Nemčijo, je v času majske krize morda najpregnantneje izrazila prav visoko nakladna ilustrirana revija »Time«. Drugače kot britanska »Times« in »Economist«, ki sta, kot je duhovito pripomnil Pirjevec, tržaški spor prikazala »malodane kot osebno zdraho med feldmaršalom Alexandrom in maršalom Titom«,²¹ je »Time« konflikt projiciral na globalni zaslon povojnih zavezniških nasprotij: jadransko pristanišče naj bi se znašlo na skrajnem jugozahodnem zaključku kontinentalne linije, ki naj bi na razdalji 1700 milj, od norveške Finnmarke do Jadrana, zamejevala novonastalo področje sovjetskega vpliva. Velika Britanija se je na to dejstvo odzivala tako kot se mora odzvati vedno, kadar je ogrožen njen nadzor nad Sredozemljem. Ameriška vlada, ki je uvidela skupen interes v tem vprašanju, je reagirala skupaj z njo. Izmed vseh točk v Evropi, na katerih je prišlo do napetosti med zavezniki, se je tako Trst najbolj približal nevarnosti vojnega spopada. »Nihče si ni želel bitke za Trst, a vsi so jo tvegali«, je skorajda v duhu kasnejše definicije »brinkmanshipa« zapisal neimenovani komentator, nato pa sestavek, ki je že s samim naslovom »What's all that?« izražal prepredenost nad nenadno zaostritvijo, sklenil z naslednjo ugotovitvijo: »Če nič drugega, je bil Trst študija o vojaško-političnih tveganjih v svetu Velikih Treh.«²²

Položaj Združenih držav Amerike v težavnem »ménage à trois« zmagovitih Velikih Treh je z zornega kota tržaške krize analiziral tudi urednik ameriške liberalne revije »The Nation«, Isidor Feinstein Stone. Legendarni izdajatelj kasnejšega »I. F. Stone Weekly«, lista, čigar naročniki so bili Albert Einstein, Bertrand Russell in Eleanor Roosevelt, je v sestavku, naslovljenem »Trst in San Francisco« vznemirjeno ugotavljal, da so Združene države po smrti predsednika Roosevelta izgubile dragoceno pozicijo posrednika med Sovjetsko zvezo in Veliko Britanijo. Zunanjepolitični vakuum, ki je nastal z izginotjem velike osebnosti, naj bi nasprotno spretno zapolnili Britanci in nato v tipični politiki ravnotežja moči izigrali Američane zoper Sovjete. To naj bi bilo očitno zlasti na primeru Trsta, kjer naj bi se britanske težnje po ohranitvi reda soočile z revolucionarnim impetuosom partizanskih sil, trdno odločenih, da počistijo

²⁰ »Que diríamos hoy, si en Belgrado reinase el primogenito de Alejandro, y en Roma se hubiese establecido un Soviet? El problema de Trieste, Istria, Gorizia, el problema de toda la Venecia Julia tendría para nosotros otro aspecto, totalmente distinto. No esta bien que las realidades queden sometidas a las impresiones y las conveniencias del momento...«. Mundo. Revista semanal de política exterior y economía. No. 341, november 1946, str. 400.

²¹ Pirjevec: Op. cit., str. 682.

²² Time, 28. maj 1945, str. 20.

z vsemi reakcionarnimi vplivi. Zaskrbljen nad domnevno dolgoročno premiso skupne anglo-ameriške strategije, po kateri naj bi bila vojna zoper Sovjetsko zvezo v bližnji ali daljni prihodnosti neizbežna, je I. F. Stone opozarjal na nevarnost, da komaj porojeni duh Združenih narodov že na samem začetku ne izdahne na neprijazni obali severnega Jadrana. V britanski skrbi za ohranitev evropske »balance of power«, prizadevanju ustaviti sovjetski vpliv na črti Hamburg—Trst, bojazni pred tem, da bi Sovjeti preko Trsta zakoračili v sredozemsko politiko, in očitni odločenosti, da se prav v Trstu doseže test moči, je kasnejši pisec »Skrivne zgodovine korejske vojne« videl tisti idealni stek okoliščin, v katerem bi lahko prišlo do ponovitve svetovnega spopada. »Zgodovinsko gledano je bil Balkan vedno tvegano področje za tovrstne preizkuse. Trst ni daleč od Sarajeva.«²³

26. maja 1945, ko je omenjeni sestavek ugledal luč sveta, je bil anglo-ameriški preizkus moči že opravljen. Nočno streljanje, do katerega je prišlo prejšnjega dne v Trstu, pa Kasandrinim klicem urednika »The Nation« navkljub vendarle ni naznanilo zgodovinske reprize. Sarajeva, ampak le triinpetdeseti rojstni dan maršala Tita. Pridružili so se mu tudi pripadniki zavezniškega osebja, a kot ni pozabil omeniti lokalni dopisnik »New York Timesa« — le s strelji v nebo (»with a sky as a target«).²⁴ Po mnenju tržaškega poročevalca Milтона Brackerja zavezniška nedoslednost v odnosu do Jugoslovancev nikoli ni prišla jasneje do izraza kot ravno na formalnem banketu, ki ga je v počastitev Titovega rojstnega dne tisti večer priredil tržaški Komite narodne osvoboditve: »V dvorani, ki je žarela od luči in v kateri so še pred slabim mesecem večerjali Nemci, so se najvišje vojaške avtoritete zahodnih zaveznikov posedle skupaj z najvišjimi vojaškimi in civilnimi predstavniki jugoslovanskega režima in se pretvarjale, da ne vedo, da je komaj šest dni pred tem njihov vrhovni poveljnik primerjal politiko slednjih s tisto, ki so jo vodili Hitler, Mussolini in Japonska.«²⁵

Po šestih dneh demonstrativnega razkazovanja mišic, ki ga je novi ameriški predsednik Harry S. Truman v svojih spominih povsem ustrezno poimenoval »show of strenght«,²⁶ je bilo v skupnem nazdravljanju v resnici mogoče videti vrhunec zavezniške hipokrizije. A hkrati je nenadni »volte face« zahodnih zaveznikov naznanil tudi konec svojevrstnega informacijskega mrka, ki je vse do tedaj zagrinjal prizorišče tržaške krize: Šele 27. maja 1945 je namreč ameriška javnost prvič izvedela, da je bilo vse dotedanje poročanje o Trstu podvrženo pravilom najbolj rigorozne vojaške in politične cenzure, kar jih je bilo dotedaj uveljavljenih na področju Italije. Če je že 12. maja 1945 Milton Bracker položaj tržaških dopisnikov primerjal s »težavnimi vicami« (difficult limbo),²⁷ se je namreč po sloviti Alexandrovi izjavi, ki je temperaturo okrog Trsta dvignila do vrelišča, dopisniški purgatorij spremenil v inferno, v katerem so brez sledu poniknila vsa tako imenovana »vnetljiva sporočila« (inflammatory dispatches).²⁸ Ukrep, ki je na tako dobeseden način gasil ogenj, zaneten z neprevidnimi izjavami zavezniških generalov, je bil do te mere temeljit, da je proskribiral celo poročila radia Beograd. Informacije o tržaškem zapletu so zahodne prestolnice dosegale »in disibus refractis«, javnost pa si v času, ko so drugi dramatični dogodki pretresali svet, ni mogla ustvariti predstave o pravih dimenzijah krize. Poročila so se omejevala na naštevaje zavezniških dobrih namenov, izraženih v zavitem jeziku diplomatskih not, in hkrati obsojala domnevne in resnične brutalnosti jugoslovanskih zasedbenih sil in administrativno nekompetentnost njenih civilnih naslednikov. Vesti so bile dostikrat pro-

²³ The Nation, 26. maj 1945, str. 590.

²⁴ The New York Times, 26. maj 1945, str. 3.

²⁵ Ibid., 27. maj 1945, str. 8.

²⁶ Harry S. Truman: Year of Decisions Doubleday Garden City, N. Y., 1953, str. 249.

²⁷ »The situation temporarily is in that difficult limbo where the criteria of military security and freedom from political censorship intersect...« (New York Times, 13. maja 1945, str. 9).

²⁸ The New York Times, 27. maj 1945, str. 10.

tislovne in vsaj v nekaterih primerih so jim sledili tudi preklici. Tako so ameriški in britanski listi v prvih dneh maja poročali o nevarni situaciji v Julijski krajini, kjer naj bi se srbski četniki z Dražo Mihajlovičem na čelu spopadli z Nemci in partizani, celotni položaj pa nezadržno drsel v smeri grške drame. Ta vest je v naslednjih dneh doživela manjši popravek: general Mihajlovič se očitno še ni pojavil osebno, a so četniki Ličke, Dinarske in Šumadijske divizije zatrjevali, da se bo to vsak čas zgodilo.²⁹ Značilna je bila tudi usoda infanterijskega bataljona, takrat še edine ameriške enote v Trstu, ki naj bi se po poročilu »New York Timesa« v času najhujše zaostritve umaknil iz mesta, nato pa v nadaljevanju sestavka po skrivnostnih poteh časnikarske transsubstanciacije narastel na več ameriških divizij (»US Divisions leave Trieste«).³⁰ Odveč je pripomniti, da je že naslednjega dne izšel preklic vesti o premikih kakršnihkoli ameriških enot, vključno z omenjenim bataljonom,³¹ ki pa po sočasnem poročilu vodje ameriške vojne misije »Arrow« Johna Blatnika sodeč, ni povzročal zmede le v uredništvu »New York Timesa«.³²

Vsaj v kolikor jih je bilo mogoče srečati na straneh tiska, so bila takšna nehoteno komična pomnoževanja v obratnem sorazmerju z majhnim številom vojnih in skoraj popolno odsotnostjo civilnih poročevalcev, svoje pa je verjetno prispevala tudi nedoslednost in diskrecionarni »placet« zavezniške vojne in politične cenzure.³³ Toda če so vojne razmere do določene mere opravičevale cenzurne posege, je bilo s koncem vojne v Evropi tudi razlogov zanje vse manj. Nenavsezadnje je vsaj na evropskem prizorišču prenehal veljati vojnodobni kodeks ameriškega tiska (A Code of Wartime Practices for the American Press), svojevrstna biblija ameriških časnikarjev, ki so, kot ugotavlja interpretativna zgodovina ameriških množičnih medijev »The Press and America«, običajno pretiravali pri zamolčevanju vesti, ki bi lahko škodile vojnim prizadevanjem.³⁴ Tudi odmevni škandal, povezan z imenom reporterja Edwarda Kennedyja, odpuščenega zgolj zaradi pravočasne najave nemške kapitulacije, nikakor ni prispeval k priljubljenosti cenzure.³⁵ Odpor do njenih omejitev je v demokratični zahodni javnosti narastel do te mere, da je ravno v času, ko je zavezniška cenzura v zvezi s Trstom dobila dotlej najostrejša pooblastila, republikanski se-

²⁹ Ibid., 4. maj 1945, str. 8. Vest se sklicuje na pisanje britanskega »The Daily Telegraph«.

³⁰ The New York Times, 21. maj 1945, str. 1/9.

³¹ Ibid., 22. maj 1945, str. 2.

³² Da je v Trstu v resnici stacioniranih le nekaj čet ameriške infanterije, namreč ni šlo v račun niti neimenovanemu majorju jugoslovanske vojske, ki je povabilo na uradni banket naslovljen na »poveljnika vseh ameriških sil v mestu« in »druge visoke častnike njegovega Štaba«. Tako John Blatnik, načelnik misije »Arrow« kot ameriški podpolkovnik — poveljnik omenjene enote, sta partizanskega majorja zaman prepričevala, da gre za nekoličan pretirano formulacijo. Prerekanje se je končalo s priznanjem komandanta ameriškega bataljona, da pač v resnici poveljuje »vsem ameriškim silam v Trstu«, kar je ob vsej grandilokvenci te izjave, konec koncev ustrezalo dejanskemu stanju in hkrati rešilo čast obeh armad. Prim. Dušan Biber: Doslej neznan viri: Poročilo kapetana Johna A. Blatnika o službovanju v Jugoslaviji (na Hrvaškem in v Sloveniji) od avgusta do septembra 1944 in od novembra 1944 do maja 1945. Borec, 2. februar 1988.

³³ S tem seveda ni rečeno, da do podobnih, tudi težko razložitljivih novinarskih »podvigov« ni prihajalo kasneje, ko je o razmerah v Trstu že poročalo večje število dopisnikov. Tako je denimo »New York Times« sredi julija 1945 citiral očitno zelo eksplicitno izjavo načelnika zavezniške vojne uprave polkovnika Bowmana, po kateri naj bi oficirji zavezniške vojaške uprave aretirali izdajatelja Ista »Il Lavoratore« Gorgia Jaksetiča in štirinštirideset drugih oseb, osumljenih organiziranja sabotažnih dejavnosti zoper zaveznike. Aretirane osebe, med njimi novinarja Boris Grabnar in Andrej Pagon, naj bi v skladu z Bowmanovo izjavo na tiskovni konferenci nakopičile večje število ponarejenih osebnih izkaznic, ilegalnih žigov, orožja in municije, razpolagale pa naj bi tudi z manufakturo za izdelovanje uniform, namenjenih »neke vrste oboroženim silam«. (»Communist's Arrest Bares Plot in Italy«, 17. julij 1945, str. 3.) Svojevrsten domant je napisal 37 let kasneje v svojih spominih kar polkovnik Alfred C. Bowman sam: »Do orvega srečanja je prišlo dne 16. julija, približno dvajset dni po mojem prihodu, ko je letalski tovor žurnalističnih zvezd pristal, da bi prisostvoval konferenci, posvečeni aretacijam komunistov, ki so se dogodile pred mojim prihodom. Šlo je za vojaško akcijo, ki sama no sebi ni imela zveze z vojaško upravo, resnica pa je, da nisem imel pojma o aretacijah in da sem moral to tudi povedati /sic!/. To ni bil pravi spodbuden začetek, čeprav se spominjam, da je padlo nekaj komplimentov o odprtosti in odkritosti moje države in vedenja... (about openness and frankness of my attitude and manners...«). Alfred Connor Bowman: Zones of Strain. A Memoir of the Early Cold War. Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, California, 1982, str. 85.

³⁴ Edwin Emery. Michael Emery: The Press and America: An Interpretative History of the Mass Media. Prentice Hall, Inc. Eaglewood Cliffs, New Jersey, 1984, str. 477.

³⁵ Op. cit., str. 490. Prim. tudi Knightley: Op. cit., str. 367—369.

nator Alexander Willey zahteval njeno ukinitvev nasploh, zlasti pa še na Balkanu, ki je po senatorjevih besedah »vsled nasprotujočih si imperialnih vplivov bil in ostal sod smodnika«. Prav Združene države Amerike — tako senator — bi morale vsem drugim zaveznikom predočiti imperativno nujnost informiranja lastnih ljudstev o pravi podobi sveta, kar bi bilo seveda »v skladu s spoznanjem, da je mednarodni tisk neobhoden pogoj za doseg pravičnega in trajnega miru«. ³⁶

Ironija naključja je hotela, da je istega dne, ko je na kapitolskem griču izzvenel katonski »censuram esse delendam«, sovjetska javnost sploh prvič izvedela za tržaški zaplet. Moskovska »Pravda« je namreč šele 21. maja 1945 objavila odgovor jugoslovanske vlade na angleško in ameriško noto o Trstu, pa tudi Alexandrov ultimatum z dne 19. maja in Titov odgovor nanj. Zahodni opazovalci so se strinjali v mnenju, da je objava teh vesti pretresla tamkajšnjo javnost, ki se je na ta način le dva tedna po nemški kapitulaciji seznanila z nič kaj idilično podobo medzavezniških odnosov. Teden dni kasneje je v »Pravdi« izšel že tudi prvi komentar »O vprašanju Trsta«, ki ga je podpisal J. Viktorov. Pisec je obsodil malicioznost v poročanju nekaterih ameriških in britanskih listov o Trstu in med grešniki izrecno omenil »New York Times«, »Economist« in »Baltimore Sun«. Jugoslovanska zasedba Trsta je bila po sodbi Viktorova upravičena, o nadaljnji usodi mesta pa bi morala odločiti mirovna konferenca. Mnenje moskovskega komentatorja se vsaj v tej točki ni razlikovalo od mnenja zahodnih zaveznikov, pa tudi sicer je bil ton njegovega sestavka dokaj zadržan. Nobenega dvoma ni bilo o tem, da je komentar v »Pravdi« zvesto odražal stališče Kremlja, ki očitno ni hotel tvegati odprtega konflikta z zahodnimi silami. To se je kazalo tudi v načinu siceršnjega sovjetskega poročanja o poteku tržaške krize: vesti so bile skrajno skope, omejevale pa so se na povzemanje poročil Tanjuga, Borbe in radia Beograd. Govora v Ljubljani, v katerem je maršal Tito 26. maja 1945 razločno povedal, da Jugoslavija ne pristaja na vlogo drobiža, s katerim bi velesile poravnale svoje račune, sovjetski tisk razumljivo ni omenil, a si ga je za razliko od zahodnih zaveznikov toliko bolje zapomnil Josip Visarionovič Stalin. ³⁷ Kot je ugotavljal francoski pisec J. B. Duroselle, je nasploh presenečalo dejstvo, kako malo pozornosti je sovjetski tisk maja in junija 1945 namenjal vprašanju Trsta in Julijske krajine. ³⁸

V informacijski zapor, ki so jo sistemi obveščanja Velikih Treh vzpostavili okrog Trsta, so tako pravzaprav le strani, namenjene stališčem bralcem, ostajale tisto odprto dialoško polje, na katerem je bilo mogoče izrekatii nekoliko manj »vistosmerjena« mnenja, a še ta privilegij je bil pridržan zgolj bralcem zahodne hemisfere. Do najbolj izrazite polarizacije stališč je prišlo na straneh britanskih časopisov, kjer je bila tudi strokovna raven polemike razmeroma najvišja. Slednja je odlikovala zlasti vrsto prispevkov, ki so med šestim in dvaindvajsetim majem 1945 izhajali na straneh londonskega »Timesa«. Tako je 6. maja 1945 profesor geografije na univerzi v Bedfordu A. L. Moodie zagovarjal srednjeevropsko in v tem okviru tudi jugoslovansko rešitev tržaškega vprašanja — mnenje, ki ga je teden dni kasneje ugledni britanski zgodovinar G. M. Trevelyan poskušal izpodbiti z opozarjanjem na italijansko kulturno tradicijo Trsta in njegovo večinsko italijansko prebivalstvo. »Tertium non datur« je nato v izbiri med Italijo in Jugoslavijo zanikal Z. Grabowski, ki je sodil, da Trsta ne gre izročiti nobeni izmed obeh držav — njegova prihodnost naj bi bila v sklopu širšega gospodarskega zaledja. A že 23. maja 1945 se je v pismu, podpisanem s kriptično oznako »Britanski vojak, nedavno v Jugoslaviji«, oglasil Evelyn Waugh in kar v uvodnih stavkih opozoril na nevarnost, da vprašanje

³⁶ New York Times; 22. maj 1945, str. 2.

³⁷ Lilly Marconi: La Kominform. Edizioni Villar, Madrid 1978, str. 278—280.

³⁸ Jean Baptiste Duroselle: Le Conflit de Trieste, 143—1945. Editions de l'Institut de sociologie de l'Université libre de Bruxelles, Bruxelles, 1966, str. 197.

bodoče usode italijanskih in avstrijskih ozemelj, ki jih zase zahtevajo Jugoslavnani, še naprej ostane akademska zadeva, s katero bi se v prostem času ukvarjali etnologi, medtem ko »slovanski partizani«, ki so v dejanski posesti teh ozemelj, »na vse kriplje streljajo in deportirajo ljudi, ki so legalno pod našo zaščito«. ³⁹ Pismo je bilo jasen namig na dotedanje akademsko naravnano pisanje londonskega »Timesa« o vprašanju Trsta, hkrati pa je v debato o njem vneslo tudi prve agresivne tone ideološke polemike, tako značilne za kasnejše obdobje hladne vojne.

Na Waughovo obtožnico na račun totalitarnosti jugoslovanskih oblasti, izrečeno v izključujočem tonu, ki je šele kasneje postal »žargon pravšnjosti«, sta se zelo hitro odzvala dva oponenta. »Ameriški vojni dopisnik, nedavno v Jugoslaviji« je že dan kasneje menil, da je avtor očitno nasedel propagandi protijugoslovanskih krogov, medtem ko je »Drugi britanski oficir iz Jugoslavije« (Another British Officer from Yugoslavia) pisanje neznanega vojaka s tipično britansko jedkostjo proglasil za »vznemirljiv primer ustvarjanja predsodkov, ki polovično poznavanje predstavljajo kot ekspertno«. ⁴⁰ »Militus ignotus« Waugh se je 5. junija 1945 odzval s še hujšo kritiko jugoslovanskih notranjih razmer, pri tem pa, kot lahko razberemo iz njegovega dnevnika, povsem napačno menil, da ima v osebi britanskega oficirja opraviti z brigadirjem Fitzroyem Macleanom: ⁴¹ nekotikanj humoristi »quiproquo«, na katerega je šele štirideset let kasneje opozoril urednik Waughove pisemske zapuščine, Donat Gallagher. ⁴²

Vsekakor določneje kot bolj ali manj anonimna anglo-ameriška trojica v londonskem »Timesu« sta se v »New York Timesu« predstavila pisca dveh pisem, objavljenih z enomesečnim razmakom. Tako se je Harry Greenberg, podpisan s celotnim statusnim določilom svoje meščanske dignitete (»podpredsednik mednarodne zveze izdelovalcev damskih oblačil«) v dopisu z dne 27. aprila 1945 v imenu demokratične Italije, Amerike in zahodne civilizacije zavzemal za ohranitev italijanske ozemeljske integritete, seveda v okviru rapalskih meja. ⁴³ Nekdanji ekspert na pariški mirovni konferenci Frank E. Karelsen junior je 28. maja 1945 zastopal drugačno stališče: bil naj bi prvi ameriški funkcionar, ki je takoj po prvi svetovni vojni obiskal Reko in si na kraju samem ustvaril mnenje o narodnostni pripadnosti spornega ozemlja. Prebivalci Reke in njenega zaledja naj bi bili tedaj v razmerju štiri proti ena za Jugoslavijo, po piščevem prepričanju pa tudi z ekonomskega stališča ni bilo nobenega dvoma o tem, da bi tako Reka kot Trst veliko bolj napredovala v okviru jugoslovanske države. Stališča, ki ga je zastopal po prvi svetovni vojni, nekdanji udeleženec pariške mirovne konference očitno tudi ob koncu druge svetovne vojne ni bil pripravljen spremeniti. Ali je kaj čudnega, se je spraševal Karelsen mlajši, če Jugoslavija po bridkih izkušnjah iz preteklosti tokrat ne zaupa odločitvam mirovne konference? »Spomniti se je treba, da so v tej vojni Jugoslavnani z uporom zoper Nemce bistveno prispevali k doseženemu miru, medtem ko je bila Italija na nasprotni strani in je drugače kot Tito in njegove sile, ki so ogromno žrtvovali za zavezniško stvar, povzročila veliko izgubo življenj na zavezniški strani.« ⁴⁴ Američan je pismo zaključil z nasvetom, ki bi ga verjetno z obema rokama podpisal tudi Isidor Feinstein Stone, znameniti pisec komentarja o Trstu in San Franciscu: »V tej in v drugih zadevah, kjer si britanski in ameriški interesi nasprotujejo, politika Združenih držav ne bi smela

³⁹ The Essays, Articles and Reviews of Evelyn Waugh, Penguin Books Ltd. Harmondsworth 1986, str. 282–283.

⁴⁰ Geoffrey Cox: The Race for Trieste, William Kimber, London 1977, str. 261.

⁴¹ V ponedeljek 28. maja 1945 je britanski pisatelj v svoj dnevnik med drugim zabeležil: »... I wrote a letter to the Times denouncing Tito's claims on Trieste which has evoked an answer I think from Fitzroy Maclean (sic!). I have switched the argument solely to the persecution of the Church and look forward to tomorrow's issue with eagerness...« (The Diaries of Evelyn Waugh. Edited by Michael Davie, Penguin Books Ltd. Harmondsworth 1979, str. 627).

⁴² Tako vsebina pisma s 5. junija 1945 kot opozorilo urednika sta objavljena v delu, cit. v op. 39, str. 284–285.

⁴³ The New York Times, 2. maj 1945, str. 14.

⁴⁴ Ibid., 28. maj 1945, str. 14.

biti niti proruska niti próbritanska, ampak bi jo morala voditi pravičnost postavljenih zahtev in njihov pomen za bodoči mir.«⁴⁵

Zdi se, da se je tega načela, v katerem je bilo dosti wilsonijanskega idealizma, poleg urednika liberalne revije »The Nation« skušal držati vsaj še neimenovani pisec komentarja, ki je pod naslovom »Trst, čigavo mesto?« izšel v prav tako liberalni »New Republic«. Komentator niti z enim stavkom ni omenil ideološke razsežnosti tržaškega spora, kar je bil seveda razmeroma redek pristop v ameriškem tisku tistega časa. Na vprašanje, kdo ima pravzaprav prav, Italijani ali Jugoslovani, je izbral salomonsko rešitev, ki pa kljub videzu anglosaške »fairness« ni mogla zadovoljiti nikogar: »Odgovor je, da imajo prav tako Italijani kot Jugoslovani. Večino mestnega prebivalstva predstavljajo Italijani. Mesto je del jadranske obale, ki je pomembna za italijansko trgovino in strateško varnost. Vendar pristanišče predstavlja tudi poglaviten izhod za izvoz blaga v Jugoslavijo in notranjost. Jugoslovani to občutijo tako kot bi to občutili prebivalci Združenih držav, če bi New Orleans ostal v posesti Francije ali New York v posesti Nizozemske.«⁴⁶

Na odgovor ni bilo treba dolgo čakati. Že v naslednji številki revije se znani italijanski liberalni zgodovinar Gaetano Salvemini nikakor ni mogel sprijazniti z geografskimi opredelitvami »Republikinega« komentatorja. Funkcijo tržaškega »hinterlanda« je bil v najboljšem primeru pripravljen priznati Sloveniji, Avstriji, Češki, Moravski in Galiciji, nikakor pa ne, kot je zapisal, »Beogradu ali Makedoniji«. V skladu s tem naj bi mesto za Jugoslavijo ne pomenilo tega kar predstavljata New York ali New Orleans za Združene države Amerike, ampak kvečjemu nekaj takega kar je San Diego za Kalifornijo. Salvemini je ostal zvest svojemu prepričanju izpred četrstoletja; najboljšo rešitev za tržaško pristanišče je še vedno videl v internacionalizaciji. Če bi bili Jugoslovani in Italijani »razumne živali«, je nadalje menil Salvemini, bi začrtanje meje prepustili komisiji mednarodnih arbitrov, ta pa bi — in tu se je Salveminijeva »animal rationale« nemudoma prelevila v »zoon politikon« — Trst in zahodno Istro po vsej priliki prisodila Italiji.⁴⁷

Ugledni italijanski zgodovinar je trkal na odprta vrata. V isti številki »Nove Republike« je pisec novega komentarja, značilno naslovljenega »Boundaries by Fait Accompli«, že zastopal mnenje, po katerem naj bi bila jugoslovanska osvoboditev Trsta v resnici prvi primer povojne agresije, hkrati pa je v nasprotju s stališčem urednika revije »The Nation« odgovornost za morebitni neuspeh konference v San Franciscu kar vnaprej pripisal jugoslovanski strani. Komentar je odražal takrat že povsem prevladujoči ton poročanja o Trstu; v nasprotju z mnenjem, izpovedanim v prejšnji številki »Nove Republike«, je njegov pisec »a limine« zavračal spraševanje o upravičenosti jugoslovanskih zahtev in odločno obsodil domnevni jugoslovanski »coup de main«.⁴⁸

Dva tedna za tem, 12. junija 1945, so jugoslovanske sile v skladu z določili beograjskega sporazuma zapustile Trst. V ameriškem tisku, tistem, ki je podobno kot »New York Times« izhajal po načelu »vse vesti, ki jih velja natisniti« (»All News that's Fit to Print«), in tistem, ki je v skladu z oznako »journals of opinion« promoviral zlasti mnenja in stališča, so se ponovno pojavili spravljivi toni. Tako je v »New York Timesu«, ki je Jugoslovane že skorajda prenehal obravnavati kot zaveznike, tržaški dopisnik Milton Bracker že ob prvih znamenjih bližajočega se kompromisa zavezniški konflikt okrog Trsta primerjal s trčenjem dveh povsem prijateljskih vozil, pri čemer naj bi se njuni blatniki in kolesa na videz brezupno zapletli. Edini problem, pred katerim naj

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ The New Republic, 14. maj 1945, str. 662.

⁴⁷ Ibid., 28. maj 1945, str. 750/751.

⁴⁸ Ibid., str. 727/728.

bi zdaj stali reševalci, naj bi bil torej v tem, da avtomobila ponovno razdvoje, ne da bi pri tem katerokoli izmed obeh vozil utrpelo trajnejšo škodo.⁴⁹

Metafora, prilagojena povsem specifični senzibilnosti ameriških bralcev, je imela poleg neuresničljivosti vsaj še eno resnično veliko pomanjkljivost; trčanje, ki je maja 1945 poneslo ime Trsta na naslovne strani ameriških časopisov, je za seboj pustilo razbitine, ki jih je bilo potrebno potrpežljivo odstranjevati še celih deset let. Tržaški spor, v katerem je bila na samem pragu miru pokopana iluzija o povojni harmoniji zavezniških interesov, je bil tako kvečjemu nekoliko fatalistično potrdilo spoznanja, ki ga je v Združenih državah živeči ruski pisatelj Josip Brodski desetletja kasneje naznačil na podoben način: So kraji, kjer se zgodovini ni mogoče izogniti, prav tako kot se ne da izogniti prometni, nesreči na avtomobilski cesti; kraji, kjer geografija izzove zgodovino.

Summary

AMERICAN PRESS AND THE TRIESTE CRISIS IN SPRING 1945 ENDING OF AN ALLIANCE

Samo Kristen

To the American newspaper readers, Trieste was in May 1946 by no means a new name from the European scene; as the Catholic review *Commonweal* has stated, Trieste has to time »...long been in headlines«. Written a year after the Trieste crisis, this assertion could hardly have been put down any earlier; this Adriatic port has had to time been spoken of mainly with connection to the activities of Italian cruisers, named after coastal towns (or those in the immediate hinterland) such as Trst/Trieste, Pulj/Pola, Zadar/Zara, Gorica/Gorizia, and Reka/Fiume, which have stood against the Allied forces marine units in the Mediterranean.

It was not until the second half of 1944, and the beginning of 1945 that the Trieste question theme was promoted in the American press by some renown journalists (e. g. Anne O'Hare McCormick, C. L. Sulzberger, Herbert C. Matthews), but only won headlines with the liberation of the town on May 1, 1945. While the *New York Times* reported on the event on front page side-to-side with other major news on Allies' victories in Europe (the American liberation of Munich and the hoisting of the red flag on the Reichstag), the interpretations in the following weeks have changed substantially: the »liberation« was re-thought to become »the first case of post-war aggression« (i. e. from the part of Yugoslavia) comparable to similar acts from the part of Hitler, Mussolini, and the Japanese. Though such views, formulated by the Supreme Commander of the Allied forces in the Mediterranean, Fieldmarshall Alexander were met with some skepticism (thus for example the editor of the Liberal paper *The Nation* Isidor Feinstein Stone found Alexander's diagnosis »nasty«), they nevertheless testified to the fact that the spirit of the victorious Allies' coalition did not survive the ending of the war. It seems that the American press became aware of this fact earlier than its British counterpart, whose commentators remained loyal to the original purpose of the Alliance and have, while considering the legitimacy of Yugoslav demands, confined themselves to expressing doubts as to the way these were carried out. According to Jože Pirjevec, the Trieste historian, the British press viewed the Trieste conflict as caused predominantly by the national issue, and avoided considering the problem of »the expansion of the troops with the red star«; the American press on the other hand has, however, as early as in May 1945 clearly stated that there is more to the Trieste question than just a mere land dispute. The crisis was designated as the first local-level contest of power between the East and the West, whereby the geographical, and the ethnic elements of the question were largely subordinated to this basic criterion that divided the opinions. But the Trieste crisis of Spring 1945 was not only a study in military and political risks in the World dominated by the Big Three, to paraphrase the assertion of the *Time's* columnist of May 28, 1945. It has also been one of the most severely censured episodes in the history of American press: not until May 27, 1945 had the American public been informed of the fact that to time, reports on Trieste were under most rigorous censorship of the military and political authorities ever experienced on the territory of Italy.

⁴⁹ The *New York Times*, 28. maj 1945, str. 5.

In the time when numerous other dramatic events arrested the attention of the World, the Trieste case was reported mainly in the context of stressing the good intentions of the Allied forces, carefully coded in diplomatic language, while the reports from Trieste itself have been scarce. Though few, they have dealt largely with the alleged or actual brutalities of the Yugoslav occupation forces, and with the administrative incompetency of their civil successors. These news, »rationed« as they were, swarmed with contradictory facts and were repeatedly followed by denials, both explicit and implicit. In the circumstances of information block concerning the Trieste situation and created by the information systems of the Big Three (Moscow, for instance, first reported on the issue as late as May 21), the pages reserved for the readers' letters were the sole field of dialog where less »disciplined« opinions were heard; needless to say, this ultimate refuge of liberty was reserved for the readers in the Western hemisphere alone. Most radical confrontations of the viewpoints concerning the Trieste crisis were thus voiced on the pages of American and British newspapers, advocating either Italian or Yugoslav stance, and authored among others by most prominent personalities of the political and intellectual scene of the day.

RAZPRAVE FILOZOFSKE FAKULTETE

1985

Narava in determinanta zavestnega odločanja
(Janek Musek)

Glosarij zbornika bratov Miladinovih
(Stefan Kociančič — Dragi Stefanija)

Dvanajstero mesecev
(Nataša Golob)

1986

Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki
(Jelka Pirkovič)

Slovensko-poljski slovar — poskusni snopič
(Tone Pretnar — Božena Ostromecka)

Slovenci v evropski reformaciji
Slovenski jezik v znanosti, 1

1987

O prvih cerkvah in pražupnijah
(Janez Höfler)

Črnomelj
(Stane Bernik)

Lokev skozi čas
Karolinška arhitektura na Slovenskem
(Ivan Stopar)

Rimska lončena posoda
(Iva Curk)

1988

Etnološka stičišča, 1
Slovenska kratka pripovedna proza 1892—1918, Bibliografija
(Gregor Kocijan)

Janez Benigar
(Irene Mislej)

Razprave FF izdaja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 201. Knjige lahko kupite z naročilnico ali pri prodajalcu knjig v avli fakultete in v Kulturno-informacijskem centru Križanke, Trg francoske revolucije 7, Ljubljana.

ZAPISI

Janez Cvirn

CELJSKO NEMŠTVO IN POSKUS DEMOKRATIZACIJE OBČINSKEGA VOLILNEGA SISTEMA NA SPODNJEM ŠTAJERSKEM 1914

Kmalu po začetku novega ustavnega obdobja je dne 5. 3. 1862 izšel »zakon, s katerim so začrtane osnovne določbe za ureditev občinskega življenja« (RGBI, št. 18), na podlagi katerega so dobile posamezne dežele še svoje deželne občinske rede in deželne občinske volilne rede.¹ Za Štajersko je takšen zakon izšel dne 2. 5. 1864 (LGB, št. 5) in brez večjih sprememb veljal vse do razpada monarhije, s tem, da so bila avtonomna mesta Maribor, Celje in Ptuj, ki so kasneje dobila posebne občinske statute, iz njega izvzeta.²

Ceprav so se posamezni deželni občinski redi v nekaterih podrobnostih, ki so odražale deželne posebnosti, med seboj razlikovali (npr. v Galiciji — posebna ureditev odnosov med krščanskim in židovskim prebivalstvom), so bila določila glede volilne pravice v vseh deželah relativno enotna.³ Omejena in neenaka občinska volilna pravica z davčnim in inteligenčnim cenzusom ter več ali manj javnimi volitvami⁴ je izhajala »iz zaščite interesov višje obdavčenih«, kot je jasno določal člen XI državnega občinskega zakona iz leta 1862.⁵ Zato so ob dejstvu, da (z izjemo Galicije, Bukovine in deloma Kranjske) plemstvu niso bile zagotovljene nobene predprave, na čelo občin prišli najpremožnejši sloji meščanstva.⁶ Ker se je tako zastavljen občinski volilni sistem v večini dežel ohranil vse do razpada monarhije (v naših deželah je doživel občinski volilni sistem bistveno spremembo le na Kranjskem 1910),⁷ je ostajala tudi politična struktura v občinskih zastopih vse do preloma stoletja (in še dlje) nespremenjena. Položaj meščanskih strank v občinskih odborih je bil vse do razpada monarhije bistveno močnejši kot v državnem ali deželnih zborih. Ne le zaradi že omenjenega dejstva, da občinska volilna zakonodaja plemstvu ni zagotavljala posebnih predprav (kot jih je bilo deležno pri deželno in državnozborskih volitvah), temveč bolj zaradi tega, ker je bil z davčnim cenzusom učinkovito odstranjen vpliv nižjih slojev na občinske zastope.⁸

Uvedba liberalne občinske zakonodaje je pomenila popolno zmago slavje nemškega liberalnega meščanstva, katerega gospodarska premoč je prišla do izraza ne le v nemških, temveč tudi v nacionalno mešanih področjih.⁹ Ceprav je komplicirana nacionalna struktura dvojne monarhije v številnih krajih (občinah) privedla na oblast nacionalno manjšino, ki je bila ekonomsko močnejša (v slovenskih deželah so bili to Nemci in Italijani), velja poudariti, da je bila uvedba liberalne občinske zakonodaje izrednega pomena tudi za nenemške narode. Ti so si z osvojitvijo občinskih odborov ustvarili pomembne centre za pospeševanje nacionalnega gibanja. Osvajanje občinskih zastopov, ki je bilo od sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje glavna programska točka nenemških narodov, je bilo možno le na dva načina: z gospodarskim vzponom večinskega naroda ali pa na podlagi demokratizacije volilnega sistema.¹⁰ Seveda pa sta bili obe poti izredno težavni.

Tudi v Celju je z uveljavitvijo nove občinske zakonodaje v začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja prišlo na oblast liberalno meščanstvo, ki pa ni bilo izključno nemško.¹¹ Vse do leta 1867 so v celjskem občinskem odboru sedeli tudi Slovenci, ki so igrali pomembno vlogo v liberalni občinski politiki. Njihova dejavnost je v nekaterih primerih (npr. ob ustanovitvi celjske Mestne hranilnice 1864)¹² dajala celo ton politiki občinskega odbora, glavna točka razhajanja pa je bila vloga slovenskega jezika na celjski glavni šoli, ki je v drugi polovici šestdesetih let pripeljala do ostrejšje diferen-

¹ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem (1861—1918), Slovenska matica v Ljubljani, 1965, str. 115.

² Prav tam.

³ Jiří Klabouch, Die Gemeindegeldverwaltung in Osterreich 1848—1918, Verlag R. Oldenbourg München—Wien, 1968, str. 73.

⁴ Tudi tam, kjer so glasovali z glasovnicami (in ne ustno), ponavadi ni bila zagotovljena tajnost volitev. J. Klabouch, n. d., str. 75.

⁵ V. Melik, n. d., str. 120; J. Klabouch, n. d., str. 73.

⁶ J. Klabouch, n. d., str. 73—75.

⁷ V. Melik, n. d., str. 116—117.

⁸ J. Klabouch, n. d., str. 75—76.

⁹ J. Klabouch, n. d., str. 92—93.

¹⁰ J. Klabouch, n. d., str. 94.

¹¹ Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice II., Celje 1973, str. 23—24.

¹² Janko Orožen, Denarništvo v Celju, Celje 1973, str. 16—17.

ciacije. Od leta 1867, t. j. od prvih volitev po novem občinskem volilnem redu¹³ pa vse do razpada monarhije zato v celjskem občinskem odboru ne najdemo niti enega Slovence, slovenska stranka pa se nikoli ni udeležila občinskih volitev. Čeprav Slovenci v Celju v gospodarskem in socialnem pogledu od konca osemdesetih let hitro napredujejo, so vse do razpada monarhije še vedno prešibki, da bi na volitvah lahko računali na uspeh. Zato svoj napad skoncentrirajo na okoliško občino, v osvojitvi katere (1890) vidijo predpogoj za slovenizacijo »nemškega« Celja.¹⁴

Spričo slovenske nezainteresiranosti potekajo volitve v občinski odbor brez večjih pretresov. Celjsko Nemško društvo nekaj tednov pred volitvami pripravi liste kandidatov, Deutsche Wacht z nekaj članki apelira na volilce, naj izpolnijo svojo nacionalno dolžnost, po volitvah pa zmagoslavno piše o popolni nemški zmagi. Zaradi tega že od devetdesetih let dalje opazimo pri celjskih volilcih nezainteresiranost za občinske volitve. Volilna udeležba se kljub vedno ostrejšim nacionalnim bojem in agresivni propagandi giblje med 50 in 60 %. Seveda tudi to zadošča za nemško zmago. Čeprav Narodni dnevnik leta 1909 v komentarju občinskih volitev spričo nizke volilne udeležbe pogumno napove, da se bodo naslednjih volitev udeležili tudi Slovenci,¹⁵ v Celju nikoli ne pride do slovenskega nastopa. V manjših krajih v okolici pa Slovenci v letih pred prvo svetovno vojno že uspešno nastopajo na občinskih volitvah in leta 1914 dosežejo zmago v tretjem volilnem razredu pri občinskih volitvah v Laškem.¹⁶

Gospodarski in socialni vzpon slovenskega prebivalstva v mestu, ki ga priznavajo tudi Nemci sami,¹⁷ torej še vedno ni dovolj za organiziran slovenski poseg v volilni boj. Celjski občinski volilni red z davčnim in inteligenčnim cenzusom ter javnimi volitvami¹⁸ onemogoča realno upanje na slovensko zmago v kateremkoli volilnem razredu. Zaradi tega je edina možnost za Slovence demokratizacija volilnega sistema, ki bi uveljavila volilno pravico tudi za nižje sloje prebivalstva. Nanjo pa Slovenci pomislijo šele tik pred izbruhom prve svetovne vojne, vendar spričo odločnega nasprotovanja spodnještajerskega nemštva ne dosežejo uspeha. Reakcije na zahteve po demokratizaciji občinskega volilnega sistema pa kažejo, da se celjsko in spodnještajersko nemštvo (podobno kot pri vprašanju državno in deželnozborske volilne reforme) globoko zaveda, kje leži njegova moč.

Sredi decembra 1913 je štajerski deželni odbor obvestil celjski mestni urad, da so socialdemokratski poslanci Resel, Schacherl in tovariši v deželnem zboru zahtevali, naj deželni odbor pripravi predlog za spremembo občinskega volilnega sistema v avtonomnih mestih Štajerske na podlagi splošne volilne pravice in proporca, in celjsko mestno občino zaprosil za mnenje.¹⁹ Občinskemu odboru se je zahteva socialistov očitno zdela preveč utopična, da bi bila vredna obravnave, zato je dopis deželnega odbora romal v registraturo. Ko pa je februarja 1914 sprejel sklep o uvedbi proporcionalnega volilnega sistema graški občinski odbor in so se s strani socialdemokratov, schönerrjancev (poslanca Malika) in slovenskih klerikalcev pojavile zahteve, naj se podoben sistem uvede tudi v spodnještajerskih avtonomnih mestih,²⁰ je bil občinski odbor prisiljen definirati svoje videnje problema.

Deutsche Wacht je v komentarju zahtev po uvedbi proporcionalnega volilnega sistema poudarila, da je princip zastopstva interesov edini primeren za zdravo komunalno politiko. Po mnenju lista bi namreč uvedba proporcionalnega volilnega sistema postavila pod vprašaj zdravo večino in tako okrepila opozicijo, da bi bilo onemogočeno konstruktivno delo občinskega odbora. »Das ganze Proporzwahlrecht ist keineswegs eine Forderung gesunder Kommunalpolitik, sondern lediglich eine demokratische Schwärmerei, die noch dazu schwere nationale Gefahren in sich birgt«. Glede na zapletene nacionalne razmere na Spodnjem Štajerskem pa bi pomenila uvedba proporcionalnega sistema tudi nacionalno nevarnost za Nemce. »Diese Forderung muss auch dem demokratischsten Philister deutlich zeigen, dass dieses Wahlrechte eine eminente nationale Gefahr bedeutet.«²¹

Neposredno po zborovanju slovenske katoliške stranke v Celju (14. 2.), na katerem so prisotni od slovenskih deželnih poslancev zahtevali, naj pristanejo na spremembo občinskega volilnega sistema za mesto Gradec le pod pogojem, da se spremeni občinski volilni sistem tudi za spodnještajerska avtonomna mesta Ptuj, Maribor in Celje,²² je predstojnik mestnega urada dr. Otto Ambroschitsch dobil nalogo, naj pripravi poročilo za občinski odbor. V njem je podrobno analiziral zahteve po demokratizaciji

¹³ Novice, 1. 5. 1867.

¹⁴ N. J. Vrabl, Življenje in delo Ivana Dečka; v Dr. Ivan Dečko in njegova doba; založil in izdal V. Spindler, Maribor 1938, str. 37.

¹⁵ Narodni dnevnik, 18. 3. 1909.

¹⁶ Deutsche Wacht, 10. 6. 1914.

¹⁷ Npr. Deutsche Wacht, 26. 8. 1908.

¹⁸ Celjski občinski volilni red je bil objavljen skupaj z občinskimi statutom za mesto Celje dne 21. 1. 1867 (LGB, št. 7).

¹⁹ Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Mestna občina Celje (MOC), fasc. 155, št. 16322/1913; dopis štajerskega deželnega odbora z dne 15. 12. 1913.

²⁰ Deutsche Wacht, 18. 2. 1914.

²¹ Prav tam.

²² Prav tam.

volilnega sistema in jih označil za poskus penetracije političnih in nacionalnih »manjšin« v občinske zastope spodnještajerskih avtonomnih mest, to pa je z nacionalnega vidika za Nemce povsem nesprejemljivo.²³ Če bi se volilni sistem v spodnještajerskih avtonomnih mestih spremenil po vzoru proporcionalnega sistema kot je v veljavi v Dunajskem Novem mestu (štirje volilni razredi: prvi trije volijo na podlagi davkov, v četrtem pa imajo volilno pravico vse moške osebe, ki živijo v mestu že tri leta, vključno s tistimi, ki imajo volilno pravico že v prvih treh volilnih razredih),²⁴ potem po Ambroschitshevem mnenju nemški značaj občinskih odborov še ne bi bil v nevarnosti. »Eine solche Gefährdung träte erst ein durch die ebenfalls verlangte Einführung des Verhältniswahlrechtes mit gebundenen Listen. Dieses besteht im Wesen darin, daß von allen an der Wahl beteiligten Parteien für den Wahlkörper, in dem sie sich beteiligen, offizielle Listen aufgestellt und daß bei der Stimmzählung von jeder dieser Listen so viele Vertreter jeder Partei genommen werden, als ihr nach dem Verhältnisse der auf ihre Listen entfallen Stimmen zukommt«. Pri zadnjih občinskih volitvah v Celju so imeli Slovenci v prvem volilnem razredu 19 % volilnih upravičencev, v drugem 27 % in v tretjem 18 %. To pa pomeni, da bi uvedba proporcionalnega sistema pripeljala do tega, da bi bila več kot petina občinskih odbornikov Slovencev.

Po Ambroschitshevem mnenju pa je proporcionalni volilni sistem neprimeren ne le iz nacionalnega, temveč tudi splošno komunalnega vidika. Uprava določene občine se mora izvajati na podlagi čvrstega in zdravega načrta, ki mora imeti pred očmi gospodarski napredek občine. Zato pa je potrebna sklenjena večina, ki je pri svojih sklepih enotna in neodvisna. Primeri kažejo, da proporcionalni sistem tega ne omogoča, in da notranja trenja v občinskih zastopih ponavadi privedejo do propadanja občinskega gospodarstva. Zatorej zaključuje Ambroschitsch: »Wie die Verhältnisse in den drei untersteirischen Städten liegen, muß man sagen, daß wenn auch nicht schon heute, so doch sicherlich in absehbarer Zeit diese Wirkungen des Verhältniswahlrechtes eintreten können und ich erlaube mir daher, den Vorschlag zu erstatten, daß der löbliche Gemeinderat sich mit aller Entschiedenheit gegen die Einführung des Verhältniswahlrechtes ausspreche«.²⁵

Ambroschitschevo poročilo je celjski občinski odbor obravnaval na seji 20. 2. 1914 in na podlagi zaključnega priporočila sprejel enoglasen sklep: »Der Gemeinderat der Stadt Cilli spricht gegen die Annahme des Antrages der Abgeordneten Resel, Dr. Schacherl und Genossen betreffend die Einführung des sogenannten Verhältniswahlrechtes in den Gemeindevahlordnungen der Städte Marburg, Pettau und Cilli seine ernstesten Bedenken aus und zwar in der Erwägung, daß durch diese Neuerung, die durch keinerlei Bedürfnis gerechtfertigt werden kann, der nationale Besitzstand in den untersteirischen autonomen Städten verschoben würde, und in der weiteren Erwägung, daß dadurch die Gefahr heraufbeschworen würde, daß die feste Mehrheit der Gemeindevertretung, die dormalen in den genannten Städten die Verwaltung des Gemeinwesens nach einem bestimmten gesunden Plane zu führen in der Lage ist, durch die Einführung des Verhältniswahlrechtes in ihrem Bestande gefährdet und dadurch die geordnete und ruhige Wirksamkeit der Gemeindevertretung in Frage gestellt werden könnte. Der Gemeinderat der Stadt Cilli stellt daher an den hohen steiermärkischen Landtag des dringende Ersuchen, eine Abänderung des Gemeindevahlrechtes der autonomen Städte des Landes durch Einführung des Verhältniswahlrechtes nicht zu beschließen«.²⁶ Ne glede na to, da so slovenski klerikalni poslanci Benkovič, Verstovšek in tovariši dva dni poprej (18. 2. 1914) v deželnem zboru tudi uradno predlagali, naj deželni odbor pripravi zakonski osnutek reforme občinskega volilnega sistema za avtonomna mesta na Štajerskem v modernem in demokratičnem smislu (t. j. uvedbo proporcionalnega sistema in ukinitve ustnega glasovanja v Celju in Ptuj),²⁷ pa celjski občinski odbor svoje resolucije ni takoj poslal v Gradec.

Dne 28. 2. 1914 je (slovenske) zahteve po demokratizaciji občinskega volilnega sistema obravnaval tudi Nemški spodnještajerski narodni svet in na sestanku v Mariboru sprejel kratko in jedrnato resolucijo: »Der Deutsche Volktrat für Untersteiermark erblickt in der geplanten Einführung des Verhältniswahlrechtes in den autonomen Städten und Märkten Steiermarks eine schwere Bedrohung der völkischen und wirtschaftlichen Interessen unseres Volkes. Er sieht es als selbstverständliche Pflicht der deutschen Abgeordneten an, insbesondere die Aufzwingung des Verhältniswahlrechtes gegen den Willen der beteiligten Gemeindevertretungen mit allem Mitteln zu verhindern«.²⁸ Istega dne je sprejel podoben sklep tudi mariborski občinski odbor in

²³ ZAC, MOC, fasc. 155, št. 16322/1913; uradno poročilo predstojnika mestnega urada dr. Otta Ambroschitscha z dne 16. 2. 1914.

²⁴ Podoben občinski volilni sistem je bil leta 1910 uveden tudi na Kranjskem; v. Melik, n. d., str. 121–123.

²⁵ Kot v op. 23.

²⁶ ZAC, MOC, fasc. 155, št. 16322/1913; resolucija občinskega odbora z dne 20. 2. 1914; ZAC, MOC, fasc. 12; zapisnik seje občinskega odbora z dne 20. 2. 1914.

²⁷ Deutsche Wacht, 21. 2. 1914.

²⁸ Deutsche Wacht, 4. 3. 1914.

v njem opozoril, da bi uvedba proporcionalnega volilnega sistema ne pomenila le vstopa slovenske manjšine v prej čisto nemške občinske zastope, temveč tudi prepustitev nemških trdnjav navalu Jugoslovanov brez boja.²⁹ Štiri dni kasneje (2. 3. 1914), ko se je v deželnem zboru pričela razprava o Benkovič-Verstovškovem predlogu, je s podobno resolucijo reagiral tudi ptujski občinski odbor, in v njej zavrnil zahtevo po demokratizaciji volilnega sistema ne le z gospodarskimi, temveč predvsem nacionalnimi motivi.³⁰ Že 20. 2. 1914 sprejeta resolucija celjskega občinskega odbora pa je prišpela (po posredovanju ptujskega in mariborskega občinskega zastopa) na naslov štajerskega deželnega odbora dne 4. 3. 1914,³¹ potem ko je bilo v štajerskem deželnem zboru o zadevi že več ali manj odločeno.

Dne 2. 3. 1914 se je v deželnem zboru namreč pričela razprava o Benkovič-Verstovškovem predlogu, zoper katerega je takoj nastopil celjski poslanec dr. Eugen Negri, ki je v uvodu opozoril na neumestnost postavljanja zveze med Gradcem in ostalimi mesti. Graški občinski odbor je sprejel sklep o uvedbi proporcionalnega volilnega sistema sam, spodnještajerska avtonomna mesta pa kaj takega ne želijo. Propore ima svoj smisel le v večjih krajih, z več tisoč volilci. »In kleineren Orten aber, wo ein Wahlkörper aus 60 bis 80 Wählern besteht, ist die Einführung des Proporztes nicht anders als die Souveränitäts-Erklärung jeder Biertischgesellschaft«. Po mnenju Negrija je proporcionalni volilni sistem še posebej neprimeren za nacionalno mešane občine. Kot je opozoril že poslanec dr. Kukovec, so okrajni zastopi nesposobni učinkovitega dela zaradi tega, ker v njih sedijo pripadniki dveh nasprotujočih si narodov, in do istega bo prišlo tudi v občinah. Z uvedbo proporcionalnega sistema se bodo nacionalni boji samo še zaostrili. Po Negrijevem mnenju tudi zahteva po uvedbi tajnega glasovanja (v Ptuju in Celju) ni razlog, zaradi katerega bi se moral spremeniti volilni sistem. Vsak volilec v Celju je namreč odprta knjiga, to pa pomeni: »Das geheime Wahlrecht hat also keine Bedeutung, weil man ohnehin die Gesinnung eines jeden Wähler kennt«. ³² Tudi v Ljubljani ni bil uveden proporcionalni sistem zaradi pravičnejšega odnosa do ljubljanskih Nemcev, temveč zaradi tega, ker so hoteli klerikalci priti v občinski odbor. Splah pa je v spodnještajerskih avtonomnih mestih volilna pravica dovolj široka (v Celju je dovolj 1 vinar davka), tako da je ni potrebno širiti.³³

Negrijev govor je nemška večina v deželnem zboru sprejela brez ugovaranja in poskus demokratizacije občinskega volilnega sistema na Štajerskem je spodletel. Tako se je vse do razpada monarhije ohranilo popolno nemško gospostvo v celjskem občinskem odboru, ki je celjskemu nemštvu omogočalo vodenje radikalne protislovenske politike.

Zusammenfassung

DAS DEUTCHTUM IN CELJE UND DER VERSUCH DER DEMOKRATISIERUNG DES GEMEINDE WAHLSYSTEMS IN UNTERSTEIERMARK IM JAHRE 1914

Janez Cvirn

Obwohl die komplizierte Nationalstruktur der Doppelmonarchie in zahlreichen Gemeinden die wirtschaftlich starke nationale Minderheit (in den slowenischen Ländern waren das die Deutschen und die Italiener) zur Macht brachte, war die Einführung einer liberalen Gemeindegesetzgebung auch für die nichtdeutschen Völker von ausserordentlicher Bedeutung. Diese bemächtigten sich der Gemeindeausschüsse und schufen sich hier Zentren, die zur rascheren Entwicklung der Nationalbewegung beitrugen. Die Eroberung der Gemeindevertretungen, die von den sechziger Jahren des vorigen Jahrhunderts an der wichtigste Programmpunkt der nichtdeutschen Völker bildete, war nur auf zweierlei Art möglich: durch wirtschaftlichen Aufschwung des Mehrheitsvolkes oder auf der Grundlage der Demokratisierung des Wahlsystems. Beide Wege sind ausserordentlich schwierig.

Auch in Celje (Cilli) kam mit Inkrafttreten des neuen Gemeindegesetzes zu Beginn der sechziger Jahre das liberale Bürgertum zur Macht, das aber nicht ausschliesslich deutsch war. schon seit 1867, d. h. seit den ersten Wahlen nach der neuen Gemeindeordnung, ist im Gemeindeausschuß von Celje kein einziger Slowene zu finden, die

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam; ZAC, MOC, fasc. 155, št. 16322/1913; dopis občine Ptuj na mestni urad Celje z dne 2. 3. 1914.

³¹ ZAC, MOC, fasc. 155, št. 16322/1913; dopisa občine Maribor (28. 2.) in občine Ptuj (2. 3.) na celjski mestni urad, naj tudi celjski občinski odbor pošlje resolucijo na štajerski deželni odbor.

³² Ko je ob tem Negri dodal, da bi s tajnimi volitvami Nemci v Celju le še pridobili, ga je z medkilcom prekinil poslanec dr. Vekoslav Kukovec. Nanj je Negri odgovoril, da so pri zadnjih volitvah v bolniško blagajno Nemci dobili tudi glas njegove tašče.

³³ Deutsche Wacht, 4. 3. 1914.

slowenische Partei beteiligte sich nicht an den Wahlen. Obwohl die Slowenen in Celje von den sechziger Jahren an sich wirtschaftlich und sozial stark entwickelten, gab ihnen die Celjer Gemeindevahlordnung mit ihrem Steuer- und Intelligenzzensus und der Öffentlichkeit der Wahl keine besondere Aussicht auf einen Sieg in irgendeiner der Wahlklassen. Deshalb war eine Demokratisierung des Wahlsystems, die auch den Unterschichten das Wahlrecht einräumen würde, die einzige Möglichkeit für die Slowenen. Das ziehen die Slowenen allerdings erst unmittelbar vor Ausbruch des Ersten Weltkriegs in Betracht, wo im Februar (nach den sozialdemokratischen Abgeordneten und dem Schönerer-Anhänger Malik) im steirischen Landtag die Einführung des proportionalen Wahlsystems mit geheimer Wahl von den Slowenen auch für die autonomen Städte der Untersteiermark gefordert wird; jedoch ohne Erfolg angesichts des entschlossenen Widerspruchs des untersteirischen Deutschtums.

KRONIKA

Casopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN STIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.

PUBLIKACIJE INŠTITUTA ZA ZGODOVINO CERKVE

YU-61000 Ljubljana, Poljanska 4

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 1, 1979, 188 strani. Instrukcija papeža Klemenca VIII. iz leta 1592 (Benedik); Opravičilno pismo škofa Janeza Karla Herbersteina iz leta 1786 (Dolinar); Spomenica salzburškega nadškofa Tarnoczyja o novi razdelitvi škofij na Štajerskem in Koroškem iz leta 1858 (Grafenauer); Izvirna poročila in zapisi jezuitskih misijonov v kraljini med Muro in Rabo v letih 1607—1730 (Škafar). **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 2, 1980, 231 strani. Maksimilijan Jezernik, Friderik Baraga. **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 3, 1981, 172 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov; France M. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju in Ljubljanski škofiji; Ivan Škafar, Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiaconata.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 4, 1982, 257 strani. Jože Gregorič, Pisma Petra Pavla Glavarja Jožetu Tomlju 1761—1784.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 5, 1983, 331 strani. Jože Mlinarič, Prizadevanja škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina za katoliško prenovno na Štajerskem; Ivan Zelko, Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino; Ivan Zelko, Frančiškani v Murski Soboti.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 6, 1984, 225 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); Jevnikar Martin, Ivan Trinko 1902—1923; Novak Vilko, Ivanu Škafarju v spomin; Ivan Škafar, O delovanju luteranov na Petanjcih 1592—1637.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 7, 1985, 288 strani. Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih. Ob 1100-letnici Metodove smrti. Conversio Bagoariorum et Carantanorum (Grafenauer); Italška legenda (Perko); Pisma rimskih papežev Hadrijana II., Janeza VIII. in Stefana V. (Dolinar); Žitje Konstantina, Žitje Metoda (Benedik); Pohvala sv. Cirila in Metoda (Dolinar); Anonimna ali Metodova pridiga v Clozovem glagolitu (Zor).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 8, 1986, 395 strani. Rajko Bratož, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode. **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 9, 1987. Jože Mlinarič, Župnije na Slovenskem Štajerskem v okviru salzburške nadškofije v vizitacijskih zapisnikih arhidiaconata med Dravo in Muro 1656—1764.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 10, 1988, 254 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); Primož Kovač, Začetki kapucinskega samostana v Škofji Loki; Janez Höfler, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem (Radovljica, Kranj).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 11, 1989. France M. Dolinar, Slovenska cerkvena pokrajina.

Redovništvo na Slovenskem, 1. zvezek: Benediktinci, kartuzijani, cistercijani. Zbornik predavanj na simpoziju: Stična, Pleterje, Kostanjevica, 23. do 25. maja 1984, Ljubljana 1984, 250 strani.

Redovništvo na Slovenskem, 2. zvezek: M. Smiljana Kodrič — B. Natalija Palac, Šolske sestre svetega Franciška Kristusa kralja. Zgodovina, poslanstvo, življenje, Ljubljana 1986, 256 strani.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

Lujo Margetić

O NEKIM PITANJIMA NAŠE RANOSREDNJOVJEKOVNE POVIJESTI

R. Bratož i P. Štih u novije su vrijeme zauzeli stajalište u nemalom broju otvorenih problema naše ranosrednjovjekovne prošlosti, i to dijelom u diskusiji s našim prijedlozima rješenja tih problema. Bratoževe i Štihove teze i njihova argumentacija značajani su prilog dubljem sagledavanju povijesne istine. Osjećamo se obveznim da upoznamo čitatelje »Zgodovinskog časopisa« s našim pogledima na neke od iznesenih teza.

I

1. Gdje je bilo sjedište biskupije Cisse

Problem ubikacije sjedišta te biskupije već je odavno podijelio autore. O toj biskupiji postoje samo dvije (!) vijesti: jedna u zapisniku (koji je do nas došao u psove nepouzdanom obliku) sinoda održanog u Gradu sedamdesetih godina VI. stoljeća, u kojem se među potpisnicima spominje Vindemius episcopus Cessensis i druga u zapisniku lateranskog koncila iz 680. koji uz ostale biskupe potpisuje i biskup Ursin čije je sjedište na latinskom označeno kao »Cenetensis« a na grčkom kao »Kénsou«. Mnogi su povezivali tu biskupiju s istarskom Cissom, o kojoj postoje vijesti iz antike i koja je postojala nedaleko današnjeg Rovinja. Kako Rovinj nije tijekom cijeloga srednjeg vijeka imao biskupije koja bi se mogla smatrati nasljednicom navodne biskupije u Cissi, pridružili smo se mišljenju onih autora koji povezuju sjedište spomenuta dva biskupa s Cenedom. I Bratož je dobro uvidio da se episcopus cessenensis ne može uspješno povezati s antičkom Cissom (R. Bratož, Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekršćanske cerkve v Istri (4.—6. stoletje), »Antički temelji naše sodobnosti«, referati na 4. znanstvenem zborovanju Zveze društav za antične študije Jugoslavije v Pulju od 12. do 17. oktobra 1986, Ljubljana 1987, str. 21 i d.; isti, prikaz knjige L. Margetića, Histrica et Adriatica, »Zgodovinski časopis« 1. 41, 2, str. 362), ali se ne slaže s time da bi bila riječ o cenedskom biskupu, i to zato što u pogledu zapisnika iz 680. ne vjeruje latinskom tekstu (»Cenetensis«) jer je samo prijevod s grčkoga, a što se tiče grčkog teksta (»Kénsou«), sumnja u to čitanje i predlaže Keisou, kako je to mjesto čitao Kos, Gradivo, I, str. 186 koje se »tudi nam zdi pravilno branje« (Bratož, Nastanek, cit., str. 22, bilj. 43). Bratož misli da bi bilo potrebno ponovno pregledati sačuvane rukopise da se vidi, da li u njima stoji »Kénsou« ili »Keisou« jer je po njemu u Mansija to mjesto »nejasno odtisnjeno« (loc. cit.). Ako bi se mjesto pročitalo kao »Keisou« to bi bio po Bratožu još jedan razlog u prilog tezi da nije riječ o cenedskom biskupu.

Bratož griješi kad misli da je to mjesto kod Mansija nejasno otisnuto. I Rubeis (Mon. eccl. Aqu., str. 306) i Mansi (Conc. coll. XI, str. 312) imaju ispravno i nimalo nejasno otisnuti tekst »Kénsou«. Tekst je otisnut nekom vrsti (inače potpuno jasnog) »kontrahiranog« pisma koje se i inače u starijim izdanjima vrlo često upotrebljavalo: *Kcīnōs* = Kénsou (eí = na bezbroj mjesta, čak i na istoj stranici Mansija. Samo nepoznavanje te grčke »stenografije« može zavesti neupućena čitatelja). Ako latinski vrlo stari prijevod ima Cenetensis, a grčki tekst bez ikakve sumnje Kénsou onda i jedno i drugo nesumnjivo upućuju na Cenedu.

Po Bratožu u prilog biskupije Cisse na tlu današnje Istre »međ Porečom in Puljem« govori okolnost da popis sudionika na koncilu 680. ide »v grobem geografskem zaporedju« (»ZC« 41, str. 362). Međutim, ako se pregledaju redosljedi biskupa drugih provincija, npr. Tuscije vidi se da je sastavljač popisa na geografski poredak unutar iste provincije vrlo malo pazio.

2. Što znači septies et decies na Honorijevu natpisu

Na poznatom Honorijevu natpisu na krilu centralnih vratiju bazilike sv. Petra piše da je Honorije I (625—638) ostvario velike uspjehe nad istarskim shizmatičarima, koji su držali Istru »annis septies et decies«. Vladajuće shvaćanje tumači to kao »70 godina« ali natpis jasno govori o »17 godina« (vidi Histrica et Adriatica, cit., str. 155—166). Bratož se s time nije složio. On kaže da je naš prijedlog »slovnično bolj pravilen« (R. Bratož, Oglejska shizma in vpliv cerkvenozgodovinskih dogodkov na zgodovino Alpskih Slovanov do začetka 8. stoletja, »XXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 6.—18. julij 1987, Zbornik predavanj«, Ljubljana 1987, str. 118, bilj. 29) ali da je teže uskladjiv sa povijesnim činjenicama: naime, kaže Bratož, teško je zamisliti »da bi Bizantinci tolerirali shizmatičnega škofa na svojem ozemlju celih se-

demnajst let«. Međutim, Bizant je doživljavao vrlo teške trenutke od 611. do 628. i upravo je u to doba trpio teške udarce od Avara i Slavena koji su uništili bizantsku vlast na velikom dijelu jugoistočne Europe. Uostalom, shizmatični biskupi uspjeli su se odupirati ortodoksnim shvaćanjima Rima i Konstantinopola kroz velik dio druge polovice VI. stoljeća, pa ne vidimo razloga zašto bi to bilo nemoguće u vrijeme od 611. do 628., koje je bilo u mnogim aspektima još nepovoljnije od druge polovice VI. stoljeća.

U svakom slučaju, smatramo pogrešnim ne uzeti u obzir prvorazredni podatak od »17 godina«, koji je nasreću sačuvan u izvornom obliku i potječe iz VII. stoljeća, to više što se ne radi o pitanju gramatike (»slovnično«), kako to Bratož tumači, nego o značenju riječi — a »septies et decies« je uvijek i u svakoj prilici značilo samo 17 i ništa drugo. Žao nam je što Bratož šutke prelazi preko naše interpretacije vrlo nepouzdanih mletačkih kataloga biskupa iz kojih je vidljivo kako je patrijarh Fortunat bio iz tih kataloga svjesno brzo izbačen kao nepoželjan shizmatičar i mjesto njega se u njima pojavio inače potpuno nepoznat i u pravom smislu riječi fantomatičan patrijarh Ciprijan, o kojem inače nigdje nije zabilježena nijedna jedina vijest. I konačno, ne slažemo se s Bratoževim tumačenjem papina pisma iz 628. (Kos, Gradivo I, str. 198—199) upućena kleru u Gradu. Po Bratožu navodno iz tog pisma slijedi da je Fortunat postao patrijarh neposredno pred objavom pisma, tj. 627. ili malo prije. O tome smo dosta podrobno pisali (*Histrica et Adriatica*, cit., str. 162—164) pa se na to ne bismo vraćali. Po našem je mišljenju iz pisma razvidno da je Fortunat dulje vremena bio velikom smetnjom papi i da je čak već odavno bilo predviđeno da ga se najoštrije kazni: *quibus paenis interdictionis canonice aculeis Fortunatum olim (!) sacerdotio exuendum decrevimus*. Očito je da je Fortunat postao najprije patrijarhom, a kada je došao u sukob s papom, uspješno mu se odupirao sve dok zbog pobjede nad Perzijancima Bizant nije dobio slobodne ruke prema bizantskoj »Istri«.

3. O autentičnosti popisa sudionika Helijina sinoda sedamdesetih godina VI. stoljeća

Prema Bratožu (*Nastanek*, cit., str. 29) popis sudionika što ga nalazimo u inače nedvojbenu krivotvorenom zapisniku s Helijina sinoda, svakako je »avtentični seznam«, koji se »ohranil med akti Mantovanske sinode leta 827«. Kad bi to bilo doista tako, onda bi mnoga sporna pitanja bila riješena, čak bi bila i suvišna. Godina 579. ne bi se onda mogla uzeti kao godina održanja tog sinoda, jer je te godine u Trentu bio biskupom Agnellus a prema mantovanskom zapisniku tamo je zabilježen Flaminius Tridentinus (oko 572.—577.). Nesporno bi bilo i biskupsko sjedište u Scarbanciji jer mantovanski zapisnik spominje *Vigilius Scaravasiensis*.

Pa ipak, Mantovanski zapisnik je iz više razloga mnogo manje pouzdan nego što to Bratož misli. Tako npr. neobično je već i to da je patrijarh Helije spomenut tek na četvrtom mjestu. U autentičnom tekstu on bi dakako morao doći na prvom mjestu. A čudan je i sam spomen već navedenog *Vigiliusa Scaravasiensis*, koji se unatoč bezuspješnim pokušajima nekih autora svakako odnosi na Scarbanciju. Naime, taj grad ni po jednom drugom vrelu nije nikada potpadao pod Akvileju. Godine 433. Pannonia Prima ustupljena je ugovorom Hunima pa nakon toga ne dolazi u obzir prijenos metropolitanske vlasti od Sirmija na Akvileju. Do 427. Pannonia Secunda sa Sirmijem bila je u sklopu zapadnoga rimskog carstva pa ne izgleda nimalo vjerojatno da bi se upravo u to doba metropolitanske granice prekrajale. Neobičnu pojavu biskupa Scarbancije na popisu koji nalazimo u zapisniku koncila iz 827. treba dakle drukčije tumačiti. Poznato je da je pod Karlo Velikim došlo do oštrog sukoba između salzburškog nadbiskupa i akvilejskog patrijarha o granicama njihove metropolitanske vlasti, i da je 811. godine patrijarh dokazivao svoja prava per synodalia acta. Smatramo da je Kos u pravu kada tvrdi da su ta synodalia acta upravo onaj zapisnik s gradaškog koncila o kojem je ovdje riječ. Očito je akvilejski patrijarh dokazivao svoju jurisdikciju sjeverno od Drave potpisima biskupa iz Agunta, Teurnije, Scarbancije itd. pa je zbog toga taj popis najvažniji dio krivotvorenog zapisnika i razlog zašto je krivotvorina nastala. Prema tome čini nam se očitim da je patrijarh skrpaio taj popis iz podataka koji su mu stajali na raspolaganju. Ne vidimo nikakva razloga zašto bismo vjerovali da je patrijarh preuzeo potpise samo iz jednoga jedinog i to još autentičnog dokumenta. Dakle, teza o autentičnosti popisa je puki postulat, koji se ne može dokazati i koji nije ni vjerojatan. Vjerojatnije je da je taj popis sastavljen na osnovi podataka iz raznih vrela. Podrobnosti u *Histrica et Adriatica*, str. 135—140.

4. Sjedište biskupa »Martinus Petenatis«

U zapisniku sinoda u Gradu spominje se uz ostale i »Martinus Petenatis«. U literaturi se uglavnom misli na pičanskog biskupa premda o pičanskoj biskupiji inače nema nijedne pouzdane vijesti sve do 996. Usto, u VI. stoljeću Pičan je bio beznačajni vicus i da nije vjerojatno da bi u tako malom mjestu postojala biskupija. Bratož (loc. cit., str. 322—363) se ne slaže s našim tumačenjem uz obrazloženje da je beznačajnost

Pićna postojala i u VI. i u X. stoljeću. Prigovor nije opravdan jer je, kao što smo to uostalom i naglasili (Histrica et Adriatica, cit., str. 132) dozvola za osnivanje pićanske biskupije u 996. imala »programatski značaj«, kojim se političku djelatnost akvilejskog patrijarha usmjerilo prema istoku. To je razlog zašto se daje patrijarhu dozvola i za osnivanje fantomatske biskupije u Tarsatici.

Kako je po našem mišljenju popis sudionika sinoda u Gradu skalupljen zato da se dokaže vlast akvilejskog patrijarha na područjima preko Drave, smatrali smo da je Martinus Petenatis upao u popis iz istih razloga kao i biskup Skarabancije i zato smo ga povezali s Poetovio i ujedno upozorili na opetovane vijesti iz VIII. stoljeća o biskupiji »Iuvavensium que et Petina« to više što o pićanskoj biskupiji još 1102. govori Henrik II kao o »nedavno« (dudum!) osnovanoj.

5. O »istarskim vratima«

Prema poznatom odlomku iz pisma pape Grgura I salonitanskom biskupu Maksimu, datiranog sa srpnjem 600 Slaveni per Histriae aditum ad Italiam intrare coeperunt. U suprotnosti s M. Kosom i nekim drugim autorima po kojima je ovdje riječ o Vipavskoj dolini koja bi bila »istarska vrata« prema Italiji iznijeli smo i obrazložili tezu da Histriae aditus ne znači »istarska vrata« prema Italiji i da papa želi reći nešto drugo, naime da su se Slaveni time što su došli u Istru već počeli širiti po Italiji jer je Istra »kao što je poznato, od Augustovih vremena pripadala desetoj regiji Italije« (Histrica et Adriatica, cit., str. 146; vidi i L. Margetić, Histria u dvije vijesti iz prve polovice VII. stoljeća, »Živa antika« 32, 1982, str. 171—172). Po Bratožu je »ta razlaga možna, vendar zaide v kontradiktornost spričo dejstva, da je bila Istra po pojmovanju u antiki vedno sestavni del Italije«. Čini se da je ovdje došlo do velikog nesporazuma: Bratož pobija našu tezu čiji je glavni temelj to što je Istra bila sastavni dio Italije upravo tim našim argumentom tako da ispada kao da tvrdimo obratno od onog što smo napisali. To je tim više za žaljenje što se na tu Bratoževu pogrešnu interpretaciju oslonio i Grafenauer (Zgodovina Langobardov, Ljubljana 1988, str. 334).

II

1. U diskusiji koju je P. Štih otvorio u »ZČ« 41, 1987, 531 i d. a mi nastavili u »ZČ« 42, 1988, 234 i d. polazne su točke naših analiza istraživanja Hauptmanna i Grafenauera koja su dala izvanredne rezultate i koja su nezaobilazni kamen temeljac svakoga daljnjeg proučavanja pitanja dolaska Hrvata. I Štih i mi prihvaćamo već odavno usvojenu tezu da je Konstantin Porfirogenet u svoj izvještaj u De administrando imperio (DAI) ubacio cara Heraklija da bi potencirao značaj uloge Bizanta u dolasku Hrvata. Razlikujemo se u tome što po našem mišljenju treba caru Konstantinu pripisati i samo Heraklijevo doba kao vrijeme dolaska Hrvata i što se to po nama može dokazati analizom carevih vijesti. Naprotiv, Štih se slaže s Hauptmannom da vrijeme dolaska Hrvata prema DAI treba smjestiti u Heraklijevo doba.

Štih nam je u »ZČ« 41, 1987, 535 koncedirao da nema dokaza za Grafenauerovu tvrdnju da se »622./623. kagan spremao na nov udarac protiv Bizanta te u tu svrhu svakako okupljao Avare na jugoistoku avarskog područja, a možda se čak i već zapleo, u borbe s Bizantincima«. Ali, Štih je ujedno protiv naše teze upozorio da »viri odražaju stanje trajne napetosti med obema stranema« i ustvrdio da su »leta 622 Avari pred samim obzidjem Carigrada« pokušali uhvatiti Heraklija i da »vse to dopušća domnevo, da so Avari zaradi napetosti na meji z Bizancem koncentrirali svoje sile na jugovzhodu«.

Nakon našeg odgovora u »ZČ« 42 Štih se u »ZČ« 43, 1989, 112 još više približio našem mišljenju o miru na granici prema Bizantu, ali je iznio novu misao: »Vendar se zdi, da zaradi miru na avarsko-bizantinski meji prehod Hrvatov skozi Panonijo ni nič manj verjeten. Prav v leto 623 namreč pada začetek slovanskega upora pod Samovim vodstvom, ki je nedvomno povzročil velike turbulence in destabilizacijo v avarski državi, ki je šla v prid morebitni hrvaški selitvi«. Ako smo dobro razumjeli Štiha redosljed događaja je po njemu ovaj: 623. godine počinje slavenski ustanak pod Samom, on ima za posljedicu slabljenje avarske države, a to onda omogućuje prolaz Hrvata kroz Panoniju.

Štihova teza (slavenski ustanak — destabilizacija Avara — prolaz Hrvata) u suprotnosti je s Grafenauerovom tezom (prolaz Hrvata — destabilizacija Avara — slavenski ustanak: »HZ« V, 1952, 44). Razlika je razumljiva. Grafenauer je objašnjavao »izuzetno lak« prolaz Hrvata preko Panonije koncentracijom avarskih snaga na jugoistoku i možebitnim istovremenim ratnim stanjem Avara i Bizanta. Kako je Štih prihvatio tezu o »miru na avarsko-bizantinski meji« on je morao pronaći neko drugo obrazloženje za prolaz Hrvata u to doba i našao ga u Samovom ustanku, koji je, obratno, po Grafenaueru, tek posljedica hrvatskog prodora. Ali, dok je Grafenauer ponudio veći broj dokaza u prilog svom mišljenju, Štih se zasad ograničio na postavljanje vlastite teze bez podrobnijih analiza. To, dakako, nije prigovor, jer je za takvu analizu diskusija o našim tezama daleko preuzak okvir. Ipak bismo željeli spomenuti

da kronologija koju nudi Štih u prilog svojoj tezi nije uvjerljiva. Naime, po njemu »prav v leto 623« počinje slavenski ustanak koji je po njemu imao za posljedicu destabilizaciju avarske države, a ta je sa svoje strane omogućila hrvatsku selidbu — »okrog 622/623« (?).

2. Pretpostavku da je do selidbe Hrvata došlo upravo za Heraklija Štih dokazuje s dva kronološka podatka iz DAI. Jedan od njih osniva se na glavi 31 u kojoj car-pisac govori o padu Salone i dolasku Hrvata i oboje pripisuje Herakliju. Štih zaključuje: ako je podatak o padu Salone pouzdan onda treba »dobro vero nameniti tudi Konstantinovi vesti o hrvaški naselitvi v Heraklejevi dobi« (»ZČ« 43, 1989, 113). Međutim, u glavi 31 ovi podaci slijede jedan iza drugog:

- Dioklecijan naseljava Rimljane u Dalmaciju;
- za Heraklija Avari tjeraju Rimljane;
- po nalogu Heraklija Hrvati tjeraju Avare;
- po nalogu Heraklija Hrvati se naseljavaju u Dalmaciji;
- to se dešava za Porgina oca;
- Heraklije krsti Hrvate za Porge.

Ta nevjerojatna kronološka i stvarna zbrka čini izvještaj skrajnje nepouzdanim i ne čini nimalo vjerojatnim bilo kakvo zaključivanje na osnovi njega, a ponajmanje povezivanje bilo koja dva podatka. I anonimova kronologija u glavi 30 govori po Štihu u prilog tezi da su Hrvati došli za Heraklija, a protiv naše teze, po kojoj iz te glave proizlazi razmjerno kratko vrijeme između dolaska Hrvata i Bornine vlasti u Dalmaciji početkom IX. stoljeća Štih se pri tome u »ZČ« 41, 1987, 534 pozvao na okolnost da su Hrvati po anonimima nakon nekoliko godina borba pobijedili Avare i »od takrat držijo to zemljo Hrvati«. Međutim, kako se »podatka o hrvaškem gospodstvu v Dalmaciji in o njihovi podložnosti Frankom medsebojno vsebinsko izključujeta« (Štih, loc. cit.), treba po Štihu prihvatiti Grafenauerovu interpretaciju po kojoj anonim u toj glavi govori o četiri razdoblja u najranijoj povijesti Hrvata u novoj domovini: 1) borba Hrvata s Avarima, 2) razdoblje samostalnosti, 3) franačka vlast nad Hrvatima, 4) borbe Hrvata s Francima. U »ZČ« 42, 1988, 237 dokazivali smo da anonim ne spominje razdoblje samostalnosti i da je ono samo plod Grafenauerove interpretacije i na osnovi njegova preokretanja anonimova teksta. Međutim, Štih i dalje ostaje pri Grafenauerovoj koncepciji (»ZČ« 43, 1989, 116) i prigovara nam da je nismo dobro razumjeli. Pa ipak, anonimov tekst (po Grafenaueru, uz izbacivanje iz teksta t. 4, 5 i 6) glasi:

(III) 3. Pošto su neko vrijeme međusobno ratovali, pobijedili su Hrvati, neke su od Avara poklali, ostale prisilili da se pokore. Otada su u toj pokrajini zavladali Hrvati. (IV) 1 Neko vrijeme pak bili su (i) Hrvati u Dalmaciji podvrgnuti Francima (kao i ranije u njihovoj domovini) (riječ u zagradi izbacio Grafenauer, »HZ« V, 1952, 14).

Smatramo da je upravo očito da je anonim želio ovo reći: Franci su vladali nad Hrvatima u staroj domovini; Hrvati dolaze u novu domovinu i pobjeđuju Avare i zaposjedaju svoju novu domovinu, ali ostaju i dalje pod vlašću Franaka, kao što su bili u staroj domovini. Grafenauer je bio prinuđen u IV, 1 izbacili riječi »i« i »kao i ranije u njihovoj domovini« jer one na jasan način ističu kontinuitet franačke vlasti nad Hrvatima prije i poslije selidbe i ne dopuštaju opstojanje razdoblja hrvatske samostalnosti. Do tog razdoblja samostalnosti došao je dakle Grafenauer ipak »z brisanjem vesti o hrvaški podložnosti Frankom v stari domovini« (vidi Štih, »ZČ« 43, 1989, 116). Svakako se ne slažemo sa Štihom da bi se podaci o hrvatskoj vlasti u Dalmaciji i njihovoj podložnosti Francima međusobno suštinski isključivali kako je to tvrdio Štih u »ZČ« 41, 1987, 534, jer isto tako, kada malo dalje anonim kaže da hrvatski ban »vlada u Lici«, time nije isključena vlast hrvatskog vladara nad banom. Dakako, sve je to anonimova priča, koja se dijelom temelji i na narodnoj hrvatskoj tradiciji i koja ne odgovara povijesnoj istini. Ali, ovdje je riječ ne o povijesnoj istini, nego o onom što je anonim mislio i napisao.

3. Ostaje dakle da se razmotri pitanje ukupnog trajanja borbe Hrvata s Avarima, vlasti Franaka nad Hrvatima i borbe Hrvata s Francima. Po Štihu anonimovi podaci ne daju u tom smislu »niti najmanjše podlage«. Štih se sigurno preoštro izrazio premda tu rečenicu rado ponavlja. Naime i po njemu prvo razdoblje (borba s Avarima) traje »nekoliko let« (op. cit., 115), a treće sedam godina. Ali zato Štih daje veliki značaj anonimovom podatku o drugom razdoblju kada su se Hrvati »določeno število let pokoravali Frankom« (loc. cit.) pa kaže da sintagma »določeno število let« može značiti »100, 10 ali pa npr. 5 let« (op. cit., 116).

Da vidimo što o tome kaže naše vrelo. Po anonimima

- Hrvati se bore s Avarima „ἐπὶ τινὰς χρόνους“
- Hrvati su pod Francima „μέχρι χρόνων τινῶν“
- Hrvati se bore s Francima »sedam godina«.

Najčešće je i uobičajeno značenje sintagme *χρόνοι τινες* »izvjesni (ne osobito velik) broj godina« koji se u grčkom radu upotrebljava kao nešto drugo od *χρόνοι πολλοί*, tj. mnogo godina. To uobičajeno značenje bez ikakve je sumnje upotrebljeno

za označavanje trajanja borba Hrvata s Avarima jer je očito da su te borbe mogle potrajati jedno razmjerno ograničeno vrijeme, npr. 5—10 godina. Tako to ispravno shvaća i Štih i prevodi tu sintagmu s »nekoliko godina«. Međutim, isto je tako jasno da se ista sintagma kod istog autora, upotrebljena svega nekoliko redaka dalje u tekstu mora shvatiti na isti način. Čini nam se posve nedopustivim da se ista sintagma najprije prevodi s »nekoliko let«, a onda proizvoljno i neuvjerljivo s »določeno število let« očito s namjerom da se njoj dade posve drukčije značenje.

Ukratko, sva tri vremenska razdoblja o kojima govori anonim prilično su dobro, čak za naše potrebe vrlo dobro definirana. Vidi se da prema anonimovu shvaćanju od borba Hrvata s Avarima do oslobođenja Hrvata od Franaka nije mogla proteći čak ni polovica stoljeća nego još i mnogo manje — a nikako oko 200 godina. Ako uzmemo u obzir da su se borbe Hrvata s Francima dešavale početkom IX. stoljeća, onda anonimova priča upućuje na to da su po njegovu shvaćanju Hrvati došli negdje pri kraju VIII. stoljeća.

4. Štih nam prigovara (»ZČ« 43, 1989, 112) da nismo ni pokušali riješiti važno pitanje otkud su Hrvati došli »saj je menda jasno, da niso padli z neba« i zaključuje da nema dokaza za hrvatsku selidbu koncem VIII. stoljeća. »Ostane le, da mu verjamemo, to pa je kategorija, ki v zgodovinpisju ne obstaja«. Te riječi doista iznenađuju. Štih začudo ne uzima u obzir naše opetovane tvrdnje da je DAI drugorazredno vrelo i da se zato vijestima iz toga vrelo može pokloniti jedva neka vjera. Tako smo npr. 1985. (»HZ« XXXVIII, 1985, 238) predložili još radikalniji odnos prema vijesti iz DAI. Naime, istakli smo, ako su vijesti o dolasku Hrvata z DAI puka narodna legenda s carevim natruhama, onda nismo vezani ni dobom cara Heraklija ni s koncem VIII. stoljeća. Pitali smo se, zašto ne bismo uzeli u obzir velike perturbacije u 670. godini. U svojoj pak diskusiji se Štihom (»ZČ« 42, 1988, 239) išli smo još korak dalje i nakon dodatne analize o velikoj nepouzdanosti DAI zaključili: »Ukratko, istraživanje o vremenu dolaska Hrvata ne smatramo ni izdaleka zaključenim«. Zato bismo bili skloni da Štihove riječi (»ostane le, da mu (tj. Margetiću) verjamemo«) povežemo s našom upravo citiranom rečenicom kojom smo zaključili naše analize 1988. godine i s kojom će se, nadamo se, složiti i Štih i drugi. Mislimo čak da je takvo »vjerovanje« (da istraživanja ne smatramo nizdaleka zaključenim) kategorija koja postoji u povijesnoj znanosti kao osnovni pokretač novih spoznaja. Našoj tezi iz 1977. o dolasku Hrvata koncem VIII. stoljeća protivni se okolnost da se Hrvate ne spominje ni u jednom prvorazrednom vrelo iz prvih desetljeća IX. stoljeća. Ako bi Hrvati došli koncem VIII. stoljeća, onda bi trebalo očekivati da je njihova vojna organizacija bila toliko jaka da su se uspjeli nametnuti kao vladajuća grupa na razmjerno širem području, npr. najmanje od današnje Like do Cetine. Pa ipak, ni franački ni bizantski ni domaći ni bilo koji drugi izvori u to doba ne spominju ni Dalmatinsku »Hrvatsku« ni Panonsku »Hrvatsku«. To osobito čudi u odnosu na razmjerno bogate franačke vijesti od 791. do 826. Mogli bismo se pokušati »izvlačiti« s time da je hrvatska državna organizacija »postepeno dozrijevala« par desetaka godina, ali to bi bio izlaz iz nužde kojim bismo samo prikrili slabu stranu naše teze. Dakle, ako se želimo držati teze o »dolasku Hrvata«, onda bi šutnja razmjerno bogatih prvorazrednih vrela o Hrvatima u prva tri desetljeća IX. stoljeća upućivala na to da su oni došli oko 828.—829. kada je zbog prodora Bugara i drugih razloga došlo do velike destabilizacije franačke (i bizantske) vlasti na današnjim hrvatskim područjima. Ali ni ta teza nije iz mnogih razloga nimalo uvjerljiva. Ako odbacujemo s dobrim razlozima vrlo slabu uvjerljivost teze o postepenom dozrijevanju hrvatske države koncem VIII. i početkom IX. stoljeća, onda je a fortiori takva misao protegnuta na »dozrijevanje« kroz dvijesta godina još daleko manje prihvatljiva. Zato je naše mišljenje da nije nimalo nemoguće da je teza o »dolasku« Hrvata uopće pogrešno postavljena i da rješenje pitanja etnogeneze Hrvata i nastanka njihove države treba tražiti u drugim društvenim i povijesnim okolnostima i činjenicama. Čini nam se da je uopće veliko pitanje da li su Hrvati došli tek nakon dolaska Avara bilo kao njihovi protivnici (kako se to u skladu s DAI obično tvrdi) bilo kao neka vrsta avarskih saveznika (kao što smo 1977. predlagali). Ako je to tako, onda i pitanje »odakle su došli« dobiva posve drugi smisao.

III

Naša diskusija s tezama što su ih predložili Bratož i Štih ukazala je na osnovnu pozitivnu osobinu njihovoga znanstvenog rada, tj. na iznošenje vlastitih pogleda na osnovi kontinuiranog i izravnog rada s vrelima. Ako je ova naša diskusija od izvjesne koristi, onda je to dobrim dijelom zasluga načina rada spomenutih autora.

Zusammenfassung

ÜBER EINIGE FRAGEN UNSERER FRÜMITTELALTERLICHEN GESCHICHTE

Lujó Margetić

Der Verfasser nimmt Stellung zu einigen seitens R. Bratož und P. Štih gegen seine Thesen gerichteten Bedenken.

1. Nach Bratož soll man den griechischen im Protokoll des Konzils von 680 befindlichen Namen des Bischofssitzes Ursinos »Keisou« und nicht »Kénsou« lesen. Nach Bratož geht es um eine auch nach ihm unbekannte Ortschaft »irgendwo zwischen Poreč und Pola« — Cissa — und nicht um Ceneda, wofür doch der lateinische Name (episcopus Cenetensis) und ganz einwandfrei bei Mansi gedruckter Text (»Kén-sou«) sprechen. — Der Verfasser betont ferner dass »septies et decies« in der bekannten Inschrift des Papstes Honorius nicht »70«, wie es die herrschende Meinung und Bratož deuten wollen, sondern jedenfalls »17«. Es handelt sich nicht um eine »grammatikalische« Frage, wie Bratož annimmt, sondern um eine semantische Tatsache. — Der Verfasser beweist ferner dass es höchst unwahrscheinlich ist, dass das Verzeichnis der Teilnehmer des Heliaskonzils aus einem einzigen, und zwar authentischen Dokumente herrühre, sondern dass es aus allerlei Stücken anlässlich des Abgrenzungstreites (um 811) zwischen Aquileia und Salzburg zusammengesetzt war. Deshalb bezieht sich der dort genannte Bischof Martinus Petenatis nicht auf die kleine istrische Stadt Pićan (Pedena), umsoweniger als der König Heinrich II noch im Jahre 1012 dieses Bistum als erst neuerdings (dudum!) gegründet erwähnt. — Endlich weist der Verfasser darauf hin, dass der Brief des Papstes Gregor I aus 600 von keiner »Istrischen Pforte« sondern von dem ersten Auftreten der Slawen auf dem istrischen- und damit auch italischen — Boden spricht.

2. In seiner Diskussion mit den Ansichten des Verfassers versuchte Štih das Jahr 622/623 als die Zeit der Wanderung der Kroaten — schon früher von Grafenauer vorgeschlagen — zu beweisen. Da er aber, anders als Grafenauer, in die damalige Ruhe an der awarisch-byzantinischen Grenze glaubt, nimmt er den Aufstand der Westslawen unter Samo als den Ausgangspunkt der Ereignisse an. Nach Štih fallen die Anfänge des slawischen Aufstandes »ins J. 623«; der Aufstand führt zu einer Destabilisierung des awarischen Reiches, die seinerseits dann als Folge den Durchmarsch der Kroaten durch Pannonien »im 622/623« hatte. Es ist offensichtlich dass — abgesehen von anderen Bedenken — schon die Kronologie nicht überzeugt. — Um die zeitliche Kluft zwischen der angeblichen Ankunft der Kroaten in 622/623 und dem Beginn des 9. Jahrhunderts zu überbrücken, ist Štih gezwungen nicht nur in die Erzählung des 30. Kapitels DAI eine dort nicht bestehende Periode der kroatischen Selbständigkeit vorauszusetzen, sondern auch dieselben, zweimal von Anonymus benutzten Worte *χρόνοι τινες* das erste Mal richtig als »einige Jahre«, das zweite Mal aber seltsamerweise als »eine gewisse Zahl der Jahre« (worunter dann nach Štih sehr viele — auch 100 — oder sehr wenige Jahre zu verstehen wären) zu übersetzen. Solche unkonsequente Übersetzung ist jedoch unannehmbar. Jedenfalls ist die Ankunft der Kroaten im 622/623 und die damit verknüpfte Gründung des kroatischen Staates schwerlich mit dem vollkommenen zweihundertjährigen Schweigen der Quellen über die Kroaten und ihren Staat in Einklang zu bringen. Besonders entscheidend ist das Schweigen der fränkischen Quellen, die viel über die Ereignisse auf dem heutigen kroatischen Boden im Zeitraum von 791 bis 826 berichten, die aber weder den kroatischen Staat noch die kroatischen Fürsten usw. mit keinem Wort erwähnen. Aus dieser mit allgemeinen Sätzen nicht wegzuinterpretierenden überaus wichtigen Tatsache geht hervor dass die Zeit der Ankunft und die sogenannte alte Heimat der Kroaten aus DAI nicht su ermitteln sind.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI

SPOMINSKA SLOVESNOST OB 80-LETNICI ROJSTVA
PROF. DR. METODA MIKUŽA

Dne 20. decembra 1989 ob 10. uri dopoldne je bila v prostorih oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti spominska svečanost ob osemdesetletnici rojstva zaslužnega rednega profesorja dr. Metoda Mikuža, utemeljitelja katedre za sodobno zgodovino. Spominski članski sestanek, ki sta ga organizirala oddelka za zgodovino in Zgodovinsko društvo Ljubljana, se je udeležilo okrog 50 njegovih najožjih sodelavcev, bivših in sedanjih študentov. Uvodno besedo je imel predstojnik oddelka za zgodovino redni prof. dr. Ignacij Voje. Mikužev najožji sodelavec redni prof. dr. Miroslav Stiplovšek je v krajšem prispevku spregovoril o deležu prof. Mikuža v raziskovanju novejših slovenske zgodovine. Osrednja točka dnevnega reda je bil referat rednega prof. dr. Toneta Ferenca »Problematika samoodločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasedanju AVNOJ«.

Po končani spominski slovesnosti je delegacija oddelka za zgodovino (redni prof. dr. Vasilij Melik, akademik, zaslužni redni prof. v pokoju dr. Ferdo Gestrin, redni prof. dr. Ignacij Voje, redni prof. dr. Miroslav Stiplovšek, redni prof. dr. Tone Ferenc, redni prof. dr. Dušan Nečak in bibliotekarka Nataša Stergar) obiskala grob prof. dr. Metoda Mikuža na Velikih Poljanah nad Ortnekom, se poklonila njegovemu spominu in položila cvetje.

Ignacij Voje

Ob 80-letnici rojstva prof. dr. Metoda Mikuža naj uvodoma posebej poudarimo, da je ostal vse življenje tesno povezan z Dolenjsko, kjer je bil rojen 22. decembra 1909 v Prečni pri Novem mestu. Na Dolenjskem je nato nekaj časa služboval kot duhovnik, večino svojega partizanstva od leta 1942 dalje je preživel v tej pokrajini, Dolenjce je po osvoboditvi zastopal kot poslanec v zvezni skupščini; kot univerzitetni profesor je študente na ekskurzijah s posebno ljubeznijo seznanjal z zgodovinskimi znamenitostmi Dolenjske, na Zukovem pod Grmado, s pogledom na Slemena, na rojstno vas svoje matere, si je zgradil počitniško hišo, v kateri je napisal številna dela, po upokojitvi pa mu je bila tudi stalen dom; svojo tesno navezanost na Dolenjsko je izrazil tudi pred smrtjo 9. aprila 1982 v poslednji želji, da bi počival na pokopališču na Velikih Poljanah nad Ortnekom. Na njem ob cerkvi Sv. Tomaža sedaj nagrobna plošča z napisom dr. Metod Mikuž priča, da so mu njegovi najbližji zadnjo voljo izpolnili.

Dr. Metod Mikuž je začel pot univerzitetnega učitelja julija 1947, ko je bil imenovan za izrednega profesorja za zgodovino narodnoosvobodilne borbe. Predavanja za tematiko, za katero še skoraj ni bilo literature, so terjala od prof. Mikuža izjemne napore pri pripravi, z neposrednim študijem tedaj še neurejenih virov. Prof. Mikuž je najprej razširil predavanja tudi na narodno zgodovino med vojnoma, nato še na zgodovino narodov in narodnosti Jugoslavije po osvoboditvi leta 1945, v zaporedju pa je predaval tudi občo zgodovino tega časa. Leta 1956 je bil izvoljen za rednega profesorja za občo zgodovino in zgodovino narodov Jugoslavije po prvi svetovni vojni. Te delovne naloge je opravljal do upokojitve leta 1980.

Prof. Mikuž je s svojimi tehnimi, kritičnimi in aktualiziranimi predavanji med študenti vzbudil veliko zanimanje za novejšo zgodovino, s svojo metodo dela v seminarju pa jih je znal usmerjati tudi v raziskovalno delo. Pri prvih raziskovalnih korakih je pomagal skoraj vsem, ki so v okviru Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, sedaj Inštituta za novejšo zgodovino, pa tudi v drugih raziskovalnih, muzejskih in arhivskih ustanovah začeli proučevati novejšo slovensko zgodovino. Številne njihove razprave in monografije, za katere je dal prof. Mikuž s svojimi predavanji in konsultacijami ter posebej s fundamentalnimi znanstvenimi deli dragoceno oporo, so hkrati najboljša potrdilo, da je uspešno opravil eno temeljnih nalog univerzitetnega učitelja, vzgojo mladih znanstvenih kadrov.

Znanstveni opus dr. Mikuža iz časa 1933—1982 obsega 277 bibliografskih enot — samostojnih publikacij, razprav, člankov in recenzij, vsebinsko pa zajemajo vsa tri obdobja novejših narodne in obče zgodovine, čas med vojnoma, obdobje druge svetovne vojne in NOB ter po letu 1945, z nekaj deli, zlasti z obema doktorskima disertacijama, pa je segel tudi v problematiko starejših obdobj. Med temi številnimi deli naj posebej navedemo dve: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941 (Ljubljana 1965) in Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji (v petih knjigah), s katerima si je ustvaril posebno mesto v slovenskem in jugoslovanskem zgo-

dovinopisju. Z njima smo Slovenci dobili za preglednimi orisi starejših zgodovinskih obdobji tudi njihovo nadaljevanje za čas od ustanovitve jugoslovanske države do osvoboditve maja 1945. Ob tem je treba poudariti, da se njegova pregledna orisa po bogastvu podatkov in ugotovitvah ter po načinu nastanka bistveno razlikujeta od običajnih del te vrste in nimata primera v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Obe deli sta skoraj izključno rezultat študija virov, za obdobje med svetovnima vojnama zlasti časopisnih; osvetlitev poglobitvenih procesov in posebnosti NOB slovenskega naroda pa temelji zlasti na bogatih arhivskih virih. Zadnje obdobje svojega raziskovalnega dela je posvetil proučevanju »časa, v katerem živimo«. Smrt mu je preprečila uresničitev tega velikega načrta, postumno pa sta izšli dve knjigi dela Svet po vojni za čas od leta 1945 do 1963. Glede znanstvenega opusa prof. Mikuža naj poudarimo, da je z njim opravil pionirsko delo pri proučevanju novejših obdobji nacionalne in tudi obče zgodovine ter postavil temelje za nadaljnje monografske študije, hkrati pa opravil tudi veliko delo pri široki popularizaciji sodobne zgodovine tudi z referati na številnih znanstvenih srečanjih slovenskih in jugoslovanskih zgodovinarjev. Potem ko je za posamezna dela dobil Kajuhovo nagrado, nagrado vstaje slovenskega naroda, nagrado 4. julij in najvišje slovensko priznanje za znanstveno delo — Kidričevo nagrado, je leta 1980 kot prvi slovenski zgodovinar za življenjsko delo dobil tudi najvišje jugoslovansko priznanje — nagrado AVNOJ.

Izjemno pomembna je bila tudi družbena angažiranost prof. Mikuža, ki je bil nosilec partizanske spomenice 1941 in številnih visokih odlikovanj. Izvršni odbor OF ga je v začetku 1943. leta postavil za verskega referenta glavnega štaba NOV in PO Slovenije, na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju je bil izvoljen za člana Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora in plenuma OF, na drugem zasedanju AVNOJ pa za člana njegovega širšega predsedstva. Z opravljanjem teh odgovornih političnih nalog je povezano Mikuževo sodelovanje pri številnih pomembnih odločitvah vodstva slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in pri širjenju množične osnove OF. Po osvoboditvi je prof. Mikuž opravljal še številne družbenopolitične funkcije, bil član svetov institucij s področja zgodovine, zelo aktiven pa je bil tudi v Zgodovinskem društvu za Slovenijo, ki ga je izvolilo za svojega častnega člana. Več let je bil član univerzitetnega sveta, v letih 1958—1960 je bil dekan Filozofske fakultete, na fakulteti pa je opravljal tudi druge funkcije. S podelitvijo naziva zaslužni profesor sta Filozofska fakulteta in Univerza leta 1981 izrazili dr. Mikužu tudi visoko priznanje za opravljeno pedagoško-znanstveno delo.

V času hudih preizkušenj, v kakršnih živimo, se naš spomin na univerzitetnega učitelja, kolega in prijatelja Metoda Mikuža posebno pogosto ustavlja pri temeljnih življenjskih resnicah in vrednotah, ki nam jih je posredoval pri predavanjih, seminarjih in razgovorih in za katere si je prizadeval, da bi jih ne le sprejeli, temveč da bi nam postale tudi vodilo našega razmišljanja in ravnanja. Kot eno temeljnih človeških zapovedi je poudarjal delo in zato je današnja oblika obuditve spomina nanj s predavanjem o problematiki samoodločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasedanju AVNOJ, ki ji je tudi sam v raziskavah posvetil veliko pozornost, takšna počastitev prof. dr. Metoda Mikuža, ki je v skladu z njegovim življenjem in delom.

Miroslav Stiplovšek

Spoštovani zbor!

Od smrti prof. Metoda Mikuža je minilo že sedem let, pa še vedno čutimo praznino, ki je nastala na našem oddelku po njegovi smrti. Posebno to občutimo v zadnjem času, ko preživljamo dneve usodnih odločitev za slovenski narod in bodočnost Jugoslavije. Metod Mikuž je s pronicljivimi analizami v razgovorih včasih napovedal dogodke in procese, ki so se zdeli nemogoči, toda že v kratkem času so se njegova predvidevanja uresničila. V spominu nam je ostal njegov zadnji nastop v javnosti ob praznovanju štiridesetletnice OF na simpoziju v Ljubljani leta 1981. Svoj uvodni referat, kjer je razčlenil vso veličino Osvobodilne fronte slovenskega naroda, je zaključil s preroško mislijo, da se bo Jugoslavija razvijala v demokratično smer, ali pa je ne bo več.

Ko je bil Metod Mikuž julija 1947 imenovan za izrednega profesorja za zgodovino narodnoosvobodilne borbe, je bila z njegovim imenovanjem ustanovljena prva katedra za najnovejšo zgodovino na jugoslovanskih univerzah. Kasneje je razširil veniam legendi še na obdobje stare Jugoslavije in na obdobje po letu 1945. Predaval je paralelno občo zgodovino in zgodovino jugoslovanskih narodov po letu 1918. Ustavil je vse pogoje, da so se kasneje razvile tri samostojne katedre sodobne zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. V spominu mi je ostalo njegovo nastopno predavanje »Zbor odposlancev kočevskega zbora in njegovo gradivo«. Bil je nadvse slovesno, kajti predavanje je imel v zbornični dvorani univerze ob navzočnosti najvišjih predstavnikov naše družbe. Poklic ordinarija je prof. Mikuž opravljal do upokojitve leta 1980 z vso resnostjo in odgovornostjo.

Pri študentih je bil prof. Mikuž zelo priljubljen, čeprav je bil pri izpitih strog. Njegova predavanja so se odlikovala po preglednem, temeljitem in plastičnem prikazovanju tudi najbolj zapletenih zgodovinskih procesov ter ob nenehnem povezovanju z aktualnimi dogajanjimi in problemi pri nas in v svetu. Značilnost njegovih predavanj je bila tudi v tem, da je bil ob najbolj občutljivih temah vselej ustvarjalno kritičen in to v času, ko dnevni politiki takšen način razmišljanja še ni ustrezal.¹ Ob tem je pri študentih vselej utrjeval spoštovanje do izbojevanih temeljnih človeških vrednot narodnoosvobodilnega boja. Zlasti je prišla ta humana komponenta do izraza ob vsakoletnem vodenju študentskih ekskurzij na Kočevski Rog ali v partizansko bolnico Franjo, kjer je razkrival človeške razsežnosti medsebojnih odnosov, ki jih je doživljal v partizanih. Kar se tiče ekskurzij, ki jih je smatral za specialno obliko poučevanja na terenu, je bilo njegovo načelo, da mora študent najprej spoznati svojo ožjo domovino, pa Jugoslavijo, šele nato naj bi prišlo na vrsto inozemstvo. Peš smo z njim prekrizirali skoraj celo Slovenjo, predvsem znamenite kraje iz NOB, pri čemer nismo nikdar prezrli tudi drugih spomenikov, dediščine preteklih časov. Nepozabni so ostali zimski pohodi v partizanske Dražgoše, ali pomladanski v sončna Goriška Brda. Prehodili smo z njim Pohorje podolgem in počez, ogledali smo si postojanke v Polhograjskih Dolomitih. Iz svojega programa ni izpustil poti odposlancev slovenskega naroda v Jajce, pri čemer je obnavljal spomine na čas, ko se je kot član slovenske delegacije prebijal proti Jajcu.

Z živo besedo je znal pritegniti zanimanje študentov za najnovejšo zgodovino. V seminarju je s svojo metodo uspel doseči aktivno sodelovanje večine študentov. O interesu, ki ga je znal vzbuditi za novejšo zgodovino, zgovorno priča dejstvo, da si je izredno veliko študentov izbralo diplomske naloge iz sodobne zgodovine. Iz njegovega seminarja so izšli skoraj vsi, ki se danes v zgodovinskih, arhivskih in muzejskih ustanovah ukvarjajo z najnovejšo zgodovino. Bili so deležni njegove izdatne pomoči pri začetkih znanstveno-raziskovalnega dela. Mnogi so pod njegovim mentorstvom in s temami iz najnovejše slovenske zgodovine dosegli magisterij in doktorat zgodovinskih znanosti.

Prof. dr. Metod Mikuž je zapustil bogato dediščino. Hvaležni smo mu za njegovo pedagoško delo, hvaležni za skrb, ki jo je kot predstojnik posvečal oddelku za zgodovino. V spominu učencev je ostal kot samosvoja, toda pokončna osebnost.

Ignacij Voje

20. PAZINSKI MEMORIJAL

Pazin, 22. september 1989

Znanstveno srečanje *Pazinski memorijal* pripravlja Katedra Čakavskega sabora iz Pazina. V okviru Čakavskega sabora (pričel je delovati leta 1969 v istrskem Žminju na pobudo pesnika, akademika Zvaneta Črnje), ki ima po Istri, Kvarnerju in drugod več svojih podružnic — kateder, ima *Pazinski memorijal* nalogo, da na vsakoletnih srečanjih obravnava probleme istrske in kvarnerske zgodovine 19. in 20. stoletja. Zgodovinarji so se v okviru memoriala prvič sestali septembra leta 1970. Poslej se je zvrstilo še 19 vsakoletnih sestankov. Leta 1989 je bil jubilejen, dvajseti po vrsti. Memorial v polni meri opravičuje delo, ki ga opravlja. Njegov pomen sega preko ozemlja Istre in Kvarnerja, v svoje delovanje je vključil slovenske, srbske in italijanske zgodovinarje, ki obravnavajo Istro in sosednje kraje. Prireditelji z neprikritim ponosom ugotavljajo, da je memorial pravzaprav edino redno shajanje hrvaških zgodovinarjev na območju hrvaške republike. Prireditelj je v teku let v organiziranje memoriala vključil celo vrsto ustanov, predvsem s Hrvatske. Za Slovence ni nepomembno vedeti, da sta soorganizatorja tudi Inštitut za novejšo zgodovino iz Ljubljane in novogoriški Goriški muzej. Pazinski prireditvi daje poseben pomen edicija *Pazinski memorijal*, ki objavlja akte vsakoletnih simpozijev. Doslej je izšlo že 19 zajetnih zvezkov (18. in 19. zvezek sta bila predstavljena na 20. memorialu), ki zajemajo gradivo, prebrano na memorialih v letih 1970—1983. Zamudo, s katero objave gradiva sledijo srečanjem, opravičujejo v največji meri finančne zadrege.

Jubilejni sestanek je potekal v okviru teme *Klasni i nacionalni odnosi u Istri od druge polovice XIX stoljeća do pada Austro-Ugarske monarhije i demografska kretanja*. Vabilo je najavilo 16 referentov, med njimi iz Slovenije dr. Jasno Fischerjevo iz Ljubljane in dr. Jurija Titla iz Kopra. Ker je bilo srečanje posvečeno tudi sedemdesetletnici KPJ in v letu, ko je minilo petdeset let od začetka druge svetovne vojne in

¹ Iz zapisnika seje politbiroja CK KPS 28. aprila 1951, na kateri so razpravljali o pogledih Edvarda Kocbeka na vprašanje svobode, se vidi, da so tedaj tudi Metoda Mikuža omenjali kot »ostanek reakcije«.

šestinsirideset let od priključitve Istre, Reke, Zadra in jadranskih otokov k Hrvaški, so prebrani referati nosili tudi nekaj teh poudarkov. Beograjecan Petar Kačavenda je govoril o sedemdesetletni zgodovini KPJ. Ne le zaradi kratko odmerjenega časa, tudi sicer je njegov prispevek izzvenel šablonsko in kongresno; srbsko zgodovinskeje še ni prešlo samozadovoljstva, ko pišejo zgodovino zmagovalci. Eduard Čalić iz Salzburga (sicer Istran) je govoril o vzrokih druge svetovne vojne in ocenjeval dosežke nemškega zgodovinopisja. Tema dvema, rekli bi splošnima referatoma so sledile istrsko-liburnijske teme. Tako je Petar Strčić, ki je gotovo eden glavnih pobudnikov in organizatorjev memoriala, govoril o osnovnih tokovih družbenega razvoja Istre v 19. in 20. stoletju. O razmerah v slovenski Istri sta govorila oba slovenska predstavnika. Fischerjeva je na podlagi demografskih podatkov raziskovala prebivalstvo v industriji in obrti slovenske Istre (1869—1910), geograf Titl pa je razčlenil gospodarstvo Koprščine v drugi polovici 19. stoletja. Med ostalimi predavatelji je bil zlasti opazen delež zgodovinarjev iz vrst italijanske manjšine v Jugoslaviji. Govorili so o socialističnem gibanju v Istri (O. Paoletich, M. Budicin) in o krščanskem socializmu v Istri (B. Flego). Zanimivo tematiko so odpirali referati Enerika Depiere o poštnem prometu, Vesne Girardi Jukić o odnosu do kulturne dediščine v Istri v 19. in začetku 20. stoletja, Galiana Labinjana o srednjem šolstvu v Istri do konca 19. stoletja in drugih z lokalnejšimi problemi. Ko je mogoče zbrati vtise o nekaterih prebranih referatih, se je le težko iznebiti občutka, da so mnogi raziskovalci istrske zgodovine še vedno vključeni v hrvaško nacionalno osvajanje ozemelj Istre, kot da je potreba hrvatstvo Istre znova in znova potrjevati. Istrska nacionalna problematika je v resnici precej zapletena v prvi vrsti zaradi neopredeljenih etničnih meja, ki bi jasneje opredeljevale slovenska in romanska ozemlja.

Dvajseti *Pazinski memorijal* je seveda izpolnil pričakovanja razmeroma številne publike, ki je zasedanje aktivno spremljala. Zdi se pa, da se način obravnavanja problemov istrske zgodovine 19. in 20. stoletja izčrpuje, in da bi moral ravno ob jubileju koncepcijo sedanjemu času ustrezno menjati. Preveč je partijskih in podobnih jubilejev, ki krojijo vsebino posameznih vsakoletnih srečanj. Nobenega dvoma pa kljub izrečenim pomislekom ne more biti, da je *Pazinski memorijal* opravil izredno pomembno nalogo. Slovenski zgodovinarji morajo biti zadovoljni, da je njihov delež pri tej najpomembnejši periodični manifestaciji hrvatskih zgodovinarjev opazen in zelo koristen.

Branko Marušič

MEDNARODNI SIMPOZIJ DELAVSKO GIBANJE NA PODEŽELJU

Steyr, 4.—7. oktobra 1989

V slikovitem Steyru, v njegovem zelo zanimivem Museum Industrielle Arbeitswelt, kjer je že dve leti impresivna in odlično pripravljena razstava, je bil v začetku oktobra mednarodni simpozij z naslovom Delavsko gibanje na podeželju. Poudarek je bil sicer na času do konca prve svetovne vojne, toda nekaj referatov je seglo tudi v čas med vojnama in celo v čas po drugi svetovni vojni. Simpozij sta organizirala Ludwig Boltzmannov inštitut za zgodovino delavskega gibanja iz Linza in pa Rennerjev inštitut z Dunaja. Okolje je bilo za potek simpozija kar pravšnje, zborovali smo tako-rekoč sredi razstave, tako da so nas provizorične stene le slabo ščitile pred obiskovalci razstave, pa tudi akustika je bila sila slaba. To pa je tudi edina pripomba na sicer odlično organizacijo posvetovanja. Referenti so prišli iz osmih držav (obeh Nemčij, CSSR, Poljske, Madžarske, Švice, Jugoslavije in Avstrije), najavljeni so bili tudi referenti iz Italije, ki pa niso prišli.

Ideja o temi »delavsko gibanje na podeželju« se je organizatorjem porodila ob spoznanju, da je proučevanje delavskega gibanja v Avstriji do nedavna pretežno obravnavalo delavsko gibanje v velikih in večjih mestih, podeželje pa je bilo zapostavljeno. Zato so bila proučevanja specifičnosti vsakdanjega življenja na podeželju, političnega organiziranja ali prepletanja z drugimi političnimi gibanji popolnoma v ozadju. To dejstvo vsekakor velja za Avstrijo, obe Nemčiji, v glavnem za ČSSR, Poljsko in Madžarsko, ne pa za slovensko historiografijo, ker je bilo pri nas celotno delavsko gibanje pač na podeželju, saj je bil veliko mesto le Trst, kjer pa je bil položaj povsem specifičen. Zato je delavsko gibanje na podeželju pri nas boljše proučeno od marsikakšne druge dežele nekdanje habsburške monarhije, čeprav je v isti sapi treba povedati, da se zlasti v ZRN in Avstriji zelo velikopotezno lotevajo novih raziskav, ki so tudi metodološko zelo celostne in obravnavajo delavsko gibanje ne samo v političnem in gospodarskem, ampak tudi etnološkem, kulturnem in duhovnem oziru. Bibliografija tovrstnih samostojnih publikacij je že velika in že težko obvladljiva, da posameznih razprav ali člankov niti ne omenjam.

Hartmut Zwahr iz Leipziga je v sintetičnem pregledu zajel širjenje delavskega gibanja na podeželje v času od 1848 do 1900 na ozemlju vse nekdanje Nemčije, kjer je bilo delavsko gibanje od 1875 do 1900 takorekoč brez odziva na podeželju. Ko se je polagoma vendarle začelo širiti tja, pa je bilo od mest odločilno odvisno. Pri tem je prihajalo delavstvo pod vpliv tudi nesocialističnega, zlasti konfesionalnega delavskega gibanja, po nastanku NSDAP pa tudi nacističnega. Nasprotje med mestom in podeželjem je s številom strankinih organizacij statistično dokazljivo in izrazite prevlade mesta ni moglo spreminiti niti socialnodemokratsko niti komunistično gibanje, ampak šele socialnoekonomska preobrazba podeželja, kar pa se je v odločilni meri zgodilo šele po letu 1945. *Helmut Konrad* iz Gradca, ki je tudi pisec odmevne monografije o delavskem gibanju v Zgornji Avstriji, je pripravil referat o trendih v zgodovino-pisju delavskega gibanja v Avstriji, ki se je začelo usmerjati v celovito obravnavanje sredi sedemdesetih let. Opozoril je na tri skupne fenomene, ki se dajo izluščiti v mnogih deželah Avstrije: tako imenovani pivski kravali (številna socialna nezadovoljstva so izbruhnili v gostilnah kot značilnih refugijih in shajališčih delavstva), podobne oblike religioznih sporov in pa posebnosti v nacionalnih konfliktih. *Gert Zang* iz Konstanze je letos izdal in uredil dve knjigi z naslovom *Arbeiterprovinz, Alltag, Politik und Kultur zwischen Kirchturm und Schornstein*, obravnavo mesta Singen v letih 1895 do 1933. Od sodelavcev te knjige je bil v Steyru tudi *Detlef Stender*, *Lorinserjeva* in *Maierjeva* pa sta bili le napovedani. *Zang* je imel zelo zanimiv referat o metodoloških vprašanjih; navedel je seznam stratumov, iz katerih se je v različnih konstelacijah delavsko gibanje na podeželju konstituiralo. To so bili priseljenci; vozači, ki se vsak dan vozijo z delovnega mesta v rojstni kraj; delavci v velikih tovarnah na podeželju; delavci v manjših obratih, ki pa so monopolni; delavci, ki delajo doma; podeželski delavci pri državnih podjetjih (pošta, železnica, pristanišče); delavci v hitro razvijajočem se obratu; delavci v obratu surovin (rudnik, kamnolom) in delavci v modernem preskrbovalnem obratu (elektrarna).

Po teh bolj metodološko obarvanih referatih so sledili referati tujcev, če gledamo z avstrijske strani. Najprej je *Katalin Soos* iz Szegeda prikazala posebnosti delavskega razreda v komitatu Csongrad, ki je bil izrazito agrarno področje, zato je bilo delavsko gibanje zapoznelo in prva organizacija je tod šele iz leta 1898. Višek delovne sile je odhajal s trebuhom za kruhom in se z delavskim gibanjem seznanjal drugje, torej precej podobno kot tudi marsikje pri nas. Podoben je bil položaj v zahodnoogrskem prostoru na današnjem Gradiščanskem in v okolici Soprona. Referent *Anton Fenes* iz Eisenstadta je bil deležen precejšnje kritike, ker je prav za Sopron ohranjen pramaterial ljudskih štetij, tako kot za Ljubljano, vendar pa ga nihče ne raziskuje in ga tudi on ni pritegnil. *Lajos Gecsényi* z Dunaja je poslal referat o delavskem gibanju v komitatu Győr v letih 1890—1918; ker avtorja ni bilo, seveda tudi diskusije ni bilo. Podobno kot *Soosova* je tudi on prikazal rast industrializacije in delavskega gibanja na tem področju. Poslušanja vreden je bil *Karl Bahm* iz Tübingena, sicer Američan, ki je govoril o nacionalnih razmerah in delavskem gibanju severovzhodne Češke na področju Litomeřic, Teplic in Ústí nad Labem. Ugotovil je, da je bilo tod delavsko prebivalstvo mnogo bolj nacionalno mešano kot pa to kaže dosedanja literatura, da v tem okolišu ni prišlo do narodno demokratičnega gibanja med delavci (kot se je zgodilo v srednji Češki) in da so bila delavska društva narodno indifereentna, bolj anacionalna kot pa internacionalna. To se je spremenilo šele okrog leta 1908 in šele tedaj je prišlo do ločenih nemških in čeških delavskih organizacij. Manj zanimiva, zato pa dovolj informativna referata sta imela *Ludmila Frankova* (Pelhřimov) in *Bohumir Janoušek* (Češke Budejovice). Prva je govorila o pogojih za nastanek in organizacijo delavskega gibanja v južni Češki, drugi pa o gospodarskih in družbenih osnovah za nastanek delavskega gibanja, tudi v južni Češki. Oba sta obravnavala samo marksistične delavske organizacije, meščanskih pa sploh ne, čeprav je v diskusiji *Janoušek* povedal, da socialni demokrati in komunisti na tem področju še med vojnama niso imeli posebnih uspehov. Delavsko gibanje v Krakovu v letih 1905 do 1914 s posebnim ozirom na delovanja *Ignacyja Daszynskega* je podal *Josef Buszko* iz Krakova, *Andrzej Pilch* iz Krakova je prikazal začetke strokovnih in političnih delavskih organizacij na šlezijško-galicijski in šlezijško-moravski meji, medtem ko je *Ana Źarnowska* govorila o socialnem statusu in političnem obnašanju delavstva v rudniku soli Wieliczka, referatu, ki je bil zanimivejši od prvih dveh, ker je prikazoval življenje delavstva v vsej celoti, ne le politične komponente.

Tretji dan dopoldne je bil predviden kot nekakšen ženski dan, saj je bilo na dnevnem redu šest referentk, ki naj bi govorile predvsem o delavkah, vendar sta nazadnje nastopili le dve: *Ingrid Bauer* iz Salzburga je govorila o tobakaricah v Halleinu, *Jasna Fischer* iz Ljubljane pa o ljubljanskih tobakaricah. Prva je za svojo raziskavo letos dobila nagrado Viktorja Adlerja, svojo knjigo pa je napisala s podarkom na času med vojnama in še kasneje, tako da do pravega dialoga in primerjave med njo in *Fischerjevo* ni moglo priti, kajti v Ljubljani je bil na voljo obilen statistični material za čas pred prvo svetovno vojno, v Halleinu pa za ta čas skoraj

nič. Zares škoda, da se ta primerjava ne da napraviti. Referat Fischerjeve je bil sprejet z velikim zanimanjem in diskusijo. Prav škoda je tudi, da ni prišla Andrea Lauritsch, ki naj bi govorila o celovških tobakaricah. Delno sta se našega delavskega gibanja dotikala tudi Karin Schmidlechner in Eduard Staudinger iz Gradca. Prva je govorila o štajerskem delavstvu med 1875 in 1890, vendar skoraj brez upoštevanja Spodnje Štajerske, drugi pa o praznovanjih prvega maja na Štajerskem, kjer je za Spodnjo Štajersko povzemal moje raziskave. Nadvse koristno bi bilo, če bi Schmidlechnerjeva svojo raziskavo raztegnila še na našo Štajersko, saj prav družbeni in socialni aspekt v moji raziskavi delavskega gibanja na Spodnjem Štajerskem najbolj manjka. Ostali referenti so obravnavali posamezne aspekte dogajanja, časovno in krajevno omejeno. Tako je Josef Stockinger iz Linza prikazal delavski vsakdan v obratu Letten, ki je bil del Werndlove tovarne pušk iz Steyra, Hubert Auer iz Innsbrucka prehod Wattensa od kmečke občine v delavsko vas, Detlef Stender iz Konstanz delavstvo v Singenu, Andreas Resch iz Scharnsteina štrajk v tamkajšnji tovarni srpov leta 1908, Severin Hainisch z Dunaja papirne delavce v Lenzingu, Luis Specher iz St. Gallena tekstilce ob nemško-švicarskem Renu, Reinhard Mittersteiner z Dunaja pa italijanske delavce v Vorarlbergu v letih 1870 do 1914, med katerimi so bili tudi Slovenci iz Trsta in okolice, npr. Franc Milost, ki je bil tam nekaj časa predsednik delavskega društva. Gerald Sprengnagel iz Salzburga računalniško proučuje migracije in socialno mobilnost. Prikazal je nekaj zanimivih vzorcev. Nazadnje naj še omenim, da sem imel referat o stališčih JSDS do agrarnega vprašanja in podeželja sploh, medtem ko sem v diskusiji moral poseči tudi v organizacije krščanskih socialcev in liberalcev.

Tridnevni simpozij je dal ali vsaj nakazal odgovore na številna vprašanja o zgodovini delavskega gibanja na ozemlju vse Cislajtanije. Diskusija je bila številna in dolgotrajna in zbornik referatov, ki bo predvidoma izšel leta 1990, bo gotovo zanimivo branje. Simpozij je tudi pokazal, da se vsaj v ZRN in Avstriji zelo seriozno in velikopotezno lotevajo zgodovine delavskega vsakdana, pri čemer za drage računalniške raziskave denar ni poseben problem.

Franc Rozman

ZGODOVINSKI SIMPOZIJ »MINORITSKI SAMOSTAN NA PTUJU«

Simpozij je trajal 12. in 13. oktobra 1989. Ob dokaj številni udeležbi zgodovinarjev, umetnostnih zgodovinarjev in drugih se je odvijal v prenovljenem refektoriju Minoritskega samostana na Ptuj. Prisotne je najprej pozdravil provincial slovenskih minoritov p. Tarzicij Kolenko, sicer domačin. Posebej je poudaril pomen Zbornika, tiskanega dokumenta, ki je izšel ob jubileju, pomembnem ne le za ptujsko, temveč tudi za slovensko zgodovino. Pozdravu se je pridružil Janez Vrečer, podpredsednik SO Ptuj, ki je prisotnim na kratko orisal našo občino. Rafko Valentič, dekan Teološke fakultete v Ljubljani je po pozdravu dodal, da imamo Slovenci kaj pokazati svetu z Zbornikom. Pozdravil je tudi glavni urednik Zbornika Jože Mlinarič iz Pokrajinskega arhiva v Mariboru. Na kratko je orisal štiriletno pot, ki jo je prehodil Zbornik, preden je zagledal luč sveta. Zahvalil se je tudi souredniku p. Marjanu Vogrinu, gvarljanu tukajšnjega samostana za vsestransko sodelovanje.

Po izročitvi avtorskih izvodov Zbornika prisotnim avtorjem je stekel delovni del simpozija, na katerem smo žal pogrešali kolege zgodovinarje in arhivske delavce iz širšega slovenskega prostora. Za delovnega predsednika smo potrdili Franceta M. Dolinarja iz Arhiva SRS, p. Marjana Vogrina in dr. Jožeta Mlinariča za člana. Prvi referent je bil Metod Benedik, profesor cerkvene zgodovine na Teološki fakulteti v Ljubljani. Podal je duhovno skico sv. Frančiška iz Assisija, njegovih naslednikov manjših bratov, današnjih minoritov. P. Gennaro Bove, profesor na Teološki fakulteti sv. Bonaventure v Rimu je na zelo sugestivni način podal zgodovinsko podobo manjših bratov na Štajerskem in Koroškem. Jakob Emeršič, višji bibliotekar v Ljudski in študijski knjižnici na Ptuj je predstavil knjižni fond minoritske knjižnice z obilico prepotrebnihih podatkov. Marija Hernja Masten, arhivistka iz Zgodovinskega arhiva na Ptuj je na kratko informirala prisotne o problemih, na katere je naletela pri pisanju prispevka o arhivskem gradivu samostana. Le-to se namreč nahaja na različnih mestih, posebej je problematično še neurejeno arhivsko gradivo Minoritskega konventa v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Peter Pavel Klasinc, arhivist iz Pokrajinskega arhiva v Mariboru, soavtor gornjega prispevka je posebej poudaril, da je delovna skupina, ki je delala za Zbornik v Avstriji, naletela na veliko razumevanje in pomoč predvsem minoritov domačinov.

Diskusija se je po prvem sklopu predavanj vrtela predvsem okoli vprašanja ustanovne listine, ki bi dokončno potrdila letnico 1239 kot leto prihoda manjših bratov na Ptuj. Take listine po vsej verjetnosti ni, ker so se manjši bratje drugače naselje-

vali kot npr. benediktinci in kartuzijani, ki so od ustanovitelja dobili ustanovno listino oziroma potrditev posesti in prostora, kar so rabili za naselitev. Manjši bratje so prihajali v skupinah in se ustavljali oziroma ustavili tam, kjer so bili vsaj osnovni pogoji za njihovo delovanje — ob rekah, na robu mesta itd. Pojavilo se je tudi vprašanje, zakaj v minoritski knjižnici ni kodeksov. Konkretni podatki niso znani, obstajajo pa opisi kodeksov. Če so kodeksi iz Minoritske knjižnice ohranjeni, jih bo mogoče najti. Potrebno pa bo mnogo iskanja tako doma kot v tujini. Mnogo časa in znanja bo potrebno posvetiti tudi arhivom v Italiji, predvsem v Rimu, kjer je mnogo še neevidentiranega arhivskega gradiva, pomembnega za naše kraje.

Jože Mlinarič, avtor najdaljšega prispevka v Zborniku, je na simpoziju podal le krajsi oris zgodovine samostana od ustanovitve do leta 1800. Prevladuje prikaz gospodarske zgodovine, ker so se namreč ohranili dokumenti predvsem za ta del življenja v samostanu. Poleg gospodarske zgodovine je predočil tudi jezikovno problematiko, vprašanje tujih gvardijanov, reformacije, protireformacije in številna gradbena dela. Anton Ožinger, arhivist iz Škofijskega arhiva v Mariboru je podal zgodovino samostana in cerkve sv. Petra in Pavla od začetka 18. stoletja do 1. svetovne vojne. Podal je predvsem podobo življenja v samostanu, ki je preživel reforme Jožefa II., ker je imel župnijo in ker so se minoriti ukvarjali s šolstvom. V tem času so izgubili številna posestva, vendar pa so po ugotovitvah avtorja zato posvečali več časa dušnemu pastirstvu. P. Marjan Vogrin, zgodovinar in gvardijan samostana je podal njegovo zgodovinsko podobo od 1. svetovne vojne do danes. Podal je na faktografski način dogodke v samostanu za dobrih 50 let nazaj s poudarki na letu 1941 oziroma 1945, 1960 in nato 1980. Izoblikovalo se je tudi stališče, da bi bilo potrebno napisati biografijo o Gasperju Dietlu, gvardijanu tukajšnjega samostana od leta 1682 naprej. V njegovem času sta samostan in cerkev dobila veličastno baročno podobo. Nacionalni problemi, tako znani za 19. stoletje, niso bili aktualni za srednji vek, čeprav so bili patri pri nas tujci, naši patri pa so bili v tujih deželah. Kar pa se tiče gvardijanov — tujcev, je šlo za cerkveno politiko Rima, ki ni zaupala lokalnim veljakom in je postavljala svoje.

Po pestri debati je sledil skupinski ogled razstave na Ptujem gradu: Pretiosa sacra et documenta historica. Na ogled so bili dokumenti in eksponati iz župnijskih uradov ptujskega in ormoškega območja, Pokrajinskega arhiva Maribor, Zgodovinskega arhiva Ptuj in Minoritskega samostana na Ptuj.

Drugi delovni dan je vodilo delovno predsedstvo v sestavi Janez Mikuž, ravnatelj Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Mariboru kot predsednik, Marjeta Ciglencečki iz Pokrajinskega muzeja Ptuj in p. Andrej Kropelj iz Gradca kot člana. Drugi dan je bil v prvem delu v znamenju umetnostne zgodovine. Jože Curk je orisal gradbeno zgodovino samostana in cerkve. Marjan Zadnikar nas je seznanil z umetnostnozgodovinskim pomenom in usodo samostanske cerkve. Ta 20 let star prispevek je dopolnil Janez Mikuž. Predočil je problematiko pri restavriranju prezbiterija. Sergej Vrišer je z mnogo znanja in ljubezni predstavil baročno podobo cerkve sv. Petra in Pavla. Žal noben referentov ni bil osebno navzoč in ni bilo možno z njimi debatirati. Kljub temu pa razgovor ni izostal. Delovni predsednik je ponudil iztočnice v smislu ponovne vzpostavitve prvotnega stanja Minoritskega trga, ki poleg obnovitve cerkve vsebuje tudi obnovitev Marijinega stebra. Provincial je načel vprašanje smotrnosti iskanja krivca za odstranitev ruševin cerkve in za gradnjo poštnega poslopja med posamezniki. Ali ne bi bilo bolje o tem problemu razmišljati v širšem kontekstu?

Umetnostnozgodovinski prispevki so sledili tudi po odmoru. Marjetica Simoniti, muzejska svetovalka pri Pokrajinskem muzeju v Mariboru je na osnovi inventarjev samostana predstavila liturgično opremo samostana nekoč in jo primerjala z opremo, ohranjeno do danes. Marjeta Ciglencečki, kustodinja za kulturno zgodovino v Pokrajinskem muzeju Ptuj je spregovorila o samostanski opremi v preteklosti in si prisluzila aplavz kot prva izmed najavljenih referentk, ki je v resnici nastopila. Med predstavljenimi opremo predstavljajo poseben delež stropne freske v refektoriju. Nada Jurkovič, arhivist v Zgodovinskem arhivu Ptuj je spregovorila o vlogi minoritov pri razvoju šolstva na Ptuj. Kristina Šamperl Purg, arhivist v Zgodovinskem arhivu Ptuj je predstavila mesto Ptuja in vlogo minoritov v narodnostnih vrenjih na prelomu 19. v 20. stoletje. Pogovor je tekel v smislu dopolnjevanja referatov. Nacionalna problematika, bi morala biti zajeta mnogo širše. Jezikovna vprašanja bi morali spremljati od srednjega veka naprej. Obdelani bi morali biti tudi slovenski tiski, jezikoslovci itd. Problem postavitve nove cerkve, identične z Dietlovo, je rešljiv, vendar bo le-ta vedno ostala le rekonstrukcija. Ob tej problematiki se je oglasil gvardijan iz časa neuspešnih poskusov, da bi zgradili novo cerkev, in predlagal, da bi bilo, če so danes večje možnosti za uresničenje dolgoletne želje, umestno poslati apel na določena mesta, ljudi, institucije, da bi današnje stanje spremenili.

Po končani debati se je Aleš Arih iz Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine zahvalil minoritom za vzgledno organizirane in izpeljane cerkvene slovesnosti in zgodovinski simpozij ter predlagal, da bi se z zaključki simpozija seznanilo čim več

ljudi. Zaključke je z dolgim aplavzom potrdilo več kot 50 udeležencev iz vse Slovenije, Hrvaške, Avstrije, Nemčije in Italije. *P. Tarzicij Kolenko* se je zahvalil vsem predavateljem, vsem gostom in vsem tistim, ki so kakorkoli pripomogli k uspehu simpozija, in menil, da je zaradi simpozija oziroma zaradi jubileja minoritov tudi mesto Ptuj bilo nekaj časa v ospredju.

Skupno kosilo Pri Ribiču, ogled kleti pod strokovnim vodstvom enologa A. Skaža in vinska pokušnja so razvezali jezik tudi najmanj zgovornim. Simpozij je bil zaključen na Ptujski gori ob kozarcu *Gornine*, jubilejnega vina Minoritskega samostana in ptujskih kleti.

Poročilo naj dopolnimo še z

Zaključki zgodovinskega simpozija ob 750-letnici minoritskega samostana na Ptuj

— Največja pridobitev simpozija je 448 strani obsegajoč Zbornik z naslovom: *Minoritski samostan na Ptuj 1239—1989*, ki je izšel že pred posvetovanjem. Prispevki v Zborniku so pisani v prvi vrsti na podlagi arhivskih virov iz domačih in tujih arhivov ter ustanov. Avtorji so črpali podatke iz zelo obsežnih fondov in poudariti je treba, da je bilo delo zahtevno in predvsem v tujini otežkočeno zaradi neurejenosti nekaterih fondov. Za ta Zbornik je bil prvič uporabljen obsežen fond Štajerske province, ki ga hranijo na Dunaju.

— Pridobljene so bile številne fotokopije dokumentov predvsem iz tujih arhivov. Oblikoval se je poseben fond tovrstnega gradiva, ki se bo hranil na Ptuj in se seveda tudi v bodoče dopolnjeval.

— Zbornik ni lokalnega pomena, čeprav obravnava na videz domačo krajevno zgodovino. Razprave dopolnjujejo celovito podobo slovenskega zgodovinopisja; saj se je zgodovina ptujskega samostana vsaj pol tisočletja odvijala v srednjeevropskem prostoru.

— V bodoče je potrebno nadaljevati s pridobivanjem tuje literature in evidentiranjem gradiva v tujih arhivih (Vatikan) ter pridobivati nove kopije gradiva, da bi lahko predstavili duhovno življenje v samostanu, ki še ni moglo biti ustrezno predstavljeno do leta 1800, ker kljub marljivemu iskanju v Gradcu in na Dunaju ni bilo mogoče najti zapisnikov provincialnih kapitljev, ki edini morejo podati podrobnejši vpogled v življenje nekega samostana. Potrebno bo podrobneje obdelati gvardijana Gašperja Dietla, morda v obliki monografije. V njegovem času je samostan s cerkvijo dobil veličastno baročno podobo. Potrebno bo iskati sledi za manjkajočimi kodeksi, ker te do danes niso bile odkrite. Podati bi bilo potrebno celovitejšo podobo samostana v novem veku.

— Kljub obširnemu in temeljitemu delu, ki je bilo opravljeno za restavriranje minoritskega samostana, je potrebno z deli nadaljevati. Pri tem je mišljena ponovna gradnja cerkve, brez katere je samostan kot liturgična celota okrnjen kljub rekonstrukciji prezbiterija. Na ta način bo vzpostavljena spomeniška celota samostana, ki kot raščena arhitektura lahko prenese takšen nov dodatek.

— Na Minoritskem trgu je v sklopu sistematične prenove mesta potrebno postaviti Marijin steber — spomin na krščansko zmago nad Turki pri Monoštru leta 1664. Na ta način bodo ponovno vzpostavljena avtentična prostorska razmerja Minoritskega trga oziroma današnjega Trga svobode.

Kristina Šamperl Purg

CARL CZÖRNIG MED ITALIJO IN AVSTRIJO

Goriški Istituto di storia sociale e religiosa je 15. decembra 1989 pripravil simpozij z naslovom *Carl von Czoernig fra Italia e Austria*. Prireditelj se je spomnil stote obletnice Czörnigove smrti (v Gorici 5. oktobra 1889) obenem pa pričel z raziskavo novih poglavij goriške zgodovine — nemške sestavine krajevine preteklosti. Carl Czörnig (1804—1889) je utemeljitelj avstrijske državne statistike, avstrijski državni uradnik na Dunaju, v Trstu in v Lombardiji, pisec o mnogih problemih krajev, v katerih je kot državni uslužbenec živel, publicist in raziskovalec z zelo širokim obsegom interesov in ne nazadnje tudi zgodovinar. V tej panogi Czörnigovih zanimanj ima posebno mesto obsežna zgodovina goriške dežele in Gorice (1873—1874). Nekaj je bilo razlogov, ki so prireditelja simpozija napotili k odločitvi, da na poseben monografski način obravnava osebnost iz nemškega kulturnopolitičnega sveta, vendar pa hkrati osebnost, ki je bila najtesneje povezana s Trstom in predvsem z Gorico.

Kot nekak uvod v enodnevni sestanek je goriški inštitut za versko in družbeno zgodovino načrtoval nekaj predhodnih predavanj. V okviru teh naj bi poznavalci razpravljali o goriški historiografiji. Ta nadvse koristna pobuda se ni uresničila. Program enodnevnega sestanka je najavil poleg uvodnih in zaključnih govorov v celoti deset

referatov. Referenta Giulio Cervani (o goriški historiografiji 19. stoletja; o goriški in »julijski« historiografiji je predaval že 10. februarja 1989 v Gorici na začetku akademskega leta goriškega inštituta) in Marco Meriggi (o Czörnigovi lombardski izkušnji) sta svojo udeležbo odpovedala. Namesto odsotnega Cervanija je nastopil Fulvio Salimbeni, ki je v svoji najavljeni poseg (zgodovinopisje 19. stoletja v Primorju) vnesel tudi razpravo o goriškem zgodovinopisju obravnavanega časa. Salimbeni je enciklopedičen poznavalec problematike, deleža slovenskega zgodovinopisja pa ni posebej omenjal. Salimbeni je celotno srečanje tudi vodil, posamezne referate je komentiral in historiografsko označeval.

Za poznavanje Czörnigove življenjske poti je bilo zagotovo dragoceno izhodišče predavanje mlade zgodovinarke iz Trevisa Marie Tonetti. O Czörnigu ni neke sodobno zasnove biografije (njegova avtobiografija je bila prvič objavljena že leta 1879 na Dunaju); pri Slovencih je o njem še največ pisal Franc Kralj (PSBL, snopič 3, 1976), njegovo metodo jezikovnega štetja (1846) pa je označil Bogo Grafenauer (Razprave SAZU, razred I, 1950). Biografski prikaz ni povsem odgovoril na nekatere vidike življenjske poti. Le-te so odkrivali nekateri drugi referati, nekaj pa jih je prihranjenih bodočim raziskavam. Profesor beneške univerze Umberto Corsini je poročal o Czörnigovem razmerju do italijanskega Risorgimenta. Razmerje se seveda osredotoča predvsem na izkušnje, ki si jih je pridobil za časa bivanja v Milanu (1831—1841), v Milanu pa je bil tudi v revolucionarnem letu 1848; temelj za razpravo o Czörnigovem odnosu je njegov spis o vzrokih italijanske revolucije. Tudi prispevek profesorja univerze v Paviji Alberta Milanesia je obravnaval Czörnigovo delovanje v Lombardiji, povezano z raziskavo o tamkajšnjih zemljiških razmerah. Zanimivo gradivo je bilo desetletja nepoznano in šele pred leti obdelano, za kar je poskrbel Luigi Faccini.

Simpozij je bil razdeljen na dopoldanski in popoldanski del. Popoldne je v prvem nastopu Maria Rosa Di Simone spregovorila o vplivu avstrijskega prava na razmere v Primorju v 18. in 19. stoletju; tematika s Czörnigom ni imela neposredne povezave. Predavateljica je svojo pozornost posvetila predvsem protagonistom pravne vede (A. de Giuliani, D. Rossetti, P. Kandler itd.). Sergio Tavano je podobno kot njegova predhodnica s tržaške univerze zelo temeljito obdelal delo Carla Czörniga kot ustanovitelja in predsednika avstrijske državne komisije za spomeniško varstvo (1853—1863). Ravnatelj goriške državne knjižnice Otello Silvestri je podal pregled Czörnigovih objav v goriških knjižnicah, Antonio Trampus iz Trsta pa je v zvezi s Czörnigovim bivanjem v Trstu (1828—1831, 1850—1852) prinesel vrsto novih biografskih podatkov. Posebej se je zaustavil pri knjižnici o tržaških državnih cerkvah in občinskih davkih (1872). Podpisani sem izven programa prebral kratko opozorilo na Czörnigovo etnografsko statistiko, o kateri je pisal leta 1950 prof. Bogo Grafenauer. V diskusiji so sodelovali predvsem predavatelji; nakazali so vrsto vprašanj, ki jih simpozij ni obravnaval (na primer Czörnig in narodnostna razmerja na Goriškem itd.). Kot že povedano, je bil goriški simpozij uvod v daljši seminar o Nemcih in nemški kulturi na Goriškem. Na podoben način so se že odvijali seminarji o Slovencih in Furlanah; kot uvod v seminar o Slovencih (1986) je bil mednarodni simpozij o Štefanu Kociančiču (1984). Gradivo o obeh teh sestankih je izšlo v knjižni obliki (o Kociančičevem zborniku je poročal tudi ZČ 38/1984, 150—151; La cultura slovena nel Litorale. Gorizia 1988). Razprava o Nemcih na Goriškem se bo zagotovo vrnila k Czörnigu, ki je očitno nastopal tudi kot politični eksponent nemštva (opozoriti velja na njegove razprave o nemških diasporah sredi romanskega in slovanskega sveta). S tem v zvezi bi kazalo raziskati njegova razmerja do Slovencev.

Gradivo o simpoziju bo izšlo v knjigi. Koristno bi bilo, da bi objava prinesla tudi bibliografijo Czörnigovih spisov.

Branko Marušič

OBVESTILA

OBVESTILA O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. Po utečeni praksi v prvem zvezku novega letnika objavljamo finančni obračun izhajanja Zgodovinskega časopisa v preteklem letu oziroma za pretekli letnik 43/1989. Čeprav so zaradi lanske hiperinflacije vsakršne primerjave števil in odstotkov zelo otežene, vseeno ponavljamo tudi zneske za predhodni letnik (prim. ZČ 43/1989, št. 1, s. 154). Zneski so tokrat seveda v najnovejših konvertibilnih dinarjih, ki so enakovredni avstrijskim šilingom.

K posameznim v tabeli navedenim postavkam naj dodamo še nekaj pojasnil! Dosedanja Raziskovalna skupnost Slovenije je bila tudi lani naš glavni financanec; pri znesku dotacije pa je treba pripomniti, da je bila kar dobra tretjina nakazana šele 27.—

Dohodki	Letnik 1988		Letnik 1989	
	din	%	din	%
Dotacija Raziskovalne skupnosti Slovenije	8.830,65	62,6	148.618,60	63,1
Dotacija Kulturne skupnosti Slovenije	1.688,80	12,0	22.600,00	9,6
Dotacija Izobraževalne skupnosti Slovenije	264,50	1,9	3.557,40	1,5
Dotacije drugih sofinancerjev	1.659,00	11,8	2.240,00	0,9
Naročnina	782,40	5,5	3.857,00	1,6
Prodaja tekočih števil ter starejših letnikov ZČ	198,00	1,4	928,00	0,4
Prodaja knjig Zbirke ZČ	164,00	1,2	441,40	0,2
Obresti	510,00	3,6	53.430,55	22,7
Skupaj	14.097,35	100	235.672,95	100

Izdatki	Letnik 1988		Letnik 1989	
	din	%	din	%
Tiskarski stroški rednih števil	7.746,30	54,6	110.167,85	56,8
Tiskarski stroški ponatisov	520,85	3,7	24.490,60	12,6
Tiskarski stroški Zbirke ZČ	583,00	4,1	4.158,00	2,2
Avtorski honorarji	4.081,45	28,8	37.542,20	19,4
Uredniški honorarji	424,50	3,0	4.096,10	2,1
Stroški uredništva in uprave	824,50	5,8	13.383,20	6,9
Skupaj	14.180,60	100	193.837,95	100
Razlika	-83,25		+41.835,00	

30. 12. 1989. Izobraževalna skupnost Slovenije nam je večino sredstev nakazala šele po koncu leta. Vsekakor pa velja obema navedenima in še Kulturni skupnosti Slovenije zahvala za pomoč, saj si brez nje izdajanja ZČ ne bi bilo mogoče zamisliti. V letu 1988 močno povečane dotacije drugih sofinancerjev so lani skoraj usahnile (to sta predvsem v našem impresumu navedena Znanstveni inštitut ljubljanske Filozofske fakultete in Znanstveno-raziskovalni center SAZU). Močno so se zmanjšali deleži naročnine in iztržka od prodaje; vedeti pa je treba, da je bila večina zneskov vplačanih v prvi polovici leta in da bi ob koncu leta realno predstavljali že desetkrat ali dvajsetkrat več. Del pravočasno poravnane članarine se prikaže tudi v obliki močno povečane postavke obresti. Če ne bi med letom sproti vezali likvidnostnih presežkov, bi lansko poslovanje zaključili z izgubo, ali pa bi morali izdati en ponatis manj.

Med izdatki se je delež za tisk rednih števil povečal približno toliko, kot se je povečal obseg letnika (od 648 na 664 strani). Namesto prejšnjih štirih smo izdali kar rekordnih pet ponatisov starejših, že več let razprodanih zvezkov ZČ. Lani izdana Belineva knjizica je več kot enkrat tanjša od Cvirnovih iz leta 1988, zato so bili tudi stroški relativno (v odstotkih od skupnih izdatkov) manjši. Največji relativni padec kažejo avtorski in uredniški honorarji. Pri prvih smo se držali določil sporazuma med založbami in avtorji. Ker smo večino honorarjev izplačevali v obliki akontacij ob oddaji rokopisov v tisk, so nominalni zneski res lahko manjši, realno (sproti preračunano v nemške marke ali avstrijske šilinge) pa se je višina honorarjev med letom celo počasi dvigala. Isto velja tudi za prve mesece leta 1990, ko smo za najbolj zahtevne tekste izplačali že 2100 din (ali šilingov) ali 300 mark na avtorsko polo. Manjši primanjkljaj, ki ga je bil izkazoval obračun za letnik 1988, je bil tekom lanskega leta z izterjavo zaostalih naročnin in z izplačilom naknadne subvencije v celoti pokrit. Presežek letnika 1989 po sedanjih cenah ne znese niti za tisk polovice ene redne številke ZČ. Če nam bo letos uspelo ob enako obsežnih rednih številkah izdati še eno izredno in drugo pripraviti za tisk ter ponatisniti vsaj dva starejša zvezka, bomo ta prihranek še kako potrebovali.

2. Zahvaljujemo se tistim članom-naročnikom, ki so že pohiteli s plačilom letošnje naročnine. Iz impresuma v prejšnji številki ste že lahko razbrali, da smo za letnik 44/1990 določili naslednje cene: člani zgodovinskih in muzejskih društev **60 din**, člani upokojenci **45 din**, študentje **30 din** ter nečlani in domače ustanove **96 din**.

3. V uredništvu smo si za izid letošnjih štirih števil zastavili naslednje roke: 15. april, 20. junij, 10. september in 25. november.

4. Za ZČ 1990/2 so med ostalim gradivom v tiskarni že postavljeni naslednji pri-spevki: J. Cvirn — Jezikovna politika celjske občine na prelomu stoletja, Z. Lazarevič — Usoda predvojnih kmečkih dolgov po letu 1945, A. Lešnik — Izključitev Trockega iz centralnega komiteja VKP(b) in I. Grdina — Gregor Čremošnik in cirilska paleografija.

Janez Stergar

OCENE IN POROČILA

Miroslav Pahor-Janez Šumrada, **Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja**. I. in II. del. Ljubljana : SAZU, 1987. XCVIII + 852. (Viri za zgodovino Slovencev, knj. 10.)

Priprava sodobnega natisa statotov srednjeveškega Pirana, ki ga je v okviru serije Viri za zgodovino Slovencev načrtoval Zgodovinski inštitut »Milka Kosa« ZRC na SAZU, je imela nenavadno usodo. Pobudi se je odzval pokojni Miroslav Pahor (1922—1981), ravnatelj piranskega Pomorskega muzeja »Sergej Mašera«, sicer odličen poznavalec piranske zgodovine. Smrt je preprečila, da bi delo dokončal. Rokopis, ki ga je zapustil, žal ni bil zrel za natis, kljub temu pa je predstavljal solidno podlago za dokončno obdelavo gradiva. Ko je po Pahorjevi prezgodnji smrti prevzel redakcijsko delo Janez Šumrada, sodelavec Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, je na podlagi modernih znanstvenih edicijskih principov na novo zasnoval koncepcijo edicije. Pahorjevo zasnovno je sicer pustil nedotaknjeno, saj je Pahor opravil izredno zahtevno delo pri prepisovanju in kolacioniranju primarnih virov. Vendar se je Pahor omejil na prepise fragmentov prvega statuta iz leta 1274, rokopisov statuta iz leta 1307, 1332, 1358, ki jih hranijo v Piranskem arhivu, ter edinega ohranjenega izvoda statuta iz leta 1384. V edicijo je vključena Pahorjeva spremna študija (82 str. tipkopisa), ki pa so jo F. Gestrin, S. Vilfan in J. Šumrada dopolnili in deloma preoblikovali. J. Šumrada je sicer upošteval Pahorjevo zamisel, vendar jo je znatno razširil. Odločil se je, da v izdajo piranskih statotov pritegne vse evidentirane ohranjene rokopise statotov (tiste, ki jih hranijo v Piranskem arhivu, in tiste, ki se nahajajo v Biblioteca civica v Trstu) in vse dosedanje kritične izdaje piranskega statuta (Petronijevo, Kandlerjevo in De Franceschijevo). S tem je edicijo vsebinsko razširil in kritično poglobil. Besedilo posameznih redakcij je skušal med seboj povezati tako, da se je izognil dobesedni objavi posameznih izdaj in je na ta način celotno edicijo zelo racionaliziral. J. Šumrada je dodal k posameznim členom obsežen znanstven aparat (Pahorjevi prepisi so bili opremljeni s sorazmerno redkimi opombami), izdelal konkordančne tabele, vse pa dopolnil s pomagali, indeksom kazal. Na ta način je izdaja piranskih statotov postala za praktično uporabo zelo priročna.

Opozoriti je treba tudi na uvodno poglavje, v katerem je dal Pahor (s predelovalci) prvi celovit pregled piranskega komunalnega prava, ki je bil v uporabi vse do konca Beneške republike (1797). Razvoj zakonodaje v Istri in s tem tudi v Piranu vključuje avtor v politična dogajanja v Istri ob upoštevanju vpliva zunanjih političnih sil. Prvi statut mesta Pirana iz leta 1274 je najstarejši tovrstni dokument na področju Istre in med najstarejšimi na sedanjih jugoslovanskih tleh. Najstarejša poznana statutarna kodifikacija na področju Dalmacije je statut mesta Splita iz leta 1240, njej pa po starosti sledita statut Korčule (1265) in Dubrovnika (1272). Na področju današnje Slovenije je Piran prvo mesto, ki je kodificiralo pravne predpise v enotno knjigo statuta. Naravno je, da prvi piranski statut ni nastal naenkrat, temveč je rezultat dolgotrajnega procesa, ki sega tja v 10. stoletje in katerega podlaga je običajno pravo. V statutu srečamo elemente rimskega municipalnega prava (čeprav ne tako dosledno kot v Dalmaciji) in elemente, prevzete iz fevdalnega prava. Fevdalno pravo je prodrlo v istrska mesta ne samo preko darovnic in meddržavnih pogodb, temveč tudi preko obstoječega prava mejne grofije Istre. To pravo se je afirmiralo v času istrskih mejnih grofov, med katerimi so pomembno vlogo igrali oglejski patriarhi. Ti pa so bili skoraj stalno odsotni iz Istre. Prav zaradi tega se je utrdila vloga zbora odraslih meščanov — arengo. Ta razvoj je privedel do cepitve oblasti med okorelimi fevdalci in nastajajočimi komunalnimi organi z arengo, konzuli in potestati. Statut iz leta 1274, ki se je ohranil le v fragmentih — iz ohranjenega teksta je razvidno, da ga je sestavljalo 10 knjig — je nastal v času, ko je kapetansko mesto zasedal Benečan Giovanni Campolo. Velika Campolova zasluga je v tem, da je prvi v Istri zbral v smotrno urejen in enoten kodeks vse tiste zakonske prvine, ki so bile v rabi že stoletja. Statut iz leta 1274 je bil sad kompromisa med tremi ali celo štirimi strankami, ki so se tedaj v Piranu borile za oblast.

Kmalu po sprejetju prvega statuta v Piranu se je politična situacija spremenila. Leta 1283 so si Benetke podredile Piran, zato je leta 1307 dobil Piran nov statut. Ta je skrajšana, za beneško zasedbo občine prilagojena kopija statuta iz leta 1274. Tudi ta statut je razdeljen na 10 knjig, vsaka pa ima večje ali manjše število členov. Eden od vzrokov izdaje novega statuta je tudi spremenjena notranja situacija v Piranu. V tem času je prišlo namreč do zapiranja velikega sveta (v dalmatinskih mestih šele v tridesetih letih 14. stoletja). Oblast arenga je bila postopoma, vendar dokončno omejena le na potrjevanje sklepov velikega sveta.

Praksa je bila, da so v Piranu statut obnavljali vsakih 25 let. Leta 1332 je bil izdelan nov statut. Če pomeni statut iz leta 1307 začetek, pomeni statut iz leta 1332 utrjevanje velikega sveta in celotne občinske oblasti. Gre za bistveno spremembo v strukturi oligarhije, ki dopušča večjo koncentracijo oblasti manjšemu številu plemiških rodbin. Predvsem je to doba merjenja moči med velikim svetom in potestatatom, predstavnikom osrednje beneške oblasti.

Med vsemi redakcijami piranskih statotov je redakcija iz leta 1358 najbolj problematična in se od statuta iz leta 1332 najbolj oddaljuje. Uvajajo se novi uradi; zanimiv je tudi predpis, ki plemiškim rodbinam prepoveduje opravljati mesarsko obrt in jo proglašja za nečastno (podoben predpis je bil sprejet tudi v Dubrovniku).

Statut iz leta 1384 pomeni dokončno in popolno afirmacijo piranske oligarhije. Arengo izgubi vsak političen pomen. Merjenje moči med velikim svetom in potestatatom se je končalo v škodo slednjega. Posebna komisija, »svet modrih« je celotni statut na novo preoblikovala. Vendar je za ta statut značilno, da je komisija pred notarja Marca Caviana, ki je pisec statuta, postavila posebno zahtevo. Statut naj bi bil na znotraj — jezikovno in na zunaj — oblikovno čimbolj dovršen. Caviano je svoje delo izvrstno opravil. Statut je bil na zunaj videti eleganten, bil pa je tudi jezikovno svojevrstno oblikovan. Prvič v zgodovini na jugoslovanskih tleh je notar uporabil akrostih, v katerem je poleg drugih smiselnih tekstov zapisano tudi ime notarja. Zdi se, da so bili akrostihi v poslednjem piranskem statutu Cavianova skrivnost. To posebnost je odkril M. Pahor, kajti tega niso opazili dotedanji izdajatelji piranskega statuta. Nicola Petroni Caldani je imel za predlogo tiskane izdaje leta 1606 izgubljeni drugi izvod statutarne redakcije iz leta 1384.

J. Šumrada je v izdaji upošteval tudi knjigi dodatkov (additiones) k statutom. Že leta 1367 je veliki svet izdal knjigo dodatkov. Nova knjiga je bila uvedena 1410; vanjo so bili zabeleženi novi predpisi od leta 1416 do 1602. Zakonodaja se je torej v Piranu nenehno izpopolnjevala. Upoštevanje vseh ohranjenih rokopisov in prepisov piranskega statuta ter dodatkov daje ediciji še prav posebno vrednost. Z izredno akribijo je redaktor dokazal, da prav te, na oko drobne razlike skrivajo pomembne pravnozgodovinske posebnosti in podrobnosti. Prav to pa je bila šibka stran dosedanjih edicij piranskega statuta, starejša Pietra Kandlerja in novejša iz leta 1960 Camilla de Franceschija.

V posebnem poglavju razpravlja J. Šumrada o doslej evidentiranih primarnih virih — ohranjenih rokopisih, navaja podrobne podatke o vsakem statutu, ugotavlja medsebojno odvisnost na podlagi genealoškega debela, opozarja na marginalne beležke ter daje opise materiala, na katerem so statuti pisani, o poškodbah, o velikosti. Prav tako podrobneje analizira dosedanje objave piranskih statotov ter ugotavlja njihove pomanjkljivosti. Končno daje tudi navodila za uporabo gradiva. Navodila za uporabo so objavljena tudi v italijanščini.

Edicija piranskih statotov je primer sodobne izdaje pravnih virov, plod dela zgodovinarjev. Predstavlja pomemben prispevek slovenskega zgodovinskega raziskovanja razvoja obalnih mest v slovenskem delu Istre.

Ignacij Voje

Knjiga odredaba dubrovačke carinarnice 1277. Dubrovnik : Historijski arhiv, 1989. 156 strani.

Dubrovnška zakonodaja je izredno bogata. Njena osnova je dubrovniški statut (Liber statutorum civitatis Ragusii), ki je bil napisan leta 1272. Temu so kasneje sledili še trije zborniki zakonov in to: Knjige vseh reformacij — Liber omnium reformationum (izdal leta 1936 v publikacijah SANU Aleksander Solovjev), Zelena knjiga — Liber viridis (izdal 1984 v publikacijah SANU Branislav M. Nedeljković; glej mojo oceno v ZČ 40, 1986, str. 345—346) in Rumena knjiga — Liber Croceus (za izdajo pred smrtjo pripravil tekst B. M. Nedeljković). Dubrovniški statut je ostal v rokopisu ves čas obstoja Dubrovniške republike. Kaže, da so stari Dubrovčani bolj zaupali orumenelim pergamentnim listom in kaligrafski pisavi svojih notarjev kot pa izumu Gutenbergga. Zato so raje neumorno prepisovali svoj statut, kot pa da bi ga natisnili. Šele 632 let po sprejetju je bil ta pomembni pravni spomenik tiskan. Obsežno in težaško redakcijsko delo sta opravila dva priznana učenjaka Valter Bogišić in Konstantin Jireček. Njuno delo je bilo toliko težje, ker se original statuta ni ohranil, ampak je najstarejši prepis šele iz 15. stoletja. Njuna kritična objava statuta je izšla leta 1904 v IX. zvezku serije zgodovinsko-pravnih spomenikov Južnih Slovanov — Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium. Ta knjiga danes predstavlja pravo knjižno redkost.

Posebno pozornost je med raziskovalci dubrovniške preteklosti pritegnila sedma knjiga dubrovniškega statuta, ki je posvečena pomorstvu. Prvi jo je objavil v Trstu 1882 Josip Delčić. Z njo so se ukvarjali še Vladislav Brajković, Marko Kostrenčić in Ante Marinović. Ob 700-letnici kodifikacije dubrovniškega statuta leta 1972 je izšel v

okviru publikacij, ki jih izdaja Historijski arhiv v Dubrovniku, prevod sedme knjige dubrovnškega statuta. Prevod je oskrbel in obsežno uvodno razpravo napisal Zdravko Sundrica.

V srednjem veku so bile carine in razne dajatve sestavni del finančne politike mestnih komun. V 12. in 13. stoletju se v Evropi, predvsem v deželah okrog Sredozemlja, zelo intenzivno razvija trgovina kot odraz uveljavljenega denarno-blagovnega gospodarstva. Benetke so kot najstarejša srednjeveška mestna komuna in najmočnejša trgovska in pomorska sila na jadranskem in širšem sredozemskem področju že v 6. stoletju uredile in uvedle carinski sistem. Srednjeveški izraz za carino, dogana, naj bi bil beneškega porekla. Dubrovnik je sledil temu razvoju in je že v 13. stoletju izobilkaval poseben carinski pravni sistem. Posamezne carinske določbe so bile najprej vključene v mestni statut leta 1272. Že leta 1277 pa so knez, mali in veliki svet ob privolitvi naroda na javnem zborovanju objavili poseben zakonski zbornik, v katerem so bile zajete vse carinske določbe. Tako je nastal najstarejši carinski pravni zbornik »Liber statutorum doane« na vzhodni jadranski obali.

Original hranijo danes v Historijskem arhivu v Dubrovniku v seriji XXXV (Dogana) pod št. 1. Obsega 37 folijev (74 strani). Tekst je pisan na pergamentu v gotski knjižni minuskuli in je razporejen v dva stolpca na vsaki strani. V posameznih poglavjih so začetne črke okrašene in pisane z rdečo barvo.

Zaradi pomembnosti vsebine tega zakonika so se raziskovalci s precejšnjim zanimanjem ukvarjali s tekstom (najintenzivneje I. Vojnović). Že leta 1861 ga je na Dunaju prvič tiskal Rudolf Eitelberg von Edelberg. Najpopolnejšo izdajo je med obema vojnama priredil Mihajlo Peterković. V okviru izdaj SANU (Istorijsko-pravni spomenici, knj. I.) je izšla latinska verzija leta 1936. Ker so vse omenjene izdaje težko dostopne, je treba pohvaliti idejo Historijskega arhiva v Dubrovniku, da tekst Carinskega zakonika ponovno izda. Odgovorno in nelahko nalogo je prevzel znani hrvaški strokovnjak za izdajanje najstarejših dubrovniških notarskih knjig Josip Lučić. Odločil se je, da izda ponovno latinski tekst, vzporedno pa objavi tudi hrvaški prevod. S tem je vsebino carinskega statuta približal širšemu krogu ljubiteljev dubrovniške preteklosti.

Zbornik carinskih predpisov je sestavljen iz več delov. Temeljni del vsebuje 39 odredb, ki so jih uporabljali v praksi. Ker so bile raztresene po raznih tekstih in sprejete v različnih obdobjih, niso bile vedno dovolj jasne in so bile celo protislovne. Zato v uvodnem delu statuta takratni dubrovniški knez Marko Justinijan podarja, da jih je bilo treba zbrati v eno knjigo s čimer bi dobili pravilno tolmačenje. Toda v naslednjih obdobjih so se carinski posli razširili, zato so carinske določbe dopolnili z novelami. Vseh je 46, tako da je celoten carinski zakon vseboval 85 členov. Največ dopolnilnih členov je bilo sprejetih v 14. stoletju.

Objavljeni carinski zakonik vsebuje vse elemente, ki so bili tedaj v veljavi. To so izvozna, uvozna in tranzitna carina. Potem so vključene razne dajatve in pristojbine, predvsem one, ki so vezane na trgovino na drobno (v tržnici, prodajalni, ribarnici ipd.). Carina se je v Dubrovniku določala od vrednosti robe, le v redkih primerih od teže. Dubrovniška carina je bila predvsem fiskalne narave. Bila je eden najvažnejših občinskih dohodkov. Leta 1413 je dubrovniška vlada sprejela nove carinske predpise z naslovom »Capitolare della doana grande«. Carinski statut iz leta 1277 je prenehal veljati, čeprav so nekatere določbe še ostale v veljavi.

Avtor izdaje J. Lučić je napisal zelo pregleden uvod, v katerem nas seznanja s historiatom in vsebino carinskega zakonika. Dodan je pregleden indeks oseb, krajev in pojmov (izdelala ga je Milica Lučić). Zelo uporaben bo pregled denarnih enot in mer, ki se omenjajo v carinskem zakoniku, preračunano v današnje mere in vrednosti. Čeprav je izdaja carinskega statuta zelo vzorna in jezikovno brezhibna in je dodan tudi faksimile originala, je avtor zanemaril nekatere elemente kritične izdaje tovrstnega teksta. Potreben bi bil kritičen aparat k posameznim členom in pojmom. Predvsem pa me čudi, da je avtor izpustil marginalne beležke in opazke, pisane z raznimi rokami in v različnih časih. Cariniki so namreč na posameznih straneh, tudi praznih, vpisovali svoja imena, imena raznih uslužbencev, imena praznikov in pregovore. Nekateri od teh beležk so vpisane v cirilici. Avtor se je odločil, da teh beležk ne objavi, češ da se ne nanašajo na carinske določbe in jih ne dopolnjujejo. Navaja, da je latinska imena objavil M. Peterković v svoji ediciji, cirilske pa K. Jireček (v Archiv für slavische Philologie, XIX, 1897, str. 57—62). Kljub temu menim, da bi jih moral J. Lučić objaviti v celoti, ker so pomembne za kulturno zgodovino. Na fol. 34 a so vpisani prvi stih, pisani v cirilici na narodnem jeziku v Dubrovniku. Zabeleženi so bili med leti 1421 in 1430. J. Lučić kot zanimivost od kasnejših beležk omenja le dva mala odlomka, ki se nanašata na zaroto leta 1400, ki so jo vodili posamezniki iz plemiških rodbin Zamanjičev in Bodačičev. Prav tako me čudi, da se je J. Lučić izognil še enemu zelo pomembnemu vprašanju v zvezi s carinskim statutom. Ni namreč omenil pisca tega zanimivega rokopisa. Menim, da je to vprašanje rešil Gregor Čremošnik. V svojih prvih štu-

dijah o dubrovniški pisarni je Čremošnik domneval, da je prvi svetni dubrovniški kancelar Tomazino de Savere nastopil službo v Dubrovniku v začetku leta 1278. Kasneje je G. Čremošnik na podlagi podrobne analize knjige »Liber statutorum doane« ugotovil, da jo je napisal sam Tomazino ter je premaknil začetek njegovega delovanja v Dubrovniku na september 1277. V tem mesecu je bil namreč statut napisan (primerjaj Čremošnikovo razpravo: Ko je pisar dubrovačkog »Liber stat. doane«, Narodna starina, zv. 35, Zagreb 1939, str. 103).

Kljub omenjenim pomanjkljivostim je Lučičeva priredba izdaje dubrovniškega carinskega statuta pomemben redakcijski dosežek.

Ignacij Voje

Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich. Herausgegeben von Jürgen Kocka unter Mitarbeit von Ute Frevert. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988. Band 1: 468 strani, Band 2: 450 strani, Band 3: 494 strani.

Delo je rezultat večletnega napora večje skupine strokovnjakov, ki so si zadali za cilj preučiti meščansko družbo 19. stoletja. Treba je bilo podrobneje osvetliti pojme kot Bürger, Staatsbürger, Kleinbürger, Bürgertum, Bildungsbürgertum, Bourgeoisie in še druge, pa raziskati, kako so se med meščanstvom odražali različni socialni, politični, kulturni in gospodarski pojavi. Kakšen je bil odnos meščanstva do literature, do podjetništva, do liberalizma in do narodnih manjšin. Skušali so primerjati razvoj meščanstva v Nemčiji z meščanstvom v Evropi, da bi lahko ugotovili, če je šlo nemško meščanstvo v svojem razvoju res tako zelo posebno pot.

O vseh piscih so na koncu 3. knjige glavni podatki o rojstvu, študiju in delu. V prvi knjigi je trinajst avtorjev. Uvodni članek Meščanstvo in meščanska družba v 19. stoletju, evropski razvoj in nemške posebnosti, je napisal Jürgen Kocka, ki je tudi urednik tega dela, že z naslovom nakaže vsebino prve knjige, pa tudi nadaljnjih dveh. Ostali prispevki so razporejeni v okviru velikih poglavij, v poglavju Evropske raznolikosti in v poglavju Meščanska družba in meščansko pravo. V okviru prvega poglavja posamezni avtorji od Skandinavije in Anglije do Poljske predstavljajo značilnosti pojavljanja in razvoja meščanstva v svojih deželah od poznega 18. stoletja do srede 20. stoletja, večinoma do časa po prvi svetovni vojni. V tem poglavju je tudi razprava, ki sta jo napisala dunajska profesorja Ernst Bruckmüller in Hannes Stekl: O zgodovini meščanstva v Avstriji. Čeprav poglavje nikjer direktno ne govori o Slovenicah (omenjen je le Trst), je za nas zanimivo. Zato mislim, da je prav, da ga predstavim nekoliko podrobneje. Na pregleden način je podan začetek, razvoj in pomen meščanstva v monarhiji. Na nastanek in razvoj meščanstva na tem področju Evrope je v precejšnji meri vplivala nacionalno pisana sestava monarhije. Neke enotne oblike torej ni mogoče pričakovati, čeprav obstojijo nekateri mejni datumi za posamezne pomembne dogodke ali reforme, to pa je tudi vse, kar je bilo za monarhijo kot celoto v tem primeru enotno. Tudi tu je bilo meščanstvo najprej zelo heterogenega izvora, tako glede poklicev kot tudi glede interesov. Do srede 19. stoletja je precejšen delež izobražencev predstavljalo uradništvo, ki si je v času jožefinizma pridobilo tudi poklicen ponos ter se je še kako zavedalo svoje vloge, ki jo je igralo kot ena od opor državnega sistema. Spremembe po letu 1848 so pomenile tudi velik pritok uradništva v državnem, deželnem in občinskem merilu. Temu se je moral prilagoditi tudi izobraževalni sistem. Nastajati so začele prve napetosti med avtoritarno-konservativno vlado in novimi uradniki. Ta nasprotja so z leti še naraščala. Visoko uradništvo si je ustvarilo zavidanja vreden položaj, ki že niti ni bil več prav »meščanski«, hkrati je bilo opaziti težnjo po pomeščanjenju uradniških ustanov, na ministrskih stolčkih se namreč pojavlja vse več meščanov. Najvišji ugled je lahko prinesla le akademska izobrazba. Ker je bil študij dolg in drag, je bila že to velika ovira za revnejše sloje, poleg tega je bila v začetku tudi precej stroga selekcija na gimnazijah. V drugi polovici 19. stoletja so se v mestnih svetih večjih mest (kot sta bila npr. Graz ali Dunaj) meščanov v politiki negativno razporeženi. To se je začelo spreminjati po letu 1848, napredek je bil vse hitrejši po letu 1861, ko je meščanstvo dobilo in postopoma širilo volilno pravico. Pred meščanstvo se je postavilo tudi narodno vprašanje. Na splošno zahteve, pojavilo se je vprašanje nenemških narodov in njihovih pravic, kar je priložnostno se šteli za Avstrijce, razvita je bila pokrajinska zavest in bolj ali manj tudi zavest o pripadnosti rimsko-katoliški cerkvi. Spremembe in razvoj pa so postavljali vse večje že pokazala nasprotja med visokim plemstvom in njegovim načinom izobrazbe, med meščanstvom, ki se je šolalo, med podjetniškim meščanstvom ter med meščanstvom, ki se je ukvarjalo s finančnimi posli. Izobrazba je pomenila vstopnico v salone. Med industrijalci so se znašli ljudje različnega izvora: povzpelniki iz deželne industrije, uspešni obrtniki in založniki, v poznem 19. stoletju tudi sposobni vodilni nameščenci. Strokovna izobrazba teh ljudi je morala biti vse boljša, da jim je omogočala obstoj in

napredovanje v konkurenci, ni jim pa odprla poti v salone. Za zaščito svojih koristi so izoblikovali združenja, ki so nato prerasla v interesno zastopstvo industrije. Po tem vzoru so kasneje nastajala še druga združenja: advokatska zbornica, zdravniška zbornica, inženirska zbornica. Številčna rast meščanstva je bila v začetku 18. stoletja omejena na posamezna področja Spodnje Avstrije z Dunajem, Češke, Moravske in Šlezije ter na Trst. Že od srede 19. stoletja dalje so skušali določiti število meščanov s pomočjo raznih statistik: s statistiko poklicev, s pregledom dohodkov, s pregledom obdavčitve dohodkov, s stanovanjsko statistiko ali pa s pregledom zaposlovanja hišne služinčadi. Zelo primerna osnova za določanje meščanstva je bila tudi skupna kultura, ki pa jo moramo v tem kontekstu razumeti kot normalno obliko socialnega življenja. Sem spada odnos do vrednot, obnašanje. Tako je značilna omejitev proti plemstvu in proti delavstvu, čeprav je čutili nagnenje do »poplemenitenja«. Kljub temu, da so za časa Jožefa II. razpustili večino starih korporacij, se je v začetku 19. stoletja začelo meščanstvo ponovno povezovati v različna društva in zveze. Nastala so muzejska društva, bralna društva, ki so imela v tistem času velik ugled in odmev, oblikovalo se je tudi obrtno društvo, ki je bilo odraz povezovanja obrtnikov. Končno je razvoj gospodarstva in nastajanja vseh teh raznih društev ter zvez pripeljal do nastanka prvega delavskega društva v monarhiji (leta 1867). Na političnem področju je bilo delovanje meščanstva tradicionalno omejeno na mestno področje. Stanovi so bili do sodelovanja peljali do slavnega 19. člena ustave iz leta 1867, ki je zagotavljal vsem narodom enakopravnost. Nemška interpretacija državne prakse je v obrambo lastnih položajev rada navajala državno avtoriteto, demokratična tradicija nemškega liberalizma pa se je manjšala. Poseben problem za nemški liberalizem so bili Židje.

Drugo veliko poglavje v prvem zvezku je poglavje Meščanska družba in meščansko pravo. Tu je govora o despotizmu in demokraciji, o spremembah v meščanski družbi v sto letih od 1750 do 1850, o osnovnih pravicah in sploh o osnovah, ki povezujejo meščansko družbo, o pravicah posameznika v sporu z državo, o lastninskih pravicah žene, kjer so primerjali položaj žene v Angliji in v Nemčiji; primerjava se ne izteče ravno v dobro Angležinje.

V drugi knjigi je sodelovalo petnajst avtorjev. Vsebina je razdeljena v tri velika poglavja: prvo Podjetniki — izobraženstvo, drugo Pomeščanjenje — izguba meščanskega položaja, tretje Židovska manjšina in meščanska družba. V prvem poglavju so avtorji predstavili razliko med obema vrstama meščanstva ter razlike med Anglijo, Francijo in Nemčijo glede tega odnosa ob prehodu iz 19. v 20. stoletje. V drugem sklopu se govori o tem, kako lahko postaneš meščan, pa tudi o tem, kako ta položaj izgubiš. Tu sta bili dve možnosti: ali sprejem med plemstvo ali padec med delavce. Prva možnost ni bila zelo pogosta. V posameznih evropskih deželah so bile za to različne možnosti. Ponekod je plemstvo vse bolj prehajalo na nivo visokega meščanstva, ponekod pa se je poskušalo povsem zapreti pred vdorom meščanstva v svoje vrste. Druge možnosti, ki je bila pogostejša, se je meščanstvo, posebno srednje in malo, zelo balo. Tudi v tem primeru so bile razmere od dežele do dežele drugačne. Tretji sklop poglavij govori o posebnem problemu, ki ga je moralo reševati evropsko meščanstvo, o odnosu do židovske manjšine in njenega vključevanja v meščansko družbo. V začetnem obdobju se je Židom uspelo razporediti med evropsko meščanstvo, ki ni reagiralo odklonilno, ker se ni čutilo ogroženo. Tudi Židje so morali pri tem nekoliko popustiti ali vsaj opustiti nekatere svoje najbolj značilne oblike obnašanja in odnosa do nežidov. Vendar je bil tako ugoden položaj le kratkotrajen. V Evropi je do Židov zavladal vse bolj odklonilen odnos, kar se je očitno pokazalo v literaturi.

V tretji knjigi je zastopanih šestnajst avtorjev, vsebina je tudi tokrat razdeljena v tri velika poglavja: Meščanska miselnost in kultura; Znanost, literatura, umetnost; Meščanstvo v politiki. V prvem sklopu poglavij je najprej govora o nemškem meščanstvu po letu 1800 in kaj je kultura tej skupini ljudi sploh pomenila. Kako se je oblikovala t. i. »nova družba« s svojimi pravili obnašanja in ne nazadnje, kako se je oblikovala »kultura izobraženih«. Pomemben element meščanske kulture in vzgoje so bila tudi popotovanja. Tu pa moramo ločiti res pomembna potovanja znanstvenikov in čredne obiske trenutno popularnih krajev, ker je pač sodilo k dobri meščanski vzgoji, da »smo bili tu in tu«. Zanimivo je tudi poglavje, ki govori o meščanskem odnosu do časti. Iz njega izvemo, da so bili meščani veliko bolj zagrizeni zagovorniki dvobojev zaradi časti kot pa plemstvo, ki je to obliko reševanja sporov uvedlo. Meščanstvo se ni moglo izogniti niti vprašanju odnosa do vere, cerkve in cerkvene posesti, ki se je postavljalo v 19. stoletju. Tu so bile najočitnejše razlike med Francijo in Nemčijo. Naslednje poglavje o znanosti, literaturi in umetnosti se začne s primerjavo zgodovinskega v Franciji in Nemčiji od tridesetih let 19. stoletja pa do konca prve svetovne vojne. Govora je o problematiki, snovi in razvoju, ki ga je opravilo meščansko zgodovinsko pisanje, nato o meščanski literarni zgodovini, zgodovinskem romanu in vzgojnem romanu. Poglavje se zaključuje s pregledom arhitekturne dejavnosti kot odrazom meščanske moči in okusa, ki je prišel najbolj do veljave pri gradnji gledališč. Zadnji sklop govori o meščanstvu v politiki. Predstavljen je razvoj meščanskega gibanja, ki

se je naslanjalo na narodna gibanja v Evropi v 19. stoletju. Izpeljana je medsebojna primerjava med posameznimi narodi v Evropi. Govora je tudi o manjših narodih, npr. o narodih ob Baltiku, o povezovanju med narodnimi zahtevami in meščanstvom, pa o kasnejših razkolih takih povezav. Ko je meščanstvo prebrodilo te prve težave, se je moralo opredeliti do liberalizma. Na tem področju so bile reakcije v vsaki državi drugačne. Zanimivi sta poglavji, ki govorita o odnosu meščanstva do zdravstvenih ustanov in o odnosu do mentalno in fizično prizadetih oseb. Če sodimo razvitost neke dežele ali družbe po njenem odnosu, ki ga ima do svojih tako ali drugače prizadetih in do revežev, je treba priznati, da je bila meščanska družba ob koncu 19. stoletja na dokaj visoki stopnji. Kot govorita članka, je svojim prizadetim nudila vse, kar je bilo takrat glede na strokovno znanje možno nuditi. Knjigo zaključuje poglavje o meščanstvu in mestnih elitah, ki prinese v delo nekoliko vzhodnjaške posebnosti, kajti govora je o carski Rusiji in kongresni Poljski v primerjavi z Nemčijo. Pozorno branje tega poglavja daje odgovore na mnoga sodobna vprašanja.

Kot vidimo iz tega kratkega pregleda, so si avtorji prizadevali, da bi res čimbolj osvetlili fenomen meščanstva. Vsaj pregledno ga skušajo obdelati v vseh pogledih življenja in si ne postavljajo nekih že vnaprej določenih shem. Zavedajo se tudi, da je za tako čim popolnejše delo potrebno še več posamičnih študij in medsebojnih primerjav. Kot je knjiga timsko delo in obravnava različna področja, pa zahteva tudi od bralca dovolj široko, predvsem pa raznoliko znanje, da ima branje sploh pomen. Veliko je npr. nekoč splošno znanih citatov iz svetovne literature, ki pa verjetno marsikateremu sodobno izobraženemu bralcu povzročajo precejšnje težave ali pa mu kratkomalo nič ne povedo. Čeprav je v knjigi govora tudi o malih narodih in njihovih specifičnih problemih pri oblikovanju lastne narodne zavesti in meščanstva, niso Slovenci nikjer omenjeni, kar je seveda škoda. Kajti dobro bi se bilo enkrat znati v taki družbi, da bi lahko kolikor toliko objektivno precenili, kaj je naše meščanstvo v 19. stoletju in v začetku 20. stoletja v Evropi sploh pomenilo. Knjiga ni priročnik niti učbenik, ki bi dal neke dokončne napotke ali pa kar odgovore na vprašanja. Prav nasprotno, odpira vrsto problemov, o nekaterih mnenjih bi se lahko razvile obširne debate, na vsak način pa širi obzorje, izziva k novim miselnim kombinacijam, k postavljanju novih in drugačnih vprašanj, kakor pa so ta, ki smo jih ob tej problematiki vajeni, vsaj pri nas.

Eva Holz

Dušan Mrdenović, Ustavi i vlade kneževine Srbije, kraljevine Srbije, kraljevine SHS i kraljevine Jugoslavije (1835—1941). Beograd : Nova knjiga, 1988. 291 strani.

Kot pravi sam prireditelj dela, je izdaji knjige botrovala želja, da se integralni teksti vseh srbskih in jugoslovanskih ustav do druge svetovne vojne znajdejo na enem mestu, s čimer bi strokovnjakom in širši javnosti bil omogočen vpogled v te, često težko dostopne dokumente.

V knjigi so torej predstavljene naslednje ustave: 1. Ustava kneževine Srbije, ki je bila sprejeta na Veliki skupščini, sklicani za Svečnico (Sretenje) 2. februarja 1835 v Kragujevcu. Zato je ta ustava znana tudi kot svečniška (sretenjska) ustava. Sama ustava je bila prebrana in sprejeta drugi dan zasedanja (3. februarja 1835). 2. Ustava kneževine Srbije, ki je bila v obliki sultanovega hatišerifa (10. decembra 1838) predana srbski deputaciji v Carigradu (turška ustava). 3. Ustava kneževine Srbije, ki je bila sprejeta na zasedanju Velike narodne skupščine od 10. do 29. 6. 1869 v Kragujevcu (namestniška ustava). 4. Ustava kraljevine Srbije, potrjena in objavljena 22. 12. 1888. 5. Ustava kraljevine Srbije, oktroirana 6. 4. 1901 (aprilska ustava). 6. Ustava kraljevine Srbije, objavljena 5. 6. 1903. 7. Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, sprejeta 28. 6. 1921 (Vidovdanska ustava). 8. Ustava kraljevine Jugoslavije, oktroirana 3. 9. 1931.

Teksta prvih dveh ustav (iz let 1835 in 1838) sta dana po kasnejših jezikovnih redakcijah, tako da se jezikovno in ortografsko razlikujeta od originalov. Ustava iz leta 1869 in vse kasnejše pa so že v izvorniku pisane po Vukovem pravopisu in jih ni bilo potrebno »prilagajati«.

Datiranje v knjigi je dvojno: do 19/31 januarja 1919, kakor piše na strani 5, so vsi datumi dani po julijanskem, nato pa po gregorijanskem koledarju. Razlika znaša 12 dni v prejšnjem oziroma 13 dni v tem stoletju. Tu pa se je prireditelj dela zmotil: 19. januarju po starem koledarju odgovarja 1. februar po novem, koledar se je po zakonu menjal 15. januarja = 28. januarja 1919.

Drugi, pravzaprav še pomembnejši del knjige so sezname vlad, predsednikov in ministrov od praviteljstvujuščega sovjeta v času prve vstaje in nato od prve srbske

vlade iz februarja 1835 do jugoslovanske vlade, kakršna je bila ob »napadu fašistov« 6. aprila 1941.

Predgovor je napisal akademik, znani srbski pravnik Jovan Đorđević. Na koncu knjige so še slovarček manj znanih besed, spisek literature in register osebnih imen. Vsekakor zanimiv zgodovinski priročnik.

Boris Radosavljevič

Bogdan Krizman, Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi. Zagreb: Globus 1989, 406 strani.

Z najnovejšo Krizmanovo knjigo dobiva hrvaško zgodovinisje delo, kakršno slovensko s Pleterskega Prvo odločitvijo Slovencev za Jugoslavijo že ima. Gre namreč za temeljito, v marsičem celo temeljno delo o politiki na domačih tleh v dneh prve svetovne vojne.

Iz predgovora izvemo, kje so pobude za nastanek knjige: niso prav nič v sferi »čiste« znanosti, temveč v skladu z ne le najnovejšo jugoslovansko zgodovininpisno prakso polemični. Dr. Vasilije Krestić je v letu 1986 objavil strupeno pisanje o genezi gonocida nad Srbi v NDH v obdobju pred prvo svetovno vojno in je v njem s spretnim izborom posameznih dejstev dokazoval, da so praktično vsi Srbi bili proti dvojni monarhiji (kakšen Svetozar Borojevič, ki je branil slovensko zemljo, je očitno vsaj narodni izdajalec), vse hrvaško pa da ji je brezpogojno služilo (s komajkatero izjemo, ki bolj kot kaj drugega le potrjuje pravilo). Najhujša da je bila pri vsej zadevi politika hrvaškega državnega prava (očitno kar celotnega, ne le tistega, ki mu je otroval Žid Josip Frank) poskrbela naj bi, da genocidne ideje, ki so se udejanjale v NDH, niso imele ozkega temelja nekega političnega gibanja, temveč dokaj široko bazo v globokih koreninah zavesti mnogih Hrvatov. Od tod do sedaj mnogokje slišanih obtožb o genocidni naravi hrvaškega naroda je seveda le korak — ki pa ga Krestić ne naredi, ker bi psevdoznanstvenost njegovih tez bila ob tako eksplicitno zastavljenih besedah vsakomur očitna, prav zaudarjajoča: ker bi bilo mogoče eksplozivno žogico domislice o genocidnosti celega naroda brž spraviti na srbski teren (izgom muslimanov iz Srbije, srbska okupacijska politika v Makedoniji in na Kosovem po I. balkanski vojni ipd.). Srbski pisec ob tem sploh ne omenja srbske vojne napovedi Hrvatom, namreč spisa Nikole Stojanovića v Srpskem književnem /!/ glasniku, ponatisnjene v zagrebškem Srbobranu (1902), ki je v mnogočem zaznamoval tudi politično pot Stjepana Radića, kakor izvemo iz Mužičevega temeljnega dela o tem najpomembnejšem politiku Hrvatov ne le za dni Kraljevine SHS, temveč tudi nasploh. Toda ni se ustavljati ob pritehnosti Krestićevih misli še naprej, saj nimajo znanstvene, zato pa tem večjo politično težo: za znanost so pomembne le v toliko, kolikor so vzpodbudile resno zgodovinisje Bogdana Krizmana, ki je s svojim najnovejšim delom dokazal, kako konec koncev ni važno, iz kakšnih pobud zgodovinisje nastaja, temveč je edino pomembno, kakšna je njegova kakovost, torej koliko se približuje ugotovljivi resnici.

Uvodno poglavje nas kratko seznanja s temeljnimi problemi hrvaške troedine kraljevine, ki od 1868. leta leže v pogodbi z Ogrsko, in predstavi glavne politične dejavnike do leta 1913, ki z volilno zmago Hrvaško-srbske koalicije pomeni pomemben mejnik: zdi se, da Hrvaška končno dobi saborsko večino, ki ustreza težnjam večine prebivalcev, čeprav ima volilno pravico še vedno samo 208.411 ljudi, manj kot 10 %. Nova vladna večina, saborska desnica, katere ogrodje sestavljata Hrvaška združena samostojna stranka (I. Lorković) in Srbska samostojna stranka (S. Pribičević), ki se iz pravkar navedene premise zavzema za splošno volilno pravico, je v navidez nepričakovano pristrčni zvezi s Pešto, z grofom Tiszom, ki nekoliko popusti le v zvezi z železniškimi problemi (v novi železniški pragmatiki ni več sporne uredbe o jeziku), v zameno pa dobi pravo mladomadžaronsko politiko koalicije. V ozadju vsega tega pa je Beograd, ki tako prvič usodno poseže v hrvaško življenje: globalni interesi koalicije niso interesi Zagreba in Hrvatske, temveč Beograda in Srbije. Ker s sotočju Donave in Save sporoče svojim agentom v Srbski samostojni /!/ stranki, da potrebujejo po balkanskih podvigih na zahodu vsaj 10 let miru (glej str. 45, 46, 47: tudi za asimilacijo »osvojenih« bratov!), koalicija preko svoje osrednje politične glave, Svetozarja Pribičevića, sklene dogovor s Tiszom brez kakršnekoli resnejše pridobitve za Hrvaško. To pomoščanje in zanemarjanje interesov hrvaške kraljevine, za katerega širše ozadje vemo že sedaj, seveda naleti na ostro obsodbo in nasprotovanje tako v centru, pri hrvaškem državnopravnem bloku (Hrvaška stranka prava, frankovci in Radićeva ljudska kmečka stranka), kot na levici (Starčevićeva stranka prava, milinovci).

Hrvaški Srbi so torej še vedno bolj Srbi kot pa hrvaški, bolj so nacija s središčem v Beogradu kot pa državljani s središčem v Zagrebu, kakor so bili že za dni kolaboracije s protihrvaškim režimom bana Khuena Héderváryja, kar so manifestirali s ponatisom Stojanovićevega pisanja o vojni med Srbi in Hrvatih do popolne zmage

enih ali drugih. V takšni perspektivi se kaže govorjenje S. Pribičevića o tem, da med Srbi in Hrvati ne more biti slöge, temveč zgolj narodna enotnost (str. 41), kot čista demagogija, govor Dušana Popovića o »povsem srčni in razumski lojalni zvestobi« koalicije habsburški dinastiji pa čisti machiavellizem. Ob začetku prve svetovne vojne sproži dejstvo, da imajo Srbi na hrvaško politično življenje pravzaprav odločilen vpliv (drže celo položaj predsednika sabora), burne reakcije pri hrvaškem državno-pravnem bloku, ki se manifestirajo zlasti z neparlamentarnimi izpadi Hrvaške stranke prava. Ta vodi enako machiavellistično politiko kot koalicija, vendar mnogo manj spretno: njeno prizadevanje za uvedbo vojaškega komisariata namesto ustavne vlade na Hrvaškem, kar bi bil le uvod v popolno izključitev srbskega vpliva v troidini kraljevini (najprej bi padel predsednik sabora!), je na saborski seji 15. maja 1918 povsem razkrinkal ban pl. Mihalovič (iz vrst koalicije). Spretna in elastična politika koalicije tudi prepreči, da bi se svetovni spopad sprevrgel na domačih tleh v križarski pohod hrvaštva proti srbstvu, kar bi udejanjilo vizije frankovcev: za zločin posameznika ne more biti odgovoren ves narod. To se dokazuje včasih s prav mefistovskimi potezami: Svetozar Pribičević se tako prostovoljno vpiše med domobrancelje in preživi večji del vojne v Pešti zavestno stradajoč, da ga slučajno zares ne bi vpregli v vojne napore dvojne monarhije! Srbska propeštanska politika na Hrvaškem je seveda bila le velika igra, ki je hrvaškimi Srbom zagotavljala, da bodo v vsakem primeru zmagovalci: če zmagoje centralne sile, bodo razglasili uprizorjeno lojalnost za pristno, če zmaga antanta, bodo vse skupaj razglasili za igro ohranjanja srbskih življenj. Ob netolerantnosti frankovcev jim je dvojna igra morala uspeti: lahko je bilo potem dokazovati, da so bili ogroženi od Hrvatov! Hkrati pa so pretkano oslabili položaj »prečanov« nasproti Srbijancem: drugi so zmagovalci, prvi vsekakor premaganci. Pribičević je vseskozi deloval z blagoslovom zelo daljnovidne vlade v Beogradu, ki je pod Pašićem vodila neverjetno spretno igro: preko svojega poslanika na Dunaju je celo opozarjala na nevarnost prestolonaslednikovega potovanja v njemu podložno deželo, kar dokazuje njeno sovednost, a tudi nemoč ali pomanjkanje resne volje, spopasti se z militaristično kliko, ki je stala za sarajevsko zaroto.

Toda vrnimo se spet h Krizmanovi knjigi, ki zelo podrobno obravnava saborsko življenje v času vojne in potem nagibanje k jugoslovanski rešitvi. Ker gre za obsežno besedilo, moremo opozoriti le na posamezne še posebej zanimive drobce. Opaziti je, da se je Radić — ta prerealni politik, da bi bil idealen, in preidealni, da bi bil realen — s svojo zgovornostjo in prodornostjo hitro vsilil hrvaškemu parlamentu za osrednjo osebo, če že ne vedno tudi osebnost. Nelagodnost koalicije ob tem dejstvu (Radić je namreč vsakokrat podal kup nujnih predlogov, s katerimi se je bil sabor potem primoran ukvarjati), ki je napovedovalo kaj slabe perspektive za njeno prihodnost, je najbolj izrazil Večeslav Wilder v saborskem govoru 7. avgusta 1917 (str. 129 in naslednje), ki je bil mešanica lucidnosti in usodnega podcenjevanja »fenomena Radić«.

Dejstvo, da se je mimo Hrvaške stranke prava Hrvaško-srbska koalicija zadnja vključila v jugoslovansko politično koncentracijo, spet izdaja veliko igro Beograda (ki je bil tedaj izven Beograda!): čimbolj oslabiti »prečansko« stran v prihajajočem zedinjenju, narediti jo čimbolj nebolj in provizorično, torej pogajalsko mehko — čimbolj torej narediti bodočo državo za nasledek preboja solunske fronte, ki je seveda izbojeval le Veliko Srbijo, in čim manj za rezultat razpada Avstro-Ogrske, ki je rodil na temelju jugoslovanske ideje Državo SHS in ki je bil posledica notranjega razkroja, ne pa sesutja neke za dvojno monarhijo precej pomožne fronte. Poleg tega je S. Pribičević kot poslevodeči podpredsednik Narodnega Vijeća dal misliti dr. Laze Popovića, ki se je v imenu Države SHS oziroma njenih organov odpravila v Srbijo iskat stikov s tamkajšnjo vlado, poleg uradnih še svoje osebne napotke — in po teh, ne po uradnih Drinkovičevih, se je poslanstvo tudi ravnalo.

Nato je prišel usodni 1. december, ki ga je omogočil prevrat 29. oktobra, toda tedaj nastalo Jugoslavijo, Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, je v veliki meri pogoltnila Velika Srbija, Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev: od Jugoslavije je ostala ob prevari in razočaranju samo ideja, kajpak neudejanjena. To je dobro vedel tako hrvaški vodja Radić kot njegov prvi pomembnejši slovenski zaveznik Novačan, ki je v Naši Vasi 4. maja 1922 (25. številka v Celju izhajajočega lista) zapisal: »Tisoč let smo sanjali o slovenski svobodi in ko smo prišli pod okrilje Jugoslavije, so nas za Jugoslavijo preslepili, ogoljufati so nas hoteli za naše tisoč let staro slovenstvo in nas hoteli spraviti pod Beograd, dočim smo mi pošteni kakor smo, vedno mislili, da bomo poleg Zagreba in poleg Beograda enakovredni bratje. Prišlo pa je drugače. Belgrajski kapitalisti so izmislili pekleni načrt v pošasti centralizma in ga s pomočjo slabih izdajalskih poslancev spravili v takozvano vidovdansko ustavo, ki lepo zveni po besedah, po svojem pomenu pa je kakor smrtna slana za slovenskega in hrvaškega kmeta in delavca. Mi slovenski republikanci obtožujemo voditelje vseh naših strank, ker so neki za skledo leče prodali slovenskega kmeta in delavca, neki pa vsled malomarnosti in tudi vsled neznanja zakrivili, da je danes Slovenija politična in go-

spodarska razvalina.« Te besede so polne ogorčenja nad nasledki dogajanj, ki jih popisuje Krizman, čigar delo se končuje s krvavim 5. decembrom 1918 v Zagrebu, ko je v navideznem zmagoslavju monarhije na Hrvaškem pravzaprav zmagala republika: hrvaški narod, torej ogromna večina prebivalcev Hrvaške, je imel od tedaj nedvomno za svojega prvega moža predsednika — Radića, ne pa kralja — Aleksandra (v Petrovem, predvsem pa svojem imenu), ki je s pomočjo svojih agentov, zlasti S. Pribičevića, uničil tudi formo tisočletnega hrvaškega kraljestva. Res ta realno ni dosti pomenila, a ustavna in legitimna je ta oblast do leta 1918 vendarle bila, vsaj v mnogo večji meri kot neustavna in neparlamentarna diktatura kralja Aleksandra z začetkom v letu 1929.

Naj ob koncu našega zapisa poudarimo še nekaj: 29. oktobra 1918 v Zagrebu niso proglasili Jugoslavije (niti Države SHS), kakor mnogokdaj in mnogokje beremo, temveč so z zadnjim sklepom sabora kraljevine Hrvaške, Dalmacije in Slavonije samo sklenili vključiti to troedino kraljevino v Državo SHS po tem, ko je Hrvaška prekinila vse državnopravne odnose s kraljevino Ogrsko in avstrijskim cesarstvom.

Za slovenskega bralca bodo gotovo posebej zanimivi tisti predeli Krizmanovega pisanja, kjer govori o prodoru ideje hrvaškega državnega prava med Slovence (in o reakcijah hrvaških strank na to), zlasti v SLS, ki tako vsaj na ravni transparenta ni bila dosti boljša od »jugoslavenarskih« liberalcev — je pa gotovo, da so klerikalci s svojim nacionalnim opotekanjem mislili manj resno kot po Ivanu Cankarju najgnusnejši ljudje na Slovenskem, »liberalni« »novoilirci«.

In še morala vsega: nasproti tezam z nivoja Vasilija Krestića zna biti celo tako nepristranska in surova reč, kot je resnica, hudo tendenčna in prefinjena stvar. Navsezadnje je imel prav celo nesrečni dr. Friedjung — le da ne o svojem času, temveč pozneje, in ne proti Supilu, temveč proti Pribičeviću.

Igor Grdina

Neda Engelsfeld, Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca — Privremeno narodno predstavništvo. Zagreb : Globus, 1989, 279 strani.

Delo Nede Engelsfeldove o parlamentu Kraljevstva SHS (prvem in edinem, kajti z vidovdansko ustavo se ime države spremeni v Kraljevino SHS) posega tako na področje politične kot pravne zgodovine: prva je mračno ozadje dogajanjem v drugi, navidezno bleščeči. Toda v resnici je tudi ta le del tistega, kar je Miroslav Krleža tako nepozabno hudobno — pa hkrati tako točno — označil za balkansko krčmo, ki ima hude težave z lučjo.

V Kraljestvo SHS so se 1. decembra 1918 združile tako narodnostno kot civilizacijsko in kulturno silno raznolike dežele s kaj različnimi izročilom parlamentarnega življenja. Slovenske dežele, hrvaška troedina kraljevina in Dalmacija ter Banat, Bačka in Baranja poznajo od šestdesetih let 19. stoletja stabilno ustavno vladavino z razvitim parlamentarizmom (ne pa tudi demokracijo, čeprav se tudi tu položaj zlasti v Cislajtaciji skozi čas bistveno spremeni) tako na ravni države kot avtonomnih organov dežel. Bosna in Hercegovina je od aneksije leta 1908 na začetku podobni poti. Kraljevina Srbija ima od vseh pozneje jugoslovanskih dežel najdaljšo ustavno tradicijo, toda njen parlamentarni sistem ni stabilen in v mnogočem zavisi od muh vsakokratnega vladarja, ki običajno tragično konča, ali pa se za navidezno bleščavo demokracije skriva vloga izvenparlamentarnega dejavnika — vojske.

Tako je srbska kraljevina prišla v novo državno skupnost obremenjena s hipoteko mračnih političnih navad in razvad, ki ne z resničnim parlamentarizmom ne z dejansko demokracijo nimajo dosti opraviti, temu pa je bilo potrebno prišteti še kup afer in škandalov finančne narave (opankarska afera, Burejeva afera, odeška afera, afera »Mehmed Jakšić i kompanija«, afera 220-ih tisočev iz beograjske zadruge, oljna afera, platinska afera itd. itd. brez konca in kraja). Ker pa si je ta država s spretno igro — zlasti preko svojega agenta, trojanskega konja v Državi SHS, Svetozarja Pribičevića — uspela ustvariti privilegirani položaj in vzpostaviti kontinuiteto s predvojnimi razmerami (regent je 1. decembra 1918 sprejel Državo SHS v novonastalo državno skupnost), se je politično življenje v Kraljestvu in Kraljevini SHS odvijalo po že znanih srbskih koleznicah, da Aleksandrove samovlade, ki je omogočila nastanek Kraljevine Jugoslavije, kot tozadevno zglednega primera niti ne poudarjamo posebej. Takšnega parlamentarizma politiki Države SHS kratko in malo niso pričakovali in nanj niso bili pripravljene — še posebej ne po svečani Aleksandrovi prvodecembrski obljudbi, da bo vselej le demokratičen ustaven vladar svobodnih državljanov —, so se mu pa kaj hitro povsem prilagodili, z izjemo fatalnega Svetozarja Pribičevića, ki je šel ravno nasprotno pot, in delno Radića, ki je s smerjo svojih poslednjih dni (a le teh, čeprav besedno celo niso bili tako radikalni kot njegovi republikanski) resno ogrožal že utečeni red in nered političnih stvari v Kraljevini SHS. Ne moremo niti

mimo popolnega pomanjkanja parlamentarne tradicije v Makedoniji, na Kosovem, v Metohiji in Sandžaku ter zgolj nastavkih take tradicije v Kraljevini Črni gori, kajti le tako moremo docela razumeti tok zadev, ki jih obravnava knjiga Engelsfeldove. Ustaviti se moremo le pri njenih najvsemirjivejših straneh.

Zagotovo bodo naslednje zelo točne ugotovitve o jugoslovanskem zedinjenju — spričo časov, v kakršnih smo prisiljeni živeti — v nekaterih vsevednih krogih sprožale burne reakcije (naj jih navedemo z nekoliko obširnejšim citatom v improviziranem prevodu): »Ideja neizoblikovanega jugoslovanstva, jugoslovanstva kot takšnega, je vse bolj dosegala značaj dogme, v katero je treba verjeti. Vsakršen dvom ali racionalno pojasnjevanje vsebine tega pojma se je štelo za politično škodljivo in nevarno početje. Narodi, oblikovani kot kategorije na določeni stopnji razvoja, se vračajo na stopnjo plemen — troplemnski narod Srbov, Hrvatov in Slovencev. Iz južno-slovanske vizije so po balkanskih vojnah izpadli Bolgari. Jugoslovanstvo je bilo geslo, ki mu je vsaka stran dajala svojo vsebino. Združitve se je izvršila bolj v imenu »jugoslovanstva« kot v imenu racionalno organizirane skupnosti narodov istovetnih ali podobnih teženj, v kateri ima vsak od njih pravico do realizacije svoje samobitnosti. Kot najmočnejši razlog združitve je bilo poudarjeno jugoslovanstvo kot etnična sorodnost in »stoletna hotenja« narodov, ki so stoletja živeli nepovezavo v različnih političnih razmerah in državah ter so imeli različno preteklost, vero in mentaliteto.

Jugoslovanstvo je kot intelektualna konstrukcija pravzaprav predstavljalo reducirano, zakasnelo idejo panslavizma iz časov nevarnosti germanizacije, kasneje tudi madžarizacije. Konstrukcija, ki se udejanja v času, ko so razlogi njenega nastanka prenehali obstajati.« (Str. 27.) Nadalje moramo reči, da je srbska (ne le srbijanska) politika sistematično uresničevala svoj projekt Velike Srbije, ki se je po sili razmer pač morala imenovati Kraljestvo SHS; vendar pa so znotraj nje obstajale pomembne razlike: medtem ko je »grenecer« S. Pribičević machiavellistično udejanjal svoj temeljni načrt tistih dni — izničenje tisočletne hrvaške državnosti, predvsem pa hrvaškega saborskega parlamentarizma, ki bi ji dajal novodobno politično legitimiteto, je bil Stojan Protić širših pogledov in dovzeten tudi za avtonomistične projekte. Regent s podporo videnjem demokratske stranke, ki mu nedvomno bolj ustrezajo, praktično zruši prvo koncentracijsko vlado Kraljestva SHS, v času katere je Začasno narodno predstavništvo najživahneje in najproduktivneje delalo in delovalo. Nato vladajo demokraci (s socialisti in brez njih) skoraj povsem brez parlamenta, ki bi kot tretji institucionalni dejavnik oblasti v novonastali državni tvorbi (regent od 1. decembra 1918, eksekutiva od postavitve Protićeve vlade 20. decembra, legislativa pa šele od 1. marca 1919, ko se na svoji prvi seji zbere Začasno narodno predstavništvo) vsekako moral biti prvi, če bi bilo ime stranke resno mišljeno. Parlament nima ustrezne vloge: njegova veljava se okrepi šele, ko vladno krmilo ponovno prevzame Stojan M. Protić ter v dneh koncentracijskih kabinetov Milenka Vesnića, vendar se tedaj čas Začasnega narodnega predstavništva že izteka, saj je končno treba narediti prostor ustavodajni skupščini.

Ker ne uspe manever, da bi razširili kar celotno ustavno pravo Kraljevine Srbije na vso novonastalo kraljevino (tudi regentu ta varianta ne bi povsem ustrezala, ker bi bil prestolonaslednik morda spet prvorojenec kralja Petra, princ Jurij, ki je kot naslednik srbskega prestola sicer abdiciral, medtem ko za novo državno tvorbo ta odpoved morda ne bi imela moči), se srbska zakonodaja uveljavlja na ozemlju nekdanje dvojne monarhije postopoma, po zloglasni poti »via facti«. Najprej z razširitvijo srbskih vojaških zakonov, ki omogočajo strahovito samovoljo vojaških oblasti nad državljani, kar izzove zlasti na Hrvaškem silovito nerazpoloženje, rodi odpor in celo odkrit upor. Srbska vojska, ki je po mnenju nekaterih ne le srbijanskih in srb-skih gromovnikov v Začasnem narodnem predstavništvu tako odločilno in edina pripomogla k nastanku Jugoslavije (že zato morajo v nji imeti glavno vlogo Srbi), kar naenkrat ni za nobeno rabo v zunanjepolitičnih (mejnih) vprašanjih (jadransko, albansko, banatsko — vse kaj drugega pa je Maistova vojska ali vojska Narodnega vijeća v Medžimurju), zato pa je toliko bolj podjetna na znotraj, kar dokazujejo mnoge socialdemokratske interpelacije spričo številnih nasilij. Vlada in njeni pristaši v Začasnem narodnem predstavništvu na takšna vprašanja sploh ne odgovarjajo, temveč štejejo tovrstne interpelacije za nepatriotsko ravnanje zagriženih sovražnikov Srbov, Srbijancev in še posebej armade. Skratka: srbski in srbijanski glasniki se počutijo enakopravne in nežaljene le tedaj, ko so privilegirani nad drugimi, ko nima nihče drugačnega mnenja od njihovega, sicer pa se vedno tolčejo po prsih, koliko je njihov narod, še posebej pa so oni sami prispevali k nastanku nove države, medtem ko so se drugi borili na drugi strani — zatorej imajo prav le oni, in to vedno. Zato je treba uničiti vse avtonomne pokrajinske oblastne organe, tako parlamentarne (najprej) kot eksekutivne (postopoma), srbsko Narodno skupščino pa skupaj z njenim načinom dela vsiliti kot edino parlamentarno telo, od katerega je nato odvisna vlada in vsa državna uprava. Da bi slučajno ne bilo prehudega odpora, so »prečane« ogoljufali za 1.400.000.000 kron že pri sami menjavi denarja, a še to nekaterim, npr. finančnemu

ministru Nihčiču (relacija 4 : 1), ni bilo dovolj; počenjali pa so še druge stvari, tako da je bilo resno delo ustavodajne skupščine v smislu prvodecembrskih obljub o demokraciji in svobodi že vnaprej onemogočeno: centralizem je bil apriori edina možnost, čeprav je bil v resnici apriorna nemožnost Jugoslavije, kar se je pokazalo nedvoumno šele v dobi kneza Pavla (z ustanovitvijo hrvaške banovine na predvečer druge svetovne vojne), ko mora celo dvor pristati na rešitev, ki je bila tako tuja odločujočim političnim dejavnikom aleksandrijske ere.

Ob odlikah dela Engelsfeldove, ki so vsakemu poglobljenemu branju takoj zaznavne, in se zatorej na tem mestu nima nobenega smisla ustavljati ob njih, je potrebno omeniti nekatere zelo moteče stvari, zlasti pri navajanju imen. Še posebej slovenska nimajo prave sreče. Pavel Pestotnik je nenadoma Pavel Postojni (str. 14, opomba 16), da o posrbljanju ali pohrvatjenju Antona Kristana, Antona Korošca ali Franca Jankoviča (kajpak Antun K. in F. Janković) sploh ne izglablamo besed. Ne glede na morebitno spačenost imen v virih bi bilo potrebno (vsaj iz človeške pietete ob tako temeljni in prvinski stvari, kot je ime, a tudi iz čisto pragmatičnih razlogov jasnosti besedila) navajati »neponašene« oblike (nekaj drugega je seveda transkribiranje v posamezne nacionalne fonetične oblike). Zameriti je tudi neustrezno označevanje vseh nedelavskih strank (edino te so bile enorazredne oziroma so takšne hotele biti) za meščanske, ker je to znanstveno nevzdržno, zgodovinsko pa netočno — preseči je treba ideološke označitve iz dni, ko so bila vsem znanostim nataknjena marksovska Hoffmannova očala, skozi katere se je videlo vse le v barvi krvi.

In če se sedaj ozremo še po pomenu dela Začasnega narodnega predstavništva za Slovence, moramo reči, da je njegova bilanca hudo problematična in sporna. Samo eno njegovo delo je preživelo »časov silé« — ljubljanska univerza. A še ta se je razvila v izrazito slovensko ustanovo mimo volje nekaterih »jugoslavenarskih« ne le političnih ljudi, ki so ji v začetku namenili »državotvorno« vlogo pri vzgoji pripadnikov fantomskega troedinega naroda SHS. Vse drugo je bilo izrazito negativno: za lep čas je ugasnilo avtonomno slovensko parlamentarno življenje, o nas pa se je brez nas odločalo izven nas, le nekoliko videza so slovenski politiki delali v »Belgradu«. Niti ne naredili.

Igor Grdina

Josip Rus Andrej, Pričevanja in spomini. O sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji. Ljubljana : Borec, 1989. 396 strani.

Ko je bil leta 1863 ustanovljen v Ljubljani pod češkim vplivom Južni Sokol, po letu 1867 preimenovan v Telovadno društvo Sokol oziroma Ljubljanski Sokol, ni nihče niti pomislil, da bo to prvo slovensko športno društvo s svojim delovanjem aktiviralo ogromno Slovencev in povzročilo nastanek novega sokolskega gibanja, katerega značaj je bil do leta 1918 obramba pred tujim pritiskom in borba slovenskega naroda za politične, kulturne in ekonomske pravice v Avstro-Ogrski. Gibanje se je ukvarjalo izključno s telesno vzgojo in je bilo proti temu, da bi postalo privesek te ali one politične stranke. Kot so dejali, je temeljilo »na široki narodni miselnosti sloneči na svobodomiselnosti«. V stari Jugoslaviji, v novi politični klimi, pa je gibanje vse bolj dobivalo nalogo, da se zoperstavi idejam, ki so prihajale iz Sovjetske zveze, zlasti po letu 1929, ko je Sokol postal popolna režimska organizacija. Zakon, ki je takrat izšel, je v smislu diktature jasno določal, da so vsa vodstva imenovana in ne voljena. S tem so bila pri upravljanju organizacije dokončno uničena vsa demokratična načela. Ta Novi Sokol kot orodje v rokah diktature je bistveno spremenil svojo osnovno politično usmerjenost, tako da je, kljub temu, da je velik del prejšnjega Sokola podpiral spremembe, od pravega Sokola ostalo le še ime. Vse drugo se je oddaljilo od sokolske ideologije. Veliko članstva ga je zapustilo, mnogi pa so v okviru organizacije začeli boj za njegovo neodvisnost in samostojnost. Zeleli so, da Sokol postane zopet nepolitična telesno-narodna in moralno vzgojna organizacija brez strankarsko političnih ambicij. Ta boj, ki je zajel praktično le Slovenijo in se je vršil v Ljubljani, je bil vse bolj viden po letu 1935, ko se je načelnništvo Zveze Sokola kraljevine Jugoslavije iz Ljubljane preselilo v Beograd, v njem pa so na površje vse bolj prihajali France Lubej, Zoran Polič in Josip Rus, ki so na svojo stran začeli pridobivati vse več slovenskega članstva, zlasti potem, ko se je videlo, da se vlada povezuje z Italijo in Nemčijo. Po napadu na Jugoslavijo se je ta del organizacije priključil Osvobodilni fronti in začel boj proti okupatorju.

Temeljito se je o tem razpisal France Lubej-Drežnje v knjigi *Odločitve, Boj za demokracijo sokolstva na Slovenskem*, ki je izšla ob 40-letnici procesa na Taboru leta 1980. Gre v bistvu za nekakšno nadaljevanje spominov *Za sokolskim praporom*, kjer avtor opisuje dogodke od leta 1916, ko so ga vpoklicali v vojsko, do proslave ob dvajsetletnici Sokola v Ljutomeru 1923. Knjiga je izšla leta 1985, se pravi kasneje kot *Odločitve*. Malce drugače se je teme lotil Zoran Polič v knjigi *Vloga sokolske organi-*

zacije v zgodovini slovenskega naroda, Ljubljana 1952. Če želimo imeti celoten pregled nad zgodovino sokolstva na Slovenskem, pa seveda ne smemo iti mimo dveh del *Draga Stepišnika, Oris Zgodovine telesne kulture na Slovenskem* (Ljubljana 1968) in *Telovadba na Slovenskem* (Ljubljana 1974). To pa je v glavnem vsa literatura. Seveda gre še za nekaj samostojnih publikacij in člankov o posameznih družtvih. Malo, če pomislimo, kakšno vlogo je Sokol igral, vendar sorazmerno dosti, ko vidimo, da o nekaterih stvareh nimamo napisanega niti toliko. Zato smo veseli vsake nove publikacije, ki pride na knjižne police in obravnava sokolsko temo.

Letos je založba Borec izdala knjigo, ki sicer ne govori o sokolstvu, pač pa o enem izmed voditeljev tega gibanja v času med obema vojnama. Če smo bolj točni, ne gre za knjigo, kakršnih smo bili vajeni do sedaj. Gre za zbornik člankov, govorov, pisem in intervjujev Josipa Rusa, nekdanjega Sokola, pravnika, filozofa ter povojnega družbenopolitičnega delavca. Kot je napisal Jurij Perovšek, vsebuje zbornik 101 dokument. Tako spoznamo vsestransko dejavnost Josipa Rusa v vseh njegovih življenjskih obdobjih od zgodnjih let do prve svetovne vojne in udeležbe v bojih za severno mejo, nato od razčlenjevanja družbenih, političnih in filozofskih vprašanj v času med obema vojnama in v boju za demokratizacijo slovenskega sokolstva v drugi polovici tridesetih let, potem od Osvobodilne fronte v narodnoosvobodilnem boju, kasnejše graditve temeljev nove Jugoslavije in povojnega družbenopolitičnega dela do zadnjih izjav, ki jih je dal v vrsti razgovorov s predstavniki javnih občil. Dokumenti so natančno citirani, tako da jih v zapuščini, ki jo hrani Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ni težko najti. Sicer niso navedene oznake oziroma številke, pod katerimi se nahajajo, vendar to ni niti potrebno.

Zbornik je razdeljen na štiri dele, ki se znotraj delijo na posamezne poddele. Preden začnemo »listati« po dokumentih nam Jurij Perovšek oriše Rusovo življenje in delo. Seznan nas z njegovo mladostjo, vstopom v sokolsko organizacijo (zavedati se moramo, da je bil Rus v prvi vrsti Sokol). Opiše nam burna gimnazijska leta, čas prve svetovne vojne in dogodkov po njej, ko je decembra leta 1918 zbral 20 sokolskih prostovoljcev, ki so odšli kot samostojna četa v sestav bataljona kapetana Miroslava Martinciča v Področji na Koroškem in se januarja 1919 udeležili obrambnih bojev za karavanski predor, maja istega leta pa borbe na Gračarici. Nacionalno politično vodstvo v Ljubljani je namreč omahovalo, da bi samo poseglo v reševanje vprašanja slovenske severne meje, zato je to storil Rus sam. Takrat je nastopil trenutek, ki je pokazal eno njegovih življenjskih načel — zavest o nujnosti akcije, ko se odloča o narodu in njegovi zgodovinski usodi. Leta 1921 je končal študij prava, 1928 pa se je odločil še za študij filozofije, ker je menil, da se je v življenju treba dokopati do trdnih pojmov, da bi bile mogoče pravilne presoje in zanesljive odločitve. Vključil se je v demokratizacijo sokolstva (skupaj z Lubejem in Poličem) ter bil med predstavniki Sokola, ko je prišlo do znanega sestanka s komunisti 13. 1. 1941 v kavarni Majcen za Bežigradam. Od tod ga je pot peljala na ustanovni sestanek Osvobodilne fronte. Nato je moral v ilegalo in dobival številne dolžnosti. Tudi po vojni ni bilo nič drugače. Število funkcij, ki jih je opravljal, se ni zmanjšalo niti po upokojitvi. Zelo izčrpen življenjepis, ki bi se lahko primerno razširil, opremil z dodatnimi fotografijami in samostojno objavil. Res je Rusu posvečen že zbornik, toda menim, da bi s samostojno publikacijo o Rusu prodrli širše med ljudi in bi bilo 1000 izvodov (v tolikih je izšel zbornik) zagotovo premalo. Mnogim se namreč zdi zbornik, v katerem so objavljeni le dokumenti, malo preveč dolgočasen. To pa seveda ne pomeni, da je zanič. Zelo dober je, namenjen pa je zahtevnejšim bralcem.

Prvi del zbornika nosi naslov *Slovensko sokolstvo, vprašanja demokracije in dejanje Osvobodilne fronte*. Razdeljen je na štiri poddele: o idejni, moralni in družbeni vsebini sokolstva (14 dokumentov), o dr. Viktorju Murniku in njegovem prispevku k telesnovzgojnemu delu na Slovenskem (2 dokumenta), o neodvisnem pravosodju, etiki in načelnih vprašanjih družbenega reda (4 dokumenti) in o prelomnih letih slovenske zgodovine 1941—1945 (15 dokumentov). Dokumenti v tem delu nam dajo vpogled v Rusovo filozofijo, njegov način gledanja na sokolstvo, zlasti ko piše o disciplini, o odgovornosti, o narodu, državi in o moralni moči sokolstva. Seznanijo nas z dr. Viktorjem Murnikom, ki je v času od 1894 do 1904 izvedel temeljito preobrazbo telesnovzgojnega dela v Sokolu, in njegovim pomenom za razvoj ljudske telesne vzgoje, ter pokažejo Rusovo razmišljanje o etiki, pravu in slovenskem sodstvu. V zadnjem, četrtem poddelu so objavljeni Rusovi dokumenti, nastali v času od 1941 do 1945. V njih avtor razmišlja o demokratičnem sodstvu, o uradni rabi slovenskega jezika, o razmerjih med politikom in vzgojo.

Drugi del zbornika *Socializem in povojni čas* sestavljajo trije poddeli. Prvi je Utvarjanje temeljev socialistične ureditve, ki ga predstavlja 9 dokumentov. V njih spoznamo Rusove predloge in načrte o kazenskem postopku, o ureditvi ljudskih sodišč, o ustavi Federativne ljudske republike Jugoslavije... V drugem poddelu so z 18 dokumenti predstavljeni avtorjevi nastopi v javnem življenju, njegovi članki, pisma in osebni zapisi o Borisu Kidriču, Ferdu Kozaku, Edvardu Kardelju, ljudski poslanki

Nini Pokornovi in poslancu Francu Černetu-Klemnu, o prvem maju, Osvobodilni fronti in samoodločbi narodov. V tretjem poddelu je prikazano Rusovo razmišljanje o telesni vzgoji in socialistični družbi. Telesna kultura je zanj izredno pomembna. To lahko sklepamo po vseh šestih dokumentih, ki so objavljeni.

Zelo zanimiv je tretji del zbornika z naslovom *Spomini in intervjuji*. Objavljenih je 21 spominskih zapisov in intervjujev, ki jih je Rus dal ob raznih pomembnih jubilejih Petru Božiču, Mancu Košir, Dragici Mordej, Nadi Mavrič, Miranu Sattlerju, Dušanu Zeljeznovu, Janezu Zadnikarju, Milanu Medenu, Bogomirju Šeficu in Bojani Žokalj-Jesih za razne revije in časopise. V njih spoznamo Josipa Rusa tudi z malo manj uradne strani, kako je kot prostovoljec doživljal borbo za severno mejo, v kakšnem duhu se spominja Visa; Kočevja, prvih stikov s predstavniki KPS, kaj je počel v prostem času, ki mu ga je vedno zmanjkovalo... Zadnji četrti del objavlja dokumente, v katerih spoznamo kaj so drugi mislili o Josipu Rusu. Pet tekstov, katerih avtorji so Edvard Kardelj, Sergej Kraigher, Maks Šnuderl in France Šetinc, je nastalo ob visokih življenjskih jubilejih, sedem pa jih je bilo napisanih oziroma »prebranih« ob njegovi smrti. Njihovi avtorji so Viktor Konjar, Martin Ivanič, Tone Florjančič, Franc Šetinc in Zoran Polič.

Ko vse te dokumente »predelamo«, nam je Rus še bližji. Bližje so nam njegove ideje, pogledi, misli, za katere se je boril, zavzemal in jih zagovarjal bodisi kot Sokol, bodisi kot pravnik, filozof, bodisi kot član Osvobodilne fronte in bodisi kot človek. Marsikateri dogodek nam je pokazan v novi luči, marsikateri razložen na njegov način. Mogoče se z določenimi njegovimi tezami niti ne strinjamo. Nič hudega. To ni več stvar zbornika. Ta je svojo nalogo opravil. In to zelo dobro.

Boris Rozman

Karel Šiškovič, *Znanstveno razmerje do vprašanja narodnosti*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1989. 370 strani. Studije, razprave, sporočila.

Ze pred časom, na vsak način pa ne kasneje od lanskega poletja, je nekako na klasičen način, brez javnih predstavitev in okroglih miz ter modnih založniških prijemov izšlo delo z zgornjim naslovom v knjižni zbirki Kulturna dediščina, Založništva tržaškega tiska. Ni odveč, če na tem mestu omenimo izredno prizadevnost urednika knjižnih izdaj te tržaške založbe, Marka Kravosa, ki je za izid knjige tudi najbolj zaslužen. Izredno poglobljeno spremeno besedo je knjigi na pot in sopotniku mnogih bistvenih odločitev za slovensko manjšino v Trstu napisal Boris Race, dolgoletni voditelj Slovenske kulturno-gospodarske zveze v Trstu, osrednje organizacije Slovencev, ki živijo v Italiji.

Spise in razprave, ki so bistveni segment znanstvenega dela avtorja (knjiga je namreč izšla postumno), je zbral in uredil dr. Pavle Stranj, sodelavec Karla Šiškoviča ter znanstvenik Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu. Obsežno, a žal le časovno omejeno bibliografijo so zbrale Ksenija Majovski, Magda Pavlič Maver in Serena Kozina Kapič. Iz bogatega opusa dr. Karla Šiškoviča je uredniški odbor odbral najbolj pomembna in značilna dela ter jih strukturiral po tematskih sklopih v naslednjih poglavjih: 1. Pristopi k narodnemu vprašanju, 2. Pogledi na italijansko politično prizorišče, 3. Temeljni zakona za Slovence v Italiji, 4. Življenjska vprašanja manjšine, 5. Bibliografski popis 1962—1982.

Še posebno v prvem razdelku je nekaj zanimivih zgodovinskih razprav, ki ob tem, da osvetljujejo obdobje, ko je bilo citiranje Kardelja in Lenina že dovolj, da je bila razprava dobra, prinašajo tudi nekaj časovno objektivnih stališč, ki bodo zanimiva še za kasnejše znanstveno delo. V mislih imamo dela kot »Problematika manjšin kot poseben vidik narodnostnega vprašanja« ali »Vprašanje narodnih manjšin v Italiji in stališče strank«, ki segata na področje teorije in ideologije. Zgodovinsko obarvani so »Zapiski o stališčih italijanskega delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja v tako imenovani Julijski Benečiji (do leta 1941)« ali polemični zapis »Temeljni problemi primorske politične zgodovine« ob izidu istoimenske Karmaunerjeve knjige, pa do recenzije »Nekaj misli v zvezi s knjigo prof. Pleterskega, posebej pa v zvezi s socialno demokracijo«. Tematsko nekako historično spadata v ta sklop članka o »Južni Tirolski« (s podnaslovom Nemško-italijanski odnosi od leta 1918 do leta 1968) ter razprava »Južna Tirolska — enkratnost ali zgled?«, ki je izšla ob izglasovanju južno-tirolskega paketa pravic za nemško manjšino.

Ob prebiranju vsega tega gradiva ostaja občutek, da je bil avtor nedvomno izredno temperamentna oseba, in izraz časa, v katerem je živel, ki pa danes ozatonu ideologije ostaja le nekako anahronističen in brezbarven. Članki slonijo v glavnem na objavljeni literaturi ter so izrazito partijni v obrambi stališč in argumentov, ki so sad subjektivnega gledanja na vlogo delavskega gibanja v omejenem času in prostoru.

V drugem poglavju obravnavajo spisi dr. Karla Šiškoviča poglede na italijansko politično prizorišče z razpravami, ki kažejo na globoko poznanje obdelane tematike. Razprave kot »Fašizem v Italiji«, »Model socializma za moderno industrializirano državo«, »Staro in novo po volitvah v Italiji (1972)«, »Junjske volitve v Italiji, v deželi in med Slovenci (1975)«, »Italijanske parlamentarne volitve 1976«, »Programski sporazum v Italiji«, »Parlamentarne in evropske volitve leta 1979 v Italiji«, kažejo na globoko poznanje italijanskega političnega in socialnega tkiva. Seveda je analiza volitev le fragmentarna in nepopolna za obdelani povojni čas, so pa zbrani in komentirani podatki osnova za konkretno analizo povojnega političnega razvoja italijanske politike. Mislim, da je bil prav v analizi volilnih rezultatov v povojni Italiji Šiškovič izrazito zanesljiv in pronicljiv raziskovalec ter da je to blago manj pokvarljivo od ostalih zbranih spisov.

V tretjem poglavju so zbrani članki in razprave, ki govorijo o temeljih zakona za Slovence v Italiji kot enem izmed najbolj determinantnih področij Šiškovičevega raziskovanja in ustvarjanja zadnjega desetletja njegovega življenja. Vse razprave so še izredno aktualne, saj do kakršnekoli pravice, ki bi bila uzakonjena s strani italijanske republike, Slovenci še niso prišli. Raziskave in razprave »O problemih pravne ureditve Slovencev v Italiji«, »Predlogi za pravno ureditev položaja Slovencev v Italiji«, »Slovenska vprašanja v dveh mandatnih dobah dežele Furlanije—Julijske Krajine«, »Mednarodna konferenca o manjšinah«, »V duhu Helsinkov in osimskega sporazuma«, »Uspešno ali neuspešno delo posebne komisije za slovenska vprašanja«, »Okvirno gradivo o položaju Slovencev v Videmski pokrajini«, »Načelo globalnosti v zakonih za zaščito manjšin in problem Beneške Slovenije«, kažejo na dokajšnje in zavzeto razglabljanje o tem, kar bo v zadnjem desetletju pred avtorjevo smrtjo njegova glavna obsesija: globalna zakonska zaščita vseh Slovencev v Italiji od Milj do Trbiža. Obravnavano področje je tudi zaradi pomanjkljivega izida konferenčnih dokumentov iz leta 1974 primarno pričevanje.

Četrta razdelek vsebuje nekaj izredno aktualnih tematik, ki so temeljna za obstanek in razvoj manjšine tudi v današnjih dneh, saj se njih reševanje zavlačuje iz zakonodajne v zakonodajno dobo italijanskega parlamenta. V razpravah kot »Pravna ureditev slovenske šole«, »O pravici slovenskega jezika«, »Izhodiščna načela za vrednotenje socialnogospodarskih in prostorskih problemov Slovencev v Italiji«, »Razvoj družbenogospodarske strukture Slovencev v Italiji« ter »Zapisek o pravicah pri rabi slovenskega jezika« je viden prehod Šiškovičevih znanstvenih prizadevanj od zgodovinskega k sociogospodarskim in zakonodajnim problemom. Vse več se kaže tendenc k homo politicus. Raziskavo dr. Karla Šiškoviča pogojuje njegovo angažiranje v vladni komisiji za določitev zakona o zaščiti Slovencev v Italiji.

Razpet med znanstvenim delom, manjšinsko angažiranostjo ter politiko, se je avtor vse bolj nagibal k slednji. Potem ko je začrtal pot Slovenskemu raziskovalnemu inštitutu in ko je postavil znanje kot prvovrsten faktor vsakega raziskovalnega dela, je avtor teh razprav, stran iz ljubljanskih okvirov, ki so ga utesnjevali, v Trstu ob velikem razumevanju vodilnih struktur položil temelje izredno zanimivemu eksperimentu, da je z eno nogo stal v znanosti, z drugo v politiki. Zgodovinska osnova njegovega formiranja in izobrazbe je prevladala pri odločitvi, naj zaščitni zakon zaobjame vse Slovence, od tržaških do goriških in beneških. Kot izhaja danes iz nekaterih dokumentov, bi Slovenci v Trstu in v Gorici že lahko razpolagali z določenimi zaščitnimi normami. Šiškovič, ki je prav v izteku svojega življenja določal spodnjo in zgornjo mejo sprejemljivega v t. z. Cassandrovi komisiji, je bil in je ostal vedno dosleden resnici, da so Slovenci v Italiji eno ter da mora biti zaščita enaka za vse, pa naj gre za Tržačana, Goričana ali Benečana. Kot rečeno, je knjiga izšla ob skeptičnem vprašanju ali trditvi, da bo globalni zakon o zaščiti sprejet, ko Slovencev v Italiji ne bo več. Kljub tem trditvam, ki kažejo na določeno mero malodušja, ki preveča manjšino ob prelomu desetletja, ni po mojem mnenju še nič zamunjenega, in prav spisi dr. Karla Šiškoviča kažejo na vitalnost in radoživost kulturnih in znanstvenih struktur v zamejstvu.

Boris Gombač

Acta historico-oeconomica Iugoslaviae. 15(1). Zagreb : Školska knjiga, 1988. 240 strani.

V tej številki Acta je objavljeno še nekaj referatov z mednarodnega simpozija o zgodovini živinoreje in njenem pomenu za jugoslovanske narode, ki je bil v Budvi 26.—28. III. 1987. Večji del referatov s tega srečanja je bil že objavljen v Acta 14(1), 1987 (glej ZČ 42, 1988, 610—613). V tej številki je dodanih še nekaj drugih razprav.

Ante Rukavina je v kratkem preglednem referatu, ki temelji na ustreznih literaturi, prikazal Povijesni značaj stočarstva na Velebitu. Obravnava živinorejo tega območja, seveda predvsem pašno, od prazgodovine do sedanjosti. Impresiven je njen

zaton, ker so jo spodrinile druge donosnejše gospodarske panoge. Razprava je ponazorjena z nekaj fotografijami.

Obsežno in zelo temeljito razpravo z naslovom Stočarstvo i stočarski proizvodi Kosova i susednjih krajeva 1455—1800, ki temelji deloma na arhivskih virih, pretežno pa na literaturi, je prispeval Bogumil Hrabak. Obravnava stanje in razvoj živinoreje ne samo Kosova, temveč tudi južne Srbije, Makedonije, Albanije in Grčije skozi tri stoletja in pol, torej v obdobju turške nadvlade. Izčrpno so obdelane prirodne razmere za živinorejo in družbeni vplivi, ki so jo pospeševali in zavirali. Zanimiv je avtorjev ekskurz o transhumantni paši, kjer zavrača poglede Fernanda Braudela. Le malo pa je orisov o živinskih boleznih. Pomembni so številčni podatki o posameznih vrstah živine. Podrobno je osvetljena vloga živinoreje v gospodarskem življenju prebivalstva. Obdelana je trgovina z živino in živinskimi proizvodi, ki je bila glavni vir denarnih prihodkov kmečkih ljudi. Bolj sumarno je prikazana gospodarska politika turške države v zvezi z živinorejo, in to na osrednji, pokrajinski in krajevni ravni. Pospesevanje živinoreje naj bi predvsem pripomoglo k oskrbi ljudi v čedalje bolj razvijajočih se mestih. Škoda je, da nekateri za tamkajšnje razmere značilni strokovni izrazi, npr. sejmene, filuredžije itn. niso raztolmačeni.

Vesna Vučevac-Bajt je v referatu Povijesni preobražaj primitivnih pasmina svinja u visokoproduktivne na teritoriju Hrvatske, ki temelji izključno na literaturi, prikazala dva poskusa omenjene preobrazbe, od katerih prvi med vladanjem Marije Terezije še ni uspel, drugi poznejši pa je. Opisane so domače samonikle svinje na Hrvaškem: šiška, turopoljska svinja, bagun, mangalica in pozneje vzgojena slavonska svinja — fajferica. V referatu v bistvu ni nič novega, zanimive pa utegnejo biti fotografije obravnavanih pasem svinj, čeprav so tehnično slabše.

Milka Zdraveva je v razpravi Udeo stočarstva u privredi Makedonije u prvoo polovini 19. veka, ki temelji le na objavljenih delih, dala pregled predvsem ekstenzivne živinoreje, ovčarstva in kozarstva. Prikazani so načini reje živine in tržni običaji pri njeni prodaji. Navedeno je veliko številčnih podatkov o živini za posamezne kraje. Tudi v tem referatu je poudarjen pomen živinoreje v gospodarskem življenju prebivalstva.

Smiljana Đurović je v referatu Stočarstvo kao deo privrednog bogastva Jugoslavije 1918.—1941. godine — faktor industrializacije, ki temelji le na standardnih statističnih publikacijah in ustreznih literaturi, poudarila pomen živinoreje kot dela narodnega bogastva. Navaja podatke o živini kot surovinski podlagi za nastanek in razvoj več industrijskih vej v Jugoslaviji. Med večjimi obrati mesno-predelovalne industrije, ki so preživeli svetovno gospodarsko krizo, navaja iz Slovenije tri: Benkovega iz Murske Sobotne, Tavčarjevega ter veleklavnico Hermann Wögerer iz Maribora. Zanimivo je, da je bilo konec leta 1938 od 109 usnjarn in krznarn v Jugoslaviji kar 50 v tedanji Dravski banovini.

Nikola L. Gačeša je obdelal Osnivanje i delatnost Saveza stočarskih odgajivačkih zadruga u Novom Sadu (1935—1941), ki temelji na ohranjeni dokumentaciji obravnavane Zveze. Kadar bo kdo raziskoval zgodovino slovenskih živinorejskih — selekcijskih zadrug bo to delo lahko služilo za primerjavo. Zveza si je prizadevala za gojitev, izboljšavo in povečanje števila živine pri zadrugnikih — članih. V kratkem času je dosegla lepe rezultate.

Zoran Lakić je prikazal Partizanske stočne farme u Crnoj gori 1942. godine, katerih pobudnik in organizator je bil Moša Pijade. Delo temelji na arhivskih virih in literaturi.

Mihajlo Ljumović je prispeval referat Prirodni i ekonomski uslovi kao činioci razvoja pojedinih vrsta stoke i njihovog teritorialnog razmeštaja. Ta zanimiv referat je bolj agronomskega značaja in ima malo zgodovinskih prvin.

Bolj aktivističen in za sedanjost prilagojen je referat Zdravko Žvorc: Stočarstvo brdsko-planinskog područja SR Hrvatske u uvjetima općenarodnog obrambenog rata.

S tem so obdelani referati omenjenega simpozija. Kot vidimo iz prejšnje in te številke, Slovenci nismo prispevali nobenega referata. To je škoda, saj je živinoreja v Sloveniji že od zdavnaj pa tudi še sedaj od jugoslovanskih republik najbolj razvita. Ta očitek seveda ne leti na rovaš organizatorja simpozija dr. Ercega, saj si je prizadeval dobiti referente tudi od nas.

Ivan Erceg objavlja razpravo Francuzi u Vojnoj krajini: Prilog poznavanju materialnog i demografskog stanja u Plašćanskoj eparhiji (1810/1811). Pisec obravnava razmerje med novimi francoskimi oblastniki in Plašćansko eparhijo (episkopijo). To razmerje je posebno zanimivo, ker Francozi niso imeli izkušenj v odnosih s pravoslavno Cerkvijo. Na podlagi arhivskega gradiva v AS je prikazal status Cerkve in dohodke duhovnikov, stanje in gibanje prebivalstva, razmerje med spoloma in versko pripadnost prebivalstva. V prilogi so dodani prepisi izvornih dokumentov, kjer izjemoma ni pretirano veliko tiskovnih napak.

Sime Peričić je na podlagi arhivskih virov, manj pa literature, prispeval razpravo Prilog poznavanju ekonomskih prilika Boke Kotorske u XIX. stoljeću. Pisec je zbral

številčne podatke o gojenih rastlinah, njihovih pridelkih in vrednosti, enako je ugotovil strukturo živinoreje in število živine, ki je bila glavni vir za obstoj tedanjih prebivalcev. Obravnavano je tudi pomorstvo kot pradavna dejavnost. Obrt pa je večinoma služila le za domače potrebe.

Ivica Golec je napisal na podlagi literature in tedanjega časopisja razpravo Gospodarstvena bratovština Petrinjska. V bistvu gre za podobno ustanovo kot so bile pri nas Kmetijske družbe in z istimi nalogami. Kako lahko slab prevod povzetka tujce naravnost zavaja, je vidno pri tem sestavku. Tu ne gre za ekonomijo, gospodarstvo kot tako, temveč za kmetijstvo, prevedeno pa je popolnoma napačno z »Wirtschaftliche Bruderschaft...« namesto Landwirtschaftsgesellschaft, ko vendar ni šlo za nobeno cerkveno bratovščino.

Stjepan Sršan objavlja nadaljevanje razprave iz arhivskih virov: Pregled gospodarskog i demografskog stanja Vukovarskog vlastelinstva. Zbranih je veliko podatkov, tudi s faksimili, ki pa so zanimivi predvsem lokalno.

Objavljeno je še šest knjižnih prikazov in pozdravni nagovor predsednika Zveze zgodovinarjev Jugoslavije prof. dr. Miomira Dašića na omenjenem simpoziju v Budvi. Kot v prejšnjem so tudi v tem zvezku nemški prevodi povzetkov porazni. Prevajalka kreira kar nove nemške besede, npr. Umgestelung, Ackerfelder itn. Zdi se, da je tu vsaka beseda odveč.

Jože Maček

Milan Sagadin, Kranj — Križišče Iskra. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja. Ljubljana : Narodni muzej, 1988. 158 strani, priloge. (Katalogi in monografije, 24).

Knjiga na 158 straneh, s 64 tabelami in 19 prilogami obravnava tretjo odkrito veliko nekropolo na območju današnjega mesta Kranja. Čeprav se je na njej, kot na grobišču okoli farne cerkve, pokopavalo skoraj do novejšega časa, monografija-katalog zajema, kot kaže podnaslov, samo najdbe starejših obdobj.

Monografijo, razdeljeno na več poglavij, začenja M. Sagadin po kazalu in predgovoru (7—10) v uvodu (13) z opisom zgoščene zgodovine prostora, ki leži na najnižji terasi desnega brega Save med današnjo železniško postajo in tovarno Iskra. Iz opisa je razvidno, da je bila tu do 18. stoletja cerkev sv. Martina s pokopališčem, sodila pa je k naselju Stražišče (prvič omenjeno 1002). Ko je bila cerkev zapuščena in porušena, je bil prostor uporabljen v razne namene, ki so zelo pogosto posegali tudi v spodnje plasti zemlje in jih stratigrafsko oškodovale. Glede na arheološke najdbe, ki so s temi posegi prihajale na dan, ter glede na zgodnje omembe cerkve (župnik omenjen 1248) in prostora v starih virih je bil prostor registriran kot spomenik I. kategorije. Zato je 1977 pred gradnjo cestišča na tem prostoru avtor kot član Zavoda za spomeniško varstvo Kranj opravil zaščitne raziskave pod mentorstvom A. Valiča, tedanjega kustosa Gorenjskega muzeja v Kranju.

Na tem prostoru so odkrili poleg 264 pokopov mlajšega obdobja tudi 279 grobov predсловanskega časa in zgodneslovanskega obdobja. Uvodu knjige sledi opis grobov (14—32), zidanih grobnic, arhitektonskih ostankov na grobišču: temelji nekdanje cerkve sv. Martina, romansko pokopališko obzidje, temelji okostnice-rotunde, polne kosti, razporejenih v štirih plasteh, in nedoločljiv polkrožen objekt iz sphane ilovice (33—34), nato pa opis slučajnih najdb (35—38). V nadaljevanju nas avtor seznanja z značilnostmi grobišča in grobov (o načinu in smeri pokopov, o legi rok in lobanje) ter o antropoloških značilnosti skeletov (39—44).

Po avtorju je prostorno raziskana samo polovica grobišča ali celo manj. Raziskave so pokazale, da je bilo na tem delu že svoj čas poškodovano in uničeno veliko število grobov z mlajšimi pokopi in drugimi posegi. Z njimi je bila tudi zabrisana večina obrisov staroslovanskih grobnih jam. Po pokopih, ki so segali v prodrnato plast, sodi, da so bile jame najbolj pogosto štirioglate z zaobljenimi vogali, z grobno konstrukcijo v obliki kamnite obloge, ali samo bolj ali manj obdane s kamni, kar je na tabelah nazorno prikazano v risbah za posamezne grobove. V neznatnem številu grobov (12) je ugotovljena deska ali lesena obloga. Nekateri »staroselski« grobovi naj bi imeli tudi zidano grobnico. Pri grobovih iz obeh obdobj so ugotovili tudi pojave žganja v grobu in nad grobom. Glede na nedotaknjenost posameznih starejših pokopov se avtorju vsiljuje misel, da so bili verjetno nad zemljo označeni. Kljub gostoti pokopavanja na tem prostoru zasleduje avtor določene stratigrafske momente, ki naj bi naznačile določene faze pokopavanja, kar je skušal na prilogah tudi grafično prikazati.

Nekropola se odlikuje razen enega primera (grobova št. 51 in 52) z enojnimi pokopi, ki so bili z manjšim ali večjim odklonom usmerjeni v glavnem Z—V. Izjemo kažejo posamezni starejši grobovi z usmeritvijo S—J. Lega rok je pri obeh skupinah dokaj neenotna, čeprav prevladuje iztegnjena ob telesu. Enako je tudi z lego glave, ki je lahko obrnjena na levo ali desno stran z več ali manj nagiba na vznav ali na

prsih, odvisno od pritiska zemlje ali od podloženega vzglavnega kamna, ki je na tej nekropoli pogost pojav. Določena premeščanja, premiki ali dislokacije drugih kosti v posameznih grobovih po avtorju niso posledica sesedanja zemeljskih plasti in zato je zanj ta pojav nepojasnen.

V naslednjem odstavku prehaja avtor na obdelavo drobnih predmetov grobnih inventarjev, ki jih deli na ustaljen način: na nakit (obsenčniki, uhani, prstani, okrasne sponke-fibule, zapestnice in steklene jagode) in na uporabne predmete (noži, pasne spone, ključi, glavniki, lončenina, steklo in kamnita krogla).

Temu poglavju sledi zaključek, v katerem skuša avtor dodatno z zgodovinpisjem ustvariti zgodovinsko sliko slovanskih prebivalcev naselbine Stražišče, h kateri naj bi sodilo pokopališče slovanskega obdobja (66—69). Po prevodu teksta v angleščino (73—138) sledi dodatno antropološko poročilo avtorice T. Tomazo-Ravnik. Ta zajema obdelavne rezultate staroselcev ločeno od slovanskih okostij. V poglavju »diskusija« skuša avtorica tabelarno narediti nekaj primerjav z drugimi raziskanimi grobišči na Slovenskem, med drugim tudi z onim okoli farne cerkve v Kranju. Po zaključku sledi seznam okostij po spolu, starosti, ohranjenosti in telesni višini oseb. Ta del teksta je dan vzporedno v slovenskem in angleškem jeziku. Knjiga končuje s seznamom predmetov na tabelah in s pojasnili o prilogah, ki jih je izrisal sam avtor. Nato sledi 51 tabel risb, 13 tabel fotografij in 19 prilog.

Toliko o vsebini knjige. V naslednjem tekstu bi se radi pomudili še s posameznimi problemi, ki jih avtor odpira pri obdelavi in tolmačenju gradiva.

V prvem stavku poglavja »Način pokopa« pravi avtor: »Ne da bi hoteli delati prezgodnje zaključke, je že na začetku treba opozoriti na izrazito dvojnost grobišča« (39); pri tem ima v mislih nižje plasti, v katerih je pokopan del domorodnega ter del zgodnjelosovanskega prebivalstva. Ko je že beseda o grobišču, se nam zdi, da je treba upoštevati tudi zgornji horizont z 264 pokopi (161), ki je gotovo nastal v več obdobjih. Ne glede na ta moment tudi pri obdelavi spodnjih plasti, ki jim avtor posveča vso pozornost, ni jasno, katere pokope opredeljuje kot staroselske. Nakazuje jih samo na razpredelnici na prilogi 5 — kombinacijske tabele grobnih značilnosti in dodatki — skupaj 30 (249 slovanskih), na prilogi 15 — razpored grobov iz posameznih obdobj — je označenih le 12 in na prilogi 16 — razporeditev grobov obdobja preseljevanja ljudstev in starejšega ketlaškega obdobja — 27, v antropološkem delu pa 28 (141), medtem ko jih je v »Zaključku« kar 30 (66). Nikjer ni razvidno, ali so tu všete zidane grobnice A — F, za katere avtor meni, da »so očitno starejše od staroslovanskih pokopov« (33).

Pri obdelavi gradiva skuša avtor vsak tip najdbe tudi kulturno in kronološko opredeliti, tj. postaviti v čas od 1. polovice 6. stoletja nekako do konca trajanja belobrdske skupine. Toda po nekaterih najdbah, zlasti pri onih zunaj grobov in pri nekaterih grobnih celotah, je možno sklepati, da je uporaba grobišča hipotetično začela mnogo prej. Temu v prid bi govorila predvsem fragmenta dveh fibul (T. 45: 4, 6), za katera sam avtor meni »da nakazujeta frekventiranost raziskovanega območja že v starejših obdobjih« (57). Isto bi rekli za bronasto sponko za spenjanje ogrlic (T. 45: 8) in še nekatere druge pojave. Med te gotovo sodita grobova št. 153 in 176 z železnimi ključi kot dodatki (69). Komparacije za datacijo tega tako izrazitega rimskega predmeta so zaenkrat dokaj neustrezne, zlasti če obstajajo zaprte grobne celote (primerjaj Forschungen in Lauriacum 4/5, 1957, 47 s., T. 19, T. 52: 4, T. 53: 4), datirane z denarji v 4. stoletju (ibidem, 169). Za uporabo grobišča v tem času bi govorili tudi najdeni fragmenti kozarcev v zasipni zemlji slovanskih grobov, ki gotovo sodijo k obliki najdenega kozarca v grobu št. 9 (62). Ta oblika v splošnem predstavlja Isings Formo 106 z več variantami (C. Isings, Roman Glass from dated Finds, Archeol. Traiestina 2, Groningen/Djakarta 1957, 126 s.), datirano v 4. in na prehod v 5. stoletje, ne glede na to, ali so imeli polkroglasto, sploščeno ali usločeno dno.

Tudi stekelca — medaljonski deli posod, imenovani vetri dorati, ki so najdeni ob glavi skeleta št. 183 (26 s.), že glede na ostale najdbe v tem grobu niso zanesljiv element za etnično oziroma kulturno in časovno opredelitev. Ne glede na konstrukcijo grobne jame in tudi na globino, v kateri se je grob nahajal, je bil s tem inventarjem lahko staroselski kot tudi slovanski.

Tudi opredelitev inventarja groba št. 266 oziroma pasne spone v mlajšo fazo ketlaške skupine (Priloga 15) ni pravilna. Vzporejanje s spono iz groba št. 3 z nekropole v Batujah — Sv. Jurij ne bo držalo. O tej najdbi je bila že beseda v znanstveni literaturi (Arheološki vestnik 33, 1982, 89 in opomba 79), pa zato ne bomo o njej dalje razpravljali. Ravno tako nimata zveze s slovanskim obdobjem sponi iz grobova št. 86 in 87 s pujskogrojske nekropole (Zgodovinski časopis 26, 1972, 14 s.), še manj s sponami z nekropole v Središču (glej za ta tip spone: S. Bešlagić, Grborezi — srednjovekovna nekropola, Sarajevo 1964, 83 s.). Za spono iz kranjskega groba št. 13, ki ga prstan prepričljivo postavlja v slovanski čas, pa moramo upoštevati dane podatke, ki so označeni pri opisih tega in groba št. 15. Po teh je grob št. 13 uničil otroški grob št. 15, od katerega je ohranjena samo lobanja (T. 4). Spričo situacije v tej grobni jami in dej-

stva, da je spona ležala »pod okostjem« št. 13, je v bistvu sodila k uničenemu grobu št. 15. Tu se ne bi zadrževali pri ostalih omenjenih primerih, ker pri omembi groba št. 6 v Hajdini ni spona, temveč zaponka-fibula; »spona« iz groba št. 14 z nekropole Bled-Pristava je fragment kresila, na katerem je z rjo zlepljeno šilo (P. Korošec, *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika*, 1979/2, T. 8: 12, 13). Že te opombe izpričano kažejo: prvič; da ne moremo na podlagi naštetih primerjav pripisati pasne spone materialni kulturi alpskih Slovanov, t. j. ketlaški skupini; in drugič, da sta grobova št. 15 in 266 po danih momentih pokopa iz predslovanskega obdobja. Glede na značaj grobnih inventarjev s ključki (bržkone tudi zidane grobnice) pa na datacijo steklenih kozarcev (da pri tem ne upoštevamo omenjenih fragmentov fibul), ter groba št. 4 z glavnikom, je gotovo, da moramo na tem delu nekropole računati s še starejšimi pokopi od 1. polovice 6. stoletja, kot za pričetek pokopavanja na tem mestu predlaga avtor (66).

V zvezi s ketlaškim horizontom skuša avtor z globino grobov izločiti dve fazi, ki naj bi se razločili po dveh razvojnih stopnjah v tehnologi izdelave predmetov (67). V starejšo fazo naj bi sodili predmeti, izdelani po tehnološki tradiciji karantanske akupine, t. j. z zvijanjem žic in kovanjem. Sem naj bi sodili obsenčniki tipa 2, 4, 5, ter kovani oziroma gravirani luničasti uhani. Po izčrpnih analizi ugotavlja avtor, da »v nobenem primeru skelet s pridatki prve skupine — verjetno faze — ni ležal nad skeletom s pridatki druge (z litimi predmeti), obratno pa dvakrat«. Med prvine starejše ketlaške faze uvršča avtor tudi **kovane** luničaste uhane. V zvezi s tem tipom nakita moramo podčrtati, da zaenkrat ni narejena nobena tehnična analiza (rentgenska), ki naj bi za posamezne primere pokazala fakturo kovinskih plasti pri teh predmetih in s tem potrdila ugotovitev. Vsi sklepi o tehniki izdelave so zasnovani le na navidezni presoji, zlasti po fotografijah predmetov v publikacijah. Sodeč po enakih najdbah uhanov s ptujskograjске nekropole in številnega tovrstnega gradiva z drugih najdišč je po vlivnih šivih, čeprav zelo redko ohranjenih ob robovih lunule, lahko soditi, da so bili tudi ti enako kot emajlirani uhani liti. Končno bi za to govorila tudi zelo ravna hrbtna površina lunul, ki je lahko pridobljena le z litjem, ne pa s kovanjem, in navsezadnje lepo ohranjene jagode na njenih krajcih, česar s kovanjem ravno tako ni možno izpeljati oziroma oblikovati (glej uhane s kranjske nekropole: grob št. 16, T. 5: 7, 8, grob št. 66, T. 12: 11—12, grob št. 90, T. 15: 10 in T. 60: 10—12). Med primere, ki smo jih v različnih zbirkah imeli na vpogled, so s karantanskega ozemlja kovani zaenkrat samo srebrni uhani iz groba št. J 1, J 2 z nekropole na Judenbichlu v Judendorfu (H. Dolenz, *Die Gräberfelder von Judendorf bei Villach, Neues aus Alt-Villach* 6, Villach 1969, 31, T. 33: 8, 9). Po grobnih celotah drugih nekropol (npr. ptujskograj-ski) je težko soditi, da je ta tip uhana z omenjenimi obsenčniki predstavljal starejši kulturni horizont znotraj ketlaške skupine.

Zanimiv inventar, o katerem kaže še razpravljati, je iz groba št. 169 (T. 24: 6—10), zdi pa se nam, da mu avtor ni posvetil dovolj pozornosti. Za spono v tem grobu omenja paralele s spono iz groba št. 8 z nekropole Nin-Ždrijac (J. Beloševič, *Materijalna kultura Hrvata...*, T. 42: 14), ki je najdena v grobu v spremstvu keramične posode (ibidem, *Razpredelnica* na str. 28/29, T. 89: 1) z dokaj arhaično obliko, t. j. z barbarizirano pozno antično formo. To posodo Beloševič vzporeja z enako iz groba št. 7 z nekropole Stankovci (ibidem, 112 s., T. 89: 1, 2), kjer se je nahajal v inventarju koščen glavnik z letvo polkrožnega preseka. Čeprav je avtor ta grob zaenkrat datiral v 8. stoletje (Inv. *Archaeol.* 1975, Y 193: 2), ostaja kronološko vprašanje najdb odprto, ker se enak tip spona zelo pogosto pojavlja v grobovih (tudi bojevnikov) srednje Evrope iz avarskega obdobja; kot Zwölfaxing v Sp. Avstriji (A. Lippert, *Prähistorische Forschungen*, H. 7, Wien 1969, 57, T. 56: 2, T. 70: 9), Alattyán v Panoniji (I. Kovrig, *Arch. Hung.* 40, 1963, T. 31: 22, 23, T. 40: 22), ob srednji Donavi pa v Devinski Novi vesi idr., ki pa v tem krogu ni etnično opredeljen. Ta tip spon je končno znan tudi iz zgodnjesrednjeveških grobov Istre (B. Marušić, *AV* 18, 1967, 338, T. 6: 1), Furlanije in Italije ter dalje na zahodu, kjer so datirane v 2. polovico 7. stoletja (V. Bierbrauer, *Invillino-Ibligo in Friaul I, München* 1987, 167 s.).

Ne glede na datacijo teh spon v kranjskem grobu preseneča prisotnost bronaste aplikle ali okovja, ki ima, kot navaja avtor, paralele v primeru iz groba št. 324 (Inv. *Archaeol.* 1975, Y 238: 11) in v trojnem grobu št. 322 nekropole Nin-Ždrijac (Materijalna kultura Hrvata, T. 25 in 26: 31). Beloševič bi rad videl v trojni grobnici pokop ene družine. Same najdbe pa po presoji najdenega inventarja kažejo na prvi pogled medsebojne kulturne in tudi časovne razlike, ki bi težko govorile za »družinsko« povezanost tu pokopanih ljudi. Če gre za pridatek k enemu okostij tega groba, bi aplikla bolj kazala na povezanost z onim z mečem, sulico in ostrogami, ki so gotovo izraz karolinškega hotenja (Z. Vinski, *Jahrb. d. R.-G. Zentralmuseum* 30, 1983), a so v spremstvu steklenice in keliha, ki sta frankovski import iz severne Italije.

V kranjskem grobu je poleg omenjene aplikle in pasnih spon še en zanimiv pridatek, t. j. nož — opredeljen kot britev — z nenavadno nožnico, oblikovano iz pravokotne in na pol zvite železne pločevine, ki predstavlja za naše področje enkratno najdbo. Čeprav je od noža ohranjen samo del rezila, po analogijah za nožnico lahko

domnevamo, da gre za tip noža z dolgim trnom, ki je bil na vrhu krožno zvit v zanko. Ta tip nožev je zelo pogost pridelek v t. i. »langobardskih« grobiščih Furlanije. Po ohranjenih delih tekstila v rji nožnice kaže, da so ga nosili obvitega v platno. Datiran je v splošnem v 6.—7. stoletje. (Katalog Longobardi a Romani d'Isonzo, Romani d'Isonzo 1989, 35, kjer je zbrana vsa starejša in novejša literatura.) Vse omenjene najdbe tega grobnega inventarja z apliko ter sponama, kar predstavlja za naše področje enkratno najdbo, pa nikakor niso kulturno vezane z omenjenima obsenčnikoma, ki gotovo sodita k tu odkriti lobanji. Omenjene interpretacije posameznih grobov opozarjajo na previdnost pri posameznih sklepih, predvsem zato, ker je moralo z daljšim časom uporabe prostora za pokopališče priti do zabrisanja obrisov grobnic, zelo pogosto pa tudi do premika posameznih delov ali celo celih okostij in grobnega inventarja.

V nadaljnji razlagi se avtor loteva vprašanja karakterja tega dela grobišča. Glede na položaj, ki ga je v antiki imel ta prostor, je gotovo, da gre, kot to poudarja avtor, za tip pokopališč ob cestah, ki ga je romanizirano domorodno prebivalstvo dalje uporabljalo. V fazi ketlaškega obdobja se grobišče spremeni in dobi značaj **pokopališč ob cerkvah** (68). To opredelitev skuša podkrepiti s splošnimi zgodovinskimi dogodki 9. stoletja na **karantanskem ozemlju**, t. j. s pokristjanjevanjem alpskih Slovanov in s prodiranjem zahodnega fevdalizma. Pri opredelitvi zgodnesrednjeveškega grobišča kot oblike grobišč ob cerkvah se takoj postavlja vprašanje, kdaj je cerkev tu prvič postavljena (glej jasno postavljeno problematiko J. Kastelica, AV 15/16, ki ga avtor citira). Po arheoloških podatkih, ki zaradi zelo neugodnih okoliščin, v katerih so potekala izkopavanja (39), sploh niso bili dokumentirani, tega ni mogoče razrešiti. Po edini avtorjevi situacijski opazki, da se **temeljem cerkve** »najbolj približajo ostanki staroselske grobnice F, ki pa s svojim položajem kaže, da je bila namerno pritisnjena ob že obstoječe temelje« (66), bi bilo možno sklepati, da je objekt na tem prostoru stal že v predсловanskem času. Če temelji res pripadajo cerkvi tega obdobja, je to izjemen primer, ki pa zastavlja številna druga vprašanja in probleme. Primerjanje pri vprašanju nastanka cerkve v zgodneslovanskem obdobju, ki naj bi dala povod pokopavanju na tem prostoru — kot je razumljiv naziv **pokopališče ob cerkvi** — ni posrečeno, ker ni upravičeno posploševati posameznih ugotovitev (zlasti če niso ustrezno dokumentirane), ker veljajo bodisi za določena področja (glej D. Svoljšak, T. Knific, Vipavska dolina, opomba 94 na strani 74) ali pa po zgodovinopisju za splošna. Ne mislimo se zadrževati na razlagi zgodovinskega in arheološkega okvira nekdanje Karniole — krajine, h kateri nedvomno sodi tudi območje Stražišča v času med koncem 8. in iztekom 10. stoletja, ker bi to preseгло meje tega spisa. Če sledimo vsem zaenkrat doseženim ugotovitvam glede vprašanja, kdaj pride v jugovzhodnih predelih Alp (južno od Drave) do cerkvene organiziranosti in fare, je praviloma predvsem grobišče dajalo povod, da se na njegovem prostoru sezida cerkev. Glede na to, da se je na obravnavanem prostoru pokopavalo tudi po 11. stoletju, lahko z gotovostjo govorimo o pokopališču ob cerkvi samo za to mlajše obdobje. Pri tem vprašanju je treba upoštevati dejstvo: nastanek grobišč ob cerkvah je bil po cerkvenih zakonih vezan izrecno z dovoljenjem, ki ga je posamezna cerkev morala dobiti, da je smela pokopavati, a to se gotovo ni zgodilo že sredi 9. stoletja oziroma celo nekoliko prej na ozemlju južno od Drave.

Vrsta nedorečenih arheoloških (vprašanje žganine v grobovih in nad grobovi, nepojasnjene lege posameznih kosti skeletov v nekaterih grobnih jamah in podobno) in tudi zgodovinskih momentov v dokajšnji meri spreminja časovno in kulturno podobo, ki je bila z avtorjevo obdelavo gradiva dosežena v obravnavani knjigi. Tudi antropološka obdelava se zadržuje le na gradivu spodnjih plasti. V primerjavi z izsledki, ki jih dosega ta veda z analizo kostnih ostankov s posameznih grobišč, je tozadevna obdelava kranjskega gradiva zelo skromna. Avtorica skuša z različnimi meritivami in izračuni določiti nekatere fizične lastnosti (višino, spol) posameznega individua, da bi v odstotkih prikazala umrljivost pokopanega prebivalstva in podobno. Glede na dejstvo, da ni nekropola v celoti odkrita in da je bil na tem prostoru že od nekaj velik del grobov uničen s kasnejšimi pokopi in tudi s prekopi pokopališča v različnih obdobjih, prvič gotovo ob zidavi odkrite okostnice, so taki poskusi nereálni in ne morejo služiti za primerjave z drugimi grobišči, ki »časovno sovpadajo v zgodnji srednji vek«!?! Tu ne uhajamo v oceno teh prijemov, ker že avtorica ugotavlja, da so rezultati preliminarni. Poudarili pa bi le, da tudi mnoga omenjenih grobišč niso dokončno raziskana (ne glede na neobjavljena poročila), tako na primer ptujskograjska nekropola. Prvič: pri njeni antropološki obdelavi niso bili upoštevani vsi izkopani skeleti, čeprav je večina imela dane elemente za meritev, drugič: število odkritih grobov na tej nekropoli se je od leta 1947 do danes povzpelo s 377 na 416, tretjič: danes je dognano, da je bila nekropola v rabi dalj časa kot je bilo prvotno domnevano. Že ti momenti popolnoma menjajo statistično podobo. Razen tega je pri teh izračunih treba upoštevati najnuj tudi trajnost drugih omenjenih nekropol in ravno tako etnično pripadnost posameznih pokopanih oseb. Kot primer naj omenimo Bled — otok, in ne-

nazadnje tudi nekropolo Kranj — farna cerkev. Pri statistični obdelavi te nekropole so bili vštetí tudi novoveški pokopi, ki so jih na delu grobišča na križišču izločili. Vsi ti in toliki drugi momenti govorijo, da so vsakršne primerjave te vrste še vedno preuranjene in tudi neresnične. Na koncu velja pripomba, da knjigi manjka seznam uporabljenih literature (za antropološki del jo sploh ni), kar pa je v strokovni literaturi splošna praksa.

Ne glede na še nekatere manjše napake je gotovo, da je knjiga lično opremljena in da bo zato pritegnila pozornost arheoloških krogov. Morali smo pokazati na najbolj pereče pomanjkljivosti te monografije, da se ne bi širili nekateri nepravilno postavljeni sklepi.

Paola Korošec

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1, telefon (061) 332 611, int. 210) lahko naročite še nekaj letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 2 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — razprodan
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — razprodan
GMDS 4-6/1923-25 — 2 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 2,60 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — razprodan
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — razprodan
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — razprodan
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — razprodan
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — razprodan
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 2,60 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — razprodan
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 16 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 2,60 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 4 dinarje.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odobravamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske poštné stroške.

OBVESTILA

REZULTATI ANKETE MED BRALCI ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Uredništvo Zgodovinskega časopisa je skupaj s prvo številko 43. letnika poslalo bralcem tudi anketo. Prejelo je petindvajset izpolnjenih anketnih listov. Ne moremo reči, da smo pričakovali boljši odziv, saj je bil podoben tudi pri anketi pred leti. Vendar nam tudi ti anketni listi dajo nekatere odgovore. Anketne liste so izpolnili bralci v starostnem razponu od 22. do 81. leta starosti. Deset anketirancev je bilo starejših od štirideset in petnajst mlajših od štirideset let. Devetnajst anketirancev je bilo moških, šest žensk. Po šolski izobrazbi je bila med ženskami ena s srednjo, po dve imata višjo in visoko, ena pa doktorat znanosti. Med moškimi imajo štirje višjo, enajst visoko izobrazbo, po dva magisterij in doktorat. Največ, deset, anketirancev je profesorjev zgodovine, po dva sta arheologa, predmetna učitelja, študenta in upokojenca, po eden pa je duhovnik, kustos, pravnik, umetnostni zgodovinar, univerzitetni profesor in urednik, eden pa svojega poklica ni navedel.

Sestnajst anketirancev je začelo brati Zgodovinski časopis po letu 1970, šest ga je bralo že pred tem, trije na to vprašanje niso odgovorili. Triindvajset anketirancev je naročnikov Zgodovinskega časopisa, dva ga bereta v svoji delovni organizaciji. Med anketiranimi je tudi štirinajst rednih bralcev Kronike, deset jih bere Kroniko občasno, eden ni odgovoril. Devet je rednih bralcev Časopisa za zgodovino in narodopisja, osem je njegovih občasnih bralcev, trije te revije ne berejo, pet jih ni odgovorilo. Redni bralci Prispevkov za novejšo zgodovino so štirje, občasnih je dvanajst, nikoli jih ne bereta dva, sedem jih ni odgovorilo. Pouk zgodovine redno bere anketiranec, šest ga bere občasno, nikoli ga ne bere devet in brez odgovora je ravno tako devet anketirancev. Med redne bralce Borca so se uvrstili štirje anketiranci, dvanajst ga bere občasno, trije nikoli, šest anketirancev ni odgovorilo. Lokalne zbornike redno bere deset anketirancev, štirinajst jih lokalne zbornike bere občasno, eden ni odgovoril. Med anketiranci jih je bilo veliko tudi udeležencev zborovanj slovenskih zgodovinarjev. Pet se jih je udeležilo zborovanja v Celju 1982, eden je bil v Brežicah 1984 in po devet v Tolminu 1986 in na Ptuj 1988.

Na vprašanje »Kaj preberete v Zgodovinskem časopisu?« je bilo seveda možnih več odgovorov. Štiriindvajset anketirancev je odgovorilo, da prebere razprave, knjižne ocene in poročila. Enaindvajset anketirancev je odgovorilo, da prebere polemike. Devetnajst jih prebere tudi nekrologe, po osemnajst jubilejne zapise in bibliografije, sedemnajst poročila o strokovnih srečanjih in petnajst društvena poročila.

Podobno je bilo mogoče na vprašanje »Kateri prispevki vas zanimajo?« odgovoriti z več odgovori. Izmed ponujenih odgovorov so največ odločitev dobili prispevki iz srednjega veka in kulturne zgodovine, po šestnajst. Trinajst odgovorov je dobila antika, po dvanajst obdobji od 1848 do 1918 in po letu 1945, enajst obdobje od 1918 do 1941, po deset arheologija in obdobje od 16. do 18. stoletja, po osem obdobji od 1789 do 1848 in od 1941 do 1945, sedem gospodarska zgodovina, šest tematika pouka zgodovine, pet metodika pouka zgodovine in eden politična zgodovina Slovencev. Če primerjamo želje bralcev s tematiko v zadnjih treh letnikih ZČ objavljenih prispevkov, bi lahko sklepali, da so bili najbolj zadovoljni tisti, ki jih zanima čas 1848—1918, nato še interesi za čas 16. do 18. stoletja, srednji vek in 1918—1941. Manj od želja je bilo objav o povojnem obdobju in kulturni zgodovini, pa tudi o antiki in arheologiji.

Na vprašanje, ali je posameznih vrst prispevkov v Zgodovinskem časopisu preveč, primerno ali premalo, je najpogostejši odgovor primerno. Ponekod seštevek ni enak številu anketirancev, saj nekateri na to vprašanje niso odgovorili. Za razprave je dvajset odgovorov primerno, dva preveč in eden za premalo. Pri polemikah je trinajst odgovorov za primerno, en za preveč in osem za premalo: prevladuje torej želja po kresanju mnenj. Osemnajst anketirancev meni, da je poročil o srečanjih primerno, eden, da jih je preveč, in dva, da jih je premalo. Za primerno število jubilejnih zapisov in nekrologov je glasovalo dvajset anketirancev; po eden je menil, da jih je preveč oziroma premalo. Sestnajst odgovorov je bilo za primerno število knjižnih ocen, sedem jih je menilo, da jih je premalo; opazno povečanje števila recenzij v zadnjih letnikih ima torej podporo bralcev. Štirinajst jih je menilo, da je število bibliografij primerno, eden, da jih je preveč in osem, da jih je premalo. Osemnajst jih je mnenja, da je društvenih obvestil primerno število, za enega jih je bilo preveč in za dva premalo.

Sedemnajst anketirancev je na vprašanje, kakšni se jim zdijo prispevki glede na dolžino, odgovorilo da so primerno dolgi, osem jih je odgovorilo, da so predolgi. Pojavilo se je tudi nekaj odgovorov, da so nekateri prispevki prekratki. Naslednje, kar

nas je zanimalo, je bila težavnost prispevkov. Dvajset anketirancev je odgovorilo, da se jim zdijo prispevki primerno zahtevni, petim se zdijo pretežki. Pojavili so se tudi odgovori, da so prispevki šolski, pokroviteljski, monopolistični in dogmatski.

Velike večine, dvaindvajset anketirancev, ne moti, če so prispevki objavljeni tudi v srbohrvaščini, le dva sta izjavila, da ju to moti. Pripisani so bili tudi nekateri drugačni odgovori: zakaj ne bi bili članki objavljeni tudi v nemščini, ali, da jih srbohrvaščina ne moti, če bi se lahko razprave objavile tudi v drugih jezikih.

Z naslednjim vprašanjem smo želeli izvedeti, kateri članki so v zadnjem času pritegnili največ pozornosti bralcev. Med odgovori so bili omenjeni skoraj vsi članki v zadnjih letnikih Zgodovinskega časopisa, spodnje pa smo našeli, ker so bili zabeleženi večkrat. Največ zanimanja med anketiranci je npr. pritegnil članek Vinka Rajšpa o čarovniških procesih na Slovenskem, potem članek Janeza Rotarja o virih Trubarjevega poimenovanja dežel in ljudstev in njegovi dediščini, Petra Schreinerja o trgovih in trgovini v dobi Paleologov pa tudi Janeza Švajncerja o vojaški organiziranosti Slovencev v srbski vojski in o nastanku slovenske vojske in referat Boga Grafenauerja o nastanku prve jugoslovanske države.

Poglejmo si nekaj odgovorov na vprašanje, kaj so bralci v zadnjih treh letih prebrali v Zgodovinskem časopisu. Med odgovori najdemo naslednje teme: o etnogenezi Slovencev, Slovenci in Avari v Kaganatu, Karni, Reti, Bavarci, objave referatov s posvetovanj in okroglih miz in o posameznih ožjih zgodovinskih tematikah, teme iz gospodarske zgodovine. Eden od anketirancev pravi, da je ugotovil, da se objavljajo prispevki stalnih dopisnikov. Manjkajo temeljne raziskave iz naselitvenih teorij in zgodovine po letu 1937, kulturna zgodovina v širšem smislu. Potrebna bi bila širša uredniška politika, ki bi Zgodovinski časopis razširila na sociološko, etnološko, metodološko in teoretično področje. Posamezni bralci si še posebej žele razprave iz zgodovine Štajerske, Prekmurja, iz srednjega veka, agrarne in politične zgodovine, o strankah med obema vojnama, o slovenskem izseljenstvu, o kulturi Slovencev v svetu, o povojni zgodovini, o narodnoosvobodilnem boju in o času od 1918 do 1941. Štirim anketirancem se zdi delež razprav, ki ne govorijo o slovenski zgodovini, velik oziroma prevelik, sedemnajstim se zdi ta delež primeren in štirim premajhen; v povprečju je delež torej ustrezen.

Devetnajst anketirancev je odgovorilo, da jim branje Zgodovinskega časopisa služi pri širjenju splošne izobrazbe, desetim pri znanstveno-raziskovalnem delu, štirim pri pedagoškem delu, dvema pri študiju zgodovine, enemu za vrednotenje starejših fondov knjižnice in enemu za propagiranje nacionalne identitete našega avtohtonega naroda. Pet anketirancev je z objavami že sodelovalo pri Zgodovinskem časopisu, enajst pa jih je to pripravljeno storiti. Slednje uredništvo vabi, naj se oglasijo s svojimi prispevki.

Za konec si pogledimo še druge pripombe, ki so jih anketiranci pripisali: Zgodovinski časopis bi morali poenostaviti, napredaj naj bi bil v kioskih, naj bi bil cenejši (ZČ je za naročnike že sedaj med najcenejšimi slovenskimi strokovnimi revijami — op.), pohvalili so uredništvo, ugotavljali, da je premalo sodelavcev iz vrst praktikov, spraševali, zakaj so nekateri jubileji na začetku, drugi na koncu Zgodovinskega časopisa; Zgodovinski časopis naj izhaja četrtletno (to se dogaja že od leta 1987 — op.), naj bo dostopnejši tudi številnim ljubiteljem zgodovine, naj bo primeren za vsakega izobraženca, grajali so zakasnitve, premalo člankov je iz kulturne in cerkvene zgodovine in več naj bo arheoloških člankov.

Bojan Balkovec

UDK 281.1 (497.17) "1/7"

BRATOZ Rajko, dr., docent, Univerza Edvarda Kardačija, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodnjekršćanska cerkev v Makedoniji in njen odnos do Rima

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 44/1990, št. 1, s. 5—29, 187 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor posreduje opis zgodnjekršćanske dobe v Makedoniji s težiščem na ozemlju današnje republike Makedonije. Posebno pozornost posveča vprašanju sv. Erazma Ohridskega, zlasti pa korespondenci številnih papežev z makedonskim prostorom, ohranjeni v zbirkah »Collectio Thessalonicensis«, »Collectio Avellana« in v zbirki pism papeža Gregorija Velikega. Končno pojasni še pomen zadnjih omemb makedonskih škofov na cerkvenih zborih v letih 661 in 692, slabo stotletje potem, ko je zgodnjekršćanska cerkev v večjem delu Makedonije zaradi slovanskih vpadov propadla.

Avtorski povzetek

UDK 949.712:944 "1830/1920"

VODOPIVEC Peter, dr., izredni profesor, Univerza Edvarda Kardačija, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Slovinci v francoskih obeh v letih 1830—1920

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 44/1990, št. 1, s. 31—47, 72 cit.

Sn. (Fr., Sn., En.)

Slovinci še nimamo podrobnejšega prikaza slovensko-francoskih stikov v 19. stoletju in prvih desetletjih 20. stoletja. Avtor tako v prvi prvilc povzema pisanje francoskih popotnikov, strokovnjakov za slovanski svet in diplomatov o Slovencih v širokem časovnem razponu od 30./40. let 19. stoletja do konca prve svetovne vojne. Iz zbranskega gradiva je razvidno, da so Slovencih vedeli nekaj več le strokovnjaki kot C. Robert, L. Leger, E. Denis, B. Auerbach, medtem ko je časopisje z »Revue des Deux Mondes« na čelu o Slovencih razmeroma malo pisalo. Zanimanje francoske diplomacije za slovensko narodno gibanje se začneja povečevati šele ob koncu 19. stoletja in se nato zlasti poveča v času prve svetovne vojne in po njej.

Avtorski izvleček

UDK 325.2 (436—863) "1857/1931"

VALENCIC Vlado, dr., znanstveni sodelavec v pokolu, YU-61000 Ljubljana, Tabor 10

Izseljevanje Slovencev v druge dežele habsburške monarhije

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 44/1990, št. 1, s. 49—71, 36 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Razprava obravnava na podlagi podatkov ljudskih štetij od leta 1857 do 1931 izseljevanje slovenskega prebivalstva v druge dežele, do prve svetovne vojne v dežele avstro-ogrske monarhije, nato Jugoslavije. Za ocenjevanje obsega izseljevanja so uporabljeni podatki o domovinski in rojstni pripadnosti ter jeziku.

Avtorski izvleček

UDK 929 Korošec A. "1917/1918"

BISTER, Feliks J., abs. fil., kurator, Knaflijeva ustanova, A-1010 Wien, Selterstäte 2

Delovanje dr. Antona Korošca od Majniške deklaracije do 1. 12. 1918

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 44/1990, št. 1, s. 73—90, 85 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Na osnovi arhivskih virov, stenografskih protokolov dunajskega parlamenta in literature avtor osvetljuje parlamentarno delovanje dr. Antona Korošca in njegovo vlogo v prizadevanju za združitev slovenskega naroda s Hrvaati in Srbi ter za ustanovitev skupne neodvisne jugoslovanske države v letih 1917 in 1918.

Avtorski izvleček

UDC 949.712:944 "1830/1920"

VODOPIVEC, Peter, Dr., Associate Professor, University of Edvard Karelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askerceva 12

Slovenes in the Eyes of the French in the Years 1830-1920

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 44/1990, No. 1, pp. 31-47, 72 notes

Sn. (Fr., Sn., En.)

Slovenes have not yet a detailed survey on Slovene-French connections in the 19th and first decades of the 20th centuries. The author thus summarizes for the first time the writing of French travelers, experts for the Slavic world, and diplomats about Slovenes in a wide space of time from the 30s/40s of the 19th century to the end of World War One. It is evident from the collected materials there were few experts who knew more about Slovenes: C. Robert, L. Leger, E. Denis, B. Auerbach, while the newspapers including "Revue des Deux Mondes" wrote very little about Slovenes. The interest of French diplomacy for the Slovene national movement increased only at the end of the 19th century and particularly during World War One and after it.

Author's Abstract

UDC 929 Korošec A. "1917/1918"

BISTER, Feliks J., Abs. Phil., Curator, Knafej's Institution, A-1010 Vienna, Seilersstätte 2

The Activity of Dr. Anton Korošec from the May Declaration till December 1st, 1918

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 44/1990, No. 1, pp. 73-90, 85 notes

Sn. (De., Sn., En.)

On the basis of archive sources, minutes of the Vienna Parliament and on the basis of literature the author enlightens the parliamentary activity of dr. Anton Korošec and his role in the efforts to unite the Slovene nation with Croats and Serbs and to found a common, independent Yugoslav state in the years 1917 and 1918.

Author's Abstract

UDC 281.1 (497.17) "1/7"

BRATOZ RAJKO, Dr., Lecturer, University of E. Karelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Askerceva 12

Early-Christian Church in Macedonia and its Relation Towards Rome

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 44/1990, No. 1, pp. 5-29, 187 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author gives a picture of the Early-Christian period in Macedonia with stress on the territory of the nowadays republic Macedonia. He pays special attention to the question of St. Erasmus of Ohrid and particularly to the correspondence of numerous popes with Macedonian space, preserved in collections "Collected Theological Manuscripts", "Collected Avelians" and in the collection of letters of the pope Gregory the great. In the end he explains the significance of the last remnantings of Macedonian bishops at church councils in the years 681 and 692, a century after the decay of the Early-Christian church in the major part of Macedonia due to Slavic incursions.

Author's Abstract

UDC 325.2 (436=863) "1957/1991"

VALENCIC, Vlado, Dr., Retired Scientific Collaborator, YU-61000 Ljubljana, Tabor 10

Emigration of Slovenes into Other Countries of the Habsburg Monarchy

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 44/1990, No. 1, pp. 49-71, 36 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The treatise deals - on basis of censuses from 1853 to 1931 - with emigration of the Slovene population to other countries of the Austro-Hungarian Monarchy until World War One and after - to Yugoslav South. For estimating the extent of emigration data on domicile, birth and language appearance were used.

Author's Abstract

UDK 342.31 (497.12) "1941/1944"

FERENC Tone, dr. redni profesor, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Vprašanje samoodločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasedanju AVNOJ

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 44/1990, št. 1, s. 91—100, 32 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor prikazuje odnos narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji do nove Jugoslavije v letih 1941—1944. Odgovarja na vprašanje, kako je pojmovalo samoodločbo slovenskega naroda in federativnost nove Jugoslavije pred drugim zasedanjem AVNOJ in po njem.

Avtorski izvleček

UDK 07 (73) 940.53/54 (453.33) "1945"

KRISTEN Samo, raziskovalni asistent, Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Ameriški tisk in Trst spomladi 1945. Konec nekega zavezništva Zgodovinski časopis, Ljubljana, 44/1990, št. 1, s. 101—112, 48 cit.

Sn. (En., Sl., En.)

Izhodišče prikazuje predstavlja reprezentativen izbor sestavkov iz listov »New York Times«, »Times«, »The Nation« in »New Republic«. Naznačene so tudi osnovne značilnosti britanskega in sovjetskega poročanja o krizi. Drugače kot britanski tisk, ki je tržaski spor pričeval pretežno z narodnostnega vidika in pri tem nekoliko zapostavljal ideološko dimenzijo, je ameriški tisk že maja 1945 opozarjal na dejstvo, da spor okrog Trsta ni le običajen ozemljski disput, ampak prvi lokalni test v globalnem merjenju moči med Vzhodom in Zahodom. Na »modus informandi« ameriskega tiska je vplivalo tudi dejstvo, da je bilo poročanje o tržaski krizi vse do konca maja 1945 podvrženo ukrepom najbolj rigorozne vojaške in politične cenzure, kar so jih zavezniki uveljavili na področju Italije.

Avtorski izvleček

UDK 342.8:352 (497.12—17) "1914"

CVIEN Janez, mag., kustos, Pokrajinski muzej Celje, YU-63000 Celje, Muzejski trg 1

Celjsko nemštvo in poskus demokratizacije občinskega volilnega sistema na Spodnjem Štajerskem 1914

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 44/1990, št. 1, s. 119—117, 33 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Slovinci v Celju od osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje v gospodarskem in socialnem pogledu hitro napredujejo, a so do razpada monarhije prešibki, da bi na občinskih volitvah uspeli z davčnim in inteligenčnim cenzusom ter ustnim glasovanjem. Glede na ekonomsko moč celjskega nemštva in na volilni sistem, ki izhaja iz zaščite interesov više obdvalčernih, bi pomenila edino možnost za slovenski vstop v občinski odbor demokratizacija volilnega sistema. Nanjo Slovenci pomislijo šele tik pred izbruhom prve svetovne vojne, ko februarja 1914 v štajerskem deželnem zboru zahtevajo uvedbo proporcionalnega volilnega sistema in tajne volilne tudi za spodnještajerska avtonomna mesta (Maribor, Ptuj, Celje). Spritno odločnega nemškega nasprotovanja ne uspejo.

Avtorski izvleček

UDK 930 (497.13)

MARGETIČ Lujo, dr., redovni profesor u miru, YU-51000 Rijeka, G. Carabino 11

O nekim pitanjima naše ranosrednjoevjektivne povljesti

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 44/1990, št. 1, s. 119—124

Sh. (De., Sh., En.)

U radu autor diskutira o nekim tezama R. Bratoža (sledšte biskupije Cissa, smisao »septies et decies« poznatog Honorijeve natpisa, autentičnost popisa sudionika Helijina sinoda, sledšte biskupa »Martinus Pectenatis«, o navodnim »stajarskim vratima« pisma Grgrura I iz 600. i P. Stina (o vremenu dolaska Hrvata i nepouzdanosti De administrando imperio) i argumentirano ih pobija.

Autorov sažetak

KRISTEN Sarno, Research Assistant, Institute for Ethnic Studies,
YU-61000 Ljubljana, Erjavčeva 28

American Press and the Trieste Crisis in Spring 1945. Ending
of an Alliance

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 44/1990, No. 1,
pp. 101-112, 48 notes

Sn. (En., Sn., En.)

Considered is a representative body of articles published in the
»New York Times«, »Time«, »The Nation«, and the »New Republic«
respectively. Also outlined are main characteristics of British and
Soviet media coverage of the issue. While the British press upheld
the ethnic aspect, thus subsuming ideological dimension, the Ameri-
can press has as early as in May 1945 pioneered the view which
clearly proposed that the Trieste question was not a mere land dis-
pute, but rather the first local-level contest of power between the
East and the West. The »modus informandi« was influenced by the
fact that all reporting on Trieste events was subject to the most ri-
gorous allied censorship ever experienced on the territory of Italy.

Author's Abstract

UDC 930 (497.13)

MARGETJ Lujo, Dr., Retired University Professor,
YU-51000 Rijeka, G. Carabino 11

Some questions of Our Early Middle Age History

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 44/1990, No. 1,
pp. 119-124

Sn. (De., Sh., En.)

The author discusses some theses of R. Bratož (the seat of the bi-
shopric Cissa; the meaning of »septiles et deciles« in the known in-
scription of the pope Honorius, the authenticity of the participants
list of the Heliasynod, the seat of the bishop »Martinus Petenalis«,
the alleged »Isirian Gate« in the letter of the pope Gregorius I A. D.
600) and of P. Štih (the question of when the Croats arrived in their
present homeland connected with the reliability of De admini-
strando imperio) and rejects them with arguments.

Author's Abstract

FERENC Tone, Dr., Regular Professor, University of E. Kardelj,
Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Question of Self-Determination and Sovereignty
of the Slovene Nation After the 2nd Session of AVNOJ

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 44/1990, No. 1,
pp. 91-100, 32 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author shows in his contribution the relation of the national
liberation movement in Slovenia towards the new Yugoslavia in
the years 1941-1944 and answers the question how the self-determi-
nation of the Slovene nation and federation of the new Yugoslavia
were considered before and after the second session of AVNOJ
(Anti-fascist Council of the National Liberation of Yugoslavia).

Author's Abstract

UDC 342.8:352 (497.12-17) "1914"

CVIRN Janez, M. A., Curator, Provincial Museum in Celje,
YU-63000 Celje, Muzejski trg 1

Celje German-Oriented Population and an Attempt
of Democratisation of the Municipal Electoral System in Lower
Styria in 1914

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 44/1990, No. 1,
pp. 113-117, 33 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Although Slovenes in Celje developed rapidly from the 80-ies of the
previous century on in economical and social sense, they were until
the decay of the Monarchy too weak to be successful with tax and
intelligence census and with oral voting at the municipal elections.
Considering the economic power of the Celje German-Oriented resi-
dents, the only possible way to change the electoral system, the Slovene
municipal council would be to change the electoral system. The Slovenes
considered this idea only before World War One, as they in Febru-
ary 1914 demanded in the Styrian Provincial Diet a proportional elec-
toral system and secret elections for the Lower Styrian autonomous
towns (Maribor, Ptui, Celje). Due to determined opposition of the
Lower-Styrian German-oriented population they did not reach suc-
cess.

Author's Abstract

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7, (061) 214 190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla):

- Slovenska matica 1864—1964 (zbornik razprav in člankov)
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864—1964
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983
Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem
Vojeslav Molè: Iz knjige spominov
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom
Francè Koblar: Moj obračun
Franc Petek - Janko Pleterski: Spomini koroškega politika
Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940—1980
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)
Andrej Capuder: Rapsodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama)
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)
Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)
Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)
Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)
Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo)
Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949)
Milko Kos: Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)
Anton Novačan: Jeruzalem—Kairo. Spomini 1942—1945 (uredil Bruno Hartman)
Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta
Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj (uredil, spremno besedo in opombe napisal Janko Prunk)
Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih
Fran Šuklje: Iz mojih spominov I. (izbral in uredil Vasilij Melik)
Božo Otarepec: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem
Boris Pahor: Ta ocean strašno odprt (korespondenca z E. Kocbekom)
James C. Davis: Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev (o Zužkovih iz Slivnega oz. Vižovelj pri Devinu)

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starejših slovenskih memoarnih del.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1990

941/949

120030127,1

COBISS •